

ACTA ACADEMIAE PAEDAGOGICAE AGRIENSIS

NOVA SERIES TOM. XXXIV.

SECTIO SCIENTIARUM
ECONOMICARUM ET
SOCIALIUM

REDIGIT
GYULA H. VARGA

EGER, 2007

**AZ ESZTERHÁZY KÁROLY FŐISKOLA
TUDOMÁNYOS KÖZLEMÉNYEI**

ÚJ SOROZAT XXXIV. KÖTET

**TANULMÁNYOK
A GAZDASÁG- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNY
KÖRÉBŐL**

SZERKESZTI
H. VARGA GYULA

EGER, 2007

**ACTA
ACADEMIAE PAEDAGOGICAE
AGRIENSIS**

NOVA SERIES TOM XXXIV.

**SECTIO SCIENTIARUM
ECONOMICARUM ET SOCIALIUM**

**KOMMUNIKÁCIÓ ÉS
SZÖVEGKUTATÁS**

**REDIGIT
GYULA H. VARGA**

EGER, 2007

Lektor:
Dr. Lőrincz Julianna

ISSN: 1587-9496

A kiadásért felelős
az Eszterházy Károly Főiskola rektora
Megjelent az EKF Líceum Kiadó gondozásában
Igazgató: Kis-Tóth Lajos
Felelős szerkesztő: Zimányi Árpád
Műszaki szerkesztő: Balázs László

Megjelent: 2007. december Példányszám: 100

Készült: az Eszterházy Károly Főiskola nyomdájában, Egerben
Felelős vezető: Kérészy László

Előszó

Jelen kötet az Eszterházy Károly Főiskola Kommunikáció Tanszékének 2006. évi rendezvényein, szakmai tanácskozásain, műhelyvitáin elhangzott előadásoknak az írott változatát tartalmazza. Az „írott változat” kifejezés egyértelműen jelzi, hogy a szerkesztő nem ragaszkodott az eredeti előadások szövegéhez. Sőt, szabad kezet adott a szerzőknek a téma kifejtésében, így az elhangzott előadások némely esetben inkább az alapját képezték az itteni, ilyenformán önállóan tekinthető tanulmányoknak.

A tanulmánygyűjtemény nagyobb részét kitevő első fejezetben a 2006 tavaszán tartott Sajtónyelv – médianyelv II. címet viselő szakmai tanácskozás előadásai sorakoznak. A cím végén szereplő II. azt jelzi, hogy a konferencia nem előzmények nélkül való. A Kommunikáció Tanszék 2003 októberében már rendezett Sajtónyelv – médianyelv címmel szakmai tanácskozást. Az előadások az EKF Tudományos Közleményeinek sorában jelentek meg. (Kommunikáció és nyelvhasználat. Szerk.: H. Varga Gyula. EKF Líceum Kiadó, 2004. 170 oldal.) A téma annyira sikeresnek bizonyult, hogy már a konferencia idején többek részéről megfogalmazódott a folytatás igénye, a kötet megjelenését követően pedig egyre több helyről kaptunk biztatást. Így értelmezhető tehát a 2006-os folytatás. Az előadások anyagának sajtó alá rendezésekor pedig már bizonyosnak vehető, lényegében megkezdődött a Sajtónyelv – médianyelv III. 2008-as előkészítése.

A kötet másik részében a Kommunikáció Tanszéken, illetve a Miskolci Akadémiai Bizottság kommunikációtudományi munkabizottságának keretében lezajlott műhelyviták előadásai és a hozzászólások egy részének szövegei olvashatók. (Erről részletesebben lesz szó a második fejezet elején.) A lefolyt vitákat, műhelymunkákat hagyományosan nevezhetnénk felolvasó üléseknek is, ám esetünkben feltétlenül találóbb megjelölés a műhelyvita. Ezeket a disputákat ugyanis szakmai anyagok előzetes szétküldése előzte meg. Előfordult, hogy a szerző kész szöveget küldött szét a munkabizottság tagjainak, ilyenkor a vita egy rövid előzetessel és kiegészítéssel indult; ha a résztvevők vázlatosabb ismertetőt kaptak, akkor természetesen szükség volt a téma részletesebb fölvezetésére is. Az előadások előbb a Kommunikáció Tanszéken belül zajlottak, majd a munkabizottság megalakulásával hivatalosan a MAB programjai közé kerültek.

A kötet megjelenéséért köszönet illeti az előadókat, a vita résztvevőit, akik hajlandók voltak írott formára átdolgozni előadásukat; Lőrincz Julianna lektornak, aki értékes megjegyzéseivel emelte a munka értékét, végül az EKF Líceum Kiadójának a megjelentetéshez nyújtott segítségéért.

A szerkesztő

Sajtónyelv – médianyelv II.

Az Eszterházy Károly Főiskola Kommunikáció Tanszékének és
a Magyar Szemiotikai Társaság kommunikáció szekciójának
szakmai konferenciája

Eger, 2006. április 8.

Sajtónyelv – médianyelv

A társadalom, az emberi közösségek életében – nem csökkenő, hanem még mindig – egyre növekvő befolyással bír a média. Modernnek nevezett korunkban, az infokommunikációs technológia korában immár négy csatornán is. A sajtó és a rádió eszköztárát a mai napig a nyelvi kód uralja – a képiség, illetve az akusztikum hatásos jelenléte mellett –, üzeneteinek megformálásában a televízió és az internet is alapvető – bár nem kizárólagos – eszközrendszerként használja az emberi nyelvet. E tevékenységük során kialakítják a maguk sajátos, más kommunikációs mezőktől releváns jegyekben eltérő nyelvhasználati mintáit és üzenettípusait. S ha még azt is hozzátesszük, hogy – tetszik – nem tetszik – a médiabeli nyelvhasználat napjainkban a presztízs értékű nyelvváltozatokhoz tartozik, kézenfekvőnek látszik, hogy tanulságos eredményekkel járhat a kutatásuk is. A Sajtónyelv – médianyelv címmel jelölt sorozat a médiaüzenetek (elsősorban) nyelvi sajátosságainak feltárását, változásainak bemutatását, a többi nyelvváltozattal való összefüggésének, minta-, divat- és értékteremtő erejének vizsgálatát stb. kívánja segíteni azzal, hogy fórumot teremtsen az ilyen irányú kutatások számára.

A 2003-as konferencián 7 előadás hangzott el, illetve ennyinek az anyaga jelent meg a Kommunikáció Tanszék tudományos közleményeinek kötetében. A cél akkor úgy fogalmazódott meg, hogy a kommunikáció szakos hallgatók oktatásában is felhasználható összefoglalást nyújtsunk a médianyelv általános jellemzőiről (Grétsy László: A mai magyar sajtónyelv, Balázs Géza: Sajtónyelv – médianyelv – médianorma), valamint bepillantani mindhárom, pontosabban immár négy médium nyelvhasználatába: a sajtóba (Minya Károly: Hibák, szólások, metaforák – Sajtónyelvi helyzetkép; Zimányi Árpád: Bulvárlapok cikkeinek szövegtani elemzése), a rádióba (Wacha Imre: Beszéd és nyelvi helyesség a rádióban), a televízióba (Kemény Gábor: A Magyar Televízió hírműsorainak nyelvi, stilisztikai sajátosságai) és az internetbe (H. Varga Gyula: A negyedik médium kommunikációja).

A második, tehát a 2006-os konferencián két téma került a középpontba: az egyik a médiabeli műfajok, szövegfajták világa, a másik a kutatásokban meglehetősen háttérbe szorult médium, a rádió.

A fejezet 14 tanulmányának egy része (Bencze Lóránt, Balázs Géza, Aczél Petra) a kommunikációs üzenetek általánosabb megközelítését tűzte ki célul.

A tanácskozás központi témájának is nevezhető médiaműfajok problémakörét már Aczél Petra tanulmánya fölvezeti, ezt követően több előadó is részletesen fog-

lalkozik e témával. (H. Varga Gyula, Andok Mónika, Ferenczy Judit, Tomesz Tímea, Viszlay Anita.)

Kiemelt szerepet kapott a magyar kutatásokban méltatlanul elhanyagolt rádió (Wacha Imre, Domonkosi Ágnes, Dede Éva, Zimányi Árpád, Balázs Géza). Persze nem maradt elemzés nélkül a televízió sem (Nemesi Attila).

H. Varga Gyula

Bencze Lóránt

A botsáskától a blairizmusig

A becsapás kommunikációjának alakulása¹

Mintegy tíz éve sáskakiállítás volt a Balaton-felvidéki Vászolyban. Bekíváncsiszkodtam a terráriumokhoz, de percekig hiába keresgéltem a sáskákat, néhány száraz faágacsán kívül semmit sem láttam. Bosszankodva már majdnem otthagytam az egészet, amikor az egyik száraz faág megmozdult. Abban a pillanatban nem volt több faág a szemem előtt, hanem csupa botsáska. Van olyan bogár, amely megrágott zöld levélhez hasonlít, még levélerezet is van raja, a krokodil úszó fatörzsnek látszik, és így tovább. A környezethez való hasonulásban, a mimikriben a kaméleon a legismertebb. A kaméleonviselkedés mint metafora az ember társadalmi idomulásának erkölcsi megítélését tartalmazza. Az állatok fizikai hasonulását az ember ruházatával pótolja: homokszínű a sivatagban harcoló katonák egyenruhája, fehér a havas tájon harcolóké stb. Az állatvilágban a mimikri célja az önfenntartás és közvetve a fajfenntartás: 'én ehessenek, de engem ne egyenek meg'.

Aki a dolgokat a maguk első kialakulásában és eredetében szemléli, az látja őket a legtisztábban (Arisztotelész). Ezért érdemes odafordulni a deceptív, azaz becsapós viselkedés, illetve kommunikáció korábbi, de ma is létező formáihoz. A ma élő gyíkokban és más hüllőkben a viselkedésformák olyan komplex prototípusát találjuk meg, amelyek az emlősökben is megvannak, az embert is beleértve. Ennek oka, hogy a törzsfejlődés folyamán az újabb, fejlettebb agy nem az előző, fejletlenebb helyébe lépett, hanem rátelepedett. Az említett viselkedésformák elsősorban az ön- és fajfenntartással kapcsolatosak, mindenekelőtt területvédelmi tevékenységek: a lakóhely kiválasztása és előkészítése, a terület kijelölése (lásd országhatárok, kerítés), nyomhagyás, formális harc, területvédelem, rituális erőfitogtatás (lásd politikusok a választási harcban, szabadfogású birkózók üvöltözése a mérkőzés előtt), győzelmi mámor kimutatása (l. a választási győzelem ünneplése), élelemgyűjtés, vadászat, hazatérés, raktározás, ürüléklerakó helyek használata, csoportképződés, hierarchia kialakítása, vándorlás stb.

Az ember társadalmi életében tehát számtalan jelenséget találunk, amely a hüllők vagy más állatok viselkedését követi. A hatalom és pozícióharc is olyan, mintha tanulmányozták volna a gyíkok hierarchikus küzdelmét (MacLean 1976). Az időbe-

¹ A fenti egri előadáson alapuló két, részben eltérő és bővebb változat időközben megjelent: Bencze 2006 és 2007.

osztáshoz való makacs ragaszkodás, a megszokott hely, vidék, ház, bútor stb. kedvelése olyan, mint a Galapagosz-szigeti gyíkok pontos étkezési szokásai, állandó tartózkodási helyei. Az emberben a rutin, rögeszmés és kényszerselekvések, rituális és babonás tettek, a szolgai alkalmazkodás a szokásokhoz, ceremonális ismétlésekhez, a hajlam az előítéletre, a becsapásra, a precedens követésére a jogi és más esetekben, a merev, természetes tendencia az utánzásra stb. igen nagy szerepet játszanak. Összetartó erők a családban, iskolában, közösségekben, és gördülékennyé teszik a mindennapi életet. Azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az utánzás különböző módjai a szocializáció alapja is, a művészeteké is és a tanulása is. Ugyanakkor a játékok oktatása annak a becsapó és cselvető viselkedésnek a megfelelője, amit a hüllők vadászaton vagy meneküléskor alkalmaznak – a becsapás játéka az emberben párhuzamosan fut a tisztas erkölcsre neveléssel! Iskolásfiúk úgy terrorizálják egy-egy társukat, mint ahogy a gyíkok csoportosan lerohanják az újonnan jöttet (legújabb ismert eset a debreceni iskolában). Az erkölcs nélküli hüllőagy bennünk maradt, de rátelepedett az erkölcs (erkölcsös vs. erkölcstelen).

Az alapvető különbség tehát mindebben, a becsapásban, hogy az állatok erkölcs nélküliek, az ember azonban erkölcsös és erkölcstelen. Ma van olyan erős rámozdulás, amelyik az emberléttel adódó erkölcs (moralitás) és az azt kísérő erkölcstelenség (immoralitás) ellentétét próbálja kiküszöbölni, egy alacsonyabb evolúciós szintre visszatalolni, az erkölcsnélküliségre (amoralitásra). Ahogy az ember egyedfejlődése a magzati állapotban mintegy végigmegy a törzsfajlás fokain, úgy kell elhelyeznünk az évmilliók óta belénk gyökerezett becsapási hajlamainkat mint adottságokat. Másrészt azonban amint a megfogant emberi magzathoz csak ember lesz, nem korábbi törzsfajlás fokon álló állat, úgy a biológiai adottságainkra rátelepedő alapvető emberi sajátosságunkat, az erkölcsöt, illetve a vele szembeálló erkölcstelenséget sem szüntethetjük meg az emberi mivolt károsodása vagy elpusztítása nélkül. Nem állhatunk meg a biológiai erkölcsnélküliségnél, hanem vagy erkölcsösek vagyunk, vagy erkölcstelenek, de sohasem erkölcs nélküliek, bármennyire akarnánk is.

A fentiek következménye az is, hogy amint a beszéd az embernek az állatvilágtól különbözően egyedülálló sajátja, úgy a beszéd egyedülálló és az evolúció minden korábbi eszköztől tökéletesebb becsapási eszköz is. Ennyiben a legfejlettebb politikai forma is a demokrácia, mert a demokráciában beszéd dönti el, 'ki lehet, és kit lehetnek meg' (népgyűlés, országgyűlés, bíróság, büntetések stb.), nem pedig ugyancsak az állatvilág harci eszközeinek mintájára kifejlesztett lőfegyverek, kémiai és biológiai fegyverek stb. a zsarnokságban, diktatúrában. Ám ha a beszéd a fejlődés legfelső kommunikációs foka, a demokrácia pedig a legfejlettebb politikai forma, akkor a beszéddel való becsapás is a demokrácia része mintegy biológiailag, mégpedig a leghatékonyabb becsapás, amely valaha is létezett. A 'baj', mint fentebb utaltam rá, hogy az erkölcs is az ember elidegeníthetetlen sajátja, és így a legfejlettebb becsapás, a beszédbeli netán a legerkölcstelenebb is.

Mivel azonban a XX. században nem nagyon szoktunk a demokráciához, illetve a beszéd döntő szerepéhez, nehezen tudjuk megemésztetni, hogy ma a beszéddel való becsapás a legerkölcstelenebb és a leggyakoribb, nem a gyilkosság stb. A nehézséget még csak tetőzi, hogy akarva és akaratlan sokan igyekeznek alávalónak feltüntetni ezeket a legfelsőbb fejlődési fokokat, és állandóan politikai kulturálatlanságot üvöltöznek, veszekedő parlamentről ordibálnak, békéről lármáznak. Miféle béke az, ahol a parlamenti szavazáson kivétel nélkül mindig mindenki feltartja a kezét, mint ahogy tették a diktatúra négy évtizedén át a magyar parlamentben?!

Az első, írásosan is jól dokumentált demokrácia a görögöké volt. Ezért a beszédbeli becsapást – szakkifejezéssel a deceptív kommunikációt – a görög és a mai magyar demokrácia párhuzamba állításával vizsgálom. A párhuzamot óvatosan kell megvonni, hiszen az alapvető azonosságok mellett óriási különbségek is vannak. Folyamatosan szeretnék rámutatni az azonosságokra és a különbségekre. A kiinduló eltérés az emberiség legújabb és azonnal irányíthatatlanná vált találománya, a média. A másik nagy-nagy különbség, hogy a görög polgár még többé-kevésbé tudta, miről, kiről szavaz, a mai magyar polgár többnyire egyáltalán nem tudja. Vajon akik megszavazták a EU-hoz való csatlakozást, hányan olvasták el az EU negyvenezer oldalas vagy hatezer oldalas alapiratait? Egyikünk sem, még a politikusok sem. És vajon miért választjuk meg parlamenti képviselőnek – sőt annál feljebb is – a bírósági eljárás alatt álló gyilkost, rablót? Mert fogalmunk sincs arról, kit választunk meg.

Visszatekintve és mai megfogalmazásban már Athénban propagandisztikus volt, amikor a spártaiak ravaszságával, tisztességtelenségével szembeállították az athéniak egyenességét, tisztességét. A nehézfegyverzetű athéni katonák felszerelésük miatt eleve képtelenek voltak a harci cselre. Tehát nem erényesség volt részükről, hogy nem cseleztek, hanem fizikai kényszer. Ám ez az ősi magatartás, szembeállítás ma is érvényesül: ha az én pártombéli lop milliárdokat, az törvényes, legfőljebb nem erkölcsös, de ha az ellenpártbéli a törvényes jövedelméből házat épít, az sikkasztott.

A görög demokráciában és társadalomban tudatosult a deceptív kommunikáció jelensége. Többféle módon és folytonosan, sőt intézményesítve hívták fel a polgárok figyelmét a deceptív kommunikáció lehetőségére. Mai demokráciánkban a figyelmeztetés igen szórványos, esetleges és ritka. Athénban állandó metadiskurzus folyt a deceptív kommunikáció hatalmáról és veszélyéről. Az egyik ilyen állandó téma volt a vissza-visszatérő figyelmeztetés a szofisták trükkjeire, és nemcsak Platón dialógusaiban, hanem jóval korábban, amikor még nem létezett a szofisták fogalma.

Hésziodosz Theogóniájában (Az istenek születése az i. e. VII. sz. elején) a Múzsák elmondják Hésziodosznak, hogyan kell a hazugságot igazságként elmondani (pszeuda ... etümoiszin homoia), de amikor akarják, tudjanak igaz dolgokat is mondani (alétheia). Nem tudjuk. Még mindig az augustinusi (Szent Ágoston-i) dilemmánál tartunk. Nem tudjuk jól és hatásosan elmondani az igazat.

Amint már Odüsszeusz megjegyezte: a tapasztalat arra tanított, hogy „a halandók világában a beszéd (szavak) többet ér, mint a tettek”, arra a mai politikusoknak, nagy cégeknek külön csapata van (PR, arculatformálás stb.), és milliárdokat áldoznak rá. Ahelyett, hogy cselekednének, „kommunikálnak”. Ami tehát nagyszerű a demokráciában – a beszéd mint hatalmi tényező – az egyben a demokrácia terhe is. Platón Gorgiaszában a szofisták: a rábeszélés „**a legfőbb jó**, mert szabaddá teszi az embert, **s biztosítja uralmát mások fölött a saját városában**” (452e). Ez a felfogás köszön vissza a 21. század eleji Critical Discourse Analysisben. A CDA tárgya a beszéd mint a hatalom működésének része. A beszéd megteremti és fenntartja az egyenlőtlenséget?! (Blommaert 2005). A rábeszélés „**tárgya**” egyaránt lehet „**jogos és jogtalan**” !!! (454b). Nem „tanítja”, hanem csak „**elhiteti**” a tömegekkel, mi jogos, mi jogtalan. „Annyi népet ily rövid **idő** alatt oly nagy dologra meg sem **taníthatna**” (455a).

Ám az athéni demokráciában, ha a politikus nem teljesítette, amit ígért a népgyűlésnek (=ekklészia! azaz ‘kihívottak’, szavazásra jogosult polgárok), büntették, száműzték. A mai magyar demokráciában, ha a választott képviselő, politikus nem teljesíti, amit ígért, nem lehet számon kérni, vagy nem hívják vissza (két választás között). Athénban volt tehát olyan törvény, amely a „nép becsapását” halállal büntette, ha bebizonyosodott.

Persze Athénban is manipulálták a szavazókat (a népet), tehát ártatlanokat is bevádoltak és elítéltek! Erre külön „csapat” szolgált, a szükophantész. A szikofanta eredetileg „fügefeljelentő”, aki a kiviteli tilalom alatt álló füge kicsempészésével vádolt valakit. Később hivatásos besúgók, talpnyalók lettek, akik abból éltek, hogy hamis váddal fenyegetőzve pénzt zsaroltak ki polgártársaikból. Ma a média, az újságíró, a riporter könnyen válik szikofantává, azaz hivatásos rágalmazóvá, fizetett talpnyalóvá. Nap mint nap és gátlástalanul és következmények nélkül vádolnak meg politikusokat, sőt átlagpolgárokat hamisan. A görögök törvényeket hoztak a szikofanták ellen, ők sem nagy sikerrel. Nemcsak az egyéni manipulálókat (szikofantákat) lehetett elítélni, hanem a csaló csoportokat is, mai szóval pártokat!! Akkor is csak szimbolikus szankciók voltak ellenük, csak kiátkozták őket.

Amikor Athénban a 30 tirannus uralkodott, kölcsönkértek pénzt Spártától. Miután a tirannusokat legyőzték, és a demokráciát helyreállították, Spárta követeket küldött Athénba, és követelte, hogy fizessék vissza a kölcsönt. A kérdést megvitatták, és néhány athéni azt mondta, hogy csak azok fizessenek, akik támogatták a tirannusokat. Mások viszont amellettt érveltek, hogy az egész nép fizessen a kiengesztelődés jeléül. Végül Athén (az egész nép) kifizette, nehogy szerződésszegést kövessenek el. Ez megismétlődött 1990-ben. A szocializmusban felvették a nagy kölcsönöket nyugatról, és elverték, eltüntették. Antall József miniszterelnök mégis úgy döntött, hogy az egész ország fizessen, ne legyünk szerződésszegők, mert akkor rosszabbul járunk a későbbiekben. Mások viszont úgy érveltek: joghalál volt, miért adtak a nyugatiak kölcsönt jogtalanul uralkodóknak, a zsarnokságnak – NB. azért, hogy fenntartsák!!!

Köztudomású, hogy a lengyelek kérték a kölcsön egy részének elengedését, meg is kapták, és nem úgy tűnik, hogy hátrány érte őket ezért.

Másrészt amit államosítottak törvénytelenül 1948-tól, azt a polgári törvények szerint vissza kellett volna adni a tulajdonosoknak. Antall úgy döntött, hogy nem, csak regresszív kárpótlást rendeltetett el. Tehát kétféle mércét alkalmazott: kifelé aggályosan erkölcsös volt, befelé gátlástalanul erkölcstelen. Ma ez a hagyomány nyomon követhető: kifelé megtartjuk a szerződéseket, befelé nem (körbetartozás stb.). A külföldieket nem szabad becsapni, egymást igen. Egyedülállóan önromboló társadalom. Más téren is önromboló. Több száz milliót ad a távol-keleti katasztrófa sújtottaknak, de nem segíti a szomszédját vagy árvíz sújtotta polgártársait. Fordítottja annak, amit a görögök, de más népek követtek és követnek a mai napig.

Ugyanis kivétel nélkül a legtöbb nép ősi beállítódása az, hogy a másik népet szabad becsapni, a sajátomat nem. Cyrus perzsa királyt első hadjáratán (az asszírok ellen) tanítja az apja a hadviselésre, többek között, hogy a jó hadvezér csaló, hazug, rabló, tolvaj, gazember, mindenben felülmúlja ellenfelét. A Cyrus gyerek válasza: Apám, ennek épp az ellenkezőjét tanítottad gyerekkorunkban, most miért teszed ezt. Akkor a társaiddal szemben tanítottam, hogy legyél igazmondó, becsületes stb., de most az ellenségről van szó. Törvényes a csalás az ellenséggel szemben. Az orosz-lánnal, leopárdal, medvével nem jó szemtől szembe harcolni, csak ha megfelelő, azaz „tisztességtelen” helyzet adódik az ellenfél kárára (Xenophon: Cyropaedia). A magyar népmesében a kisebbik fiú is cselhez folyamodik és csellel győz az óriással való versenyben. Az óriás követ dob fel olyan magasra, hogy az órákig nem esik le. A fiú előveszi tarisznyájából a galambot, feldobja, mint követ, és az többé nem jön vissza, és így tovább. A János vitézben is még részben a cyrusi gondolkodásmódra találunk. Amikor Kukorica Jancsi éjjel betéved a zsványtanyára – NB. nem „betyár”, hanem *zsvány*, hiszen betyárkultusz van már akkor! – „tettetett jókedvvel” közéjük áll, majd amikor lerészegednek, tétovázás nélkül rájuk gyújtja a házat. Ma ezért többéves börtönbüntetés járna neki. A zsványok kincséből először meg akarja tölteni a tarisznyáját, de amikor ráébred, hogy „Tán minden darabhoz vérfoltok ragadtak”, felteszi magának az erkölcsi kérdést: „S én ilyen kincsekkel legyek boldog, gazdag? / Hozzájok sem nyúlok azt én nem tehetem, / Nincs elromolva a lelkiismeretem” (VI. ének). Miközben ősi, babonás félelemmel nem nyúl a véres kincsekhez, keresztény teológiai szakkifejezéssel (romlott lelkiismeret) fűz hozzá megokolást.

A 20. században annak is tanúi voltunk, hogy ha valaki semmibe veszi Cyrus király intelmeit, feltétlenül alulmarad a tisztességtelen ellenféllel szemben. Kiss János altábornagy és társai állítólag egymást adták föl a Gestapónak, nem azért, mintha gyávák lettek volna, hanem „mert a magyar katonatiszt nem hazudik”.

Platón és Démoszthenész egyenlőségelet tesz a polgár és az állam erkölce közé. Platón az *éthosz* szót használja mind a polgárra, mind az államra (Állam 8.545–549).

Tehát a polgárok erkölce és az állam erkölce közvetlen megfelelésben van. Nálunk az évszázadokon át tartó idegen zsarnokságok miatt a jelenlegi Magyar Köztársaságban dívik a betyárkultusz: 'Tisztelem azt, aki sokat rabolt, mert a rabló államtól vette el, és mert én csak keveset tudtam lopni'. Csakhogy a független országbeli demokráciában az adót visszaadják a polgároknak szolgáltatásként. Ha netán még vissza is kapom, nem tájékoztatnak arról, hogy például ez évben az adómból építettek a házam elé járdát.

Leptinész a görög demokráciában a polgárok egyenlőségének megfelelően egyformán meg akarta szüntetni a gazdagok adó kiváltságait. Démoszthenész ellene érvelt az athéni nemzeti érületre (!) és az állam érdekére hivatkozva (!!!). Igen, mondta, természetesen meg kell adóztatni a gazdagokat, de ennek olyan rossz következményei lesznek az államra és a szegényekre is, hogy nem szabad. Az érvelés ismerős mai mindennapjainkban is.

Ma az a jó politikus, aki folyton, monomániásan adócsökkentésről beszél, és közben adót emel. Ha pedig megsértik a politikust, mindjárt azzal vág vissza, hogy az országot járatták le! Meg hogy demokráciaellenes az ellenfele. Tehát azonosítja a politikus magát és az országot. A demokráciát és a saját uralmát. Ez sem új. Hasonlót tett meg már Démoszthenész is, amikor saját maga kitüntetése mellett érvelt, tehát Athén érdeke, hogy engem kitüntessenek.

Végül is azonban az athéniek **1. nemzeti jellemükkel ellentétesnek** fogták föl az ekklészia becsapását a retorika technéjével, azaz beszédbeli mesterkedéssel;

2. szerintük a hazugság, a becsapás egyedülálló/különleges fenyegetése a demokráciának, vagyis a megfontoló, megvitató demokratikus folyamatoknak.

Annak ellenére, hogy már az athéni demokráciában is előfordult, hogy a hazugság elleni felhőrdülés is hazugság, a korrupció elleni harc is korrupció, a szerénység büszkélkedés vala stb. De ennek is tudatában voltak. A Médeiában (Euripidész) Médea felsóhajt: Ó Zeusz, miért tudjuk megkülönböztetni a valódi aranyat a hamistól, de nem tudjuk megkülönböztetni a rossz embert a jótól, mert a testi megjelenés semmi támpontot nem nyújt a jellemre (*kharaktér*). Ma különösképpen így van: a szeretetet gyűlöletként utáltatja meg a média, a gyűlöletet szeretetként ünnepli. A legnagyobb gengszter a legájtatosabb jelenség a médiában.

Euripidész drámájából (Hyppolitus) a hallgatóság megtanulhatta, hogy minden érv és bizonyíték, írott, beszélt, retorikai, antiretorikai lehet hazugság és lehet igazság. Minden stílus eszköz (alakzat, szókép) lehet a hatékony hazugság és a hatékony igazság szolgálatában. Az athéni demokráciában tehát a polgároknak kötelező és ingyenes színház nemcsak az esztétikai és erkölcsi katharizist tette lehetővé, hanem a deceptív kommunikáció elleni intézményes felvértezés lehetőségét is biztosította. Ma a média volna erre a legalkalmasabb, de épp az ellenkezőjét teszi. A XX. század legnevesebb nyelvésze, Noam Chomsky szerint a média cinkostársa a kormánynak (on 'manufacturing of consent' through the media's complicity with government).

Chomsky 1989. Necessary Illusions: **Thought Control** in Democratic Societies, London).

Euripidész Hyppolitus c. drámájában olvassuk: lehetetlen azonosítani a hazugot. Ez hozzátartozik a média és mai demokrácia lényegéhez is! Az Andromakhében megjelenik az igaz és a hamis megkülönböztetésének nagy nehézsége: **Semmi sem az, aminek látszik!** Nem vagyunk többé képesek megkülönböztetni a valóságot a valóság szimulálásától. Nincs többé értelme az igaz–hamis, jó–rossz, szép–csúnya megkülönböztetésének. Ettől persze még léteznek!!! Az elektronikusan továbbított ‘beszéd’ (*logoi*) is lehet igaz vagy hamis!

Arisztophanésznek *A lovagok* című drámája is arról szól, hogy az ismeretlenségből előkerült Agorakritosz, az úgazdag hurkaárus új retorikájával manipulál és új politikai klímát teremt: totálisan ellenőrzi a démoszt hízelgő retorikájával, a hallgatóság kielégítésével, a nép kegyét keresve és ellenfele rágalmazásával, önző intrikájával. „Beszédben szórta rémkép-vádjait” (Arany János fordítása).

Arisztophanész: Akharniansz darabjának főhőse Dikaiopolis (=igazváros) elhatározza, hogy kiabálni fog, félbeszakít mindenkit, és bárki bármiről beszél, ami nem az ő szája íze szerinti, azt gyalázni fogja! Ismerős ma is ez a magatartás.

Végkövetkeztetés:

1. A becspás **kommunikációs kategória** elemzésünkben itt és most tehát nem erkölcsi kategória, de az embernél elengedhetetlenül erkölcsi megítélés alá is esik.

2. A demokrácia

A. beszédközpontú, a beszéden alapuló rendszer, szóbeli meggyőzésen, **nem fizikai erőszakon** nyugszik. Ma pedig demokráciában élünk;

B. ébernek kell lenni a becspással, manipulációval, propagandával szemben.

C. Démoszthenész (19.184): A polgár nem tehet nagyobb igazságtalanságot, mint ha hazudik (hé peszudé legón). Hiszen a [nyilvános] beszéden alapuló politikai rendszerben hogyan lehet biztonságosan kormányozni, ha a [nyilvános] beszédek nem igazak?

Egy másik beszédében (18.282): „Ugyan vádolható-e nagyobb bűnnel a nyilvánosan beszélő (szónok), mint ha gondolatai és szavai nem azonosak?”

Mint egykor a fröcsögő szájú Kleon, ma is sokan vádolják a demokráciát azzal, hogy lassú, hogy veszekedős a parlament (l. fentebb), és milyen sokba kerül stb., pedig valójában a

D. gondos megfontolást kifogásolják, amelynek a döntéseket meg kell előznie. Mennyivel egyszerűbb volt a diktatúra: eldöntötték a fejünk fölött, nem volt felelősségünk, nem kellett döntenünk. Persze tudatában kell lennünk, már a görögök előtt sem volt ismeretlen, hogy a beszéden keresztül félelemkeltéssel is be lehet csapni a döntéshozó polgárokat vagy képviselőket.

E. a szabadság a polgárokat az állandó nyugtalanság és bizonytalanság állapotában tartja (Keane), ez is a demokrácia velejárója: állás bizonytalansága, rémhi-

rek stb. Nagyszerű, hogy a beszéd dönt, de tudomásul kell venni, hogy vele járhat a deceptív kommunikáció. Az állandó eligazodásigényt és biztonságkeresést használják ki a **szemellenzős**, beszűkült, **egyoldalú**, 'együgyű', túlegyszerűsített megállapítások, amelyek nem igazak, de **tetszetősek**, mert **könnyen követhetők**: például csak gazdasági okok vannak (csak gazdasági okokból nem vállalnak a párok gyereket stb.).

E/a. Angyalarcú, édes beszédű gengszterek szembeállnak a retorikában butuska becsületesekkel. Ezért nem tartom tisztességesnek a kesergést a politikai hazugságokon. Tessék megtanulni a jót is jól előadni. Arisztotelész számára a beszéd eszköz, lehet jóra és rosszra is hatékonyan használni, de ő még úgy véli, hogy a jóra könnyebb használni (Rétorika 1355ab). A mai sajátos probléma: a korrupció erkölcsösnek látszóvá tétele vs. erkölcsös korrupciónak látszóvá tétele. Nemcsak báránybőrbe bújtatott farkasok vannak, hanem farkasbőrbe bújtatott bárányok is. Ember legyen a talpán a választó, aki kiigazodik.

E/b. A határ az **állam és a rablóbandák** között teljesen elmosódott (John Gay: Koldusopera), sokkal inkább, mint Szent Ágoston korában.

E/c. Angol tudós szerint Tony Blair kormánya a hangklipek (sound-bites) és szépítő szóvivők (spin-doctors) kormánya. Ez a legkorszerűbb és legújabb, és működik. Kérdés, hogy meddig lehet így kormányozni, és mi lesz a valós végkifejlet, netán a híres amerikai szállóige szerint: You can fool some of the people all the time and all the people some of the time, but you can't fool all the people all the time. A jobb oldalon, John Major kormánya a hazugságot visszataszítóan csinálta!

E/d. 204. A politikai kommunikációban a **hazugsággyártás technológiájává** vált a **retorika, a média, az internet, a mobiltelefon, az sms, a közvélemény-kutatás**.

A **média** természeténél fogva minden gazdasági és politikai hatalomnak feltétel nélkül alárendeli magát, és segít mindenféle becsapást (hazugságot, manipulációt, propagandát). Ellenkezése a hatalommal is csak látszólagos, csak álca. Tudomásul kell vennünk, a krokodilnak az a természete, hogy széttépi a kecses gazellát, és közben könnyeket hullat érte, és nem hajlandó füvet legelni. Tessék ezt tudomásul venni, krokodilszakértővé válni és krokodilként kezelni a krokodilt.

Nem lehet azzal kivédeni a becsapást, hogy cáfolom a hazugságot, hiszen eben a rendszerben a cáfolat is lehet eleve hazugság.

Már az ókori Athénban is vád volt, hogy pénzért tanítják a szónokok a tanítványaikat a hazugság technikáira: ma jól kiképzett, jól megfizetett, gátlástalan stáb nyüzsög a politikus körül (vö. Cialdini: A befolyásolás művészete stb. monográfiákkal). Az egyik leggyakoribb, leghatásosabb és legkönnyebben elsajátítható technika a **modalitással**, illetve a **modalitás** különféle nyelvi eszközeivel való játék: *kell, kellene, segítsen, segítheti, törekedni kell, van rá mód* – de sehol sincs szó arról, hogy meg is teszi! – így nem lehet számon kérni, ha nem tette. A politikai emlékezet kéthónapos, tehát különben sem emlékszik már senki az ígéretekre, még kevésbé a

mit „kellene”, mit „lehetne” kijelentésekre, hiszen állandóan bombázzák a polgárt ezekkel. Az állítás, vélemény gyengeségét kifejező modalitás szerepe az elbizonytalanítás, a polgár valós tapasztalatának bagatellizálása: *úgy érzitek, attól tartotok* – tehát csak ‘éreztek’, de nem úgy van.

E/e. A tolvaj kiált tolvajt szindróma: (Thukididész 3. könyvében) a fröcsögő száju Kleon, szélsőséges, agresszív, „nagyon nagy befolyással volt [az athéni szavazó] tömegekre”. A legnagyobb demagóg szólalt föl a demagógia ellen. Gyakran a leginkább intoleránsok követelik hangosan a toleranciát – persze csak saját maguknak. Ez ma az egyik alaptechnika. Mindig azt mondja el a másiktól, ami őrá jellemző: „félelmet kelt” a másik, miközben ő kelt félelmet, és fenyeget a másik oldal rémével. A másik demonizál, miközben ő demonizálja a másikat. Ideológiai önkényességgel, dogmatikus voluntarizmussal, kirekesztéssel, rasszizmussal vádolja a másikat, miközben ő a legkirekesztőbb, amikor bizonyítás nélküli kategorikus kijelentésekkel él: ő a progresszív, ő a jó, az üdvöt hozó stb. „A történelem jó oldalán állunk”, „mi alakítjuk a normákat” (sic!) stb. Baloldalinak vallja magát, és közben gátlástalanul kiszolgálja a globális nagytőkét – jobboldalinak vallja magát, s közben régi baloldali eszméket szajkózik, és régi baloldali gyakorlat újra bevezetését követeli.

Tudomásul kell venni Thukididész megfigyelését, és akkor már félig kivédtük, hogy a demokrácia mennyiben képtelen a kormányzásra (III. XXXVII. 1:): „Sok más alkalommal megfigyeltem a múltban, hogy a demokrácia képtelen a kormányzásra Tény, hogy mivel mindennapi életetekben egymáshoz való viszonyotokban nincs félelem és intrika” ... ezért nem veszitek észre, hogy akiket meghódítottatok, azok intrikálnak ellenetek erőtök miatt ... (III: XXXVII. 3–5:): „az az állam, amelynek silány, de sérthetetlen törvényei vannak, erősebb, mint az, amelyiknek jók a törvényei, de erőtlene” (nem tartják be = a mai Magyar Köztársaság).

3. Mert semmi sem az, aminek látszik, mert – mint láttuk – a hatékony beszéd eszköz, a hatékony hazugságnak ugyanazok a technikái, mint a hatékony igazságnak, tehát a becsapás tanulmányozása nem arra szolgál, hogy jobban tudjunk hazudni, hanem, a *hogyan gyártsunk hazugságot* tanulmányozása annak tanulmányozása is, hogyan leplezzük le. Ez a valós **kritika**, vagyis **újfajta tudatosság**, amely elengedhetetlen a demokráciában. Ezért kell a **kritikai készséget** kialakítani már az óvodától kezdődően.

4. Nem relatív az erkölcs. A *Ne ölj!* például mindig mindenütt érvényes. De az erkölcsi törvények adott, **konkrét körülmények** között érvényesülnek és érvényesíthetők! A körülmények az athéni és a mai magyar demokráciában csak hasonlóak, de sohasem azonosak! Eszerint érdemes és tanulságos tanulmányozni őket.

Felhasznált irodalom

- Bencze Lóránt 1981. *A metapherein* interdiszciplináris megközelítése. Budapest. Kézirat.
- Bencze Lóránt 2006. A becsapás mint kommunikatív kategória. In: *A prózaritmus és a szónoki beszéd. A régi új retorika*. Szerk. A. Jászó Anna – Aczél Petra. Trezor, Budapest. 67–77.
- Bencze Lóránt 2007. A becsapásról. In: Aczél Petra – Bencze Lóránt: Hatékonyság és meggyőzés a kommunikációban. Gyakorlati retorika. L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola. 22. fejezet: 261–281.
- Blommaert, Jan: Discourse. Key Topics in Sociolinguistics. Cambridge Univ. Press:Cambridge, etc. 2005.
- Hesk, John 2000. Deception and Democracy in Classical Athens. Cambridge University Press, Cambridge.

Aczél Petra

A hatás formája – a forma hatása

A meggyőzés mint a tömegkommunikáció műfajainak szövegalkotó tényezője

Olvasztás, formálás, megszilárdítás – ebből a három lépésből áll Em Griffin szerint a sikeres meggyőző folyamat (2004: 12). Az olvasztás során összekeverednek, átszerveződnek a befogadó tudatában, hozzáállásában az elemek, a formálásban alakot nyer ez a keverék, a megszilárdulás pedig a gondolkodásban, az érzelmekben, a viselkedésben beálló változást rögzíti.

A tömegkommunikáció folyamataiban az olvasztás, formálás, megszilárdítás hármasságában szerepet kap a műfaj, a közlés, diskurzus szerveződésének tipikus formája, amely egyszerre szolgál meggyőződések, vélemények, tartalmak keretként és a szituációk reprezentálójaként. Egyszersmind a tömegkommunikáció műfajaiban a meggyőzés mint elemi jegy mutatkozik, ezzel kielégítve és megvalósítva a médiahasználat igényeit, a befogadók, a közönség keretbe foglalását, a valóság érdekevért, célszerű átformálását.

Jelen tanulmány célja, hogy a meggyőzést mint a tömegkommunikáció műfajainak alapvető szervezőelvét, a műfaji struktúra létrejöttének lényegi elemét mutassa be annak alapján, hogy a műfaj mint a diskurzus egy formája, és mint a szimbolikus cselekvések adott típusa hogyan kódolja a meggyőzést, annak céljait, hatását.

A meggyőzés

A meggyőzés a kommunikátor szándéka, a szöveg tulajdonsága, tartalma, és a hallgatóra tett hatása. A meggyőzés a kódolás egy módja, amely célszerű, problémaközpontú, és amely a szöveg pragmatikai-műfaji jellegében ragadható meg.

A meggyőzés a tervezett kommunikációs stratégia gyakorlatának célja, a tömegkommunikáció eszköze és állandó hatása. Ugyanakkor konfliktus is, hiszen rejtett vagy kimondott kritikát fejez ki (a változás előidézésének szándékával) a befogadóval szemben. Ennek a konfliktusnak a tervezése, és stratégiai megoldása a mediatizált kommunikáció egyik legfontosabb praxisa.

A meggyőzés a kódolás szempontjából retorikai, a hatás szempontjából szociálpszichológiai jellemzőkkel bír. A retorika a meggyőzés fokozataihoz (tanítás, győnyörködtetés, megindítás) az érvelés típusait (logikus, etikus, patetikus) is hozzárendeli, és egy retorikai szituációhoz kapcsolja. Ezáltal a meggyőzést a kommunikáció tényezőinek, valamint a szociális kontextusnak a függvényévé teszi. A meggyőző

tevékenység tehát minden esetben egy adott szociokulturális kontextus összefüggéseiben érvényesül. A meggyőzés megváltoztatja a valósághoz való viszonyulást, és annak értelmezését: a befogadó szempontjából a világot, a világ szempontjából pedig a befogadó látásmódját változtatja meg.

A meggyőzés célja a beállítódás, attitűd megváltoztatása vagy annak létrehozása. Gordon Allport (1935: 810) szerint a beállítódás egyfajta mentális készenlét, amely a tapasztalaton alapul, és irányító vagy dinamikus hatást gyakorol az egyén válaszműködésére, azokra a tárgyakra és helyzetekre, amelyekkel kapcsolatba kerül. Rokeach (1968: 112) adja az attitűd egyik legtakarékosabb meghatározását, mely szerint a beállítódás az elképzeléseknek és hitnek olyan, viszonylag hosszan tartó szerveződése egy tárggyal vagy helyzettel kapcsolatban, amely hajlamossá tesz valakit, hogy preferált módon reagáljon. A meghatározások egyik csoportja a beállítódást mint egydimenziós jelenséget ábrázolja, amely az érzelmi válaszműködésekre fókuszál. Ilyen Fishbein és Ajzen (1975: 301) meghatározása, amely szerint az attitűd egy személy tárggyal alkotott értékelése. Az attitűd triadikus, többkomponensű modelljében már a kogníció, az érzelem és a viselkedés (ABC= Affect, Behaviour, Cognition) együttes jelenlétét és változási lehetőségét vetik fel a teoretikusok. E modellek leírói szerint a beállítódás olyan belső struktúra, amely irányítja viselkedésünket. (Vö. Erwin 2001: 4–20.)

Zimbardo és Leippe attitűdrendszere már öt elemből épül fel: a viselkedésből, a viselkedési szándékokból (elhatározások), a kogníciókból, az érzelmi reakciókból és az attitűdökből (Síklaki 1994: 26–27). Annyi bizonyos, hogy a többdimenziós felfogások azon a megfigyelésen alapulnak, hogy összefüggés van a megfigyelhető viselkedés, valamint az attitűd kognitív és affektív elemei között. Ezt természetesen befolyásolhatja a beállítódás erőssége, a csoportnorma, valamint az attitűd funkciói is. A több összetevős attitűdmeghatározás igen sajátos megközelítést adja a Daryl Bem-féle önértékelési elmélet (Self-Perception Theory). Az eddigiektől eltérő értelmezés az attitűdöt nem belső rendszerként, hanem az önmagunkkal kapcsolatos külső észlelések eredményeként állapítja meg. E szerint abból következtetünk arra, hogy szeretjük a mogyorós csokoládét, hogy minden nap eszünk egy keveset belőle. Az elmélet a James-Lange-féle érzelemteóriára vezethető vissza: amikor valami félelmetes elől elfutunk, akkor a félelem érzése a futásból következik, és nem annak oka (vö. Erwin 2001: 16). A tömegkommunikáció sugalmazó-identifikáló hatása – *Te ilyen vagy, tehát ezt teszed, így viselkedsz* – voltaképpen az önértékelés megváltoztatásának meggyőző hatásával él.

A elméleti megközelítés szerint a beállítódásnak tipikusan négy funkciója van. A legismertebb funkcionális leírás Daniel Katztól származik (1960: 163–204), aki a hozzáállás következő négy szerepét írja le:

1. Az önvédő funkció, melynek segítségével jól érezzük magunkat a bőrünkben, és megvédhetjük magunkat a külvilág nyers hatásaitól. Együttal megtevesztheti a

világról alkotott interpretációnkat, hiszen azokat a saját magunk (érdekei, fontossága) szempontjából alakítjuk ki.

2. Az instrumentális (később hozzáigazító vagy haszonelvű) funkció, amely az egyén számára hasznot hoz. Például egy médiastárhoz való kötődés elfogadottá tehet minket a rajongói körben.
3. Az érték kifejező funkció. Az attitűd szignifikáns az egyén számára, hiszen az önképének integráns, támogató része, eszköze. Az értékek megléte, kifejezése és megerősítése az egyén számára megelégedést nyújthat, egyúttal természetesen konfliktusokat is eredményezhet (pl. a kamaszok viselete a szülők számára elfogadhatatlan, pedig érték kifejező szerepe van).
4. A tudásszervező funkció, amelynek háttérében az az elgondolás húzódik meg, mely szerint az attitűdök a világot érthetőbbé teszik számunkra. Vonatkoztatási keretet nyújtanak a jelentéstársításokhoz, a kogníciót bizonyos rend szerint szervezik. Az ismeretszerkezetek használatának tipikus példaként szokták említeni a sztereotípiákat, közhelyeket, amelyek egy-egy vonásból történő általánosítások. A sztereotípiák az információbőség helyzetében a hatékony és gazdaságos továbbítás lehetőségét nyújtják. Adler (1991: 72) szerint akkor hasznosak, ha tudatosan alkalmazottak, leírók és nem értékelők, ha pontosak, ha képesek megváltozni a megfigyelések nyomán.

Herek (1987) az attitűdök alábbi funkcióit állapította meg:

1. Tapasztalattiminta-attitűd, amely Katz tudásszervező funkciójának felel meg.
2. Defenzív attitűd, amely az önvédő funkciót valósítja meg.
3. Szimbolikus attitűd, amely érték kifejező funkciót tölt be.
4. Szociális-kifejező attitűd, amely a beállítódások szerepét hangsúlyozza a társas normák kialakításában (vö. Stiff-Mongeau 2003: 25).

Atkinson és társai (1993) nyomán ötödik funkcióként kapcsolhatjuk az előzőekben felsoroltakhoz a társadalmi alkalmazkodás funkcióját, amely az egyén számára annak lehetőségét jelenti, hogy egy számára fontos társadalmi csoporthoz tartozhasson (Siklaci 1994: 29–30).

A meggyőzés célja tehát a beállítódás megváltoztatása (új beállítódás létrehozása). Ezt háromféleképpen érhetjük el:

- Új meggyőződés létrehozásával (addig ismeretlen fogalmak pozitív elfogadtatásával).
- A meglévő meggyőződés értékelésének megváltoztatásával (addig ismert fogalmak pozitív vagy negatív mivoltának megváltoztatásával).
- A meglévő meggyőződést megtartó erő növelésével vagy csökkentésével (addig ismert fogalmak megrögződésének feloldásával, megkérdőjelezésével).

A befogadóban meggyőzés eredményeként megvalósuló hozzáállás-változásnak a meggyőző közlésen kívül is vannak befolyásoló tényezői: a (1) genetikai adottsá-

gok, az (2) átmeneti fiziológiai állapotok, az (3) adott (attitűd)tárggyal való közvetlen tapasztalatok és az (4) intézményi struktúrák.

1. A genetikai adottságok befolyásoló hatását mutatják olyan kísérletekkel igazolt jelenségek, mint az, hogy a tág pupillájú emberek vonzódást, a testükhöz képest aránytalanul nagy fejű egyedek (rajzok, emberábrák) gondoskodást váltanak ki, illetve hogy az etnikailag különböző emberektől idegenkedünk, az ismerős iránt pedig bizalmat érzünk.
2. Az átmeneti fiziológiai meghatározók közé sorolhatjuk a változó életkort, ennek egyes fázisait, hiszen egyes életútutatók arról számolnak be, hogy az ember életközépi válsága révén drámai módon megváltoznak attitűdjei is. Az életkori hajlamok társadalmilag, a szociokulturális környezet által is meghatározottak.
3. A tárggyal kapcsolatban szerzett saját (szituációs) tapasztalatok, némely esetben egyetlen jelentős tapasztalat, (döntő gyermekkori élmény, trauma, társadalmi imprinting, vagy termékminták, a kipróbálás lehetősége) is meggyőző erejűek lehetnek. Önmagában tehát a pusztá megtapasztalás is hatással lehet a vonzalomra. A legtöbb kutató azt igazolta, hogy a gyakoribb bemutatás (ismétlés) a tárgy iránt lineárisan növekvő vonzódást ébreszt, akkor is, ha túlzottan megnövelik a bemutatások számát, ha negatív a bemutatott tárgy vagy szituáció kontextusa, ha rosszak a felismerés feltételei, vagy ha különbözőek a bemutatási időközök. A tapasztalást befolyásolhatja a tárgyhoz kapcsolódó, vagy azzal mint a kommunikáció fókuszával kialakuló kommunikációs aktus. Ebben ugyanis a résztvevők, személyek között kialakuló kapcsolat befolyásolja, kialakítja vagy megváltoztatja a hozzáállást.
4. A társadalmi intézmények hatásaihoz sorolhatjuk a szülői házban szerzett kulturális tapasztalatokat (konformitásszint, irányultságok, ideológiai tartalmak), pl. a gyerekek nagyon gyakran szüleikkel, testvéreikkel azonos vagy hasonló politikai nézetet vallanak. Ehhez a meghatározó tényezőhöz tartozik a kortárs csoportnorma, az iskola és a tömegmédia. Ez utóbbi mint másodlagos szocializációs ágens bizonyos orientációk szempontjából egyre inkább helyettesíti a családot, az iskolát vagy kisközösséget. (Vö. McGuire 2001: 101–109).

Amint azt a továbbiakban látni fogjuk, a meggyőzés célja, retorikai természete, az attitűdváltás jellege, tekintettel az egyén és közösség összekapcsolására, valamint a szociális kontextusra, szervesen kapcsolódik a kommunikációban létrejövő műfajok létrejöttének feltételeihez: a szituációhoz, a szükséglethez, a kommunikáció érdek- és célközpontú irányításához.

A műfajok

A műfajt a beszélt vagy írott diskurzus típusaként határozhatjuk meg, amelyet a szellemi közösség tagjai mint konvencionálisat ismernek fel, és amely adott jel-

lemzők és stiláris jegyek elegyítésével egy visszatérő retorikai szituációra válaszol. A műfaj felismerhető formák együttállásából szerkesztett egység, amelyet a tartalmi, stilisztikai és szituációs jegyek belső dinamikája hoz létre (Campbell-Jamieson 1978: 21).

Carolyn Miller a műfaj retorikai megközelítéséhez javasolja, hogy annak meghatározása ne a diskurzus formájára összpontosítson, hanem arra a cselekvésre, tevékenységre, amelynek elvégzésére alkalmazzák (1984: 151). Miller is a retorikai szituációhoz köti a műfajt. Úgy véli, hogy a közlő és a befogadó valójában ismétlődő retorikai szituációkat tipizál. Amikor olyan helyzetben találja magát, ahol közlésre (diskurzusra, beszédre, írásra) van szükség, és amely emlékezteti egy korábban tapasztalt, hasonló szituációra, akkor voltaképpen nem egy szituáció, hanem egy értelmezett típus visszatérésére, ismétlődésére támaszkodik, ez pedig nem materiális; nem a valóságos eseményeken, hanem a típuskonstrukción alapszik.

A retorikai szituáció Lloyd Bitzer (1968: 6) szerint „személyek, események, tárgyak és viszonyok együttese, amelyben egy tényleges vagy lehetséges szükséglet merül fel, és ezt a szükségletet akkor lehet részben vagy egészen kielégíteni, ha a szöveg, beszéd, amely a szituációban létrejön, az emberi döntést és tevékenységet úgy tudja korlátozni és kényszeríteni, hogy az a szükséglet lényegi módosításához vezessen.” A retorikai szituáció három fő alkotóeleme ennek alapján:

1. A szükséglet (exigence), amely a retorikai helyzet szervező elve. A szükséglet voltaképpen az egyén igénye, szüksége arra, hogy a beszéd útján érje el célját. Csak abban az esetben tekinthető retorikainak (kommunikációs), ha képes arra, hogy megváltozzon, és ha a pozitív változáshoz beszédre, diszkurzív tevékenységre, kommunikációra van szükség, vagy az kíséri.

2. Hallgatóság (audience), amely azokból a személyekből áll, akik vagy befolyásolhatóak a beszéd által, vagy a változás közvetítőivé válhatnak. A hallgatóság fogalmának két kritériuma tehát az, hogy a) képes legyen a döntéshozatalra, b) képes legyen közvetíteni a döntéshozók felé.

3. Kényszer, korlát (constraint); ez olyan adottságokat, jelenségeket foglal magában, amelyek megakadályozzák vagy befolyásolják a beszélőt, közlőt abban, hogy képes legyen egy szükségletet felismerni, azonosítani, azzal foglalkozni.

A retorikai szituáció fejlődési modelljében a következő szakaszok írhatók le.

1. Eredeti, kezdeti szakasz, amelyben a szükséglet létrejön, és valaki észreveszi.

2. Érés szakasz, melyben a szükséglet jelen van, és mind a beszélő, mind a hallgatóság felfigyelt rá; a hallgatóság könnyen megszólítható, és készen áll arra, hogy módosítsa a szükségletet; hozzáférhetőek a korlátok is. E szakasz igen rövid ideig tart.

3. Romlási szakasz, amelyben az alkotóelemek konfigurációja olyan módon változik, hogy a szükséglet módosítása egyre nehezebbé válik.

4. A megszűnési szakasz, amelyben az összetevők különválnak és eltűnnek, a szükséglet nem érzékelhető tovább.

A retorikai szituáció Adamik (2001: 17) összefoglalásában olyan jelenség, amelyben a megnyilatkozás vagy üzenet válasz egy szituációra; ez a szituáció ugyanakkor szükséges feltétele a megnyilatkozás, üzenet létrejöttének, a szituáció kiváltja a válasz létrejöttét, és ellenőrzi is azt mint a probléma megoldását. A retorikai szituációt tekinthetjük olyan kommunikációs helyzetnek, amelyben a személyek, események, tárgyak összessége szükségletet teremt. Erre a szükségre a kommunikáció nyújt megoldást, olyan módon, hogy az emberi cselekvést arra készíti, hogy módosítsa vagy kielégítse ezt a szükségletet (Golden 1984, vö. Adamik 2001: 17).

Miller a Bitzer-féle szükséglet fogalmát mint a szociális tudás egy formáját tekintti; tárgyak, események, érdekek és célok formálódásaként, amelyek objektivált szociális igényként jelennek meg. A műfaj retorikai eszköz az egyéni szándékok és szociális szükségletek közvetítésére: az egyénit a nyilvánossal és közösséggel, az egyedit a visszatérővel, ismétlődővel kapcsolja össze (1984: 163).

Bazerman szerint a műfajok szociális konstrukciók, amelyek a kommunikációt, az interakciót és a viszonyokat szabályozzák; voltaképpen tehát a műfajok formális jellemzőit, adottságait a társas interakcióban megjelenő probléma szimbolikus megoldásának tekinthetjük (1988: 62). A műfaj tudásmegőrző és formáló erejének középpontjában a kommunikációs szándék áll. John Swales (1990: 58) úgy véli, hogy a műfaj kommunikációs eseményeket foglal magában, olyanokat, amelyeknek résztvevői osztoznak bizonyos kommunikációs szándékokban. A szándékok felismerésével létrejönnek a műfaj logikai, formai alapjai, ezáltal pedig a diskurzusnak az a szerkezeti sémája, amely meghatározza és korlátozza a tartalmi és stílusjegyek közötti válogatást.

A kritikai tudományok részéről többek között Günther Kress is megerősíti a műfaj retorikai felfogását, amikor a műfajokat szövegek konvencionalizált formáiként határozza meg, amelyek egy közösség helyzeteinek, alkalmainak, eseményeinek konvencionalizált formáiból jönnek létre. A műfajok formája és jelentése a szociális helyzetek funkcióiból, céljaiból és jelentéséből származik, azok dekódolásával válsul meg. A műfajok egyúttal az adott időben létező közösségek releváns szociális helyzeteinek pontos indexét, katalógusát nyújtják (1989: 19).

A műfaj leírásában és meghatározásában Carol Berkenhetter és Thomas N. Huckin az alábbi, interdiszciplinárisan (retorikai elmélet, antropológia, szociológia) megalkotott alapelveket érvényesítik:

- Dinamizmus. A műfajok dinamikus retorikai formák, amelyek ismétlődő szituációk eredményei. A tapasztalat, benyomás rögzítésére szolgálnak, annak koherenciát és jelentést adnak. A műfajok használóik szociokognitív szükségleteinek megfelelően változnak.

- Szituacionalitás. A műfajok ismerete a hétköznapi és szakmai élet kommunikációs akcióiban való részvételünkből származik. Ez a tudás a szituációs kogníció egyik formája, amely azáltal fejlődik, hogy kultúránk tevékenységeiben, életében részt veszünk.
- Forma és tartalom. A műfaj megismerése a formára és a tartalomra egyaránt vonatkozik, beleértve a szándékhoz, a helyzethez és az időhöz való illősséget is.
- A szerkezet kettőssége. Amikor a műfajt alkotó szabályokhoz folyamodunk azért, hogy részt vehessünk meghatározott társas helyzetekben, egyútszersmind létre is hozzuk a társas struktúrákat (szakmai, intézményi, szervezeti kontextusokban), és egy időben reprodukáljuk is őket.
- Közösségi tulajdon. A műfaji konvenciók a kommunikáló közösségek normáit, ideológiáját és szociális ontológiáját is jelzik (1993: 478, vö. Joliffe 1996: 284).

A tömegkommunikáció műfajai és a meggyőzés

A tömegkommunikáció a modern valóság jelentéseinek forrása, a társadalmi kommunikáció folyamatainak színtere, a konfliktusok arénája, a hatalmi lehetőségek megvalósításának eszköze, olyan kommunikációs tevékenység, amelyet a mediatizáció, a közvetítettség jellemez. Ez – amellett hogy meghatározza az üzenet eljuttatásának útvonalát – a tranzakciót, avagy a jelek és jelentések társításainak, közössé válásának lehetőségét, érinti azt is, ahogyan a kommunikáció mint dráma, mint esemény az aktualitás erejével megvalósul.

A tömegkommunikáció műfajai a közönség érdeklődésének, kíváncsiságának kiváltását, tetszésének kivívását célozzák. A tömegkommunikációs műfajokat – a fenti retorikai orientációjú műfaji meghatározások alapján – a közönség részéről létrejött, a közlő oldalán felismert szükségletek, és a korlátok által meghatározott szituáció hozza létre.

A tömegkommunikáció médiahatásokra vonatkozó kutatásai a múlt század '70-es éveiben a közönség felé fordultak, azzal a céllal, hogy megfigyeljék, miért, hogyan és milyen következményekkel használja az egyén a médiát. Blumler és Katz (1974: 19–32) a médiahasználatot meghatározó következő egyéni szükségleteket állapította meg:

- eszképzizmus (elszakadás a mindennapoktól),
- tanulás és információszerzés,
- szociális kontaktus, társas kapcsolatok (befogadói részről viszonyulások alakulnak ki a megjelenített, bemutatott fiktív vagy valóságos személyekkel),
- szórakozás és időtöltés.

Valamennyi, a közönség részéről felmerülő szükséglet bizonyos értelemben az attitűdök kialakítására, megtartására (információszerzés, társas kapcsolatok) vagy megváltoztatására (szórakozás, eszképzizmus) is vonatkoztatható, tehát a szükségletek kielégítésének immanens jellemzője lesz a meggyőzés.

A médiahasználat kulturális leírásában McQuail (1984: 184–192) a befogadó kulturális igényeit, ízlését emeli ki, amelyet a családi, közösségi, intézményi környezet és lehetőségek, vagyis egyéni attribúciók, preferencia-minták határoznak meg. Ez esetben a médiahasználat lépései a kulturális ízlés által meghatározott motiváció, és az affektív, érzelmi kielégüléshez vezető kulturális opciók közötti válogatás. McQuail kiemeli a műfajra irányuló igényt mint a kulturális ízléstől függő preferenciát: tehát a műfaj megjelenését a befogadó szociális kontextusa, kulturális igénye is befolyásolja.

A kulturális igényt ezúttal tekinthetjük egyfajta meggyőződésnek is, amelyet a tömegkommunikációs műfaj elégít ki, illetve változtat meg akár a műfaj-hibridizáció, akár az ismétlések révén.

A retorikai szempontú műfajfelfogás figyelemreméltó észrevetése, hogy a műfajok a társas helyzetek egy sajátos, a korra jellemző katalógusát is előrajzolják. A médiaműfajok voltaképpen a társas szituációk jellemző típusait, a kommunikációs célok és érdekek paradigmáját rajzolják elénk. A tömegkommunikációban jellemzővé váló műfaji keveredések a társas helyzetek keveredését is jelölik, valamint azokat az igényeket és szükségleteket is, amelyek miatt a közönség tagjai a médiát használják. Ennek eredménye az edutainment vagy az infotainment, az információs műfajok meggyőző és manipuláló, benyomáskeltő jellegének megerősödése.

A műfaji keveredés egyik fő oka az új médiát jellemző performativitás növelése, a jelenlét és jelen idejűvé tételen alapuló hatás, amelynek egyik lényegi összetevője a meggyőző jelleg. Az új médiát a performativitás, a műfajhibridizáció mellett az interaktivitás jellemzi: az interaktivitás mint eszköz és mint lehetőség egyaránt az attitűd kialakítását célozza, így meggyőzővé válik, az interaktivitás kommunikációs helyzetei pedig a dikszurzus újabb tipikus formáit, műfajait hozzák létre.

A médiaműfajok egyúttal a kialakult és kialakított eseményeket és a véleményeket is keretbe foglalják. A keretbefoglalás a tudat kognitív sémáinak rendszerét tükrözi: azt a tudást alakító tudást, amely dinamikus és nem statikus, és amelynek számos egyéni vonása van. A tömegkommunikáció keretbefoglalása nem az egyéni sajátosságokra, hanem azokra a közös pontokra összpontosít, amelyeket a szociokulturális környezet nyújt: a sztereotípiákra, a közhelyekre, az uralkodó narratívákra vagy a jellemző oksági viszonyokra. A keretbefoglalás leegyszerűsít, sematizál, dramatizál és formalizál, tipikus helyzeteket, szituációkat, és ezáltal műfajokat teremt; a műfajokban pedig, a sztereotípiák segítségével az információt meggyőzővé, a meggyőzést informatívvá teszi.

Az olvasztás, formálás, megszilárdítás, tehát a meggyőzés a műfaji szerveződés elemi jegye, a tömegkommunikáció folyamatalkotó tényezője. Retorikai értelemben a műfaj a helyzetet és a viszonyokat reprezentálja, a meggyőzés pedig ehhez igazítja a szituáció résztvevőit. Ebből következően a műfaj megvalósulásának feltétele lesz a meggyőző jelleg.

Felhasznált irodalom

- Adamik Tamás 2001. A retorikai szituáció: a szónoki beszéd fajtái és részei. In: A. Jászó Anna – Aczél Petra (szerk.): *A szónoki beszéd részei és a beszédformák*. Trezor Kiadó. Budapest. 15–31.
- Adler, N. J. 1991. *International Dimensions of Organization Behaviour*. Belmont, Cal.: PWS-Kent.
- Bajomi-Lázár Péter 2006. *Társadalom és média*. Antenna Könyvek. Budapest.
- Bazerman, Ch. 1988. *Shaping Written Knowledge: The Genre and Activity of the Experimental Article in Science*. Madison: University of Wisconsin.
- Berkenkotter, C. – Huckin, T. A. 1993. Rethinking Genre from a Sociocultural Perspective. *Written Communication* 10. 475–509.
- Bitzer, L. 1968. The Rhetorical Situation. *Philosophy and Rhetoric* 1., 1–14.
- Campbell, K. K. – Jamieson, K. 1978. Form and Genre in Rhetorical Criticism: An Introduction. Campbell, K.K.-Jamieson, K. (ed.) *Form and Genre: Shaping Rhetorical Action*. Falls Church VA.: Speech Communication Assn. 9–32.
- Erwin, P. 2001. *Attitudes and Persuasion*. Psychology Press, Taylor and Francis Group. New York.
- Fishbein, M – Ajzen, I. 1975. *Belief, attitude, intention and behaviour*. Reading, MA: Addison Wesley.
- Griffin, Em 2004. *Meggyőztél!* Harmat Kiadó. Budapest.
- Jolliffe, D. A. 1996. Genre. In: Enos, T. (ed.): *Encyclopedia of Rhetoric and Composition*. Garland Publishing. New York.
- Katz, D. 1960. The functional approach to the study of attitudes. *Public Opinion Quarterly*, 24. 163–204.
- Katz, E. – Blumler, J. G. – Gurevitch, M. 1974. Utilization of Mass Communication by the Individual. In: Katz, E. – Blumler, J. G. (eds.): *The Uses of Mass Communication*. 19–32. Beverly Hills, CA.
- Kress, G. 1989. *Linguistic Processes in Sociocultural Practice*. Oxford University Press. Oxford.
- McGuire, W. 2001. *Makacs nézetek és a meggyőzés dinamikája*. Osiris. Budapest.
- McQuail, D – Windahl, S. 1993. *Communication Models for the Study of Mass Communication*. Harlow: Pearson, Prentice Hall.

- McQuail, D. 1984. With the benefit of hindsight: reflections on uses and gratifications research. *Critical Studies in Mass Communication* (1), 2. 177–193.
- Miller, C. 1984. Genre as Social Action. *Quarterly Journal of Speech* 70. 151–162.
- Rokeach, M. 1968. *Beliefs, attitudes and values: A theory of organization and change*. Jossey-Bass, San Francisco.
- Síklaki István 1994. *A meggyőzés pszichológiája*. Scientia Humana. Budapest.
- Stiff, J. B. – Mongeau, P. A. 2003. *Persuasive Communication*. The Guilford Press. New York.
- Swales, J. 1990. *Genre Analysis: English in Academic Research Settings*. Cambridge University Press. Cambridge.

Balázs Géza

Médiaszöveg – médiapedagógia

Információs világ és mediaszöveg

Gondolkodásunkat és szövegvilágunkat, beleértve érzelmi világunkat is, a környezetünkben származó tapasztalatok, információk határozzák meg. Korábban a tapasztalatok, információk meghatározott, de föltétlenül kicsiny földrajzi, társadalmi körökből érkeztek, az ember el tudott igazodni közöttük. A tömegkommunikációnak, az informatika forradalmának következményeként az információk, különösen a másodlagos, nem tapasztalt információk mennyisége megnőtt. Ezt a folyamatot, vagy inkább jelenséget nevezzük információrobbanásnak.

Egy mai szólásmondás jól jellemzi ezt a helyzetet: „A nagymama soha nem látta a tengert, a kis unoka rögtön megnézi az interneten”. Bizony az informatika egyre jobban bevonul a hétköznapi életbe, kommunikációnkba. Még a szólásvilágunkba is, ahogy a következő mai szólás mutatja: „Letöltelek, mint internetes kalóz a büntetését!” Vagy egy másik: „Milyen az internetes kalóz? – Webhelyes.” Az írásbeliség, a könyvkorszak és a virtuális világ, az internetvilág különbségét pedig a következő viccel illusztrálhatjuk.

Internetes gyerekek a könyvtárban. Mutatják nekik a nagylexikonokat, a Révait, a Tolnait. Két gyerek összeség:

– Te, és ki volt az a marha, aki ezt kinyomtatta?

És még későbbi korszakban:

Internetes gyerekek a múzeumban. Mutatják neki a könyveket:

– Látjátok gyerekek, ez a könyv.

– Igen, hallottunk róla, régi szoftver!

A tapasztalat, az információ napjainkban egyre inkább mediaszövegekben él. De mi az a mediaszöveg? A szótár meghatározása szerint: „a tömegkommunikációs folyamatba (gyártás, terjesztés, befogadás) bekerülő valamennyi produktum összefoglaló elnevezése. A ~ fogalma felöleli az egy-két mondatos időjárás-jelentéstől vagy néhány s-os reklámfilmtől a többhasábos oknyomozó riporton és a másfélórás nagyjátékfilmen át a száztízperces szappanoperáig valamennyi, a médiában megjelenő közleményt, úgy a szerzői műveket, mint a tájékoztatás és/vagy szórakoztatás céljával közölt műsorokat. (...) Általánosan elterjedt (az irodalomtudományból átemelt terminus használatával) a ~ek primer és szekunder szövegekre való felosztása, bár

a kategóriák érvényességét újabban sokan vitatják.”¹ (Hartai, Muhi és munkatársai 2002: 268–269.)

Infotainment, Info-show

A média hol teljes, hol nagy mértékben alá van vetve a piac szabályainak. Ezért a médiában leginkább csak az él meg, ami könnyen eladható. A legkönnyebben, a legnagyobb számban a bulvárműfajok adhatók el. A korábbi kicsit kivételezett helyzetű, a „művelt nagyközönségnek” szóló sajtó, rádió és televízió egyre inkább az „átlagközönségnek” szól, sokszor éppen a demokratizmus jelszavával. Az egyik ilyen, ezt indokló állítás: „Nehogy már az adófizetőkkel fizettessék meg az elitkultúrát!” Ez fájdalmasan érinti a választékosabb, igényesebb kulturális termékekre vágyó embereket. Környezetemben, egyre többen hiányolják a színvonalas, sokféle értéket fölvonultató, széles választékot nyújtó, persze nem föltétlenül unalmas médiát, a statisztikai adatok azonban egyértelműen (?) mutatják, hogy a tömegek szinte kizárólagosan csak az éppen nekik szánt bulvár jellegű műsorokat nézik. A furcsa kettősséget sokan tapasztalják: szinte mindenki tagadja, hogy nézi a Barátok közt szappanoperát vagy éppen a Győzike show-t, ám a statisztikai adatok szerint ezek vonzzák a legtöbb nézőt, és szinte mindenki tud róluk sok-sok részletet.

A szórakoztatóipar beköltözött a médiába. A média legkedveltebb műfaja az ún. szórakoztató információ lett. Az angolban az *information* és *entertainment* szavakból összerakták az *infotainment* (szórakoztató információ) szót. Az infotainment a „televíziós hírműsornak, ill. a showműsornak ma már egyre kevésbé szokatlan elegyeként megjelenő műsorfajta. Már az 1936-os berlini olimpia eseményeit bemutató televíziós közvetítések, ill. filmhíradók készítői arra törekedtek, hogy a tényszerű tudósítások mellett (sőt esetenként azok rovására) lenyűgöző látványosságot nyújtsanak nézőiknek. A hírműsorokban megjelentek a filmsztárok és híres énekesek magánéleti drámáiról, a szórakoztatóipar eseményeiről szóló tudósítások, amelyek olyan (vagy esetenként sokkal nagyobb) médianyilvánosságot kaptak, mint az országos vagy nemzetközi horderejű politikai, gazdasági döntések – noha a szórakoztatóipari információk valós hírértéke vitatható. [Új bekezdés.] Az ~ ma még inkább a kereskedelmi televízióban (médiában) megjelenő hírműsorokra jellemző, mint a közszolgálati televíziók hírműsoraira. A témaválasztásban éppen úgy, mint a műsor felépítésében és kivitelezésében előszeretettel alkalmazzák a különféle showműsorokra jellemző megoldásokat (műsorvezetői szerepértelmezés, igényes látványvilág, dinamikus közelképek, gyors vágások, hatásos kommentárok, szenzációtematika). Mindennek oka a közönségért folyó, egyre élesedő verseny.” (i. m. 240–241.)

A szórakoztatás alapműfajai a „színes” hír (például a „kétfejű borjúról”), a borzongtató beszámolók emberi (olykor gyomorforgató vagy életveszélyes) különlegeségekről, a show-elemek, -látványok. És a szótármeghatározástól eltérően ma már

nemcsak a kereskedelmi televíziók „jellemzőjéről” van szó. Árulkodó példája volt ennek már az 1990-es években az, amikor a közszolgálati televízió információs (vagyis híreket, eseményeket közlő) műsorát *Info-show*-nak nevezte el. Majd gyorsan levették a címet, amikor kiderült, hogy egybeolvasva elég furcsa asszociációt kelt.

A médiainformáció

A médiát sokszor tartják isteni ajándéknak, illetve az ördög munkájának. De milyen is a médiából szerzett ismeret? Először is szögezzük le: nem lehetünk médiaellenesek. A médiaellenesség a romantikus antikapitalista géprombolókra, a ludditákra emlékeztet. Hallani olyan véleményt, hogy a médiát ki kell zárni az ember életéből.

Értelemszerűen a média nagyon sokban könnyebbé és szebbé teszi az életünket. Az a lehetőség, hogy az ember számára „kinyílt a világ”, vagy az a politológiai jelentőség, hogy a média „nyílt tér”, amely biztosítja, óvja a demokráciát, mindenki számára egyértelműen hasznos. Éppen ezért aligha lehetünk médiaellenesek. Más kérdés, hogy az előnyök és a hátrányok figyelembevételével milyen egyéni médiastratégiát alakítunk ki. Föltehetőleg sokkal hasznosabb megtanulni, a helyére tenni életünkben a médiát.

A médiainformáció – másodlagos, nem egyéni tapasztalatból szerzett ismeret. Az egyéni tapasztalat beszűkül, a médiatappasztalat kiterjed. Ez alkalmas arra, hogy egy olyan világot képzeljünk el, amilyen – nincs. A média egy manipulált, átalakított, „festett” világot mutat, amelyet csak fejlett kritikai érzékkel lehet a helyére tenni. Ezért is fontos a tévékritika. György Péter két évig írogatta korunk magyar tévévalóságáról elgondolkodtató kritikáit. A bűz című írásában arra hívta föl a figyelmet, hogy az emberek a média hatása miatt egyre inkább szégyellik a testüket: „Ha jobban belegondolunk, korunkban a kereskedelmi televíziózás folyamatosan a bevallhatatlanul nyomorult test reménytelenségéről és csillogó hazugsággá váló átalakításáról hoz híreket. Mintha egy Bosch-képet kívánnánk Photoshoppal retusálni.” (György 2006.)

A média (sajtó, rádió, televízió) különböző „fogyasztói” szokásokat alakít ki. Nagy különbség van az újságolvasó, a rádióhallgató és a tévéző ember között. Az olvasás – személyre szabott tevékenység. Tetszés szerinti gyorsaságban, választási lehetőséget kínálva olvashatunk el egy szöveget (újságot, könyvet). Van, aki a sporthíreknél kezd, más a rádiókritikánál. Van, akinek egy óra kell az újságolvasáshoz, másnak néhány perc. A rádióhallgatás erénye, hogy nem mindig tart igényt a teljes személyiségünkre. Gondoljunk csak arra, hogy autót vezetni igen nehéz újságolvasás, tévézés közben. Rádiót hallgatni azonban lehet. A mai „beszélő” közszolgálati rádió leghűségesebb hallgatói az asszonyok, akik a konyhában, házi munkák közben leginkább rádiót hallgatnak. Mostanában kezdjük őket is elveszíteni, mert a 21. század elején a lakás további helyiségeiben is megjelenik a televízió.

Tehát egyre inkább mediális úton érzékeljük a világot. Ma már mindenhol van képernyő, és csaknem mindenhol kamera.

„A médiaszövegek – a tömegkommunikáció természete miatt – markánsan különböznek a közvetlen kommunikáció közleményeitől. A tömegkommunikációban az információáramlás rendszerint egyirányú, azaz a médiaszöveg befogadója a feladó (a filmkészítő, a műsorszerkesztő, a reklámszakember stb.) számára ismeretlen. Ebből következően a szövegek gyártói gyakran általános konstrukciók vagy sztereotípiák segítségével dolgoznak. (...) A média sajátossága, hogy – a tömegsajtó 19. századi megjelenése óta – olyan közleményeket termel, amelyek tömegközönséget hoznak létre, azaz olyan virtuális közösségeket formál, amelyek tagjainak általában nincs egyéb közös vonása, mint hogy ugyanazokkal a közleményekkel találkoznak. (...) A média komoly hatalommal bír, hiszen kontrollálja a társadalomban végbemennő fejleményeket, lehetőséget ad a címzettek manipulációjára, és nem csupán megjeleníti és tükrözi a valóságot, hanem – részben – maga konstruálja is azt.” (Hartai i. m. 262–263.)

A média által létrehozott, felépített „második” világ a virtuális valóság (látszatvilág), a média közönsége az egymást fizikai valójában nem ismerő, egymással soha nem találkozó virtuális közösség. Az elsődleges világról közölt információk szelektívek, ezáltal a média arra készíti a közönségét, hogy az általa megadott koordináta-rendszerben értelmezze a médiaszövegeket. „Ebből következik, hogy a média – ahelyett, hogy hűen ’tükröznék’ a ’valóságot’ – bizonyos értékek, ideológiák és kulturális javak termelése mentén egyre inkább maga konstruálja a ’világot’”. (I. m. 330.)

A média és a médiaszövegek hatása

Ahogy korábban említettem, az egyes médiumok hatása technikai jellemzőik folytán más és más. A médiumok tömeges hatásáról elsőként a rádió, manapság leginkább a televízió kapcsán értekeznek. Ennek fő oka, hogy a 20. század második felében, sőt inkább végén a televízió lett domináns médium az emberek, különösen a gyerekek életében (vö. Werner 1998, 11). A kritikus fontos észrevétele: „Lassan kilépnek az életbe a kereskedelmi média első gyermekei. Reméljük, nem okoznak csalódást a szüleiknek.” Tehát most lép felnőttkorba az első magyarországi „képernyő nemzedék”, vagyis az a nemzedék, amelyik javarészen televízió szocializálódott. Hanthy Kinga elgondolkodtató sorai: „Felnövekvő nemzedék még sohasem állt ennyire a média hatása alatt. A gyermekekre zúduló adat- és képáradat átalakítja szükségleteiket, vágyaikat, szinte teljes életfelfogásukat, és pályáskortól befolyásolja agyuk fejlődését... E generáció tizennégy éves korára mintegy húszezer órát tölt a képernyő előtt, míg az iskolapadban csak tizennégyezret.” (Hanthy 2005.)

Miért, milyen tapasztalatokkal rendelkeznek a kereskedelmi média gyermekei? Bizonyára ezt nem kell különösen ecsetelni. A szabad, kereskedelmi média – az

infotainment jegyében és törvényei szerint - minden eddiginél szűkebb program-választékot nyújt. Vagyis a média diverzifikálása és „kereskedelmiesítése” kapcsán megfogalmazott jó szándék, a választék bővítése – kudarcot vallott. A nézők kegyeiért folyó kegyetlen pozícióharc (nézettségi harc) oda vezetett, hogy a sokasodó televíziók (az előadás pillanatában körülbelül félszáz magyar nyelvű tévéadás létezik) közül a legnagyobbak ugyanabban az időpontban ugyanolyan jellegű műsort sugároznak. Érdeemes megnézni és összevetni a szombat vagy vasárnap délelőtti programokat! Szinte kiüresednek a játszóterek, a grundok (tudatosan írok ilyen nevetséges fogalmat), a gyerekek többsége az őrijítő hangzású, felfokozottságot, sokszor érzéketlenséget, sőt kegyetlenséget sugalló rajzfilmsorozatot nézi. Az egyik médiakonferencián hallottam: „Ha az ember megnézi a Nova Televízió (Csehország) híreit, egy törülközőre van szüksége, hogy a vért fel tudja törölni”.² No, nem kell azért Csehországig menni.

Miközben információs robbanásról, információs sokkról van szó, az újságban, rádióban és televízióban csökken a valós információk száma. Illetve ha ez nem is bizonyítható, föltétlenül érzékelhető, hogy csökken bizonyos jellegű információs források, tematikák aránya, száma. A magyar médiában látványosan visszaszorul a magyar folklór (például a másutt annyira vonzó hazai mesék, népmesék száma), általában a helyi kultúra (pl. irodalom és egyéb művészetek) vagy a színvonalas tudományos ismeretterjesztés.

Talán éppen ezért csökken a helyi és a közügyek iránt érdeklődők száma, viszont nő a médiától csak szórakozási lehetőséget várók száma. A tömegtájékoztatás domináns elemévé a szórakoztatás vált. Az álhírek, a kacsák „zajjá” redukálják az újságírást, a média egykor volt magasztosságát.

A jelenségre rávilágít az is, hogy manapság a rádióban, de leginkább a tévében csak tiszavirág-életű „sztárok” vannak, akik közül nem egy éppen „különlegességeivel”, udvariatságával, néző-utálatával (folyamatos néző-megalázásaival) vív ki „népszerűséget”. A jelenség különösen érdekes, hiszen mind a rádiókban, mind a televíziókban felbukkannak teljességgel hallgató- vagy nézőellenes megnyilvánulások, s ezen műsorok hallgatottsága, nézettsége nem csökken. Egyre több a mazochista hallgató, néző?

Ki emlékszik arra, hogy korábban „értékes nevek” alapján választottunk újság-cikket, rádió- és tévéműsort. A cikk olvasását nem a címnél, hanem az aláírásnál kezdtük. A mai bulvárlapok sokszor már aláírást sem közölnek. A bulvárcím minden, a cikk kevés, az aláírás lényegtelen.

A pszichológus Csíkszentmihályi Mihály tévéaddikciónak nevezi a televízióhoz fűződő elszakíthatatlan, már-már az alkohol- vagy drogfüggőséghez hasonló kapcsolatot. (Idézi: Székely 2004.) A modern embert mindennél több információ, idő-strukturálási (időtöltési), benne különösen szórakozási lehetőség veszi körül, de éppen a sok hatás ellenére mindig többre, elérhetetlenre vágyik, ettől élete unalmasnak

tűnik. Soha nem volt annyi lehetőség a találkozásra, ismerkedésre, és mégis egyre több a magányos ember. Ráadásul egyre több ember magányos társas környezetben is. Csányi Vilmos „egyszemélyes/egytagú csoportnak” nevezi a modern embert: „Az ember természetes közösségei a történelem folyamán nagyon gyorsan redukálódtak. (...) A modern társadalomban ... a biológiai kötődés szerepe folyamatosan csökken (nő az elidegenedés...), és a társadalom szerkezete egyre inkább az egytagú csoportok, az autonóm egyének egyezkedési struktúráival írható le. ... arról van szó, hogy a modern társadalom megfosztja az embert embersége alapvető jegyének megnyilvánulásától, a csoportkötődés normális kialakulásától, s ennek aztán a legkülönbözőbb mentális zavarok, neurózisok lesznek a következményei.” (Csányi 2006, 214.)

Az unalom, a „társas magány” ellen vigasztalást nyújt a televízió (a videó, a számítógép, az internet). Csíkszentmihályi szerint azonban a hosszas tévézés megfigyelhető következményekkel jár: egyre csökkenő szellemi stimuláció, csökkenő mozgásigény, „lefárasztás” (kifárasztás), tartózkodás a kimozdulástól, a társas tevékenységektől (társasjáték, séta, beszélgetés), kellemetlenségérzés, szorongás. (És mintha ugyanerre a következtetésre jutna más irányból az etológus Csányi Vilmos is.)

Ha mindez nem is csak a televízió miatt van, a televízió föltétlenül fölerősíti ezeket a jelenségeket. Mindannyian ismerjük a „televíziós család” képét: a tévé a lakás központi helyén foglal helyet, az egykori „szent sarokban”, minden a tévé felé van tájolva, a család egymás közti kapcsolatai leszűkülnek. A hazatérő családtag első lépése a tévé bekapcsolása, s csak utána mos kezét. Témáink, meséink a tévéből vett információkon alapulnak. Ha elromlik a tévé, sokan úgy érzik, hogy mindent elvettek tőlük, nem tudnak mit kezdeni az idejükkel. A tévétől való megfosztás neurózist okoz.

A legújabb tárgyszimbolikai kutatások azt mutatják, hogy a televízió luxus- és/vagy szakrális tárgyból hétköznapi tárggyá vált. (Kapitány–Kapitány 2005, 168.) Ez azt is mutatja, hogy természetes létszükségleti tárggyá vált – amelynek hiánya alapvető szükségleti hiányt szül.

Valószínűleg kevesen tudnak a médiainformációktól érintetlenek maradni. Persze van különbség a médiainformáció-habzsoló és a mértékletes médiafogyasztó között.

Mégis, hogyan hatnak ránk a médiainformációk? Anita Werner azt írja: „A média hatását... nem könnyű megjósolni. Néha nagy a befolyása, máskor semmi, s megint máskor az ellenkezője annak, amit várnánk.” (Werner 1998, 10.) Ez utóbbit nevezhetnénk diszfunkcióinak. Józan megközelítéssel nézve a dolgokat, aligha hihetjük, hogy valaki/k média segítségével tudatosan „hülyíteni” akarják a közönséget. De folytassuk Anita Werner gondolatait: „A média csak kis mértékben határozza meg az egyén alapvető személyiségjegyeit és értékírányultságát. Kevésbé mélyre ható területeken, mint például a divat, a ruhák, külső viselkedési formák, nyelvi kifejezések stb. azonban gyakran igen szembetűnő hatásokat figyelhetünk meg.” (Werner

1998, 30.) A felszínen ez utóbbit természetesen gyakran tapasztaljuk. Vagyis a média hasznos vagy káros divatokat terjeszt, a médiában „kötelezően” közreadott reklámok csakúgy.

Hogy csak egyetlen új, a média által gerjesztett jelenségre hívjam föl a figyelmet, ilyen a „betegségcsinálás”. Mint tudjuk, az egészség lett a legnagyobb üzletek egyike. Ezért „megéri” az embereket betegségtudatossá tenni, s akkor félelmetes összegeket hajlandók csodaszerekre, panáceaúra költeni. De nem érthetünk egyet Anita Wernerrel abban, hogy a média „csak kis mértékben határozza meg az egyén alapvető személyiségjegyeit és értékírányultságát”. Csíkszentmihályi Mihály előbb már idézett gondolatai éppenséggel ellentmondanak ennek. A sokat tévéző embert fenyegeti a tévéaddikció, annak összes, felismerhető káros, a személyiségjegyeket, értékírányultságot nagymértékben befolyásoló jelenségeivel.

De idézzük föl a médiahatással kapcsolatban leggyakrabban idézett jelenséget, az agressziót. Nem gondolom, hogy a kérdés egyszerűen megválaszolható, de nagyon sok tanulmányt, véleményt olvasva úgy látom, hogy a média és az agresszió között legalábbis kapcsolat van. Korábban azt gondolták, hogy a médiának nagy a hatása az emberi agresszióra (vagyis agresszív példák gyakori nézése egyéni agresszív megoldásokhoz vezetnek az embert, később ennek hatását nem látták bizonyítottnak, ma mintha ismét hajlanának a korai feltételezésekre). Az igazság – mint sok mindenben – ebben is középen lehet. A tévébeli agresszió additív (hozzáadó) hatással van. Hanthy Kinga így látja: „A szakemberek szerint a mai ember azért zaklatott és agresszív, mert túl sok dologról szerez tudomást. Zúdulnak rá a katasztrófák, bűntények, terrorcselekmények hírei, ezek által erősödik az a képzelet, hogy a világ gonosz és félelmetes. Szorongásait kivetíti gyermekeire, akiket mobiltelefon-pórázon tart.” (Hanthy 2005.)

A „kevésbé mélyre ható területeken” a média kulturális és nyelvi mintáit valóban nem nehéz megfigyelni. A nyelvi hatások között évtizedeken át jóslták a nyelvjárási formák megszűnését, és a köznyelv eluralkodását. Nos, a nyelvjárások valami oknál fogva valóban kiszorultak a médiából (egy-két üdítő példát kivéve), de a kereskedelmi médiában nem is az igényes köznyelv, hanem valamiféle művi felolvasói médianyelv és mellette a szleng lett az uralkodó. A felolvasói médianyelv jellemzője a nem értő-értető „tolmácsolás”, az ügyetlen vagy tudatosan elrontott tagolás, a halmazott hangsúly- és hanglejtéshibák. (Milyen érdekes, hogy az 1976-ban indított Beszélni nehéz című rádióműsor – és hangsúlyjelölő mozgalom – mennyire életképes. Ahogy nézem, most már bármennyig folytatható, hangsúlyhibák néhány perc alatt tucatszám gyűjthetők a médiából.) A szleng oldottsága, közvetlensége és nyelvi leleménye miatt bizonyos médiaműfajoknak jól tesz, máskor bántó, etikailag sértő. Soha nem felejttem el a Magyar Rádió kezdeti kereskedelmi vállalkozásának műsorvezetője „jópofaságból” maga olvasta a híreket. Nevetgélő, ironizáló stílusban mondta: „Ma harmincan haltak meg Szarajevóban”. Én soha többé nem kapcsoltam

be ezt a rádiót. Immár a „nagy” (országos) kereskedelmi rádió sportriportere Jugoszlávia NATO-bombázásának előestéjén ezt mondta: „Amíg a NATO Jugoszláviát bombázza, én sporthírekkel bombázom Önöket”. Hülyének lenni persze állampolgári jogon lehet. De hogy egy tulajdonos, egy szerkesztő, egy médiafelügyelet ezt elnézze – azt már nem szabad. (Természetesen vannak jó és rossz példák a panaszkezelésre a médiában elhangzottak kapcsán...) György Péter így látja ezt: „A kereskedelmi tévék nem ismerik sem a társadalom, sem a morális felelősség fogalmát, számukra minden egyes kép annyiban és addig érdekes, amíg a nézők kezét távol tartja a távirányítótól.” (György 2006.)

Az okokat itt is az oktatásban, a társadalom kulturális szintjének változásában, vagy érték kategóriáival: leomlásában láthatjuk. Például az újságírók oktatásában: az újságíróknak elsősorban az üzenet formáját tanítják, a jelentését, jelentéseit, hatásait nem.

A fentieket összefoglalva a média nyelvi hatásai között tartom számon az igényes, választékos, távolságtartó, udvarias, senkit nem sértő köznyelv háttérbe szorulását. Ennek társadalmi hatása is van: a társas kommunikációban egyre kevésbé találjuk meg a közös hangot. A média nyelvi hatásai között kell számon tartani a végigfogalmazás hiányát, a jelzésszerűvé, homogénné váló társadalmi kommunikációt. Ez végül is kommunikációs nehézségekhez vezet. Buda Béla azt írja: konfliktusos, zavart a másik ember megszólítása. (Buda 1995.) És tegyük hozzá: egyre kevesebb a megtapasztalható verbális öröm, vagyis a beszélgetés, a beszélgetés, az oldott kommunikáció. Pedig kultúránk tele van nyelvi leleménnyel, az embernek pedig alapvető szükséglete, élménye az oldott beszélgetés.

Médiaszöveg-egyhangúság, „műfajsírató”

Már az 1990-es évek közepén fölhívtam a figyelmet a média jellemző tendenciáira. Ezek között emlegettem a „féltett”, később „védett” műfajokat, valamint a „műfajsíratót”, vagyis azt, hogy a sokműfajú médiától búcsút vehetünk, a kereskedelmi média az egyműfajúság, a sokszínűség megszűnése felé veszi az utat. (Balázs 1996, 10–11.) Amikor a minap ennek beteljesüléséről az egyik országos napilapnak nyilatkoztam, újságíró kollégám félreértette a műfajsírató kifejezést. „Műfajsíntért” értett és írt helyette. Bár cikkét a megjelenés előtt elküldte hozzám, s annak címében ezt láttam: Műfajsíntér a média – hagytam, mert ez is nagyon kifejező. (Kelen 2006.)

Az 1990-es évekbeli írásaimban javasoltam a „védett műfajok” megnevezést. Pontosan azt, hogy az emberiség, a média kitalált, kipróbált, fontosnak tartott műfajait (bábjáték, rádiójáték, valódi dokumentumműsor, sokféle zenei műfaj stb.), nemes kifejezéssel a „nemzeti kulturális örökséget”, hagyományt védeni kell. Arra hivatott, okos emberek gyülekezete mondja ki, hogy védjük a kulturális (nyelvi) sokféleséget.

Ez – természetesen – nem történt meg, ezért a helyzet ma rosszabb, mint tíz éve.

Örömmel tapasztalom, hogy erre mások is rájöttek. György Péter már emlegetett tévékritikaiban például így foglalja össze a helyzetet: „Ha valaki azon mereng, hogy a kereskedelmi televíziók jó fényt vetnek-e kultúránkra, akkor okkal lesz rosszkedvű, talán melankolikus is. Ha valaki egyetlen percre is komolyan vette Huntington civilizációk összecsapásáról szóló politikai ostobaságát, akkor nézzen tévét. Ha még utána is büszke lesz arra a társadalomra, ahol él, akkor esetleg keresse fel pszichanalitikusát.”

És a következtetése sem marad el: „A neoliberalizmusnak a kultúrpolitika elvét is tagadó dogmája megítélésem szerint nem érvényesül többé. Ha nem akarunk éveken át idiótákat bámulni a tévékben, ha nem akarjuk beérni azzal, hogy ki-ki otthon is kotont húzhat a fejére, s megpróbálhatja, hogy képes-e kalapját két méter harmincra is felemelni, akkor érdemes mindezt nyilvánosan is végiggondolni. A helyzet komoly és reménytelen.” (György 2004.)

Végezetül hadd idézzek az egyik nemzetközi médiakonferencián hallott gondolatokból: A médiabiznisz, a médiaóriások és az újságírás ellenségek. A kormányoknak a médiaóriásokkal szemben ellensúlyt kellene alkalmazniuk. A közszolgálat ethoszára azonban ma sehol sem figyelnek. A közszolgálat minősége pedig tükrözi a társadalmat.³

Itt állunk. Az értelmiség arra való, hogy figyelmeztesse a társadalmat, különösen a döntéshozókat az elkerülhető veszélyekre. A figyelmeztetés már jóval korábban megtörtént gondolkodó emberek gyülekezetében, publikációkban, és semmi sem történt. Pontosabban: történt valami, aminek van esélye ellensúlyt képezni a média- és társadalmi elhülyülés ellen. Ez pedig a médiának az oktatásba, a tananyagba való beépítése. Hosszú folyamat lesz, sok-sok buktatóval, de esélyt ad rajta, hogy növelje a médiatudatosságot. Hartai Lászlóval, a médiaismeretek tantárgy egyik kidolgozójával készített beszélgetést Lőcsei Gabriella. Ebből idézek: „Aki sikerrel kívánja az öt-kilenc éves gyermekek médiaoktatását megoldani, annak legalább három elemet kellene összekapcsolnia: a nemzetközi médiakutatások eredményeit a pedagógia tudomány tapasztalataival és a gyermeklélektani ismeretekkel.” (Lőcsei 2003.)

Végülis a tantárgyat bevezették, a tankönyvek, segédkönyvek megszülettek. A médiapedagógia célja a médiainformációk jobb megértése, és lehetőleg relativizálása.

Médiapedagógia, internetpedagógia

A médiapedagógia azt akarja tudatosítani: „Tudd, hogy nem tudsz mindent, ha a médiára hagyatkozol”. Vagyis azt, hogy a médián kívül is van élet.

Egy médiapedagógia alapvető feladatai közé a következők tartoznak: 1. A kommunikációs (különösen új kommunikációs) formák megismerése, tudatosítása (mé-

diatudatosság), 2. A médiaközlés összetevőinek, hatásainak megismerése (médiá-elemzés), 3. Médiakritika (kritikus médiafogyasztás).

Sok sikert ehhez a kísérlethez, reformhoz! Én teljes szívvel szurkolok neki, mert a műveletlenség, a médiaműveletlenség ma már nemcsak közérzetbeli, társadalmi károkat okoz, hanem alapvetően gazdasági károkat is. Így pedig nincs „tudásalapú”, „modern” társadalom. Más kérdés, hogy a most bevezetett mozgóképkultúra és médiaismeret tantárgynak pillanatokon belül el kell jutnia az informatika világáig. Az informatika ugyanis folyamatosan bekebelezi a médiát, s jó nagy részt harapott már magának az emberi kapcsolatok, nyelvhasználat világából is. A 21. századi gyermek nem csupán a képernyő-, hanem az internet-nemzedék képviselője.

Talán ma még nem késő a médiapedagógia nyomán internetpedagógiáról beszélni. Hadd álljanak itt intésül Roska Tamás informatikus szavai, amelyekkel mintegy visszatérünk az előadás elején mondottakhoz, az információs robbanáshoz, az információs technológiáknak a személyiségre gyakorolt hatásához: „A információk tengere: holt ismeret. Akkor válik tudatossá, ha az információk – fogalmak, adatok, tények, axiómák, törvények és következtetési szabályok egy adott szakterületre vonatkozó, térben és időben rendezett halmaza – egy gondolati keretben helyeződnek el, és ebben helyes igazodást nyújtanak. Ezt a gondolati keretet, a fogalmak és törvények személyes megértését, a fontos adatok ismeretét, ha kell, az absztrakció magasabb szintjére való eljutást nem lehet csak játékosan és melleleg elsajátítani. Az ezt propagálókról általában kiderül, hogy maguk sem jutottak el erre a szintre. Fontosak az élmények és a motiváció, de a személyes erőfeszítés sem hiányozhat. (...) Az a paradox helyzet tapasztalható, hogy az internet adta előnyöket leginkább a személyes erőfeszítésben összeszedett, akaraterővel és önfegyelemmel rendelkező, műveltebb diákok tudják igazán kihasználni. A ’folyton böngészők’ semmire se mennek. (...) Kiderült, hogy a nagyon sokat internetezők jó része depresszióssá válik. Nem kommunikál és bezárul a személyisége. (...) Ne tévesszen meg az internet-butuskák (internet dummies) hangossága és felületes erőszakossága. Tudomásul kell vennünk, hogy az átlagos tudásra és műveltségre alapozó reprodukív vállalatok és közösségek relatív termelési értéke töredéke az innovatív vállalatokénak. Azoknak a versenyképes közösségeknek, ahol a XXI. század koncepcióvezérelt gazdasága kibontakozik. A koncepcióvezérelt gazdaság motorjai pedig a multidiszciplináris tudással és általános műveltséggel felvértezett, jellemes, szuverén egyéniségek.” (Roska, 2004.)

Felhasznált irodalom

Balázs Géza 1996. Médiakommunikáció. A nyelvi közszolgáltatóság. Magyar Rádió, Oktatási Osztály, Budapest.

Balázs Géza 2006. A nyelv etikai dimenziói. Életünk, 5: 45–50.

- Buda Béla 1996. A magyar kommunikáció jellegzetességei. In: Ahogyan I. Előadások a magyarországi személyközi kommunikációról. Szerk.: Lipták Ildikó. Marczibányi Téri Művelődési Központ, Budapest. 5–15.
- Csányi Vilmos 2006. Az emberi viselkedés. Sanoma, Budapest.
- György Péter 2006. A búz. Élet és Irodalom, február 24.
- György Péter 2004. Mulatozás Európa-szerte. A kultúrpolitikához. Élet és Irodalom, 47. szám
- Hanthy Kinga 2005. A nagy bummm gyermekei. Magyar Nemzet, október 15.
- Hartai László, Muhi Klára, Pápai Zsolt, Varró Attila, Vidovszky György 2002. Film- és médiafogalmak kisszótára. Második kiadás. Korona Kiadó, Budapest.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor 2005. Tárgyak szimbolikája. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- Kelen Károly 2006. Egyenhangon a műfajsintér. A kereskedelmi rádiók a fiatalok nyelvén szólnak. Népszabadság, március 8. 13. (Interjú Balázs Gézával)
- Lőcsei Gabriella 2003. Hartai László a mozgókép- és médiaismeret nevű tárgyról. Magyar Nemzet, február 1.
- Roska Tamás 2004. In: Sorsunk és jellemünk. Kortársak otthonról, közérzetről, jövőképről. Új Horizont, Veszprém. 305–307.
- Széky János 2004. Schengencsúszás. Élet és Irodalom, 19. szám.
- Werner, Anita 1998. A tévé-kor gyermekei. Mit tudunk a média hatásairól? Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

H. Varga Gyula

Műfaj és/vagy szövegfajta a médiában

Terminológiai bizonytalanságok

Hazánkban sok egyetemen, főiskolán tanulnak a kommunikáció szakos hallgatók az újságokban, rádióban, televízióban megjelenő írások, műsorok fajtáiról, típusokba sorolásáról, az egyes szövegfajták jellemzőiről. Van, ahol ezt a *sajtóismeret* vagy *írásgyakorlat* címszók alá rejtik, másutt a *sajtóműfajok* deklarált megnevezés teszi egyértelművé a tartalmat, *műfajismeret*, *sajtóműfaj-elmélet* megnevezéssel is találkozhatunk. E tarkaság mögött nemcsak a szabadság, hanem a terminológia bizonytalanság is tetten érhető. Vegyük sorra: az előbbieket közül a *sajtóismeret* értelmezése túlságosan tágnak minősül, a (nyomtatott) sajtó jellemzőinek, rendszerének, működésének bemutatása mellett résztelemeként húzódhat meg a szövegfajták tárgyalása. A *sajtóműfajok*, kiváltképp a *sajtóműfaj-ismeret* jó lenne, de csupán a nyomtatott sajtóra szűkíti le a látómezőt. Pedig ma már egyre sürgetőbb a rádió és a televízió – újabban a *média* szavunk jelentése erre a kettőre (vagy inkább csak a televízióra) kezd leszűkülni – műsorainak rendszerbe foglalása, és bizony az internet is helyet követel magának a kommunikációs üzenetek típusainak leírásában. Hasonlókat mondhatunk el a *sajtóműfaj-elmélet* címről, annyi kiegészítéssel, hogy kissé bonyolult, nehézkes elnevezés, a jelenségek (szövegek) vizsgálatát az absztrakció felé tereli. A *műfajismeret* tág is, homályos is, félrevezető is, a témától legtávolabb a *műfajelmélet* áll. Az utóbbiakkal szembeni fő kifogás, hogy ezeket az elnevezéseket az irodalomelmélet már régen lefoglalta, de még átvételük esetén is általános elméleti, módszertani ismereteket kíván, ami hiányozni szokott az ilyen természetű összefoglalásokból. Az elmondottakból következik, hogy a *műfajelmélet* elnevezés nemhogy segítené, sokkal inkább megnehezítené a sajtóműfajok bemutatóinak a helyzetét, hiszen erősen elméleti, az eredeti céltól eltérő irányba vinné el őket, módszertani mozgásukat beszűkítené.

Vajon műfajok-e egyáltalán a sajtóbeli szövegek? Anélkül, hogy túlzottan az elmélet irányába mennénk el, a megnevezést próbáljuk meg értelmezni. A *műfaj* (*mű+faj*) szónak azért nem kell kiegészítés, előtag, mert célszerű tömörséggel jelöli: az esztétikai értékkel bíró (szépirodalmi) mű fajtájáról van szó. Ehhez éppen hozzá lehet tenni a *sajtó*- előtagot, de – Petőfi S. Jánossal és Benkes Zsuzsával egyetértve¹

¹ „Szövegtani szempontból nézve a műnem és műfaj szakszavak használatát célszerű az irodalmi szövegek osztályozására korlátozni” (Petőfi–Benkes 2002, 72).

– nem szerencsés. Az viszont igaz, hogy a gyakorlatban meglehetősen elterjedt a *sajtóműfaj* megnevezés használata, így a megszokás fölülbíráhatja a tudományos érveket.

A műfaj fogalmát az ÉKsz. az irodalomtudomány fogalomtárába sorolja: „Irodalmi műveknek tartalmi és alaki sajátágaik szerint elkülönülő csoportja”. Másodsorban a zenét – talán pontosabb lenne így: a művészeteket – jelöli meg. (A nagyszámú *sajtó*-előtagú összetételek között a *sajtóműfaj* nem szerepel.)

A sajtóban megjelenő írásokat a laikus olvasó (újság)cikknek nevezi. A szakmabeliek viszont szűkebb értelemben – a publicisztikára – használják a cikk megnevezést. Vajon mi legyen az írások összefoglaló neve? Ha mégis a cikk² megnevezésnél maradunk, akkor talán pontosabb lenne cikkfajtákról beszélni.

Ha a nyomtatott sajtóbeli közleményekre – a szokás, a hagyomány alapján – mégis elfogadjuk a *műfaj* terminust, felvetődik a következő kérdés: hogyan nevezzük a rádió, televízió hasonló produktumait? A *műsor* (értsd: művek sora)³ összefoglaló megnevezés. A mindennapi szóhasználatban azonban a műsor egyes önálló darabjait, a műsorszámokat is műsoroknak nevezik. A szakmai szövegekben természetesen a *műsorszám(ok)* megjelölés a helytálló. (Teljességre törekvő rendszerező leírásuk még várat magára.) A típusokat *műsorszámfajtáknak* vagy *műsorfajtáknak*, esetleg ezeket is *műfajoknak* nevezhetjük. Természetesen más területek, tematikai mezők is igényt tarthatnak a *műfaj* terminus használatára, ezzel viszont a megnevezés annyira kitágul, hogy lényegében a szöveg-, illetve még szélesebben a kommunikátumtípussal esik egybe.

A sajtószövegek kétféle megközelítése

Régi törekvés a sajtóban – és a többi médiumban – megjelenő kommunikációs üzenetek típusokba rendezése. E tipizálások számára nyilvánvalóan az irodalomelmélet műfaji rendszerezése szolgált mintául, onnan került át a *műfaj* terminus használata is. A művészi szövegek fajait régóta tudós kutatók vizsgálják, tudományos apparátussal és módszerességgel, hozzá az irodalomelmélet egyik részterülete, a műfajelmélet szolgál keretül. Ezzel szemben a sajtószövegek rendszerbe foglalására, típusokba sorolására, leírásukra elsősorban gyakorló, a szakmában járatos és elismert újságírók vállalkoznak.

Ennek az az eredője, hogy a műfajelmélet célja szerint a művészeti alkotások befogadását megkönnyítő, az esztétikai nevelést segítő tudományterület. Ez a részdiszciplína távolról sem a költőknek, íróknak akar mintát, tanácsokat adni, ellenkezőleg: a kész művekből kiindulva a befogadót akarja segíteni a szövegek értelmezésében

² ÉKsz.: Újságban, folyóiratban stb. megjelent v. oda szánt rövidebb írásmű.

³ Az ÉKsz. szerint a *műsor* szavunk 2. jelentése: Színházban, rádióban stb. előadott v. előadandó művek előadási terve, ill. összessége.

azzal, hogy fölvázol számára egy műfaji rendszert, s feltárja az egyes műfajok sajátosságait, mintegy kijelölve a konkrét mű viszonyítási környezetét. Tehát a gyakorlatot, a művek megalkotását követi a vizsgálat. A médiabeli szövegek (cikkek, műsorok) esetében teljesen más a feladat. E szövegfajták leírását kimondottan gyakorlati célok vezérlik. Nem a recepciót, a szövegértelmezést mélyítik el – bár talán ilyen célok kitűzése sem lenne haszontalan –, hanem a (kezdő) szövegalkotót kívánja ismeretekkel fölvértezni.⁴

A sajtószövegfajták rendszerezői az információ fogalmából, illetve a hírnek mint – történelmileg és funkcionálisan egyaránt – kitüntetett szövegfajtának a leírásából indulnak ki, majd a tájékoztató–véleményközlő kommunikációs célkettőségre építik a felosztást. A rendszerezések általában nem törekszenek taxonómiára. A szövegfajták jellemzése – a korábban említett didaktikai céloknak megfelelően – erősen preskriptív szemléletű.

A válasz azonban ennél jóval összetettebb, árnyaltabb. A megközelítések, értelmezések – talán pontosabb így: a szemlélet – eltérésének más okai is vannak. Több tankönyvszerző-újságíró is célóz rá, hogy a napi szerkesztőségi, újságírói gyakorlat és az olvasóközönség igényei mennyire befolyásolják a megírásban, sőt a műfajválasztásban, a műfaji sajátosságok érvényesítésében vagy módosításában. A médiában dolgozók ugyanis az alkotási-befogadási folyamat részeként élik meg a rendszerezést, vagyis mintegy preconcepcióval dolgoznak. Az újságíró a tények, történetek foglya: vagy róluk ír, azokat mutatja be (alájuk rendelődve) szikár tömörséggel (ill. a háttérüket, körülményeiket tárja föl), vagy róluk mond véleményt. Közhely, hogy az újságot, műsort nemcsak létre kell hozni, hanem el is kell adni. Vagyis az alkotásban, műfajválasztásban, műfajhasználatban marketingszemponatok is érvényesülnek. Ez teszi indokolttá és szükségessé a befogadás-lélektani, illetve a különféle hatásvizsgálatok eredményeinek visszahatását – a lap-, illetve műsorkészítőkön keresztül – médiaüzenetek létrehozóinak műfajfelfogási, -értelmezési, szövegalkotási eljárásaira.

A műfaj – mint a szövegek besorolásának egyik, talán legfontosabb módja – fontos szabályozó a kommunikációs folyamatban: felállítja az egyetértés, a kritika és az elvárások terminológiáját (Gunning 2004). A műfaj nem pusztán elemzési eszköz, hanem egyesít(het)i a szövegalkotás és a befogadás hatásmechanizmusát is, befolyása lehet a szövegalkotási és a -befogadási folyamatokra egyaránt. A műfaj tehát nem pusztán egy adott (számú) szövegben föllelhető közös jegyek leírása, hanem a hasonlóságok előállításához és felismeréséhez szükséges preconcepciók, pragmatikai körülmények felkutatása is. Nem egyszerűen az elolvasott szövegek véleményezéséről van szó, hanem azoknak a diszkurzusoknak a feltárásáról is, amelyek az

⁴ Vö. pl. „... az újságírás tanítható [...], a műfajelmélet [értsd: a sajtóműfajok bemutatása] pedig valóban az oktatás elsődrendű segéd tudománya lehet” (Bernáth 2002, 19).

adott szövegek létrejöttét befolyásolták, és kialakították a róluk alkotott felfogások, nézetek módját.

Hasznosnak látszik, ha – kerülve a kategorikus szembeállítást – nem mossuk össze a műfajnak az alkotás folyamatára gyakorolt hatását a kész üzenetekből földeríthető, korábban meg nem fogalmazott sémák módszeres felderítésével. Az előbbi esetben a „médiapiar” szereplőinek (alkotó – szerkesztő – közvetítő – befogadó) fontos egyeztetési eszköze (Gunning i. m.), az utóbbi módszert pedig a kutatók, kritikusok építik ki, nekik viszont a médialáncban mint közvélemény-formálóknak van igen fontos szerepük. (Jóllehet általában megfeledkeznek róla – vagy eltekintenek attól –, hogy a kategóriákat ők állították fel, s az általuk tanulmányozott műfajokat eleve létező, az elemzéshez kész jelenségekként kezelik. Hasonlókat állít Gunning a kritikusokról.)

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy a médiaüzenetek típusokba sorolása távolról sem elhanyagolható eszköz a média számára a befogadás ellenőrzésében és kiszámíthatóságában.

Szövegfajták/műfajok a sajtóban

A sajtószövegek tanulmányozásával hosszú ideig nem foglalkoztak, mert az újságolvasóknak nem volt – úgy tűnik, mind a mai napig nincs – rá igényük, az újságírók tevékenységüket napi gyakorlatnak tekintették, és önmaguknak nem írták le, amit – definiálhatlanul is – tudtak. Aztán továbbadták utódaiknak, vagyis szájhagyomány útján terjedt. Lejegyzésük, részletező leírásuk csak akkor válhatott szükségesé, amikor az utódnevelés szervezett keretek közé került. Bizonyára az sem véletlen, hogy kezdetben nem újságírók vállalkoztak az újságcikkek fajtába sorolására, illetve a 'sajtóműfajok' leírására. Mint Bernáth László kifejti (2002, 25–34), a sajtóban megjelent írások „műfaji szempontú vizsgálata” nálunk elég régi keletű. A riportok, vezércikkek, tárcák, szerkesztői üzenetek elemzéseit követően Kovalovszky Miklós nyelvész terjedelmes – sajnos kéziratban maradt – munkája tekinthető az első magyar nyelvű rendszerezésnek (Az újságírói műfajok stílusproblémái, 1965). De később is vállalkoztak – főleg nyelvészek – a feladatra. Viszonylag újabb keletű Balázs Géza és Wacha Imre rendszerezése.

Kovalovszky munkáját követően Gombó Pál (1967) erősen ideologikus munkájában külön fejezetet szentel a műfajok általános kérdéseinek (A műfajokról általában, 60–70. lap). Fejtegetéseiben a gyakorlati újságírás kacérkodik a tudományos érveléssel, de már az indításnál eldől: első az ideológia, a második a praxis. (A tudomány csak ezután jöhet.) Bóka László tudós megállapítását – a kor felfogásának megfelelően „a műfajok az irodalmi művek tartalmi és formai osztályozásának keretei” – egyszerűen lesöpri. Nem polemizál, hanem deklarál: „Szögezzük le tehát egyértelműen...” (62. lap). Az viszont értékelendő, hogy nem a nyelvi-nyelvhaszná-

lati vagy stilisztikai sajátosságokat emeli ki, hanem a mű szerkezetét. S azt is el kell ismerni, hogy a műfajok szerepét nem kicsinyíti le – ahogyan felfogásából következne –, megtalálja a helyüket és szerepüket. Igaz, nem is tehet mást a következő 50 oldal műfaji leírásai előtt. Természetesen újra kiemeli a tartalom mögötti másodlagos (szolgai?) szerepét. Úgy érvel, mintha vezércikket írna, nem pedig tudományos tételt fogalmazna meg. Dicséretére váljon, hogy nagy gondot fordít a terminológiai következetességre és a rendszerezésre.

Gombó Pál könyve A Magyar Sajtó Kiskönyvtára c. sorozat számozatlan, föltehetőleg első kiadványaként jelent meg (egy évtized múlva Sajtóismeret címmel átdolgozva), a Gábor Pál szerkesztette Gyakorlati újságírás I. című kiadványát 1972-ben már a 10. kötetként jegyzik. A lektorként feltüntetett Dersi Tamás terjedelmes előtanulmányában (7–40. lap) szerény három oldalt szentel a műfaj (sajtóműfaj) általános kérdéseinek. E tömörségében is elmélyült írás a – pontosan meg nem nevezett – eltérő nézetekkel vitázva fejt ki álláspontját. A kor szellemének megfelelően a vita továbbra is a forma vs. tartalom elsőbbsége körül forog. A szerző már az alcímbe deklarálja álláspontját: „Tartalom és forma metszéspontján”, a műfajt a tartalom és a forma „dialektikus kölcsönhatásának teremtményeként” értelmezi – az újságírásban is (39. lap)”. A műfajok rendszerezésének elvi, módszertani, terminológiai megoldatlanságára hivatkozva a besorolás feladatát elhárítja magától.

A rendszerváltást követően több összefoglalás is megjelent a sajtóműfajokról. Közös jellemzőjük, hogy az újságírás gyakorlati céljait követik, így háttérbe szorul – ha egyáltalán esik róla szó – az elméleti alapvetés. A szerzők a preferált, fontos, az adott korban, időszakban divatos, szokásos műfajokat tárgyalják részletességgel, s nem törekszenek taxonómiára.

A ma használatos kiadványok közül elsőként a MÚOSZ tankönyvét kell említeni. Az előszóban Bernáth László, a szerkesztő a sajtóműfajok elvi, elméleti megközelítését négy szempontból közelíti meg (35. lap). Az első a történetiség. Mint azt már sokan és sokszor leírták, a műfajok – így a sajtóműfajok is – történeti alakulatok. Ez azt jelenti, hogy a) egy-egy kor ízlésvilága, illetve az ennek megfelelni akarás hozta létre a műfajokat; b) az idők folyamán változtak, változnak. Ebből az a praktikus következtetés fogalmazódik meg, hogy az idők folyamán csupán a műfajok „formai függetlensége” maradandó. E tantétellel a szerző épp az általa bírált formalista felfogás (lásd: Gombó) oldalára csúszik át. Az ezt követő három szempont kimondottan gyakorlati: megfogalmazódnak a lapszerkesztés szempontjai, a műfajok mint a gyakorló és a pályakezdő újságírók segítő minták jelennek meg, végül a közönség oldaláról közelítve azokhoz csatlakozik, akik szerint a befogadó nem műfajokat keres, hisz többnyire nem is tud róluk, viszont tapasztalatokra hivatkozva feltételezi, hogy a műfajok szabályai és a közönségre gyakorolt hatásának foka nem független egymástól (43. lap). Ennél fontosabb, hogy a fejezet végén – rendkívül szükségtelenül – célzást tesz a műfajok rendszerezésére is. A kétpólusú felosztás alapja nála

is a tárgyilagos hírközlés és a szabad véleménynyilvánítás. A részletek és a kettő közötti „nagyon fontos átmeneti sáv” (44. lap) a tartalomjegyzékből és a következő fejezetekből válik nyilvánvalóvá. A kötetben alapvetően a gyakorlati szempontok érvényesülnek, deklaráltan a kezdő újságírók számára készült. Értékei közé tartozik, hogy külön fejezetet kapott az elektronikus sajtó mindhárom csatornája. (Igaz, kissé differenciálatlanul, a műfajcsaládok szintjén.)

Domonkos Lajos – bonyolult című és még bonyolultabb szerkezetű – könyvében kitér a műfajok fogalmára. A meglehetősen elvont és bonyolult – láthatóan a szerző által is nehezen követhető – gondolatmenet lényegében Almási Miklós esztéta 1992-es tanulmányából merészen kiemelt, a témába beágyazatlan átvétele. Domonkos a rendszerváltás előtti szellemiséggel indít, amikor a „tömegkommunikációs tartalmat” [?] tárgy–téma–eszmei mondanivaló hármas egységgel értelmezi. A műfajt eszerint „a műalkotások (...) formai-tartalmi sajátosságok alapján létrehozott osztályozás egysége”-ként értelmezi, és hosszasan idézi Almásinak a fiatal Lukács György Kant- és Hegel-értelmezéseit. Bár a sajtóbeli írások is „művi úton létrehozott szellemi termékek”, az esztéta nyilvánvalóan az esztétikai értékeket hordozó – s emiatt időtálló – műalkotásokról értekezik. A médiaszövegek elsődleges célja mégiscsak az aktualitás, így káros lenne rajtuk számon kérni a kanti, hegeli, Lukács György-i, Almási Miklós-i esztétikai kánont.

Nem véletlen, hogy az ezt követő, a sajtóműfajok rendszerét taglaló fejezetek – szerencsére – megfelelnek az előző, esztétizáló gondolatmenetről. Szokás szerint Gombó Pál rendszerezésével vitatkozva annak modernizált változatát vázolja fel. Bernáth Lászlóhoz hasonlóan átmeneti műfajként kezeli a riportot. Megtartja az osztályozási hierarchiát (műfajcsoport, műfajcsalád, műfaj, változatok). A rendszerezés és a műfajba sorolás alapvetően a gyakorlati szempontokat veszi figyelembe, a hatáselemekről és a műfajképző eszközökről itt sem esik szó. Értékelendő, hogy a műfajokat a médiumoktól függetlenül, pontosabban együtt, ill. egyszerre tárgyalja. A tömegkommunikációról szóló nevezetes munkájában McQuail – kissé meglepő módon – a műfajokra is kitér.

A sajtósövegek tudományos célú kutatása nem régi keletű. A szövegtan kialakulása és helykeresése arra ösztönözte a kutatókat, hogy a szelektív szövegelemzéstől az univerzális szövegvizsgálatokat célozzák meg. Bizonyos kitüntetett szövegcsoporthoz régóta a kutatások alapjai, gondoljunk csak a művészi, a szónoki, az egyházi, a nyelvjárási, a folklór- (pl. népmesék), a hivatalos stb. szövegek gyűjtő-rendszerező-elemző munkálataira. A szövegtan természetesen az a célt tűzte ki maga elé, hogy minden egyes, szövegnek minősülő jelenségre kiterjessze vizsgálatait. Bár ennek gyakorlati megvalósítása előtt sok feladat tornyosul, a figyelem – a művészi szövegek mellett – hamarosan ráterelődött a sajtósövegekre is. A szövegtan még mindig az írott szövegek vizsgálatát preferálja – ez módszertanilag érthető –, s hálás terület a sajtó, a sajtósövegek elemzése.

A munkát a nemzetközi szakirodalomban – igaz, nem előzmények nélkül – van Dijk indította el. A hírekről írt dolgozata (1988) máig megkerülhetetlen alapműnek számít a kutatók számára. A magyar nyelven az ilyen természetű kutatómunkák az alapok lerakásánál tartanak. Az előzmények között két szerző monográfiái említendők (Róka 1983, ill. Békési 1982 és 1986), ám ezek – témájukból és céljukból következően – a műfajokkal nemigen foglalkoznak.

A magyar szakirodalomban úttörő, mondhatni tudománytörténeti jelentőségűek Andok Mónika kutatásai. (Andok 2001, 2003, 2005) Doktori disszertációjában, majd tanulmányok sorában összegzi a hazai és nemzetközi kutatások eredményeit, fejti ki véleményét a hír és általában sajtószövegek rendszerezéséről. A hír műfajának sajátosságait boncolgatva több helyütt kitér a műfaj fogalmának, a sajtóműfajok értelmezésének problémáira. Diplomamunkájában három felfogást is bemutat: a szövegalkotói szándékon, a befogadói értelmezésen és magának a szövegnek a természetén alapuló megközelítéseket. Bár kutatási területe a hír, de ez mint szövegfajta természetszerűleg elhelyezendő a szövegek világában, összevetendő a vele kapcsolatba hozható típusokkal mint rendszerrel. Tanulságos a hírkutatás rendszerező áttekintése, melyben a szövegfajta különféle tudományterületi értelmezéseit, illetve módszereit tekinti át a nem tudományos jellegűtől (anekdotikus, dokumentarista) a szociológiai (hírgyártás, hírtérték-, ill. közönségkutatás, tematizáció), a tartalom-elemzési (erőszak, kisebbségek, nők) át a szövegtani (szövegnyelvészet, diskurzus-analízis) aspektusokig.

Zárásként

A tömegkommunikáció, illetve a média területén nemigen zajlottak-zajlanak olyan nagy viták a műfajokról, mint például a filmműfajokkal kapcsolatban (vö. Gunning i. m.). E kommunikációs mező területén a témát kétféleképpen közelítik meg: a gyakorlat és az elmélet oldaláról. Az előbbit a médiaüzenek tipizálásában praktikus célok vezérlik: szerintük a műfajokkal való foglalatosságnak nagy jelentősége nincs, de az újságírói gyakorlatban, főleg pedig az oktatásban afféle iránytűk, tájékozódási rend a médiaproduktumok létrehozásában. Az elméleti megközelítés kívülről, a textológusok, esztéták és más tudományterületek művelői irányából indult el.

Az okokat (hogy ti. miért nincs szakmai vita az ún. sajtóműfajokról) McQuail – mások felfogására alapozva – az alkotó szerzőség elsikkadásában látja. Pontosabban abban, hogy a médiában, kiváltképp a rádióban, televízióban, háttérbe szorul a (műfajokhoz igazodó) szerzői autonómia.

A sajtószövegek tipizálásában fölvetődött terminológiai bizonytalanságokkal kapcsolatban összefoglalásként elmondható, hogy nem látszik szerencsésnek a műfaj terminus technicus használata a sajtószövegek rendszerbe foglalásában, helyette a *szövegfajta* vagy *cikkfajta* megnevezést ajánlható, a róla szóló elmélkedésnek

pedig a *szövegfajta-ismeret* tűnik alkalmasabbnak. Aki mindenáron ragaszkodik a megszokottabb *sajtóműfaj* elnevezéshez, annak a *sajtóműfaj-ismeret* ajánlható. (Rádióbeli, illetve televízióbeli megfelelői: *műsorfajta*, *műsorfajta-ismeret*.)

Felhasznált irodalom

- Andok Mónika 2001. A sajtóhírek a tudományos diskurzusban. In: Békési Imre – Petőfi S. János – Vass László (szerk.): Szemiotikai szövegtan 14. JGYTF Kiadó, Szeged. 109–137.
- Andok Mónika 2003. A hír mint szövegtípus. Iskolakultúra. 2003/11: 68–77.
- Andok Mónika 2005. A bulvár-tabloid hírek a magyar sajtóban 1780-tól. In: Ivaskó Livia (szerk.): Érthető kommunikáció. Szegedi Tudományegyetem Média tudományi Tanszék, Szeged.
- Benkes Zsuzsa – Petőfi S. János 2002. A multimediális szövegek megközelítései. Iskolakultúra, Pécs.
- Bernáth László (szerk.) 2002. Új műfajismeret. Sajtóház Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest.
- Békési Imre 1982. Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Békési Imre 1986. A gondolkodás grammatikája. Tankönyvkiadó, Budapest.
- Domokos Lajos 1998. Press. Telescola, Budapest.
- Gábor Pál (szerk.) 1972. Gyakorlati újságírás I. A Magyar Sajtó Kiskönyvtára, Budapest.
- Gombó Pál 1967. Sajtóismeret. A Magyar Sajtó Kiskönyvtára, Budapest.
- Gunning, Tom: „Nagyon finom teveször ecsettel rajzolták”. A filmes műfajok eredetei. In: Kovács András Bálint – Vajdovich Györgyi (szerk.): A kortárs filmelmélet útjai. Palatinus, Budapest. 2004. 273–290.
- Mast, Claudia 2000. Az újságírás ábécéje. Greger-Delacroix–SZTE–BMI.
- Róka Jolán 1986. Az újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. A magyar nyelv szövegtana. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- van Dijk, Teun A. 1988. News as Discourse. Hillside, NJ.: Erlbaum

Viszlay Anita

Új műfaj a nyomtatott sajtóban: A PR-cikk

A PR-cikk mint műfaj az intézményi külső kommunikáció szervezése során alakult ki, ma a vállalati külső imázs formálásának egyik legfontosabb eszköze. Bár a vállalati külső PR célközönsége alapján számos területet megkülönböztet (a corporate PR-t, a szakmai kapcsolatok szervezését, a kormányzati, a pénzügyi, az ágazati kapcsolatokat), a PR-cikk leginkább a médiakapcsolatok szervezésének tevékenységéhez köthető. Bár a vállalati mikrokörnyezet csoportjaival való kommunikáció felhasználja a hagyományos médiamixen kívüli alternatív üzenethordozókat, ezek kontaktusszáma közel sem éri el az újságok, a rádió és a televízió kontaktusszámát.

A külső PR által szervezett kommunikáció tehát a médiakapcsolatokon keresztül éri el a leghatékonyabban az előírányzott célcsoportokat.

A vállalati imázs formálásában, mint ismeretes, a termékhasználat után a második legfontosabb hatótényező a cikkolvasás, amit az alkalmazottak tájékoztatása, a reklám, valamint az indirekt reklámok követnek. Tehát a vállalatról, termékről alkotott kép közel 40%-a az újságban megjelenő információk alapján alakul ki, ami a kommunikációs stratégián belül az írott sajtókapcsolatokkal befolyásolható.

Amióta megkérdőjelezhetetlen, hogy a vállalat kiemelt attribútuma az imázsa, a termelő vállalatok egyre nagyobb hányada a tudatos imázsépítés és nem a spontán imázsalakulás mellé teszi le a voksát.

A tudatos marketingkommunikációt, ami alapvetően a 4 P-re (termék, ár, hely, promóció) támaszkodik, már a 19. században használja a sajtó, ezek a promóciók azonban kimerülnek a néhány szavas hirdetésekben, megkülönböztető szlogenekben. A versenygazdaság és az információs társadalom azonban létrehoz egy új fogyasztót, akit nagy információs volumenű vagy „információhabzsoló” fogyasztónak nevezünk. Ez a fogyasztó már nemcsak megkülönböztetni akar, hanem a helyettesítő termékek között a hasznosság maximalizálására törekedve felelősen dönteni. Az információs társadalom eszközei ehhez lehetőséget biztosítanak, ezáltal viszont az információ mennyiségi paraméternövekedése mellett annak minőségi paraméternövekedése is tetten érhető.

Az imázskommunikáció minőségi paraméternövekedése pedig a folyamatos, staccatószerű, sok új információt tartalmazó közléseknek adott teret.

Az információs társadalom realitásai:

- A hírek mindenütt jelen vannak.
- A közönség információk iránti étvágya telhetetlen.
- Fontos az információk szaggatott és folyamatos átadása.

A sajtókapcsolatok axiómái:

- Az emberek hajlamosak az elsőként hallott sztorit elhinni.
- Az emberek a külsőségek, és nem a realitások alapján döntenek.
- Grasham-törvény: A rossz hír kiszorítja a jót. (Szeles 1999, 217.)

Ezek alapján tehát nem kérdőjelezhető meg a vállalati sajtókapcsolatok emelkedő presztízse és menedzsmentrangra való emelkedése.

A vállalati sajtómunka alapja: a termékkel, az árral, az értékesítési csatornával és a promócióval kapcsolatos információk, amelyek a termék PR-hez köthetők, illetve a vállalattal, a dolgozókkal, valamint az ipárral kapcsolatos információk, amelyek pedig a vállalati PR-hez kapcsolódnak. A rendszer eredménye pedig a megjelenő cikkek által lecsapódott és folyamatosan formálódó és formálható imázs. A kettő között „fekete doboz”-ként helyezkedik el a média mint közvetítő közeg, amelynek a működésére igen csekély hatással lehetnek a szervezetek.

A sajtó információtorzító hatását tompíthatják ugyan:

1. Nyílt viszonyal
2. A jó és a rossz időben történő, állandó kommunikációval
3. Proaktív sajtóstratégiával, ennek ellenére a médiaexternália (előre nem látható, külső környezet) hatásával számolni kell.

A média eredménye – amelyek közül most csak az írott sajtóról beszélek – az a sajtómegjelenés, amit a vállalat a saját imázsának a formálására megjelentet, és fizet érte. Ez lehet hirdetés, illetve lehet PR-cikk. Ez utóbbi formájában reklám: formai megkülönböztető jelölést kap, például háromszög, x, vagy PR rövidítés, ez általában a hirdetési felületen található meg, és elkülönül a szerkesztőségi írásoktól. Tartalmában PR, hiszen nem termékközpontú, és nem az eladásra fókuszál, hanem a vállalati bizalom megteremtése a célja. Következésképpen feltétlenül indirekt.

Ez tehát a szakirodalom által PR-cikknek nevezett írás. (Vö.: Szeles–Eriksson 2001, 75–78.) Ugyanakkor felvetődik a kérdés: miért nem hagyományos hirdetésnek tartjuk a PR-cikket? Ennek több oka is van. Az egyik: a termékéletgörbe nem minden szakaszához köthető a sajtópublicitás jelentősége. A termékbevezetés agresszív kampánya erős PR-publicitást igényel, az inflexiós állapot egyáltalán nem. Majd a hanyatlás szakasza következik, amikor újra jelentős a PR-publicitás, ekkor az úgynevezett „generációs cikkek” jelennek meg, amelyek a szervezet vagy a termék történelmi múltjára utalnak. Értelemszerűen tehát a PR-cikk tájékoztat és emlékeztet, a hagyományos hirdetés azonban tájékoztat ugyan, de elsősorban szegmentál és meggyőz. Másrészt a PR-cikk széles réteghez szól, a hirdetések azonban szegmentált célcsoporttal kommunikálnak. Az elkülönítés harmadik oka, hogy a hirdetések részletes információkat tartalmaznak, és taktikusan igazodnak a fogyasztói

trendekhez, a PR-írások azonban minden esetben leképezik a vállalati stratégiát, és széles körű információkat tartalmaznak. Negyedik indokként említhetjük, hogy a PR-cikkek igazodnak a sajtóműfajokhoz, ugyanakkor a hirdetés nem integrálható a sajtóműfajok közé. Végül arról sem feledkezhetünk meg, hogy a hirdetések csak a jó és a pozitív tulajdonságait taglalják a terméknek, a PR-cikkek esetenként negatív és leleplező információkat is tartalmazhatnak. (Jobber: 1999. 303–306.)

A sajtóban azonban nemcsak fizetett PR-cikkek jelennek meg, amelyekre kontrollt gyakorol a kibocsátó, hanem úgynevezett önjáró hírek is. Az önjáró hírek célja csak részben a PR-publicitás, az imázst nem minden esetben formálják tudatosan, és elhelyezkedésükben nem válnak el a szerkesztőségi írásoktól. Ezen túl az önjáró hírek inputja is lényeges különbséget mutat a fizetett PR-cikkekhez képest, hiszen nem feltétlenül köthető a szervezethez, amelynek az imázsát alakítja.

A kibocsátó ugyanis lehet:

1. a média (például a szenzációhajász cikkek a bulvárlapokban), továbbá
2. a szakmai szervezetek (például a KSH összehasonlító elemzése), sőt akár
3. a konkurens vállalatok (ezek sajtómegjelenését, hirdetéseit ugyan kontrollálja az 1997-es reklámtörvény, ennek ellenére számos összehasonlító elemet tartalmazó sajtóanyaggal találkozhatunk).

A szervezeti imázs alakításban nemcsak a konkrét brandet tartalmazó PR-cikkek és önjáró hírek vesznek részt, hanem az úgynevezett holdudvar-cikkek (szakági, iparági) is. Ez meghatározó imázsformáló eszköz, hiszen a termelő vállalatok PR-megjelenésének kb. hatvan százaléka holdudvar-cikk, az államigazgatási szektor sajtómegjelenésének pedig kb. harminc százaléka. Ezek azok az írások, amelyek nem konkrétan a corporate-ről vagy a termékbrandről szólnak, hanem a vállalati iparágról, szakágról, az érdekképviseletről vagy a szabályozásról

Valóban PR-cikknek tekinthetjük-e a holdudvar-cikkeket? Bár az inputja nem a szervezet, célja ugyan nem minden esetben a tudatos imázsformálás, de:

1. a PR-cikkel mégis mutat hasonlóságot, mert tájékoztató és emlékeztető hatású,
2. a társadalom széles rétegéhez szól,
3. széles körű információkat tartalmaz,
4. műfaja általában a tájékoztató család műfajainak egyike,
5. eredménye pedig egzaktan a vállalati imázsban mérhető.

A tudatos PR-politikát alkalmazó vállalat az imázst a) ismertségben, b) az elismertségben, c) a konszenzusban méri, el kell fogadnunk tehát, hogy a tudatos kampány zajtényezője lehet a holdudvar kommunikáció, ami spontán módon segítheti vagy ronthatja a vállalati imázst. (Például a szakújságíró által megjelentetett önjáró holdudvar-cikk a kávéfogyasztás ártalmairól segíti a vele párhuzamosan megjelenő gyümölcskávéről szóló PR-cikk hatását, és ezáltal a brand imázsát is. Ugyanakkor a lakáshitelekéről szóló leleplező negatív hangvételű szakági holdudvar-cikk például gyengíti az OTP tudatosan felépített imázsát.)

Mivel az önjáró és a holdudvar-cikkek hatásmechanizmusa beláthatatlan, illetve kiszámíthatatlan, ezért a vállalatok védekezési stratégiákat dolgoztak ki. Az egyik módszer a jó sajtókapcsolat lehet, ami csökkentheti a szervezet médiával szembeni hatástalanságát. Ez természetesen sokrétű feladatcsoportot állít az intézmény felé. Először is képzett sajtómunkások alkalmazását kívánja meg. Segítségükkel lehet kiépíteni a folyamatos kapcsolatot a szerkesztőségekkel, kezelni a rossz, negatív híreket és pontos, hiteles tájékoztatást biztosítani.

A másik lehetőség a sajtókapcsolati rendszer utómunkálata a sajtómonitoring, amely teljes körű médiaanalízist jelent, célja a sajtópublicitás mennyiségi és minőségi elemzése.

Érdemes szót ejteni a PR-cikkek tartalmi váltásáról, illetve a műfaji sajátosságokról. A fizetett PR-cikkek általában a termékbrandhez köthetők. A folyamatos információéhség azonban nagyobb sajtómegjelenésre készíti a vállalatokat, amit nem elégíthetnek ki csak a brandhez kötődő cikkek. Így szükségszerűen megjelennek a corporate-, a humántőke-, a szakági, iparági cikkek, valamint a támogatási és a rendezvénycikkek. A másik változás a PR-cikkek műfaját érinti. A fizetett PR-cikkek tudósítások, egy-két flekkes tényközlő írások.

Az önjáró hírek megjelenésének alapfeltétele az olvasói index mutatójának prognózisa, vagyis olyan nagy hírértékű eseményekről számol be a sajtó kemény hírek formájában, ami várhatóan magas olvasói indexrátát produkál, ami értelemszerűen magas hirdetési felületet eredményezhet.

Ez részben a hírértékelmélethez köthető, miszerint a sajtóorgánumok a magas hírértékű eseményeket kedvelik. Magas a hírértéke egy eseménynek:

1. ha az esemény aktuális,
2. ha érdekes,
3. ha földrajzilag közel van a fogyasztóhoz,
4. ha ismert szereplőkről szól,
5. ha titkokat fed fel.

Viszont az önjáró hír a Harris-rácshoz is köthető, miszerint vannak magas fogyasztói érdeklődésű szakágak, ezáltal termékek és corporate brandek, amelyekről kifizetődőbb önjáró híreket írni, mint az alacsony fogyasztói érdeklődésű iparágakról (Szeles 2000, 154). Példaként néhány terméket említek, amelyek a Harris-rács alapján kategorizálhatók.

Magas fogyasztói érdeklődése és magas médiahírértéke van például a számítógépnek, magas fogyasztói érdeklődése, de alacsony hírértéke van a sörnek, alacsony fogyasztói érdeklődése, de magas médiahírértéke van a gyógyszernek, és alacsony fogyasztói érdeklődése és alacsony médiahírértéke van a sebességváltónak a heterogén célcsoportú orgánumokban.

A hírérték tovább növelhető, ha az információs társadalom fogyasztójához igazodó műfajban kommunikál a vállalat. Az államigazgatási szektor és a termelő szektor

önjáró cikkeinek több mint 90%-a tudósítás vagy hír, csak néhány %-ban jelennek meg az önjáró írások riport vagy hírmagyarázat formájában. A holdudvar-cikkek pedig mind a tájékoztató, mind a publicisztikai műfajcsalád elemei közül válogatnak.

Új trend a PR-műfajok terén az egyik átmeneti műfajnak, az interjúnak a megjelenése. A műfajdivat a bulvársajtóban megjelenő rövid interjúk népszerűségéhez köthető leginkább. Bár a magyar közéleti sajtó nem kedveli a hosszú, kolumnás interjú műfaját, a személyimázs promóciós politikában való megjelenése egyre népszerűbbé teszi a konkrét személyre fókuszáló interjú műfaját. Ezt elősegíti az a tény, hogy az imázsátvitelben megjelent egy új elem. Eddig ismertük a corporate imázs termékre való átmentését, valamint a termékimázs corporate-re történő átvitelét (Szeles 2000, 119). Ma egyre divatosabb a személyi imázs termékre és corporate-re való együttes átvitele, valamint a termék és a corporate felől érkező imázs személyre való átmentése. Az előbbire példa, a Norbi-termékek népszerűsége, miszerint a népszerű fitnesszedző által megteremtett imázs transzferálódott az általa létrehozott termékcsaládra. Az utóbbira példa a politikai marketingkommunikáció, miszerint a helyi politikusok felhasználják a mögöttük álló pártok tudatos corporate-imázsát.

A személyiségszimbólum, a személyi tanúsítás egyre inkább felértékelődik, aminek kommunikálására leginkább az interjú használható fel.

A következőkben a PR-munka írott eszközeiről szólok, amelyeket vagy önjáró hírré vagy holdudvar-cikké alakít a szerkesztőség.

1. News release: ez a klasszikus sajtóközlemény, ami a ki, mit, mikor, hol, miért és hogyan kérdésekre válaszol.
2. Fact Sheet: háttér-információkat tartalmaz, általában a news release kíséri.
3. Backgrounder: olvasmányosabb háttér-információ, általában az újságíró hosszabb elemző cikkek megírásához használja.
4. Kérdések és válaszok: feltételezzük a témakörrel kapcsolatos tipikus kérdéseket, és arra publikus válaszokat adunk.
5. Média advisory: rövid levél a médiának, ami tájékoztat jövőbeni eseményekről, rendezvényekről.
6. Pith Letter: levél a szerkesztőnek, ami a szerkesztő érdeklődésének felkeltését célozza meg.
7. Photo Caption: képaláírás.
8. Byliner: olyan újságcikk, amely a cég egyik vezetőjét tünteti fel a cikk egyik írójaként. Célja a vezetőt a terület szakértőjének bemutatni.
9. Chase History: esettanulmány, ami általában egy ügyfél pozitív élményeit meséli el a termékkel kapcsolatban.
10. Round-up Article: egy egész iparágról szóló újságcikk, amely akár a konkurensekre is utalhat.
11. Biography: a vezetők életrajza olvasmányos formában, melynek célja egy későbbi interjú leadjének az előkészítése.

12. Standby statement: hivatali, vállalati állásfoglalás vagy magyarázó dokumentum, amely általában a kríziskommunikáció gyakran alkalmazott eszköze.

Ezek közül a leggyakrabban alkalmazott PR-formula a news release, ami a klasszikus sajtótudósítás paramétereit tartalmazza. Vagyis a ki, mit, mikor, hol kérdésen túl az író szubjektív szűrőjén keresztül taglalja a hogyan és a miért kérdéseket, elemzi az eseményt, valamint bemutatja a helyszínt és a szereplőket. Ezeket a vállalati news release-eket a sajtófelelős kész formában juttatja el az orgánumokhoz. Népszerűségének oka: az újságíró átalakítás és szerkesztés nélkül felhasználhatja a médiumban.

A news release-eknek azonban vannak rizikófaktorai. Általában nem csak magas hírértékű eseményről számolnak be a vállalatok, amelynek következménye lehet a szerkesztőségi bojkott. Negatív hatás eredője lehet az is, hogy a fact sheetre jellemző szopora tartalom értelmezési problémákat jelenthet az újságíró számára, amiktől a cikk gyakran hemzseg a szakzsargontól, így csak a szakújság fogyasztói érthetik meg. Előfordulhat az is, hogy nem veszi figyelembe a news release készítője a minőségi, az átmeneti és a bulvársajtó különbözőségeit (célcsoport, stílus, tartalom, nyelvezet), és ugyanazt a szöveget küldi el a különböző szerkesztőségeknek. Ez újfent szerkesztőségi bojkotthoz vezethet.

Végezetül még egy témát szeretnék érinteni, ez pedig a belső kommunikációhoz köthető. A kérdés: PR-cikknek tekinthető-e a vállalati belső újságban, a szervezeti hírlevélben megjelenő sajtóanyag? Többen úgy gondolják, hogy nem, ugyanis nem heterogén a célcsoportja, és nem széles rétegekhez szól. Az igazság azonban az, hogy PR-cikk a hírlevelekben megjelenő írás, hiszen 1. kibocsátója: a vállalat, az intézmény. 2. A tartalma: a corporate, a termék, a humántőke, a szakág, az iparág (kivétel a kulturális és a szórakoztató cikkek). 3. Funkciója: a tájékoztatás, az emlékeztetés. 4. Műfaja: a tradicionális sajtóműfajokhoz köthető. 5. Hangvétele: pozitív, semleges vagy negatív (a válság kommunikáció megkívánja a negatív hangnemű, magyarázó írásokat is). 6. Hatása a belső imázs formálásában mérhető, azonban az 1/50-es viszonyszám alapján a belső imázs, ami a hírlevél által is formálódhat, a külső imázusra is hat, mint a fizetett PR-cikk vagy az önjáró hír.

Felhasznált irodalom

- Szeles Péter – Erikson, Kjell 2001. *A sajtókapcsolat, könyv a publicitás stratégiájáról*. Star PR Ügynökség. Budapest.
- Szeles Péter (szerk.) 2000. *Nagy PR könyv*. Management Kiadó. Budapest.
- Jobber, David 1999. *Európai marketing*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest.
- Szeles Péter 2001. *A hír névereje*. Alapítvány a PR fejlesztéséért Kiadó. Budapest.
- Domokos Lajos 1998. *Press, a nyomtatott és az elektronikus újságírás elmélete és gyakorlata*. Press-PR Kiadó. Budapest.

Andok Mónika

A rádiós hír mint szövegtípus

1. Mi a szövegtípus?

Minden szövegelmélet egyetért abban, hogy a különféle szövegeket szövegtípusokba lehet sorolni. Sőt, vannak, akik szerint a *szövegség*nek ez az egyik kritériuma. „... hogy ha van a szövegnek definitorikus tulajdonsága, akkor az a szövegtípushoz való tartozás. Egy szövegről akkor fedezzük fel, hogy szöveg, ha hozzá tudjuk rendelni egy bizonyos, a kogníció és a kommunikáció szabályai szerint működő szövegtípushoz.” (Kocsány 2001, 337.) A szövegelméleti kutatók szerint minden egyes szövegtípusnak jellegzetes makro-, mezo- és mikroszerkezete van, illetve azokra jellemző jellegzetes tulajdonságok sora írható le. Eőry Vilma pedig Elisabeth Gülichet idézve azt írja: „A makrostruktúra ... a szöveg szövegtypológiaiag egyedül releváns strukturális szintje” (Eőry 1999, 173). A magam részéről ezt úgy módosítanám, hogy valóban a makrostruktúra a legfontosabb, de a hírek esetében nem tekinthetünk el sem a mezo-, sem a mikrostruktúra vizsgálatától. Ez előbbi a hírek esetében oly fontos lead, míg a másik a kifejtettségi szabály (5 w+h)¹ elemzésénél elengedhetetlen (Andok 2001, 2003).

Az egyes szövegtípusok nemcsak szerkezetükben különülnek el egymástól, hanem a processzus, a létrehozás és értelmezés folyamatában is. Ezen megközelítésből a szövegtípusok létrehozására bizonyíték például, hogy az emberek nemcsak szövegkompetenciával (az a tudásunk, amellyel rendezni vagyunk képesek egy szöveg darabjait, felfedezzük az összefüggéseket az utalásrendszerben), hanem szövegtípus-kompetenciával (kommunikatív minták, sémák követéséből adódik, s a helyzetnek megfelelően aktivizálódik, l. Kocsány 2002, 11) is rendelkeznek. Erőteljesen jelentkezik ez az elgondolás de Beaugrande és Dressler szövegelméletében, akik a többi szöveggel való összehasonlítás kognitív műveletéből vezetik le a szöveg egyik kritériumát: az intertextualitást. Tolcsvai még azzal is kiegészíti ezt, hogy nemcsak az egyének, de a közösség létmódjában is reprezentálva van a szövegtípustudás, mégpedig a hagyománymondásban és „az ehhez illő intézményesített megnyilatkozás lehetőségeiben” (Tolcsvai 2001, 335).

¹ Az sajtóműfajokat tárgyaló könyvek a hír megfogalmazásakor a következő kategóriákat adják meg kötelező elemnek: Ki, mit, mikor, hol, miért és hogyan csinál/mond stb. Az angol kifejezések alapján, who, when, where, what, why és how alapján úgy hivatkoznak rá, mint az 5w +h szabálya.

Ugyanakkor ahány szövegelméleti munka, annyi tipologizálási javaslatot talál az olvasó, kutató. Alapvetően két megközelítési módot tudunk elkülöníteni a tipologizálási stratégiában²: Az egyik irányzat szövegtípus kritériumokat állít fel, s ezekkel kívánja jellemezni az egyes szövegtípusokat. Úgy vélik, hogy egy megfelelő kritériumrendszerrel jól leírhatók és elkülöníthetők az egyes szövegtípusok. Tolcsvai (2001, 331) ide sorolja többek között Vaternet, Ermertet, Luxot. A magyar tipológiák közül én Róka Jolánét (1984) említeném ide tartozóként.

A másik megközelítési mód – Gülich 1986-ra utalva – azt mondja, hogy a szövegfajtákra jellemző rendszer a kommunikatív interakcióban konstituálódik. A magyar kutatók közül elsősorban Kocsány Piroskát (1989, 2001, 2002) említeném, akinek munkáiból többször idézek, s eredményeire támaszkodom.

A hír szövegtípus definitív megközelítését, kritériumrendszer felállítását két szempontból tartom problematikusnak. Az egyik, hogy rendkívül tág a kritériumrendszer, a másik, hogy folyamatosan bővül, ezért lezárhatatlan.³

Az első megközelítési módot követő szerzők ellenérve a második irányzatra, hogy ott Gülich és kutatótársai nem szövegtypológiát, hanem cselekvéstipológiát írnak le. Elgondolkodtató, hogy ez valóban ellenérv-e avagy természetes helyzet. Úgy gondolom, a szöveg és cselekvésemleletek összekapcsolása, összekapcsolhatósága szükségszerűség. Támaszkodnék a továbbiakban Paul Riceour érvelésére is, aki a következőképpen látja ezt: „Alapos érvek igazolják a szövegelmélet cselekvésemletté alakítását és *vice versa*. ... Röviden annyit mondanék, hogy a szöveg fogalma egyrészt jó *paradigma* az emberi viselkedésre, másrészt a cselekvés megfelelő *referens* a szövegek összességének kategóriájára. Ami az első pontot illeti, az emberi cselekvés jócskán hasonló egy kvázi-szöveghez. Az írás jellegzetes rögzítéséhez hasonlóan van külsővé téve. A cselekvés elszakad cselekvőjétől, s ahhoz hasonló autonómiára tesz szert, mint a szöveg szemantikai autonómiája, jelet, nyomot hagy, beírja magát a dolgok folyásába, és archívú és dokumentummá válik.” (Riceour 2000, 196.) A gondolatmenetet Riceour még azzal is kiegészíti, hogy egy harmadik területen, a történetelméletben is megerősítést talál a szöveg- és cselekvésemlelet közötti megfelelés. Hiszen a történet mégiscsak egyfajta elbeszélés, „igazi” elbeszélés, szemben a fiktív elbeszélésekkel, másrészt pedig a történelem maga múltbéli emberek *cselekvéseivel* foglalkozik.⁴

Cselekvés és szöveg kapcsolatáról még Irmengardot szeretném idézni: „A nyelv az egész kultúra prototípusa, és a kultúra szövegek özönéből áll. A szöveg eszerint

² Ezeket Tolcsvai részletesen összeveti egymással (2001, 331–332).

³ Tolcsvaitól eltérő, hármas felosztást ad a tipológiai iskolákról Eöry Vilma, aki szerint az egyik megközelítési mód, hogy a szövegen belüli tulajdonságokra figyel a kutató, ide sorolja Wehrlich kutatásait, a másik csoport inkább a szövegen kívüli tényezőkre figyel, mint Kern és Glinz, míg a harmadik csoport mindkettőt figyelembe veszi, s ide Sandig, Gülich és Raible nevét említi (Eöry 1996).

⁴ A kiemelések az eredeti szöveg kiemelésait követik.

tág értelemben megfelel a kultúrának, a nyelvnek, magának az embernek. Szűkebb értelemben a szöveg arra az absztrakt teoretikus szerkezetre referál, mely az „általános diskurzusnak nevezett valami alapját képezi” (van Dijk 1977). Mindemellett Teun van Dijk megkülönböztetése túlságosan finom, ha figyelembe vesszük azt a tényt, hogy a diskurzus módszeresen kapcsolódik a kommunikatív cselekvéshez, és ennek megfelelően a kulturális viselkedésbe tér vissza.

A szöveg által betöltött *transzdiszciplináris státus* (kiemelés A. M.) tehát egy transzdiszciplináris modellt követel meg, és ez jelenleg a cselekvéstudomány.” (Irmengard 2004. 436.)

Magyar szerzők közül Károly Sándor egy írásában találkoztam azzal a gondolattal, hogy szövegtipológia és cselekvéstipológia összekapcsolódása törvényszerű. „A műfaj egyébként meghatározó a szöveg alakulása, kialakulása szempontjából is, hisz a szövegeknek csak legáltalánosabb sajátosságai, törvényszerűségei érvényesek minden szövegre, egyébként szövegtípusok szerint specializáltak. S ez természetes is, hiszen a szövegtípusok végeredményben magatartástípusok, társadalmilag kialakult, de állandó változásban lévő beszédett-rendszerek.” (Károly 1979, 29.)

Egy szövegtípus kommunikatív szempontokat is figyelembe vevő leírásánál a mikro-, mezo és makroszerkezeten⁵ túl Tolcsvai szerint hat szempontot érdemes bevonni, melyek a következők:

- a kifejtettség / bennfoglalás mértéke
- a nézőpont jelöltsége
- a kommunikációs színterek jellemzői
- a szövegek értelemszerkezetének tipikus jellemzői
- a szöveg általános szerkezetének szövegtípusra jellemző rész tulajdonságai
- a stílus

Ezek alapján tehát egy szövegtípus – például a hír – sajátos makroszerkezettel rendelkezik, a szöveg általános szerkezete kizárólag erre a szövegtípusra lesz jellemző, emellett különféle stilisztikai, kifejtettségbeli követelményeknek tesz eleget, és eltérő kommunikációs színterek alapján specializált.

A továbbiakban azt vizsgálom, hogy az adott hat szempont miben járulhat hozzá a rádióhír mint szövegtípus elkülönítéséhez.

2. A rádiós hírek

Rádiós hírek kiterjedt vizsgálatával foglalkozott Allen Bell (1991) és Ferenczy Judit (2003), és sorra vették ennek a hírtípusnak a sajátosságait, kisebb tanulmányok jelentek meg a rádiós hírekről (Deme 1979). Az általam elemzett rádiós híre-

⁵ Mikroszerkezeten a szavak morfológiai belső viszonyait értjük, mezoszerkezeten a szó szerkezetektől a szövegmondatig terjedő tartományt, míg a makroszerkezeten a szövegmondatok feletti viszonyokat.

ket a Melléklet tartalmazza, a Magyar Rádió Kossuth adóján 2006. március 10-én elhangzott Esti Krónikát, a 2006 március 21-én 11 órakor elhangzott rövid hírsz-szeállítást és a Sláger Rádióban 2006. március 21-én délben elhangzott híreket rögzítettem és írtam le. Az itt szereplő anyagból nem elemeztem azokat a szövegeket, melyeket nem hírnek, hanem tudósításnak tartok műfaji szempontból, s így nem terjed ki rá a vizsgálat. Az Esti Krónikában hét hírt találtam, egy nekrológot és több hangképes tudósítást. A Kossuth adó 11 órai híradásában hét, míg a Sláger Rádióban 12 órakor kilenc hír szerepelt, az időjárás-jelentés mellett. Ezeket a híreket elemeztem a szövegtipológiánál már bemutatott szempontok szerint. Mivel minden hírnél – legyen az rádiós, televíziós, nyomtatott sajtóból származó, gazdasági, kulturális vagy politikai – megegyezik a nézőpont jelöletlensége, illetve az értelemszerkezet sem tér el, így három nagy terület maradt: A szövegszerkezet jellemzése, a stilisztikai jellemzés, valamint a kifejtettség / bennfoglalás mértékének alakulása.

2.1. A rádiós hírek szövegszerkezeti jellemzői

2.1.1. A hírszöveg mikrostruktúrája

A szöveg mikroszintjénél Tolcsvai (2001, 163) szétválasztja a nyelvtani, illetve a szövegtani formákat. Hozzáteszi, hogy a mikroszint nyelvtani formái csak lehetőséget adnak a mikroszintű kapcsolatra. Négy területet említ, amelyet vizsgálni érdemes. Az első a határozottság kérdése, a második az igealakok ragjai, a birtokos személyjel és a névszók jelei, a harmadik a névmásítás, a negyedik pedig az egyeztetés. A négy szempont közül a második és a negyedik esetében azt találtam, hogy semmiféle jelentős különbség nincs hírszövegek és más szövegtípusba sorolt szövegek között. Azonban a határozottság és a névmásítás kérdésében tehetünk néhány észrevételt a hírszövegekről is.

Kötelező elem	Gyakori elem	Csak speciális helyzetben fordulhat elő, idézett szövegrészekben vagy ezt követő idéző mondatokban	Ritka elem	Sosem fordul(hat) elő hírszövegben
Tulajdonnév: - Személynév - Intézménynév - Földrajzi név	Határozott névelő + főnév	- <i>Ezt, azt</i> mutató névmás. - Kitett E/3, T/3 személyes névmás.	- <i>amelyet</i> mutató névmás.	- E/1, E/2, T/1, T/2 személyes névmás - E/1, E/2, T/1, T/2 igei személyrag

1. táblázat: A hírszövegek mikroszintjén a határozottság kifejezésének és a személyes névmások kitehetőségének jellegzetes nyelvi sajátosságai

Ezután érdemes megvizsgálni a mikroszint jellegzetes szövegtani formáit, melyek közül Tolcsvai három jelentősebbet említ: a deixist, a névmási koreferenciát, illetve a fogalmi (szójelentésen alapuló) koreferenciát. Ha visszaidézzük, hogy a nyelvi kifejezőeszközök vizsgálatánál milyen eredményre jutottunk – vagyis névmási tekintetben szegényesek a szövegek, ám tulajdonnevekben és határozott főnevekben gazdagok –, akkor nem csodálkozhatunk azon, hogy a névmási koreferencia viszonylag ritka, ellenben a fogalmi annál gazdagabb. A hírszöveg deixis tekintetében is markánsan eltér más szövegtípusoktól.

A deixis definiálása alapján a hírek esetében két területet kell elemeznünk: „A deixis rámutatás, amely a beszélgetésben részt vevők által feldolgozott fizikai környezetben mint a szövegvilág összetevőjében vagy a szövegben mint vehikulumban érzékelhető dologra utal.” (Tolcsvai 2001, 180) A deixis egyik lehetősége, amikor a szövegvilág valamely elemére utalunk. E tekintetben azt mondhatjuk el a hírszövegekről, hogy a deixis személyre, dologra, minőségre és módra gyakorlatilag nem fordul elő. Kizárólag tér- és időviszonyra történhet deiktikus utalás, de e kettő közül is gyakoribb az időviszony.

A deixis másik formája, amikor a szövegre mint vehikulumra történik utalás.

A koreferenciának két típusáról beszélünk a tekintetben, hogy előreutalásról (katafora) vagy visszautalásról (anafora) van-e szó. A rádiós (és a televíziós), vagyis az akusztikus befogadásra építő hírszövegek ebből a szempontból kataforával élnek.

A fogalmi koreferencia egy érdekes altípusáról szeretnék még néhány gondolatot írni, s ez pedig az ún. tudáskeretből, forgatókönyvből levezethető fogalmi koreferens viszony, melyek tág szemantikai keretet képesek átfogni. Az effajta koreferencia viszonylag gyakran előfordul a hírekben, melynek oka, hogy általában jól ismert eseményszerkezetű dolgok, események válnak hírré, melyek forgatókönyve jól ismert, sokszor szerepel a „típus” a hírekben.

Összefoglalóan azt mondhatjuk a hírszövegek mikroszerkezetének szövegtani formáiról, összhangban a nyelvi elemek gyakorisági jellemzőivel, hogy a deixis két típusa közül a szövegre mint vehikulumra utalás gyakoribb, ennek megkülönböztethetjük a verbális és a nem verbális részre utaló típusát. Ennél ritkább a szövegvilágra utaló deixis. Itt az időviszonyokra utalás a leggyakoribb, esetenként a térbeli viszonyokra utalás is előfordulhat. A koreferenciaviszonyoknál a névmási eset ritka, a fogalmi viszont igen gazdag, melynek stilisztikai okai lehetnek.

2.1.2. A hírszöveg mezostruktúrája

A szöveg mezoszintjének tárgyalását Tolcsvai két részre bontja. Az egyik részbe a szövegértelmezést, a másikba a szövegszerkezet formáit sorolja. Az előbbi esetében megemlíti a szövegfókusz-szövegtopik megoszlását, a tematikus progresszió kérdé-

sét, a mellérendelést, a fogalmi séma és a metafora mezoszintű szerepét. Az utóbbi esetében két szerkezeti formát említ, a bekezdést és a párbeszédet.

Mielőtt az eredményeket bemutatnám, hozzá kell tennem, hogy a hírszövegek mezoszintű elemzése több szempontból is problematikusvá vált számomra. A szöveg-értelem vizsgálata szempontjából a tematikus progresszió hírszövegeken való bemutatásának, működésének problematikus voltát már Tolcsvai is leírja (2001, 244–249). Az elméletet kidolgozó Daneš (1982) ugyanis alapvetően mondatpárokkal dolgozik, azokon mutatja be példáit. S amikor Tolcsvai ezt próbálja követni saját hírszöveg-elemzésében, akkor azt találja, hogy egyik Daneš által meghatározott típus sem jelentkezik tisztán a szövegben (a négy típus: egyszerű lineáris téma-réma szerkezet, téma-réma szerkezet végigfutó témával, téma-réma szerkezet levezetett témákkal, többfelé elágazó réma). Sőt sokkal gyakoribb, hogy a tematikus progresszióban a lánc megszakad. Ennek egyik oka lehet Tolcsvai szerint, hogy a mondatpólik és mondatfókusz nem minden esetben egyezik meg a szövegtopik-szövegfókusz tagolással. Magam is azt tapasztaltam, ha Daneš elemzését követjük, a téma-réma lánc megszakad, nem lehet végigvezetni a teljes hírszövegen.

A vizsgálat körét az is szűkítette, hogy metaforák a hírek szövegében nincsenek, nem is lehetnek. A fogalmi sémák⁶ mezoszintű bemutatása és működése is problematikus, mert a hírszövegek túlságosan rövidek ahhoz, hogy a fogalmi séma mezoszinthen megragadhatóvá váljék. Így igazán alapos elemzést csak a mellérendelések kapcsán tudtam végezni. Ugyancsak a hírszövegtípus sajátosságai miatt a mezoszinthen említett két szövegszerkezeti forma körül csak a bekezdéssel lehet érdemben foglalkozni, a párbeszéddel nem, hiszen ez hírekben nem jelenhet meg.

2.1.2.1. A mellérendelések a hírszövegben

Elméleti kiindulópontként előre kell bocsátanom, hogy a mellérendelések típusait nemcsak egy összetett mondaton belül vettem figyelembe, hanem Békési (1982) kutatásai alapján az egy mondatömbön belül megfigyelhető mellérendeléseket is ide soroltam, amelyet mondatok közötti mellérendelésnek neveznek. A saját elemzésemben azonban nemcsak ezeket, de az összetett mondatok közötti mellérendelés-típusokat is megvizsgáltam. Ennek oka, hogy az elemzett anyagban nagyon esetleges, hogy az adott hírállító, hírszerkesztő egyben hagyja-e a mellérendelő összetett mondatot vagy két külön mondatra osztja. Sőt azzal kiegészítve, hogy a hangzó szövegben a mondathatárok megállapítása kétséges lehet. (Erre Kontra Miklós és Németh T. Enikő kutatásai kapcsán Tolcsvai is utal: 2001, 111).

⁶ A fogalmi sémák mezoszintű működéséről Tolcsvai ezt írja: „A fogalmi séma (tudáskeret, forgatókönyv) mint mentális modell, mint a tudás elméleti összetett elrendezése a szöveg mezoszintjének koherenciájához hozzájárulhat a pusztán említéssel, a fogalmi séma részleges kifejtésével (összetevőinek szövegbeli sorbavételével) és a fogalmi séma megnevezésével és egyidejű részleges kifejtésével” (2001, 280).

A mellérendelések vizsgálatánál számba vettem a leggyakoribb kötőszavak előfordulási arányát is. Leggyakoribb mellérendelési forma a hírszövegek esetében a kapcsolatos mellérendelés lett, majd ezt követte az ellentétes és a magyarázó. Valamivel kevesebb következtetési mellérendelést találtam, s elenyésző volt a választó mellérendelés a szövegekben.

Táblázatban foglaltam össze a gyakoriságot a jellemző kötőszavak előfordulása alapján. A táblázatban szereplő számok a 100 elemű vizsgálati anyag szerinti hírsorszámot jelzik, az adatokat a melléklet tartalmazza.

Kötőszó megnevezése	Gyakorisága 100-as mintán nyomtatott hírekben	Rádiós hírekben (Mellékletben 23 hír)
<i>És</i> (kapcsolatos)	65 % – 26 db	8 esetben (1, 2, 3, 17, 18, 19, 22, 23)
<i>Meg</i> (kapcsolatos)	0 %	–
<i>Is</i> (kapcsolatos)	5 % – 2 db	–
<i>Sőt</i> (kapcsolatos)	0%	–
<i>S</i> (kapcsolatos)	30 % – 12 db	–
<i>De</i> (megszorító ell.)	68,7 % – 22 db	3 esetben (1, 4, 23 hír)
<i>Ám</i> (megszorító)	9,4 % – 3 db	–
<i>Mégis</i> (megszorító)	–	–
<i>Azonban</i> (szembeállító)	9,4 % – 3 db	–
<i>Ellenben</i> (szembeállító)	–	–
<i>Viszont</i> (szembeállító)	6,25 % – 2 db	–
<i>Nem, hanem</i> (kizáró ell.)	6,25 % – 2 db	–
<i>Ugyanis</i> (okadó magy.)	–	–
<i>Hiszen</i> (okadó)	20 % – 3 db	–
<i>Mert</i> (okadó)	40 % – 6 db	1 (15)
<i>Mivel</i> (okadó)	20 % – 3 db	–
<i>Azaz</i> (kifejtő magy.)	20 % – 3 db	–
<i>Vagyis</i> (kifejtő)	–	–
<i>Például</i> (kifejtő)	–	–
<i>Tehát</i> (következtető)	–	–
<i>Ezért</i> (következtető)	33 % – 3 db	1 (4)
<i>Így</i> (következtető)	56 % – 5 db	2 (14, 20)
<i>Emiatt</i> (következtető)	10 % – 1 db	–

2. táblázat: Mellérendelések a hírszövegekben

Összességében mit mutat a gyakorisági vizsgálat? A hírekre legjellemzőbb mellérendelési mód a kapcsolatos, ami a hírszövegek azon tulajdonságából következhet, hogy történeteket, eseményeket mesélnek el – bár nem időrendi sorrendben. Emellett még ellentétes és következtetési kapcsolattal találkozhatunk. Jóval kevesebb a

mellérendelés az írott anyaghoz képest, és ez megintcsak a médium sajátosságaiból vezethető le. Olyan mondatokból kell állniuk a rádiós híreknek, melyek első hallásra megérthetők, nincs bennük többszörösen összetett szerkezet.

2.1.2.2. Speciális bekezdés a hírszövegben: a lead

A szövegek mezoszintű szerveződésének egyik jól megragadható formája a bekezdés. A hírszövegek esetében találkozunk egy olyan bekezdéstípussal, mely kötelező része minden egy bekezdésnél hosszabb hírnak. S ez az ún. lead, vagyis az első bekezdés, amellyel indul a hír. A hírelemzésekkel foglalkozó egyik szövegtani munka így határozza meg a leadet: „The lead will include the main event, and possibly a second event. This necessarily entails giving some information on actors and setting involved in the event. The lead may also incorporate attribution, and supplementary categories such as evaluation.”⁷ (Bell 1991, 169.) Nem véletlen, hogy Bell később a leadet mikro-story-nak, illetve egybekezdésnyi storynak (one-paragraph-story) nevezi, s utal egy olyan kutatásra, melyben kizárólag csak a hírek leadjeit vizsgálták. Kniffka 1980-ban egy 31 elemből, leadből álló anyagon végzett vizsgálata alapján megállapította, hogy a cselekvő és a cselekvés maga mindegyik leadben szerepelt, de egyetlen lead sem maradt meg ennél a minimumnál, valamely körülményt még kiemelt a történetből (Bell 1991 176). Saját vizsgálataiból Bell még hozzáfűzi, hogy az általa vizsgált anyagban a *ki*, *mit* mellett a *hol* is kötelező eleme volt a leadnek. S általában a cselekvő megnevezésével kezdődött a szöveg. Az általam vizsgált anyagban ez másként alakult. Itt legtöbbször egy bővítményt emeltek ki a mondat élére, mégpedig értelmileg mindig azt a bővítményt, amely a hír leglényegesebb (hírérték szempontjából legfontosabb) mozzanatát nevezte meg.

Arra, hogy a leadekben leggyakrabban azt a részt emelik ki, mely az újságszerkesztői szabályok szerint a hírértékét adja, jól rávilágít a hír kettős funkciójára. Ez egyrészt jelenti a történet összefoglalását, másrészt a hírszövegnek az elkezdését is, amely utal arra, hogy további információkra számíthatunk a szöveg későbbi részében.

A vizsgálatból kitűnik, hogy az alannyal és az időhatározóval való a leggyakoribb kezdés a hírek első mondatában. Ehhez hozzá kell még tenni, hogy az időhatározó minden esetben a hír friss, aktuális voltát támasztotta alá: *ma*, *most*, *megint*.

⁷ „A lead tartalmazza a fő eseményt és talán egy második eseményt is. Ez szükségszerűen azzal jár, hogy néhány információt adunk a cselekvőről és a környezetről, melyet az esemény tartalmaz. A lead szintén magában foglalhatja a tulajdonságokat és olyan kiegészítő kategóriákat, mint az értékelés.”

Kezdő mondat szerkezeti összetevő	Gyakoriság a 100-as mintán, nyomtatott hírekben	Előfordulása rádiós hírekben (23 hír)
Állítmányi bővítmény	40 % (11 db)	8,6 % – 2 esetben (1, 12)
Állítmány	21 % (6 db)	17,4 % – 4 esetben (14, 18, 19, 22)
Alany (jelzővel)	21 % (6 db)	30,4 % – 7 esetben (2, 3, 4, 6, 20, 21, 23)
Tárgy (jelzővel)	11 % (3 db)	4,3 % – 1 esetben (13)
Helyhatározó	7 % (2 db)	13 % – 3 esetben (5, 10, 11), minden esetben külpolitikai hír volt.
Időhatározó	–	26 % – 6 esetben (7, 8, 9, 15, 16, 17), különösen gyakori a <i>most, ma</i> időhatározó.

3. táblázat: Kezdő mondat szerkezeti összetevők gyakorisága a leadekben

2.1.3. A hírszöveg makrostruktúrája

A legfontosabb szövegtipológiai sajátosságokat a szövegek makrostruktúrája tartalmazza. A szöveg mikro- és mezoszintje mintegy előkészítette, illetve tükrözte mind nyelvtani, mind szöveg-sajátosságaiban azokat az elemeket, melyeket makroszinten említenek a szövegelméleti tankönyvek. Ez a makroszint a hírek esetében – és minden jól megragadható szövegtípus esetében – erőteljesen szövegtípus-specifikus. Ezért a makroszint szerveződését most általánosan érintem, s a következő szövegtipológiai fejezetben elemzem részletesen a híreket.

A makroszint legfontosabb szövegösszetevői Tolcsvai alapján a szövegvilág, melybe beletartozik a nézőpont, valamint a szövegtopik és fókusz kérdése. Ide sorolja a tér- és időjelölést, valamint a szöveg általános szerkezetét, értelemszerkezetét, stílusát és címét is.

A szövegvilág tárgyalása, meghatározása különösen fontos a hírműfaj esetében. Mert szükséges leszögezni, hogy „a szöveg nem *tükrözi* a világot, nem leképezi, hanem reprezentációk összetett rendszerében modellálja, a nyelvi interakcióban résztvevők számára többé-kevésbé hasonló módon” (Tolcsvai 2001, 121). Újra aláhúzhatjuk, hogy az újságírók által emlegetett objektivitás (valóságtükrözés) elve nem más, mint egy munkamenet leírása, s valójában nincs köze az ontológiai objektivitáshoz. A szövegvilág fogalmához még annyit szeretnék hozzáfűzni, hogy néhány társtudományban használják hasonló pozícióban a lehetséges világ megfogalmazást, de a szövegelmélet ragaszkodik a szövegvilág megnevezéshez. (A két elnevezésről

l. Petőfi 1994, 49.) A szövegalkotás és szövegmegértés folyamatszerűségéből következően a szövegvilág nem lezárt rendszer.

Tolcsvai példái között is szerepel egy hírszöveg, s ezzel kapcsolatban makroszinten a nézőpontról (beszélőéről), illetve a térjelölésről és az időjelölésről a következő megállapításokat teszi: „Az író (hírfogalmazó) térbeli helyzete háttérbe szorul, viszonya az esemény helyéhez kikövetkeztethetően távoli” (2001, 145). Az idő esetében megállapítja, hogy nincs jelölve a beszédidő – ezt a szövegtípus sajátos vonásaként értelmezi. Megjelenik még a szövegben a beszédbeli esemény jelene, múlt időben. Mivel jó néhány hír tartalmazza e leírt esemény háttérét is, ezért Tolcsvai utal arra, hogy a hírszövegben nem csupán egyféle múlt időt találunk, hanem megemlíthetik a közvetlen múlt mellett a közeli, illetve a régmúltat is.

Tolcsvai ezen leírásából kimaradt egy hírtípus, mely jelen van a magyar napilapokban. Ezek pedig az előzetesek (főleg kulturális hírek esetében), vagy olyan hírek, melyek valamely esemény várható voltáról tudósítanak. S ezekben megtalálható a jövő idő is. S ráadásul nemcsak a szövegírás idejéhez képest jövő idő ez, hanem a szövegolvasás idejéhez képest is, hiszen különben a kulturális előzetes – melynek célja, hogy az érdeklődők elmeihessenek az adott rendezvényre – nem felelne meg funkciójának. A hírek időszerkezetében fontos, hogy nem kronológiai sorrendben mesélik el a történetet. Egyes kutatók ebben látják a hírszövegtípus legfontosabb jellemzőjét. „Probably the most striking characteristic of news discourse comes from the non-chronological order of its elements: the nature of the lead, time structure, and what van Dijk has called the instalment method, by which an event is introduced then returned to in more detail two or more times.”⁸ (Bell 1991, 172.)

A szövegvilág miatt fontos beszédhelyzetről az írja Tolcsvai, hogy az újsághír szövegtípusából eredően a hír írója semlegesen közvetít egy napihírt. A nyelvi cselekvések esetében úgy vélekedik, hogy csak a beszéd és a megértés fontos a hírek esetében, „más cselekvések itt nem lényegesek”. Ezzel annyiban vitatkoznék, hogy a hírszövegekben, az események leírásánál igenis találkozunk más nyelvi cselekvésekkel is. Igen gyakran találkozunk nyelvi cselekvésekről szóló hírekkel, vagyis olyanokkal, melyek nem egy történetről, eseményről szólnak, hanem arról, hogy valaki – általában magas társadalmi pozícióban lévő személy – mondott (sajótájékoztatón, konferencián) valamit, aminek hírértéke van. Ezek mindenképpen nyelvi cselekvésként értelmezhetők. A nemzetközi szakirodalomban Bell is megemlíti, hogy a híreknek milyen nagy része áll beszédből: „Talk embedded within a story consists of the talk itself and the attribution to a speaker. The attribution names the source, and may specify time and space, ... the verb used to describe the act of speech. ... We could

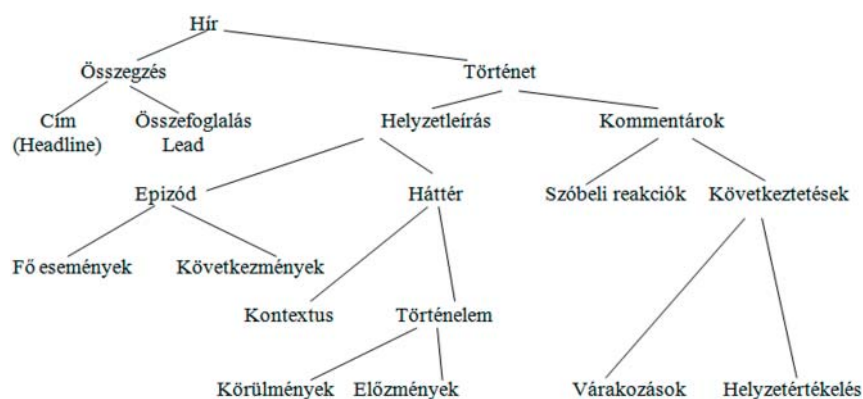
⁸ „A hírszöveg legszembeütőbb jegyei valószínűleg abból származnak, hogy a történetmesélés sorrendje nem időrendben halad: a lead természete, időszerkezete és amit van Dijk beágyazási módszernek nevezett, ami által egy eseményt bevezetünk, majd még részletesebben visszatérünk rá két-háromszori alkalommal.” (Saját ford. – A. M.)

call these groups in particular news performatives to adapt Austin's terminology. They perform the act which they describe and are characteristic of news as talk. Performatives cannot be true or false.”⁹ (Bell 1991, 206.) Vagyis a hírek mint szövegtípusok bemutatásánál nem feledkezhetünk el arról a hírtípusról sem, mely kifejezetten nyelvi cselekvést tartalmaz, erről tudósít. Fishman (1980, 99.) ehhez még azt is hozzáfűzi, hogy az újságírók kifejezetten szeretik ezeket a performatívumokat idézni politikusoktól, a diplomáciai élet szereplőitől. A *news performative* kifejezés nem egyedülálló Bellnél, McQuail is számos ilyen irányú kutatást említ, többek között a Glasgow-i Média Csoport és Morin elemzéseit (2003, 301).

2.2. A szövegtípológiai sajátosságok

2.2.1. A rádiós hírek általános szövegszerkezete

A szövegtani szakirodalom a hírek szerkezetének bemutatásakor általában van Dijk szerkezeti ábrájára hivatkozik. Szövegszerkezeti szempontból a rádiós hírek jelentősen eltérnek a sajtóban megjelent hírek szerkezetétől. Miben áll az eltérés? Tulajdonképpen a nyomtatott sajtó híreihez két típus – a külföldi politikai hírek és a sporthírek – igen közel állnak, ám többnyire nem annyira részletesek, mint a sajtóban megjelentek. A külföldi híreknél az esemény háttere szűkszavúbban van bemutatva, s teljesen hiányzik a várakozás, verbális reakció bemutatása. Hogy mindezek ellenére mégsem lehet azonos típusúnak kezelni a nyomtatott sajtó híreivel, az abban

4. táblázat: A hír szövegének szuperstruktúrája (van Dijk 1988a, 55)

⁹ „Egy történetbe beágyazott beszéd magából a mondanivalóból és a beszélőnek való tulajdonításból áll. A tulajdonítás a források nevei és esetleg közelebbről az időpont és helyszín ... az ige, melyet beszédaktusok leírására használunk. ... Ezeket a csoportokat Austin terminológiája szerint hírperformatívumoknak is nevezhetnénk. Végrehajtják azt az aktust, amelyet leírnak, és a hírt mint szöveget jellemzik. A performatív kijelentések nem tudnak igazak vagy hamisak lenni.” (Saját ford. – A. M.)

– a szövegszerkezeti szempontból igen jelentős – különbségben keresendő, hogy a rádiós híreknek nincs címük. Vagyis a van Dijk-féle sémában az összefoglalás rész itt csak leadból áll, cím nincs. Ennek oka, hogy a rádiós hírműsoroknak van egy bevezető részük, amit angol kifejezéssel élve headlines-nak neveznek. S ebben a szerkezeti egységben tulajdonképpen a főbb hírek címeit mondják el. De nem az összes hírét, csak a 4-5 legfontosabbát.

2.2.2. A rádiós hírek stílusa

Stilisztikai szempontból is jelentősen különböznek a rádiós hírek a nyomtatott sajtó híreitől. Az egyik különbség az, hogy bár felolvasott szövegről, de alapvetően élőbeszédről van szó, amely nemigen tűri a többszörösen összetett mondatokat.

Az, hogy a rádiós híreknél élőbeszédről van szó, felveti a mondattagolás problematikusságát. Ezt még azzal egészíteném ki, hogy a rádiós hírszerkesztők többnyire megvágják a felvett interjút, s előfordulhat, hogy két, a szövegben különálló mondatot „ragasztanak össze”, ami szükségszerűen azzal jár, hogy a mondat hangsúlyozása természetellenes lesz. Nemhogy támpontot nem ad a tagoláshoz, de adott esetben félrevezető is lehet.

2.2.3. A kifejtettség/bennfoglalás a rádiós hírekben

A kifejtettség/bennfoglalás alakulásáról a rádiós hírek esetében el lehet mondani, hogy itt sem teljesült az az újságírói szabály, miszerint a híreknek tartalmazniuk kell azt, hogy *mi* történt, *ki* tette/mondta/szervezte, *hol*, *mikor*, *hogyan* és *miért*. Sőt még kevésbé teljesült ez, mint az írott sajtó híreiben. A rádiós hírekben is csak a *ki* és a *mit* tett, mondott stb. két pont volt a legtöbb esetben kifejtve.

Kiegészíteném még ezt azzal, hogy a *hol* inkább a külföldi hírek esetében volt beleírva a szövegbe. Több esetben az alany jelzőjéből következtethetünk a helyszínre: olasz egészségügyi miniszter, az amerikai MODISZ.

Ugyancsak a külföldi hírek esetében fejtették ki gyakrabban a *miért*-et. Vagyis rávilágítottak az esemény okára.

Hír eleme	Kifejtettség az összes elemzett hírben	Kossuth adó, Esti Krónika (7 hír)	Kossuth adó, 11 órás rövid hírek (7 hír)	Sláger Rádió, rövid hírek (9 hír)
Ki	78	100	100	55
Mit tett, történt	100	100	100	100
Hol	47,8	28	71,4	44
Mikor	39,1	14	57,1	44
Hogyan	17,3	14	14	44
Miért	52,1	71,4	28,5	55

5. táblázat: A kifejtettség mértéke rádiós híryanagban (%-ban)

Összehasonlítva ezen adatokat az írott sajtó híreivel azt találjuk, hogy többször szerepelt a *mikor* kérdésre adott válasz, s kevesebbszer a *hogyanra* és a *miértre*. Az írott sajtóban az esetek felében szerepelt, míg a rádiós hírekben az egyharmadában vagy kicsivel több, mint egynegyedében. Ez azt jelenti, hogy a rádiós hírek kevésbé kifejtők, mint az írott sajtó hírei.

Elmondhatjuk tehát, hogy a rádiós hírek szövegszerkezeti szempontból nagymértékben különböznek az írott sajtó híreitől, s ezen szerkezeti különbségből levezethető a stilisztikai és a kifejtettségbeli eltérés is.

2.2.4. A nézőpont jelöltsége

A hírek makroszerkezetének szövegelméleti vizsgálatakor a tér- és időjelölés rendszerét bemutatva írtam a nézőpont jelöltségéről. Megállapítottam, hogy a beszédidő nem jelölt a hírszövegben, csak az elbeszélte történet ideje. Ugyanígy háttérbe szorul a beszélő, a szerző térbeli helyzete is, nem releváns az elmondott hír szempontjából. A nézőpontra a hír szerzőjének nevével sem utalnak. Sőt, a hírszerkesztőségek szabályai szerint kifejezetten tilos megnevezni a hír íróját.

A nézőpont jelöltsége szempontjából érdemes összehasonlítani a hírt a hozzá legközelebb álló másik sajtóműfajjal, a tudósítással. A legfőbb különbséget éppen a nézőpont jelöltségében találjuk. A tudósítás pontosan attól lesz tudósítás, hogy a szerző beleírja, hogy a helyszínen van, az esemény pillanatában, szemtanúja a történeteknek, így számol be az eseményekről. Kifejezetten törekszik saját maga pozícionálására a szövegben, emellett mindig névvel szerepel, aláírja a tudósítás szövegét. Úgy tűnik, hogy a nézőpont jelöletlensége sarkalatos ponttá válik a hírféle szövegtípusok meghatározásában (Andok 2005).

3. Összegzés

A dolgozatomban igyekeztem bemutatni, hogy a rádiós hírek a szövegelméleti megközelítés alapján külön szövegtípust alkotnak. A rádiós hírek mint szövegtípusnak megvannak a jellegzetességei a szöveg mikro-, mezo- és makroszintjén egyaránt. Ezek mellett külön jellegzetessége a kifejtettség/bennfoglalás mértéke, ez a többi médium hírtípusaitól is megkülönbözteti. Ugyanígy különbözik a szerkezet, a van Dijk-féle *news schemata* is, mert hiányzik belőle a cím, s ez különösen fontos összetevőjük a híreknek. Stílus tekintetében inkább az élőszó adta lehetőségeket kell figyelembe venni, és elkülönül egymástól a közszolgálati és a kereskedelmi rádiók hírstílusa. A nézőpont pedig minden esetben jelöletlen.

Felhasznált irodalom

- Andok Mónika 2001. A sajtóhírek a tudományos diskurzusban. In: Békési Imre – Petőfi S. János – Vass László (szerk.): *Szemiotikai szövegtan 14.* JGYTF Kiadó Szeged. 109–137.
- Andok Mónika 2003. A hír mint szövegtípus. *Iskolakultúra* 2003/11: 68–77.
- Andok Mónika 2005. A bulvár-tabloid hírek a magyar sajtóban 1780-tól. In: Ivaskó Livia (szerk.): *Érthető kommunikáció.* Szegedi Tudományegyetem Médiatudományi Tanszék, Szeged.
- Bell, Allan 1982. Radio: the style of news language. *Journal of Communication* 32/1, 150–164.
- Bell, Allan 1991. *The Language of News Media.* Blackwell. Oxford–Cambridge.
- Békési Imre 1982. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Daneš, Frantisek 1982. A szövegstruktúra nyelvészeti elemzéséhez. In: *Tanulmányok* 15. füzet. Szövegelmélet. Penavin Olga – Thomka Beáta (szerk.): A Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézete, Újvidék.
- De Beaugrande, Robert – Dressler, Wolfgang 1972. *Einführung in die Textlinguistik.* Max Niemeyer, Tübingen. Magyarul: Bevezetés a szövegnyelvészetbe. Corvina Kiadó. Budapest, 2000.
- Deme László 1996. A rádióhírek fogalmazásáról. In: R. Molnár Emma (szerk.): *Absztrakció és valóság. Békési Imre köszöntése.* JGYTF Kiadó, Szeged. 81–91.
- van Dijk, Teun A. 1977. *Discourse and Communication: New Approaches to the Analysis of Mass Media Discourse and Communication.* Berlin: de Gruyter
- van Dijk, Teun A. 1988. *News as Discourse.* Hillsdale, NJ.: Erlbaum
- Eöry Vilma 1996. Szövegtipológia – stílustipológia. In: Szathmári István (szerk.): *Hol tart ma a stilisztika?* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 130–151.
- Ferenczy Judit 2003. *Rádiós hírek – korunk szappanoperája?* Elhangzott: XIII. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus, szociolingvisztika szekció.
- Fishman, Mark 1980. *Manufacturing the News.* Austin: University of Texas Press
- Gülich, Elisabeth 1986. Textsorten in der Kommunikationspraxis. In: Kallmeyer (Hg.): *Kommunikationstypologie. Handlungsmuster, Textsorten, Situationstypen.* Schwann Düsseldorf. 15–46.
- Irmengard, Rausch 2004. Szemiotika és nyelvészet. In: Horányi–Szépe: A jel tudománya. General Press Kiadó, Budapest. 436.
- Károly Sándor 1979. A szöveg és a jelentés szerepe kommunikációs szemléletű nyelvészeti törekvéseinkben. In: Szathmári István – Várkonyi Imre (szerk.): *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban.* MNYTK 154. szám 23–32.
- Kocsány Piroska 1989. Szövegnyelvészet vagy a szövegtípusok nyelvészete? *Filológiai Közöny,* 26-43.

- Kocsány Piroska 2001. Miniatűr szövegek és tipológiájuk. In: Andor József – Benkes Zsuzsa – Bókay Antal (szerk.): *Szöveg az egész világ. Petőfi S. János 70. születésnapjára.* 329–339.
- Kocsány Piroska 2002. *Szöveg, szövegtípus, jelentés: a mondás mint szövegtípus.* Nyelvtud. Ért. 151. sz. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- McQuail 1993/2003. *McQuail's Mass Communication Theory.* London, Longman
Magyarul: A tömegkommunikáció elmélete. Osiris Kiadó, Budapest
- Petőfi S János – Bácsi János – Békési Imre – Benkes Zsuzsa – Vass László 1994. *Szövegtan és prózaelemzés.* Trezor Kiadó, Budapest.
- Ricoeur, Paul 2000. Szövegmagyarázat és megértés. A szöveg-, cselekvés- és történetelmélet közti néhány jelentős összefüggésről. In: *Narratívák 4. A történelem poetikája.* (Szerk. Thomka Beáta) Kijárat Kiadó, Budapest. 185–203.
- Róka Jolán 1984. *Az újságsszövegek szerkesztési és stílustipológiája.* Akadémiai Kiadó, Budapest
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.

Melléklet

Kossuth rádió

Esti Krónika, 2006. március 10.

Itt a Kossuth rádió hírműsora. Jó estét kívánok, Farkas Erika vagyok.

Főbb híreink röviden, a bemondó Kovács M. István.

(Kovács M. I.): A határon túl élő magyarok vízumproblémáira is felhívta a figyelmet Sólyom László köztársasági elnök, amikor Párizsban találkozott Jaques Chirac államfővel.

(Farkas Erika): Székelyudvarhely polgármestere meghívta a román államfőt, hogy március 15-én személyesen győződjön meg arról, a Székely Nagygyűlés teljesen rendben zajlik.

(Kovács M. I.): Az Európai Unió nem fogja pénzügyileg támogatni az új palesztin kormányt, ha a kabinet nem békés eszközökkel törekszik a közel-keleti rendezésre.

(Farkas Erika): A magyar köztársasági elnök hamarosan beköltözhethet a Béla király úti rezidenciába.

(Kovács M. I.): Egy éven belül öt új korszerű helikopterrel gazdagodik a Magyar Mentőszolgálat. Az első egy hónapon belül megérkezik.

(Farkas Erika): A MODISZ Hitelminősítő két ponttal javította Budapest adóbsorolási osztályzatát.

(Kovács M. I.): Meghalt Halász Péter. A művészt, aki nemrég a Szépművészeti Múzeumban megrendezte már saját temetését 63 éves korában New Yorkban érte a halál.

(Farkas Erika): Az időjárásról.

(Kovács M. I.): Változóan felhős idő várható. Hajnalban 0, plusz 5 napközben 5, 10 fok közötti hőmérsékletre számíthatunk.

- (Farkas Erika): A szerkesztő Kis Gábor István. Részletes jelentéseink. Magyar francia államfői találkozó Párizsban. A tudósító Gvadácsi János.
- (Gvadácsi János): Nyugat-európai körútjának harmadik állomásán Párizsban Jacques Chirac francia köztársasági elnök fogadta Sólyom László magyar államfőt. Az Elysée palota udvarán parádézó díszőrség tagjai között jó néhány hölgyet is láttam. A tárgyalás után Sólyom László elmondta, hogy a két ország kapcsolatát már nem azok a klisék jellemzik, mint az a XX. században volt a jellemző. Ma Magyarország fontos földrajzi helyzete határozza meg kapcsolatunkat.
- Sólyom László: Mind a francia–magyar kapcsolatokat, mind pedig a tágabb jövőjét az Uniónak mindig abban az összefüggésben kell tekinteni, hogy Magyarország körül három és fél millió magyar nemzetiségű, de nem magyar állampolgár él a szomszédos országokban. Éppen ezért Magyarországnak a bővítéssel kapcsolatban is vannak speciális szempontjai. Ezek konkrét napi kérdéseket is illetnek, mint például a vízumdíjak – most Franciaország által javasolt – emelése. Megértve azt, hogy az EU azonosító pénzbe kerül, másrészt kész figyelembe venni, hogy egy 60 eurós vízumdíj elvágna a magyar kisebbségeket attól, hogy beutazhassanak Magyarországra, hiszen ez a díj az ottani havi jövedelemnek több mint a fele. De lehet differenciálni, tehát lehet bizonyos országoknak, akik a Thessaloniki ágendába, tehát egy uniós perspektívával rendelkeznek, lehet bizonyos kedvezményeket adni. Franciaország mérlegeli ezeket a javaslatokat.
- (Gvadácsi János): Sólyom László, mint ahogy azt Rómában is tette, itt Párizsban is beszélt egy leendő közös európai külügyminiszteri poszt betöltéséről. Emellett fölvetette egy egységes uniós médiaközpont felállításának lehetőségét és a zöld elnökök fórumát. Ide azok a köztársasági elnökök tartoznának, akik elkötelezettek a környezetvédelem ügyét illetően. A magyar államfő ezután a Pere lashez temetőben megkoszorúzta Nagy Imre miniszterelnök és mártírtársai emlékművét, amit még 1988-ban Jaques Chirac főpolgármestere idején állított Párizs városa.
- (Farkas Erika) (1. hír): Három részre osztják a budapesti Béla király úti államfői rezidencia területét, és egy részét eladják.
- (Kovács M. I.): Az ingatlanegyüttes értékesítéséről még az Orbán-kormány döntött, előszerződést is kötöttek a Magyar Fejlesztési Bankkal, de ezt rövidesen közös megegyezéssel felbontják – közölte a Krónikával Zellei Sándor a Kincstári Vagyongazgatóság vezérigazgatója. A rezidencia területe állami tulajdonban marad, az ingatlan egy része a XII. kerületi önkormányzat tulajdonába kerül, egyet pedig eladnak. Két-három hónapon belül kiírják a pályázatot az értékesítésre. A parkosított ingatlanért 6-8 milliárd forintot remélnek. Sólyom László államfő egyébként heteken belül beköltözhet a Béla király úti rezidenciába, miután befejeződött a felújítás.
- (Farkas Erika): Helikopterügy után – helikopter. Idén összesen öt új géppel gazdagodik az Országos Mentőszolgálat. Bóti Attila összeállítása.
- (Bóti Attila): (Börrögés.) Bár a hangja, gondolom, nem sokat árul el arról, hogy mennyire alkalmas a légi mentésre a most bemutatott helikopter, azonban mindennél beszédesebb, hogy Ausztriában 24 ilyen használnak a mentők. A Magyarországon is hamarosan szolgálatba álló helikoptert a Krónikának az Országos Mentőszolgálat közbeszerzési eljárásán nyertes osztrák üzemeltető, a Herier Transzport egyik vezetője, Kurt Noe Norbert mutatta be.

Kurtnoe Norbert (németül, az első mondat után fordítják): Ez egy francia–német helikopter, és az első olyan, amelyet kifejezetten légimentésre terveztek. Kis méretű, kompakt, ugyanakkor nagyon jó a teljesítőképessége és a belső tereosztása. A tíz évre szóló szerződés ünnepélyes aláírásán Rácz Jenő egészségügyi miniszter elmondta, az első helikopter egy hónapon belül érkezik, ezt követi három hónapon belül újabb két gép és még kettő egy éven belül. Ezzel a honvédségi korszerűtlen MI-2-esek végleg kikerülnek a légimentésből. A júniustól működő szegedivel együtt immár hat hazai légibázison ez az öt, a korábbinál kétszer gyorsabb helikopter, illetve a meglévő három francia AS látja el majd a légimentést. Az Országos Mentőszolgálat főigazgatója Takács Zoltán elmondta, hogy a harmadszorra kiírt és végül sikeres pályázatot a négy érvényes ajánlatból egyetlenegy szempont, a legalacsonyabb ár alapján választották. Az eddigi légi óradíjas számitással szemben egy alap rendelkezésre állási díjra és egy csak bevetéskor ketyegő légi óradíjra bontva kérték kalkulációt.

(Takács Zoltán): Hogyha százhusz repült órával számolunk egy helikoptert évente, akkor annak a légi óradíja 1.280.000 forint, azonban ha 180 órával – és körülbelül 180 óra az, amivel ma Magyarországon mi tervezünk helikopteres bázisonként –, akkor 853.000 forint egy légióra.

(Bóti Attila): Ez azt eredményezi – tette hozzá a főigazgató –, hogy minél többet repülhet egy-egy gép, hiszen ezzel egyre alacsonyabb lesz az egy repült órára számított költsége. Ebben az összegben benne van a teljes karbantartás, beleértve a nagyjavításokat is, mondta el Takács Zoltán. Vagyis az eddigi üzemeltető kft.-t év elején felváltó 100 százalékban állami tulajdonú kht.-nél mindössze egyetlen számlát jelent majd a helikopterek üzemeltetése és karbantartása.

(Farkas Erika): A szemetet el kell rejteni, mielőtt avatnak. Holnap adják át az M5-ös autópályát, ma pedig két közeli homokbányában találtak sítet. A helyszínen járt munkatársunk is, Szlatkovics Rita.

(Szlatkovics Rita): Szakemberek szerint több tízezer tonnányi ez az aszfalttal, betonnal, vassal, műanyaggal, vasbetonnal szennyezett földterület. Ez egy olyan homokbánya, ahonnan a homokot az autópálya-építés számára hordták el. Én nem tudom, hogy kik töltötték vissza, de a hatalmas aszfaltdarabokat látva, ilyen mennyiségű aszfaltföľhasználás száz kilométeres körzetben máshol nem volt, mint az autópálya építésénél. Azt tudom, hogy ezeken a homokbányákon, ahol most járunk, pont egy évvel ezelőtt tulajdonosváltás történt, és egy részvénytársaság vásárolta meg. Arra viszont kíváncsi lennék, hogy a részvénytársaság és az autópályát építők között van-e vállalkozási vagy alvállalkozási szerződés.

– Mit vett észre itt az elmúlt hetekben? Mi volt itt, amikor ez a nagy kupac nem volt itt?

(Idős, kevésbé iskolázott férfi hangja):

– Ebbe lakok, én látok mindent, hogy mit hoznak, mit nem hoznak. Tuskótú kezdve a ...

– Mióta folyik ez?

– Ősz óta. Hát, de ebből a kőből sose lesz semmi. Na most a gallya’ kapcsolatba akarok mondani valamit, hogy ezt én dobtam bele, ez elrohad. Hát éjje’-nappa’ hordták, hogy az út megtisztuljon, hogy át tudják hónap adni.

– Hogyan szerzett tudomást erről a környezetszennyezésről? Ha ez az egyáltalán.

(Középkorú férfi hangja):

- Az én információim szerint ezen a környéken senki nem kért és senki nem kapott hulladéklerakásra engedélyt és lehetőséget.
 - Biztos?
 - Engem úgy tájékoztattak, én országgyűlési...
 - Kicsoda?
 - Én országgyűlési képviselőként több hivatalt megkerestem, informálisan kaptam a tájékoztatást. Nem hivatalosan. Jellemző egyébként az egész ügyre, hogy a Környezetvédelmi Hatóság kivételével mindenki megijedt, amikor én erről információkat kértem. Maguk a környezetvédők, akik engem föl hívtak, s azt mondták, hogy ők nem merik megtenni a bejelentést, tegyem meg én, mert félnek, hogy ennek következményei lesznek. Bejelentettem a szakhatóságnak, kijöttünk, volt egy fölmérés és fölszólították a két tulajdonost, mert két tulajdonosa van ennek a két homokbányának, hogy nyolc napon belül mondják el, hogy mit szándékoznak tenni ezzel, hogy került ide, honnan került ide. Tehát ők végzik a maguk dolgát.
 - A nyolc nap még nem telt le?
 - A nyolc nap még nem telt le.
 - Mikor telik?
 - Két-három nap múlva. Nekem a politikai felelősségem annyi, hogy föl hívjam a figyelmet, hogy a választókerületemben, a természetvédelmi terület közelségében, feltehetően nem engedélyezett nagy mennyiségű, szennyezett földterület elhelyezése történt.
- (Farkas Erika): Az összeállításban Balogh László független országgyűlési képviselőt hallották.
- (Kovács M. I.) (2. hír): Az amerikai MODISZ nemzetközi hitelminősítő javított Budapest külön nyilvántartott adóskockázati besorolásán. Az indoklás szerint a magyar főváros új hiteleit teljes körű kormánygarancia fedezi, és a jelenlegi kormány általánosságban is erősen támogatja a budapesti beruházási programokat. Budapest ugyanabba a besorolásba került, mint Magyarország, ami azt is jelenti, hogy a javított osztályzat ellenére hitelkilátásai negatív tartományban vannak.
- (Farkas Erika): Kedves Hallgatóink, felhívom figyelmüket arra, hogy az Esti Krónika Háttér részének a vendége Demszky Gábor főpolgármester lesz.

Szignál

- (Farkas Erika): Tolnát, Baranyát járja be ma Gyurcsány Ferenc miniszterelnök. Szekszárdi beszámoló Szepesi Lászlótól.
- (Szepesi László): A miniszterelnök a szekszárdi Babits Művelődési Központ színháztermében többek között arról beszélt, hogy az MSZP új korszakát éli.
- (Gyurcsány Ferenc): Az elmúlt jó egy évben, amely sokaknak visszaadta a hitét, hogy a magyar baloldal visszavonhatatlanul, megkérdőjelezhetetlenül nem a múlt, hanem a jövő pártja. Ha megkérdeznék, hogy mi az oka, hogy bekövetkezett ez a csoda, akkor azt tudom mondani, hogy talán egyetlen egy igazi ok van, ami mára annyi becsületet és támogatást hoz a baloldálnak, amely nem volt tapasztalható korábban. Hogy a magyar baloldal ért valamit, amit úgy látom, a legtöbb riválisa nem nagyon ért. Mi programról beszélünk, arról, hogy mit akarunk csinálni. Az adja ma a magyar baloldálnak az erejét, hogy egyedül képes arra ma Magyarországon, hogy pontosan megmondja, hogy mit fogunk csinálni

ebben az országban a következő tíz évben a közlekedéstől az oktatásig, a kultúrától az egészségügyig, a gazdaság fejlesztésétől a szociális ügyekig.

(Szepesti László): Tolnából Baranyába megy Gyurcsány Ferenc, este részt vesz a Pécsi Sportcsarnokban tartott választási nagygyűlésen.

(Farkas Erika): A Fidesz elnöke Kecskeméten tartott kampánygyűlést. H. Tóth Andrea tudósít.

(H. Tóth Andrea): A Fidesz Magyar Polgári Szövetség számára a jelenlegi kormány leváltása nem cél, hanem eszköz, hiszen a jövőt szeretné megnyerni – jelentette ki Orbán Viktor pártelnök az Országépítő Találkozó kecskeméti állomásán. A nagyobbik ellenzéki párt küldetése az, hogy nem egy négyéves kormányzást, hanem egy korszakot akar lezárni. A vadkapitalizmussal szemben a magyar szolidaritás programját kínálja minden magyar számára – hangsúlyozta Orbán Viktor. Először is vissza kell állítani a tisztességes munka becsületét pénzben és erkölcsileg egyaránt, mert az elmúlt 15 évben a spekuláció volt a középpontban. Az államnak a piacgazdaságban a polgárok oldalára kell állnia, hogy ne legyenek kiszolgáltatottak a monopóliumokkal, az áremelésekkel szemben – tette hozzá a Fidesz elnöke. Véleménye szerint, amíg a Gyurcsány-kormány kívülről várja a segítséget, addig az általuk megalkotott szolidaritás programja a magyarokban meglévő erőre, tudásra, tehetségre és szorgalomra épít. A magyar gazdaságot a saját lábára kell állítani, mert ma kiszolgáltatottabb, mint valaha. Ez pedig csakis a magyar kis- és középvállalkozások megerősítésével lehet elérni. A mindenkorinak kormányának elsősorban az ő érdekeiket kell képviselni, ők tudnak ugyanis megélhetést biztosítani annak a hétszázezer embernek, akinek nincs állandó munkája hazánkban – mondta Orbán Viktor Kecskeméten.

(Farkas Erika): A Fidesz szóvivője bizonyítottanak látja, hogy a Magyar Szocialista Párt illegálisan tárolt adatokat. Szíjjártó Péter ehhez Hiller István tegnapi szavait használja hivatkozási alapnak.

(Szíjjártó Péter): Egy szó szerinti idézetet szeretnék mondani: „Ezért én tegnap arra utasítottam a szolnoki szervezetet, hogyha volt vagy van náluk olyan adat, amely nem lehet, azt semmisítsék meg. Ez a tegnapi nap folyamán megtörtént, megsemmisítették.”

(Farkas Erika): A Fidesz szóvivője azt mondta, a kerületenként minimálisan szükséges 750 ajánlószeleppel számolva is legalább 32.000 ember adatai vannak kitéve annak, hogy bekerülnek a szocialista párt szerinte illegális nyilvántartásába. A Krónika szerette volna az MSZP véleményét is megtudni, de műsorunkig nem nyilatkoztak az ügyről.

(Farkas Erika): Halász Szabó Miklós összeállítását hallották.

Szignál

(Farkas Erika) (3. hír): Pokolgép robbant több iraki városban a pénteki nagy ima napján.

(Kovács M. I.): Falludzsában több teherautóba rejtett robbanószerkezet ölt meg 11 embert, köztük öt rendőrt. Szamarrában két mecsetnél robbant pokolgép, két imam és egy járőrelő meghalt, többen megsebesültek. Tiklitben bomba hatástalanítása közben halt meg egy rendőr. Bagdadban aknára futott és kigyulladt egy amerikai harckocsi.

(Farkas Erika): A palesztin választásokon győztes Hamasz elítélte az ügyvezető izraeli kormányfő tervét Izrael végleges határainak megállapításáról. Síri Zsuzsa, Jeruzsálem.

(Síri Zsuzsa): A Hamasz külföldön élő legfőbb politikai vezetője, Haleb Machar szerint Evu Dolmek hadüzenetet intézett a palesztin néphez, amikor kijelentette, hogy 2010-re akár egyoldalú lépésekkel is megteremtik Izrael végleges határait. Machar szerint nem

béketervről, hanem olyan egyoldalú lépésekről van szó, amik Izrael számára lehetővé teszik zsidó települések megtartását. Olmek tervei szerint Ciszjordániában megőrizné, és biztonsági kerítésrendszerrel venné körül a legnagyobb izraeli települési övezeteket, miközben feladná a szétszórta épült helyeket. A tervet nemcsak a Hamasz részéről érte gyors bíráló, a jobboldali Likud párt egyik vezetője is elítélte azt. Szerinte ugyanis Olmer visszavonulási terve szélsőbaloldali, és csak megmaradnának vele örök időkre az összetűzések, mégpedig védhetetlen határok közepette. Mint mondta, amit Barak a konfliktus lezárása fejében felajánlott Camp Davidben, azt Olmer ellentéttel és megállapodások nélkül akarja odaadni.

(Farkas Erika) (4. hír): Az Unió külkapcsolatokért felelős biztosa arra figyelmeztette a Hamaszt, hogy Brüsszel nem fogja anyagilag támogatni az új palesztin kormányt, ha a szervezet nem békés eszközökkel törekszik a közel-keleti rendezésre.

(Kovács M. István): Benita Ferrero-Waldner a külügyminiszterek salzburgi tanácskozása előtt megismételte, az Unió a palesztin nép megbízható partnere kíván maradni, de elveiből nem enged. Ugyanakkor úgy vélte, hogy időt kell adni a Hamasznak, hogy változtasson, ezért az Unió egyenlőre folyósítja a pénzügyi támogatást a palesztin nép megsegítésére.

(Farkas Erika): Hiába a sok szép irányelv, ha a hétköznapi életben semmi sem jelenik meg, ha az elmélet elmélet marad. Az Európai Gazdasági és Szociális Bizottság együttes ülést tartott a Gazdasági és Szociális Tanáccsal. Bánkúti Gábor összeállítása.

(Bánkúti Gábor): Európa küzdj és bízva bízzál – mondta Madách Imre művére utalva az Európai Gazdasági és Szociális Tanács budapesti ülésének zárszavában a magyar házigazda, a mi nemzeti tanácsunk soros elnöke, Demján Sándor.

(Demján Sándor): A lisszaboni stratégia nem hatolt el az állampolgárokig, az intézményekig. Nincsenek konkrét cselekvő programjaink, a nemzeti – úgynevezett – fejlesztési tervek, azok állandóan változnak, nagy a bürokrácia, a döntésképtelenség. Ebből adódóan Európa ugyanazt az életet éli, mint 2000-ben, csak az a különbség, hogy 2000-hez viszonyítva a gazdasági növekedés az 1/3-ára lassult. Ez volt a mai nap rezüméje. Az ajánlások azok eljutnak a Barroso elnök úrhoz. Az Unió részéről, az osztrák oldalról a Fischl államtitkár úr is önkritikusan szólt hozzá. Maga Kovács László, aki az Európai Bizottság tagja, szintén. Az Unió maga önkritikát gyakorolt. Szóval nagyon messze vagyunk egy jó stratégiai tervtől, amely a versenyképességet és a társadalmi szolidaritást hivatott lenne Európában megvalósítani.

Bánkúti Gábor: Igazából Magyarországon egy polgár érez abból valamit, hogy ő az Unió tagja lett?

Demján Sándor: Persze, hogy érez, csak nem tudja. Ha nem lenne Magyarország az Unió tagja, akkor már régen ugyanúgy csődbe lenne, mint Argentína volt. A magyar politikai elit, mindegy, hogy jobb- vagy baloldali, nem csinálta meg a reformokat. Ha Magyarország nem lenne Unió tag, egy euró ma körülbelül 5-600 forintot tenne ki. A [érthetetlen szó] magyar reformok iránti türelme meg a pénzpiacok türelmét hozta, ezt tessék tudomásul venni.

Bánkúti Gábor: Borsik János, az Autonóm Szakszervezetek elnöke is végig itt volt a tanácskozáson.

(Borsik János): A kormányok immel-ámmal foglalkoznak az Országos Érdekegyeztető Tanáccsal, a Gazdasági és Szociális Tanáccsal, és azt gondolom, hogy ezt a deficitet le

kellene faragni, mert Magyarország olyan helyzetbe kerül éveken belül, amikor nem lehet döntéseket hozni már a szakszervezetek, a munkaadói érdekképviselések és a civil szervezetek nélkül.

(Farkas Erika): Európa fél a globális versenytől. Mit lehet tenni a lemaradás megakadályozására. Erről tárgyalnak baloldali kormányfők és pártvezetők Prágában. Szekeres Imre, a Szocialista Párt elnökhelyettese a külpolitikai szerkesztőnek, Lengyel Miklósnak nyilatkozott telefonon.

(Lengyel Miklós): Prágában tanácskoznak az európai szociáldemokrata pártok vezetői, közöttük sok miniszterelnök, aki a kormányzásban is tapasztalatokat szerezhettek az európai gazdasági gondokról. Nevezetesen arról, hogy Európa elmaradóban van Észak-Amerika, Kelet-Ázsia, elsősorban Kína mögött, és az a veszély fenyeget, hogy hosszú távon nem tudja fenntartani azt a magas életszínvonalat, amelyhez az európaiak hozzászoktak. Illetve Európa középső és keleti részén nem sikerül az a felzárkózás, amiben sokan reménykednek. Milyen receptet javasolnak most Prágában?

(Szekeres Imre): Azt, hogy felgyorsítsuk a Lisszaboni Programot. Erről beszélt Tony Blair miniszterelnök, erről beszélt Romano Prodi, és erről beszéltem én is a Magyar Szocialista Párt nevében, ugyanis nem az a problémája Európának, hogy alacsony a hatékonysága, vagy hogy a műszaki színvonal nem megfelelő, hanem az a fő probléma, hogy kevesen tudnak dolgozni. Tehát ez az európai sajátosság, ami igaz Magyarországra is. Ha azt tudjuk növelni, hogy több munkahely legyen, ha azt tudjuk biztosítani, hogy több nőnek és férfinak legyen munkája, akkor Európa és egyébként Magyarország gazdasági teljesítménye is jóval nagyobb lehet.

(Farkas Erika) (5. hír): Milánóban az ügyészek kezdeményezték, hogy korrupció vádjával állítsák bíróság elé Silvio Berlusconi.

(Kovács M. I.): Szerintük az olasz kormányfő 600.000 dollárt juttatott egy brit ügyvédnek, hogy az két korábbi tárgyaláson titkoljon el terhelő információkat sajtóbirodalmáról. Az olasz miniszterelnök és a brit ügyvéd egyaránt tagadja a vádat.

(Farkas Erika) (6. hír): Választási lehallgatási botrány miatt benyújtotta lemondását az olasz egészségügyi miniszter.

(Kovács M. I.): Francesco Storace, a jobboldali Nemzeti Szövetség egyik magas rangú vezetője. Az olasz sajtó szerint tavaly az ő környezetéből próbáltak meg információt szerezni a miniszter választási vetélytársairól.

(Farkas Erika): Meghívót adott át Bukarestben az elnöki palotában Székelyudvarhely polgármestere, akit délelőtt fogadott Basescu köztársasági elnök. Szász Jenő Moszkovics Jánosnak adott interjút.

(Farkas Erika): Egy formabontó díj a Magyar Állami Operaházban. Olyan, amelyet a művészek döntése alapján ítélnék oda. Bánkúti Gábort hallják.

(Bánkúti Gábor): Új díjat alapítottak a Magyar Állami Operaház magánénekesei, hogy a művészek maguk is hallathassák szavukat abban, kit, kinek az életművét értékelik a legtöbbször. Ma délután először adták át a – nevezzük így – százak, ezt a pénzzel nem, csak saját kollégájuk által készített Optimum Díjat a világban is hírnevet szerzett tenoristának, a már nyugdíjban lévő D. Nagy Jánosnak. Épp 35 éve tagja a Magyar Állami Operaháznak.

(D. Nagy János): A Honvéd Művészegyüttesben kezdtem ezt a gyönyörű pályát, onnan el kellett jönnöm, mert szerződésemm volt Innsbruckba, és hát nem engedtek ki. Majd el-

szerződtem a Magyar Állami Népi Együttes Kórusába. És nyolc év után már gondoltam, hogy a kórus életéből – bár szép volt – elég volt. És hát mindig az operaszínpad felé vágyódtam. És az akkori főrendező, Mikó András és Lukács Miklós igazgató úr meghallgatott a Zeneakadémia 10-es termében. És a meghallgatásnak az lett a következménye, hogy megbeszéltünk egy időpontot, és akkor az operaszínpadon is meghallgattak. Erre kaptam egy ösztöndíjas szerződést. Az első szerepem a Carmen című operából a Don Jose szerepe volt. Nagyon jól sikerült premier volt, és onnantól kezdve a legszebb Verdi- és Puccini-operák főszerepeit énekelhettem végig.

(Farkas Erika): Hosszú, súlyos betegség után New Yorkban elhunyt Halász Péter író, rendező, színész, aki néhány hete önmaga temetésével búcsúzott Budapesttől és a magyar közönségtől.

(Kovács M. I.): Halász Péter 1969-ben alapította meg Budapesten a Kassák Ház Stúdiót. 1976-ban a politikai nyomás és a betiltások hatására a társulattal együtt emigrált, és New Yorkban telepedett le, ahol a 23. utcában színházat és alternatív kulturális centrumot működtettek. Halász Péter 1991-ben tért vissza Magyarországra. Tanított a Színház- és Filmművészeti Egyetemen, alkotásai láthatóak voltak a Merlinben, a Katona József Színházban, az Operában és a Nemzeti Színházban is. Halász Péter 63 éves volt.

(Farkas Erika) (7. hír): Most már biztos, hogy nem lesz sztrájk a BKV-nál, miután a cégvezetés és a szakszervezetek képviselői aláírták az éves bérmegállapodást.

(Kovács M. I.): Eszerint a mintegy 13.000 embert foglalkoztató vállalatnál személyenként havi 17.000 forintot emelnek. Emellett havi 2000 forintos teljesítményhez kötött prémiumot kap mindenki január 1-ig visszamenőlegesen.

Szignál

Közlekedés.

Szignál

(Farkas Erika): A várható időjárásról Török Lászlót, az Országos Meteorológiai Szolgálat munkatársát kérdezem. Jó estét kívánok!

Időjárás....

Köszönöm szépen. Sport, a szerkesztő Török László.

Sporthírek blokkja

Más szignál

Kovács M. I.: Reklám

Reklámblokk

Pontos időjelzést adunk: 18.30.

Krónika szignálja

Krónika

(Kovács M. I.): A nap eddigi legfontosabb hírei röviden.

Sólyom László a határon túli magyarok sajátos helyzetére is felhívta a francia államfő figyelmét, amikor Párizsban a kétoldalú kapcsolatokról és az Unión belüli együttműködésről tárgyalt. A köztársasági elnök kérte, a vízumdíjak emelésekor vegyék figyelembe, hogy a francia javaslatban szereplő 60 euró elvágna a magyar kisebbséget a magyarországi beutazástól.

Egy hónapon belül megérkezik az első azok közül az új helikopterek közül, amelyeket a Mentőszolgálat vásárol. A 10 évre szóló szerződés aláírásakor Rácz Jenő miniszter elmondta, egy éven belül további 5 helikopter áll munkába. Ezzel a korszerűtlen honvédségi MI 2-esek végképp kikerülnek a légimentésből.

Most már biztos, hogy nem lesz sztrájk a BKV-nál, miután a cégvezetés és a szakszervezetek képviselői aláírták az éves bértmegállapodást. Eszerint a vállalnál a dolgozók havi 17.000 forintos emelést kapnak.

A Fidesz az Országos Választási Bizottsághoz fordul, mert úgy tudja, hogy az MSZP szolnoki szervezeténél illegális nyilvántartást vezettek a választópolgárokról. Az adatvédelmi biztos megerősítette, az ajánlószervényen szereplő személyes adatokat nem gyűjtheti ki magának az érintett párt.

Az MSZP szerint a Fidesz szervezi a spontán felháborodott tömeget Gyurcsány Ferenc országjáró körútjainak helyszíneire. Mandur László, a párt elnökségi tagja elmondta, birtokukba került egy elektronikus levél, amelyet az esztergomi Fidesz címéről küldtek el, és amelyben nemcsak arról értesítik a címzettet, hogy a miniszterelnök hol jár és mikor, hanem arról is, hogy mit kell csinálni.

Vádat emeltek a törökbálinti petárdaraktár-robbantás ügyében. Az ügyészség több ember halálát okozó gondatlan veszélyeztetéssel és robbanóanyaggal való visszaéléssel vádolja a Pirotechnik Kft. négy vezetőjét.

A Budapesti Értéktőzsde részvényindexe, a BUX 368 pontos csökkenéssel 21985 ponton zárt. Ez az előző napihoz képest 1,65 százalékos gyengülés. A vezető részvények gyengültek.

Szignál

Háttér ...

Krónika, 2006. március 21. 11.00

Kossuth rádió, Budapest, 11 óra, híreket mondunk.

- (8. hír) Ma délután 4 órakor jár le a határidő, hogy a pártok benyújtsák az országos listákat az áprilisi országgyűlési választásokra. Eddig ezt az MSZP tette meg. Országos listát az a párt állíthat, amelynek legalább 7 területi listája van. Az előzetes hírek szerint a feltételnek még 6 párt felelt meg.
- (9. hír) Ma érkezik a kecskeméti repülőbázisra az első svéd Grippen vadászgép. A magyar honvédség összesen 12 együléses és kettő kétüléses vadászrepülőt bérel Svédországtól 10 éven át. A gépek a bérleti időszak után magyar tulajdonba kerülnek. Az előzetes tervek szerint ebben a hónapban még 4 másik Grippen is érkezik Kecskemétre.
- (10. hír) Fehéroroszországban őrizetbe vették az ellenzéki elnökjelölt stábjának 4 tagját, köztö Alekszandr Milinkevics szóvivője. Az ellenzék vezetője több száz emberrel együtt Minszk főterén töltötte az éjszakát, tiltakozásul a múlt vasárnapi elnökválasztás eredmé-

nye ellen. Milinkevics és hívei új választások kiírását követelik, és csalással vádolják a jelenlegi államfőt, Alekszandr Lukasenkót, aki a szavazatok több mint 80 százalékát szerezte meg. A NATO, az Egyesült Államok és az Európai Unió ugyancsak elítélte a fehérorosz elnökválasztás lebonyolításának módját. Az orosz külügyminiszter szerint viszont a szavazás megfelelt az általánosan elfogadott normáknak.

- (11. hír) Iraki lázadók megöltek 18 rendőrt a Bagdadtól északkeletre fekvő Muktdia városban. A teherautókon érkező támadók automata fegyverekkel és kézigranátokkal rohamoztak meg egy rendőrkapitányságot és egy bírósági épületet, majd elmenekültek, amikor a rendőrök erősítést kaptak a hadseregtől. A támadók közül hárman haltak meg a tűzharcban, közölte a rendőrség. Más forrás szerint összesen 14-en veszítették életüket az újabb iraki incidensben.
- (12. hír) Bűnösnek vallotta magát Mortimer a Fővárosi Bíróságon ma kezdődött tárgyaláson. Az ügyész emberölés kísérletével vádolja a 17 éves fiatalembert, aki tavaly májusban karddal átszúrt egy 16 éves fiút egy BKV buszon a Moszkva téren. A sértett ügyvédje 3 millió forint nem vagyoni kártérítést kért. Az életveszélyesen megsebesült fiatalembert, akinek el kellett távolítania a lépét, délután tanúként hallgatja meg a bíróság.
- (13. hír) Az eddigi vízmennyiség kétszeresét engedik le a Balatonból ma déltől a Sió csatornába. A Közép-Dunántúli Környezetvédelmi és Vízügyi Igazgatóság tájékoztatása szerint 40-50 köbméter víz folyik majd le a tóból másodpercenként. A Balaton vízállása jelenleg 117 centiméter, ez 7 centivel meghaladja a megengedett legmagasabb értéket.
- (14. hír) Eloltották az egyik recski telepen lángoló tüzet, amelyben 200 tonna használt gumi égett, tájékoztatott a katasztrófavédelem szóvivője. Dobson Tibor közölte, a tűzoltók egy teherautónyi köport szórtak a tűzfészekre, csak így tudták teljesen elfojtani a lángokat. A füstöt a kedvező széljárás nem a település felé fújta, így nem volt szükség lakosságvédelmi intézkedésre, mondta a katasztrófavédelem szóvivője.
- Az időjárásról. Eleinte néha, majd később többször megnövekszik a felhőzet, délutántól néhol kisebb eső lehet. Időnként megélénkül a délnyugati szél. Délután 11, 16 este 2, 7 fok lesz.
- A híreket Újj Edit szerkesztette, és Korbuly Péter mondta el. Hírekkel délben jelentkezünk legközelebb a Kossuth és a Bartók Rádióban 11 óra 4 perc.

Szignál

Sláger Rádió, 2006. március 21. 12.00

Dél van, hírek a Sláger Rádióban Bella Gabriellától, jó napot kívánok!
Hiába támadnak a felhők, a tavasz nem enged. Drágul a benzin. Egy nappal korábban tartja nagygyűlését az MSZP. Vissza akar térni Michael Jackson.

Szignál

- (15. hír) Megint drágábban tankolhatunk. Holnaptól 5 forinttal emeli a benzin nagykereskedelmi árát a MOL. A változtatás után körülbelül 275 forintba kerül majd az üzemanyag literje. A gázolaj most nem drágul. A társaság mint mindig, most is a világpiaci árakkal indokolja a lépést. Az autósok pedig már tudják, hogy érdemes ébernek lenni, mert ku-

tanként akár 10 forintos eltérés is lehet. A MOL legutóbb egy hete emelte a benzin nagykereskedelmi árát, akkor 3 forinttal.

- (16. hír) Április elsejére tette át nagygyűlését az MSZP. Így nem ugyanazon a napon várja híveit az utcára a két legnagyobb parlamenti párt. Gyurcsány Ferenc azt mondta, Budapest és az emberek biztonsága, valamint nyugalma érdekében döntöttek így. A választások előtti utolsó vasárnapra először Gyurcsány Ferenc hirdette meg az MSZP nagy, utcai rendezvényét. Majd egy nappal később Orbán Viktor jelentette be, hogy ugyanaznap a Kossuth térre várja híveit a Fidesz. A szocialisták változtatásra kérték az ellenzéki pártot. Orbán Viktor erre úgy reagált, hogy a Fidesz délután vonul az utcára, a szocialisták tegyék ezt délelőtt.
- (17. hír) Mindössze két hónap, ez az idő ahhoz kell, hogy idehaza elkészüljön az a vakcina, amely a madárinfluenza emberről emberre terjedő változata ellen véd. A szérumot az Egészségügyi Világszervezet által előállított oltóvírusból készítik el. Ezt egy fertőzött emberből izolálják majd, ha egyszer kialakul. Ez a vírus ugyanis még nem létezik, mondta az országos tisztifőorvos. Bujdosó László hozzátette, így a mutáns vírus akkor alakulhat ki, ha a madárinfluenza az emberi szervezetben találkozik a hagyományos influenzával, és ebből víruskombináció jön létre.
- (18. hír) Javul a belvízhelyzet, a legmagasabb harmadfokú készültségre már csak a Jász-Nagykun-Szolnok megyei Túrkevény és Fegyverneken valamint a Csongrád megyei Domaszéken van szükség. Tagnap visszatérhetett otthonába két kitelepített a Csongrád megyei Kövegen. Arról egyelőre nincs pontos adat, hogy a január óta kiköltöztetett 213 ember közül hányan vannak még ideiglenes szálláson, és hogy hány ház vált végleg lakhatatlanná.
- (19. hír) Eltűntetik a szemetet a 6-os főút mellől. Budapest legnagyobb illegális hulladéklerakóját a XI. kerületi önkormányzat számolja fel néhány héten belül. Ez mintegy 10 millió forintba kerül. A főút mentén már hetek óta gyűlt az építési törmelék és a háztartási hulladék. Az önkormányzat a helyiek segítségével keresi, kik hordják oda a szemetet. Újbudán egyébként tegnap kezdődött a szokásos tavaszi nagytakarítás. Ennek keretében ingyenes kukákat biztosítanak a kertés házakban lakóknak, és speciális konténereket tesznek ki a veszélyes hulladék tárolására három helyen is.
- (20. hír) Használt gumik égtek Hevesben. Mintegy 200 tonna abroncs kapott lángra tegnap este Recskén. Az égés közben felszabadult egészségkárosító anyagot a szél nem a lakóházak felé vitte, így a környéken élők nem voltak veszélyben. A 8000 négyzetméteres területen este 8 körül csaptak fel a lángok, amelyeket csak hajnali 4 körül tudtak tűzoltók megfékezni. A tűz okai még tisztázásra várnak.
- (21. hír) Földcsuszamlások fenyegetnek Dél-Szerbiában. Az enyhülés, az olvadás és az esőzések miatt több hegyvidéki településen is megmozdult a hegyoldal. Bagdana faluban a legsúlyosabb a helyzet. Itt csaknem 2 kilométer hosszan mozog a domboldal, értesült a Sláger Rádió tudósítója. A faluban lakókat ki kell költöztetni. Ugyanakkor egyre nagyobb gondot okoznak Dél-Szerbiában az áradások és a belvizek is.
- (22. hír) Leteszik a munkát a franciák. Általános sztrájkot hirdettek jövő keddre a szakszervezetek és a diákszervezetek, miután a francia kormány tegnap este sem vonta vissza az első munkavállalási szerződésről szóló törvényt. A jogszabály értelmében a 26 év alatti alkalmazottakkal a munkaadók az első két évben bármikor felrúghatják a megállapodást.

A miniszterelnök egyelőre nem akarja visszavonni a jogszabályt, és ezt Jacques Chirac köztársasági elnök is támogatja.

(23. hír) Fifty Senn (?) segíthet Jackónak. Michael Jackson ugyanis szeretné visszaszerezni korábbi poptrónját, és ebben a rapper jelentheti a megoldást. Tervei szerint összeállhatnának egy duettre. A hírt egyelőre hivatalos forrásból nem erősítették meg. De korábbi nyilatkozatai alapján Fifty Senn (?) nem zárkózna el az ötlettől. Számos alkalommal beszélt már ugyanis arról, hogy nagy tisztelője és rajongója Jackónak.

Szignál

Délután már kellhetnek az esernyők is ... Úgy tűnik, a tavasz már végleg lenyomta a telet.
(Férfi műsorvezető): Köszönjük szépen, Gabi!

Ferenczy Judit

A köz hírek szövegszerkezete

Rég leírta már a szakirodalom az újságcikkek „fordított piramis”-szerkezetét, vagyis azt, hogy az eseményeket nem kronologikus sorrendben közlik. A nyomtatott sajtó szövegeinek első, különleges státusszal bíró bekezdése, a *lead* ugyanis már elmondja a legfrissebb, leglényegesebb eseményt. Ez a történet a szöveg további részében újra megjelenik – Békési szavaival élve, „másodszor kezdjük el a hírt” (1982: 57) –, de a hozzá vezető eseményeket csak később tudhatjuk meg. Bell (1991: 172) találó megfogalmazásában: „A hírekben a sorrend a minden, az időrend pedig semmi”. Az elbeszélés ide-oda ugrál az időben, miközben fény derül a cikk apropóját adó fő esemény előzményeire, következményeire, részleteire, fontossági sorrendben. Ennek célja a kutatók szerint az, hogy a cikk bármelyik bekezdés után levágható legyen, ha a terjedelem úgy kívánja, és közben a lényeges információtartalom alig sérüljön. A hegyére állított piramist egy olvasatra bizony nem könnyű felmérni, márpedig az újságcikkeket a legritkább esetben szoktuk újraolvasni.

Még nehezebb a dolgunk, ha az újrafeldolgozás lehetősége nem is áll fenn számunkra, azaz ha az információ nem térben, hanem időben jelenik meg, és az idő jelenleg még visszafordíthatatlan. Vagyis nehéz kognitív feladat előtt állunk akkor, ha rádiós híreket szeretnénk megérteni és megjegyezni. A kutatások azt mutatják, hogy ez nem is nagyon sikerül, bár az ismétlések segíthetnek. Nyugati felmérések azt találták, hogy az átlagos rádióhallgató 20-30%-át tudja felidézni a híreknek akkor, ha azonnal visszakérdezzük rájuk, ám ha akár fél óra is eltelik a hallgatás és felidézés között, a megjegyzési arány 5%-ra esik vissza (Bell 1991: 231–3). Wacha Imre egy hetvenes évekbeli kutatásra hivatkozva 4%-ban jelöli meg az átlagos rádióhallgató által a hírekből megjegyzett információk arányát (1991: 129). Ennek okait kutatva Wacha azt találta, hogy a balra bővített, illetve alászerkesztett, szimultán szerkezetek, a szóismétlést félve kerülő túlzott szinonimahasználat, a kétarcú szerkezetek, a hangsúlyozást nem segítő írásjelhasználat és a logikai kapcsolatokat elhomályosító kötőszavak lassítják a megértést (Wacha 1989, 1990). A kereskedelmi rádiók hírműsorainak hallgatásához hasonló kísérleti helyzetet teremtve Rákli Veronika pedig arra jutott, hogy a hírolvasók beszédhibái, túl gyors beszédtempója, a hibás nyelvtani szerkezetek és az aláfestő zene tovább nehezítik a beszédértést (2004).

De hogyan épül fel a hírszövegek szerkezetét leíró, sokszor emlegetett fordított piramis?

Elméleti háttér

Az angol nyelvű szakirodalom két jelentős modellel szolgál az újságcikkek szövegszerkezetének leírására: van Dijk (1988) és Bell (1991) rendszerével. Van Dijk ágrajzba rendezi az újságcikkek elemeit.¹ Eszerint az újságcikkek egy Összegzéssel indulnak, mely Címből/*Headline*-ből és Összefoglalásból/*Lead*-ből tevődik össze. Ezután következik a tulajdonképpeni Történet, mely két fő részből áll: a Helyzetleírásból és a Kommentárból. A Helyzetleírás elemei a Fő esemény(ek), Következmények, Körülmények, Előzmények és Történelem, a Kommentár pedig Szóbeli reakciókból, Várható eseményekből és Helyzetértékelésből áll. A Helyzetleírás tartalmazza az újságírás klasszikus 5W+1H-ját: hogy kivel mi mikor, hol, miért és hogyan történt. Megjelennek a fő eseményt körülvevő és követő történések is, majd azok, amelyek a fő eseményt közvetlenül (Előzmények) vagy a távolabbi múltban (Történelem) megelőzik. A Kommentár egyfelől fontos személyiségek szóbeli reakcióit idézi, másfelől az újságíró helyzetértékelését és várakozásait tartalmazza a jövőre nézve. Van Dijk kiemeli, hogy a szövegelemek nem mindegyike kötelező – a mínuszos hír például gyakran csak a *Headline*-t és a *Lead*-et tartalmazza –, de ha megjelennek a cikkben, akkor azt a fentebb tárgyalt sorrendben teszik, kivéve ha az újságíró olyan fontosnak nem érzi őket, hogy feljebb kerülnek az ágrajzon.

Bell (1991) modellje abban tér el van Dijkétól, hogy néhány újságírói W-nek külön szövegelemeket szentel: Szereplők, Hely, Idő. Ezen kívül egy igen fontos kategóriát iktat be van Dijk rendszerébe: a Forrásmegjelölést, mind a cikk egészére – ha a szöveg például egy hírügynökségtől lett átvéve –, mind pedig az egyes állításokra nézve, különösen Szóbeli reakciók esetén. Bell másik megfigyelése, hogy az angolszász hírszövegekben egy bekezdés többnyire megfelel egy szövegegységnek. Bell (1998) az egy bekezdés méretű hírszövegeket is vizsgálta, és arra jutott, hogy ezekben is jelen van a fő esemény, a főbb szereplők, a hely és idő, és hogy a tárgyalás ezekben sem időrendi. Bell szerint ezek az egybekezdésnyi hírszövegek leginkább egy *Leadre* hasonlítanak.

A magyar szakirodalomból Tolcsvai Nagy Gábor (2001) és Andok Mónika (2004) kutatásai tartalmazzák a hírek szerkezetére vonatkozó megállapításokat. Tolcsvai nem módosítja van Dijk modelljét, és alapgondolatait más szövegtípusokra is érvényesnek érzi (i. m. 316–7). A szerző külön foglalkozik a címmel mint szövegegységgel és nyelvtani konstrukttal (i. m. 325–9), mely néha mondat szerkezetű is lehet. Az írott napihírt Tolcsvai a (saját) cím nélküli szövegek közé sorolja, mely azonban mégis gyakran kap valamilyen általános, többnyire tipológiai jellegű összegző műsor- vagy rovatcímet (pl. *Hírek*).

Andok (2004) hírtípusok szerint – azaz gazdasági, kulturális, színes, tudományos, bűnügyi stb. hírekre lebontva – is áttekinti a szövegszerkezetet, és megállá-

¹ Lásd az előző tanulmány (Andok Mónika: A rádiós hír mint szövegtípus) 4. táblázatát!

pítja, hogy a van Dijk-féle elemek csak olyan hírszövegek esetén érvényesülnek, amelyek cselekvéses történetet tartalmaznak. Ezenkívül Andok úgy módosítja van Dijk modelljét, hogy a Kommentár részt külön – és nem a Történet alá besorolt – egységnek tekinti.

A hazai szakirodalomból Róka Jolánnak (1986) az újságcikkek szerzőtípusaira vonatkozó kutatásai is figyelmet érdemelnek. Egy Rozsogysztvenszkij nevű szovjet szerzőtől (i. m. 68) Róka átveszi a „kopula” fogalmát: ez arra vonatkozik, hogy az újság minden közlése bizonyos nézetet felhasználva történik, mely többnyire a forrásra hivatkozásban jut kifejezésre. A kopula lehet egyedi és általános. Egyedi kopula például a személyes (nevesített), a személytelen (csak státuszt tartalmazó) és a csoportos (intézményi jellegű) forrás; valamint „nulla fokú” a szerzőség ott, ahol az újságcikk nincs aláírva, így az újság szerkesztősége magára vállalja a felelősséget a közölt anyag hitelességeért. Az általános kopula néhány fajtája: állandó (pl. egy jelszó, mint a régi Népszabadság esetében: „Világ proletárjai, egyesüljetek!”), tárgyi (egy-egy cikk címének és oldalszámának kiemelése a címdoldalon) vagy kísérő (egyes cikkek rövid tartalma a címdoldalon).

Balázs Géza (2005: 132) a hírek egy újkeletű műfaját, az sms-híreket elemezve azt találta, hogy esetükben a van Dijk-i modell egyszerűsödik: A Fő eseményen kívül többnyire csak utalást tartalmaznak az Előzményekre és Következményekre, majd Forrásmegjelöléssel végződnek.

A rádiós köz hírek szerkezete

A fentebb tárgyalt modellek kiegészítésre szorulnak, ha alkalmassá kívánjuk tenni őket a rádiós hírek leírására. A címkezelés szempontjából a rádiós hírek leginkább a napi hírekhez hasonlítanak abban, hogy – a részletező újságcikkektől eltérően – sokszor nincs saját címük. A híradás elején néha egyáltalán nem, máskor csak a fontosabb hírek előrejelzésére hangzanak el *Headline*-ok. Balázs Géza és szerzőtársai a „címes hírt” külön hírtípusnak tekintik (1997: 107). Megfigyelhető azonban, hogy amikor vannak címek, akkor ezek többnyire mondat szerkezetűek. A hírszerkesztők a *Headline*-okat gyakran a következőképpen vezetik fel: *Főbb híreink röviden*, tehát maguk is belátják a cím összegző jellegét. A Cím tehát nem kötelező része egy rádiós hírnek, de ha van, akkor Róka nyomán „kísérő kopulának” tekinthető.

Az újságcikkektől való másik eltérés abból fakad, hogy a rádiós hírek egy bekezdés méretűek, így a *Lead* egyben a Fő esemény is. Eszerint a hír első, leglényegesebb, ún. tételmondatának tartalma nem ismétlődik meg később a hírszövegben. Ez a Helyzetleírás szerkezetét is megváltoztatja: mivel a fő eseményt a *Lead* már tartalmazta, a Történet átváltozik a Történet többi részévé: itt kapnak helyet az Okok és más Előzmények, a Részletek, Körülmények, Kontextus, majd pedig a Kommentár.

További lényeges tulajdonságuk a rádiós híreknek az, hogy a Fő esemény nemcsak Cselekvéses, hanem Verbális és Jövőre vonatkozó is lehet. Kutatásaim azt mutatják, hogy a Verbális fő eseményt tartalmazó hírek a rádiós híradások mintegy felét teszik ki: ezek kizárólag arról szólnak, hogy valaki vagy valakik mit nyilatkoztak egy esemény kapcsán. Egy ilyen hír például a Kossuth rádió híradásából:

Az árvízhelyzet miatt szolidaritásra szólították fel az embereket a parlamenti pártok. (...) (2006. április 4. 8:30)

Újságcikkektől megszoktuk, hogy többnyire olyan eseményekről szólnak, amelyek már megtörténtek, mert ami még nincs, az nem hír. A rádióban azonban szép számban hangzanak el Jövőre vonatkozó hírek is. Megszervezett, de még meg nem történt eseményt harangoz be például a Kossuth rádió alábbi híre:

A palesztinok három fő vezetője ma meglátogatja a Párizs melletti kórházban ápolt Jasszer Arafatot. Nabíl Saat külügyminiszter közlése szerint Ahmed Korei miniszterelnökkel és Mahmud Abbasszal, a Palesztin Felszabadítási Szervezet vezetőjével szeretnék tisztázni a palesztin elnök állapotával kapcsolatban napvilágot látott híreszteléseket. (2004. november 8. 5:30)

A Jövőre vonatkozó hírek gyakoriságának oka talán a rádió technikai adottságaiban keresendő: abban, hogy hírek minden órában megszólalhatnak, közvetlenül egy esemény előtt, közben és után is. Mégis fontos megjegyezni, hogy ilyen hírek nemcsak reggel, hanem a nap legkülönbözőbb részeiben elhangzanak.

A Forrásmegjelölések kategóriája különösen lényegesnek bizonyul a rádiós hírek szempontjából. A „nem nulla fokú szerzőség” előfordulása sokkal magasabb arányú a rádióban, mint a nyomtatott sajtóban. Míg *Lead*-ből azaz Fő eseményből minden hírben csak egy van, Forrásmegjelölésből általában hírenként több is előfordul; ha tehát nem számolnánk ezzel az elemmel, a hírszövegek jelentős belső hányada nem lenne leírható. Az alábbi Kossuth rádiós hírben például három Forrásmegjelölés szerepel:

Történelmi jelentőségűnek nevezte a máltaiak döntését *Romano Prodi*, az *Európai Bizottság elnöke*. Kovács László külügyminiszter szerint a máltai népszavazás eredménye kedvezően hathat a csatlakozásra váró többi kilenc országra is, ahol ezután kérdezik majd meg a lakosság véleményét. Az eredmény jelentőségét aláhúzza, hogy Máltán a főbb politikai erők sok éve megosztottak a csatlakozás ügyében, tette hozzá a *szocialista politikus*. (2003. március 10. 6:00)

A beszédaktust jelölő ige különösen alkalmas eszköz a szerkesztő kezében arra, hogy észrevétlenül elhatárolódjék az üzenettől, vagy éppen egyetértését fejezze ki vele. Így például a *mondta*, *nyilatkozta*, *közölte* semlegessége mellett érezhető az *állította*, *vélekedik*, illetve a *kijelentette*, *kiállt amellett*, *hangsúlyozta*, *kiemelte* eltérő igazságérzet-töltete. Maga az idézet általában a függő beszéd formáját veszi föl, de

alkalmanként előfordulhatnak szó szerinti idézetek. Ez utóbbiak egy sajátosan rádiós formája a *soundbite*, melynek funkciója a hitelesség növelése.

[Sólyom László hangja:] Március 15-ét mindig tiszta szívvel, fenntartások nélkül lehet ünnepelni. Március 15-éhez mérve rögtön kiderül, mikor cseng hamisan az állami rendezvény. E napon az érzelmek, a hazaszeretet, a hazafiság megvalósítása szép és helyénvaló. Az ünnep kisajátítására való törekvés viszont méltatlan – kezdte ünnepi beszédét a köztársasági elnök. (...) (2006. március 16. 7:00)

Az alábbi példában a magyar rádióhallgató nem is érti az eredeti nyelvű szöveget, de nem is ez a cél, hanem az, hogy a hallgató meggyőződjék a tudósítás valóságáról:

Betartva ígéretét, Székelyudvarhelyre látogatott tegnap a román államfő. Traian Băsescu szerdára várták az ünnepi székely nagygyűlésre, de azon nem vett részt. Igaz – mint Oláh-Gál Elvira tudósításából megtudjuk – a változást nyomban érzékelése után megindokolta: [tudósító hangja] **Mint mondta, azért nem március 15-én** [állítványhiány] **a székely nagygyűlésre, mert nem szerette volna, ha félreértésekre ad alkalmat a lakosság körében az államfőnek kijáró protokoll. Újságírók előtt méltóságteljesnek nevezte a székelyudvarhelyi rendezvényt: *Apreciez decența manifestărilor de la Odorheiu-Secuiesc de ieri cu ocazia zilei naționale, în care...*** [román szöveg elhalkulva folytatódik, tudósítói szöveg ráúszik:] – **Semmi másról nem esett szó, mint európai standardokról** – [román szöveg visszahangosodik] ***cum credeți că președintele României este de acord cu manifeste, doar apreciez dreptul de exprimare.*** [Román szöveg ismét elhalkulva folytatódik, tudósítói szöveg ráúszik.] **Ami pedig az autonómiát illeti, kiáltványokkal államfőként természetesen nem érthetek egyet, mondta, de tiszteletben tartom a szólásszabadságot, és világos számomra, hogy növelni kell a helyi önkormányzati hatáskört.** (...) [Román szöveg lassan teljesen elhalkul.] (...) (2006. március 17. 7:00)

A Kossuth rádió a közszolgálatosság legjobb hagyományait követi abban, hogy a Forrásmegjelölések majd mindig szerepelnek. Néha egyetlen megnyilatkozásra két egymásba ágyazott hivatkozás is jut:

Az amerikai tengerészgyalogosok ismét löni kezdték Fallúdzsát. *A Reuters hírügynökség szemtanúkra hivatkozva arról számolt be, hogy legalább öt lövedék csapódott be.* (2004. november 10. 6:30)

Mégis előfordulnak meg nem nevezett vagy teljességgel jelöletlen források is:

Eredménytelenül értek véget a tárgyalások az ENSZ Biztonsági Tanácsának állandó tagállamai között a vitatott iráni atomprogramról. (...) Nagy-Britannia [jelöletlen forrás:] *állítólag* arra törekszik, hogy hosszú távú megoldást találjanak a kérdésre. Teherán kitart amellett, hogy atomprogramja békés célokat szolgál,

míg [meg nem nevezett forrás:] *a nyugati hatalmak, főként Washington szerint az iráni vezetés atomfegyverhez akar jutni.* (2006. március 21. 9:00)

A Kossuth rádió híreiben egy ideje elterjedt az a gyakorlat, hogy az ismertett külföldi esemény helyét a hír elején és végén is elmondják, például:

Ausztráliában legalább hétezer ember maradt hajlék nélkül a Larry ciklon pusztítása miatt. A trópusi vihar leginkább a Queensland államban lévő Innisfail várost sújtotta. Az utcákon áll a víz. A környékbeli erdőket és ültetvényeket letarolta a szél. A viharok halálos áldozata nem volt, de legalább harminc ember megsérült **Ausztráliában.** (2006. március 21. 9:00)

A bemondó az utolsó szó előtt még szünetet is tartott, így a helymegjelölés a prozódia által is hangsúlyosabbá válik. A szerkesztési eljárás oka feltehetőleg az, hogy aki a hír közepén kapcsolódik be a hallgatásba, az is megtudja, hol zajlanak a közölt események. Azonban a hír utolsó szavaként felbukkanó országnevet Wacha nehezen elmondhatónak, sutának, indokolatlanul hangsúlyvonzónak tartja (1990: 139); szerinte az országnevet helyesebb lenne az utolsó mondatba természetesebben beépíteni, a fenti esetben például így: „Az ausztráliai viharok halálos áldozata nem volt, de legalább harminc ember megsérült.” A hír kommunikativitása szempontjából a hírszerkesztők mindenesetre hasznosnak ítélik a helyszín ismételt megjelölését. Ebből a szempontból tehát Bell modellje – mely a helyszínt külön szövegegységnek tekinti – hasznosabbnak bizonyul, hiszen enélkül a Kossuth rádió híreinek egy jelentős része nem lenne leírható.

Ami a szövegelemek gyakoriságát illeti, a leggyakoribb tehát a Forrásmegjelölés, melyből egy hírben több is előfordul. Ezt követi a *Lead/Fő* esemény, amiből hírenként egy van, majd az Előzmények, Szóbeli reakciók, Körülmények, Részletek, Helyzetértékelés és Következmények, amelyek nem minden hírben fordulnak elő (azaz hírenként egynél kevesebb). A sor legvégén a Történelem és a Várható események találhatók. Szövegelemei szerint az alábbi hír például a következőképpen elemezhető:

[**LEAD/FŐ ESEMÉNY:**] Polgárháborús állapotok uralkodnak [**HELYSZÍN:**] a Grúziától elszakadt Abháziában. [**HELYZETLEÍRÁS:**] Az ellenzék elfoglalta a köztársaság kormányépületeit. A kormány készültségbe helyezte a hadsereget. [**KÖVETKEZMÉNY:**] A kormánypárti politikusok Oroszország segítségét kérték. [**OK:**] A vita a választások miatt robbant ki. [**ELŐZMÉNYEK:**] Az ellenzék megnyerte ugyan a választást, de a jelenlegi elnök csalásra hivatkozva meg akarja ismételni. [**TOVÁBBI ESEMÉNYEK:**] Az elnöki palota körüli zavargások során a katonák a levegőbe lőttek, és egy lepattanó golyó megölt egy neves professzornőt. (2004. november 13. 9:00)

Összefoglalás

Összegzőképpen a köz hírek szerkezetéről elmondható, hogy elemzésére az újsá cikkekre kidolgozott rendszerek csak akkor alkalmasak, ha (1) a Címet nem-kötelező elemként definiáljuk; (2) a Leadet és a Fő eseményt nem különböztetjük meg; (3) a Fő esemény típusa szempontjából viszont megkülönböztetjük a Cselekvéses, Verbális és Jövőre vonatkozókat; és végül (4) a Forrásmegjelölést (valamint a Helyszínt) önálló szövegegységként föl vesszük a rendszerbe.

Felhasznált irodalom

- Andok Mónika 2004. *A hír mint szövegtípus konstruálódása a társadalmi kommunikációban*. PhD-disszertáció, kézirat. Pécsi Tudományegyetem, Pécs.
- Balázs Géza 2005. Az új média új műfaja, az sms-hír – nyelvészeti megközelítésben. *Magyar Nyelvőr* 129: 129–150
- Balázs G., Kuti S. és Szayly J. 1997. *Rádiós ismeretek. A műsorszolgáltató rádiózás kézikönyve*. Diák- és Ifjúsági Újságírók Országos Egyesülete, Budapest.
- Békési Imre 1982. *Szövegszerkezeti alapvizsgálatok. Egy újsághír alapján*. Budapest: Akadémiai Kiadó
- Bell, Allen 1991. *The Language of News Media*. Oxford UK and Cambridge MA: Blackwell.
- Bell, Allen 1998. 'The discourse structure of news stories.' In: A. Bell and P. Garrett (eds.), *Approaches to Media Discourse*. Blackwell Publishers, London. 64–105.
- van Dijk, Teun 1988. *News as Discourse*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates
- Rákli Veronika 2004. Rövid szövegek hallás alapú feldolgozása – rádió hírek megértése. *Alkalmazott Nyelvtudomány* IV, 33–48.
- Róka Jolán 1986. *Az újságszövegek szerkesztési és stílustipológiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Wacha Imre 1990. A rádió hírek szövegformája és megszólaltatási gondjai. *Magyar Nyelvőr* 114: 129–142.

Dede Éva

Halló, van valaki a vonalban?
A hallgató és a műsorvezető közötti
beszélőváltás a telefonos élő műsorokban

Ha van is tudománya, maga a nyelv nem tudomány. Elsőrendűen: közlés és összeköttetés. Kimeríthetetlen eszköz arra, hogy hírt adjak magamról másoknak, s azonos szinten híreket szerezzek másokról a magam számára. A beszéd tehát: adás és befogadás. Nyitottság. Szeretet. (Pilinszky János)

1. A közvetlen és közvetett kommunikáció a rádiózásban

1.1. Közvetett vs. közvetlen kommunikáció

A hallás kezdetől fogva működő érzékterület, amely önmagától nem tud kikapcsolni – mondja a francia pszichoanalitikus, Lacan (1993: 12). A beszédhang már nagyon korai (magzatkori) élményünk. A beszéd hiánya fölveti a kapcsolat megszakadását, ezzel mintegy a létezés kérdőjeleződik meg. Talán ezért is igényli az ember (a hallgató) annyira erősen a szóbeliségen alapuló közvetlen kommunikációt, talán ezért is lételeme a beszéd és a meghallgatás.

A közvetlen emberi kommunikáció már az írásosság kifejlődésével a polgári sajtóban is tértől, időtől és személytől függetlenné, közvetett kommunikáció vált (Meyrowitzra hivatkozik Császi 2002: 31). A rádiózásra éppígy igaz ez a folyamat, hiszen a műsor felvétele és sugárzása (a hallgatóhoz való eljuttatása) során a beszélő és hallgató közötti térbeli és/vagy időbeli távolság lehetetlenné teszi az azonnali szereplőváltást, a kétirányúságot.

A rádiózás kezdetén az élő adások (hírek, előadások, hangversenyek) elhangzásakor a hallgatók nem tudtak visszajelezni a stúdióban ülőknek. Véleményük csak hosszabb idő elteltével jut el a készítőkhöz. Ilyenkor a postai és manapság az elektronikus levél, a telefon és az SMS a kapcsolattartás eszköze a rádiós személyek és a hallgató között. Wacha Imre megállapítása szerint „A rádiózás és a televíziózás közléshelyzeteiben formailag közvetlen, valójában közvetett kommunikáció való-

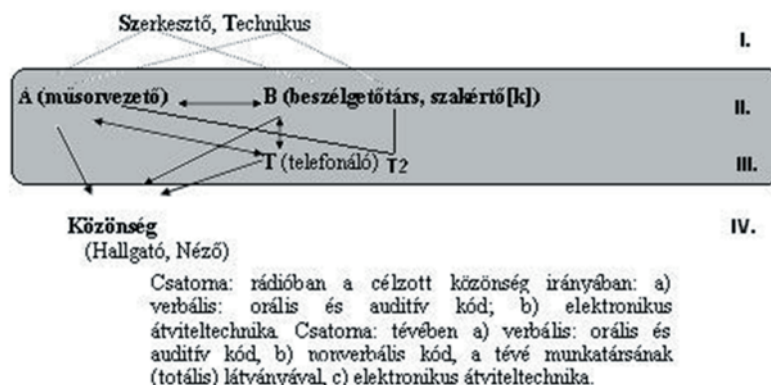
sul meg, a beszélő ugyanis előszóban formálja meg mondanivalóját, azonban ez a 'totális vagy részben totális kommunikáció a címzett jelen nem léteiben folyik le'" (Wacha Imrét idézi Domonkosi 2002: 169). Thompson szerint a modern elektronikus média megjelenésével „még bonyolultabb áttételek jöttek létre a különböző kommunikációs formák és a nyilvánosságok között. A közvetlen és közvetett kommunikáció korábbi megkülönböztetési lehetőségei elmosódnak” (idézi Császi 2002: 31). Wacha Imre a tévé- és rádióműsorokat a beszédhelyzet és a kommunikációs forma alapján négy kategóriába sorolja:

1. beszélő (direkt) műsorok (kétlépéses, egyirányú közlés),
2. beszéltető (indirekt) műsorok (néglépéses, adó–vevő szerepet váltó közlés-folyamat),
3. beszélgető műsorok, (néglépéses, adó–vevő szerepeket és szereplőket váltó közlésfolyamat),
4. csevegő (interaktív) műsorok (néglépéses, adó–vevő szerepeket, szereplőket és szerepfunkciókat is váltó közlésfolyamat) (Wacha 2006).

1.2. A telefonos élő műsorok – kvázi közvetlen kommunikáció

Dolgozatom további részében a 3. és 4. kategóriába tartozó műsorokkal foglalkozom. A rádiózás történetében különleges helyet foglalnak el a telefonos élő műsorok. A technikai újítás, melynek révén a hallgató az élő műsorba telefonvonalon bekapcsolható, átalakította a rádiós kommunikációt. Ma sokszor válik az eredetileg egyirányú közlés kétirányúvá. Az élő műsorok alatt a résztvevők (a műsorkészítők és a hallgatók) egy időben vannak jelen, térben viszont nem, mégis a hallgatók, illetve a nézők a telefon segítségével „mint valami külső közönség nyilvánosan részt vehetnek a vitatkozók, a belső közönség diskurzusában” (Császi 2002: 31). Elméleti szempontból „Mi számít itt fontosabbnak, a vitázók közvetlen kommunikációja – a stúdióban –, vagy az, hogy mindez a televízió nyilvánosságán keresztül és nyilván szelektív kiválasztásával történik?” (Császi 2002: 31). (Jelen esetben a rádiózásra alkalmazhatjuk az észrevételt.) Az idő azonossága mellett ez a virtuális tér átmenetet jelent a közvetlen és a közvetett kommunikáció között, hasonlóan a cseteléshez és a videotelefonáláshoz. Ezt a bonyolult kommunikációs helyzetet Wacha Imre (é. n.) ábrájával¹ így fejezhetjük ki:

¹ Az eredeti ábrából kiemeltem a vizsgálat szempontjából fontos kapcsolatokat, illetve római számokkal jelöltem a helyzetben részt vevők csoportjait.

Az adásba bekapcsolt hallgató a közönségből lép ki és szól a stúdióban ülőkhöz és a közönséghez. Általában egy ember kerül adásba ilyenkor, néha kettő, akik egymással is beszélhetnek. A és T (ill. A, B és T1 T2) beszélgetése a közösséget a „hallgatózás” élményével is megajándékozta, mert a II. és a III. szint „majdnem közvetlen” kommunikációjának fűltánúja.

Többféle módon jelenik meg a hallgató véleménye a műsorokban. Közvetetten úgy, hogy a műsorhoz beérkező véleményeket egy arra hivatott rádiós fogadja, a szerkesztő válogat közülük (pl. a 16 óra, illetve a Vasárnapi újság). A magazinműsorokban, riportokban hanggal is megidézett hallgató véleménye ugyancsak szerkesztés, vágás (utólagos formázás) után kerül adásba.

Közvetlenül – látszólag utólagos szerkesztés nélkül – szólalhat meg a hallgató néhány műsorfajtában. Ezek egy része – ahogy Császi (2002:31) is írja – a stúdióban zajló beszélgetés kiegészítéseként engedi szóhoz jutni a hallgatót (milyen beszédes ez a megnevezés!). Az addig néma hallgató a telefon segítségével, a nyilvánosság előtt „hallatja a hangját”, a beszélgetés részévé válik: kérdez vagy véleményt közöl. Másféle, de gyakori műsortípus az, amelyben a rádiós műsorvezető egyedül beszélget a bekapcsolt hallgatóval. A kereskedelmi rádiók, tévék kedvelt műfaja ez.

A technika az 1960-as, 70-es években tette lehetővé azt, hogy az élő műsorokba a hallgatót bekapcsolják. A Magyar Rádió honlapján keresgélve találtam a régebbi műsorokról adatokat, címeket: *Halló, itt vagyok!*; *Hívja a 33-43-22-t!*; *Beszéljünk meg!* Csak kiragadva az újabbak közül néhány: *Szóljon hozzá!*, *Napközben*, *Éjszaka*, *Mással-hangzó*, annak egy változata, a *Kupé*. A műsorcímek egy része kifejezi a hallgatóval való kapcsolattartást.

2. A műsorvezető és a hallgató kapcsolata: a csatornavezérlés

A továbbiakban a telefonos műsorok nyelvi sajátosságaiból azt vizsgálom, hogyan alakul a műsorvezető és a hallgató közötti beszélőváltás, a csatorna fölötti kontroll, melynek egyik módja a közbevetés, félbeszakítás.

2.1. A kapcsolatfelvétel

A hétköznapi telefonos beszédtevékenységhez nagyon hasonló a bekapcsolt hallgatóval való beszélgetés. Mindkét esetben egyetlen csatornán, érzékszervi módon zajlik a kommunikáció: csak a hallás működik. A műsorban a beszélgető felek helyzete egyértelműen egyenlőtlen és a spontán telefonos társalgáshoz képest formálisabb (a normák jobban érvényesülnek); a kezdeményező és a lezáró fél a műsorvezető; a beszélgetés a nagy nyilvánosság előtt zajlik; a műsorvezető a felelős azért, ami adásba kerül; mások is kontrollálják a tevékenységét (szerkesztő, rendező – végső esetben ők is közbeléphetnek); az időtartamot a műsorvezető szabályozza.

Modellálva:

A beszédfolyamat	M →	H →	M →	H →	M
Jellemző fordulat	Ön van a vonalban.	kérdés, hozzászólás	Irányítás, kérdezés	kérdés, hozzászólás	Köszönjük, hogy elmondta.
Funkció	Köszönítés, a szó átadása	Bemutakozás, közlendő	Egyetértés vagy elutasítás	A közlendő folytatása	Elbúcsúzás, a szó visszavétele

(M= műsorvezető, H= hallgató)

2.2. A csatornavezérlés

2.2.1. A szó átadása

A szemtől szembe kommunikációban a szó átadása gyakran a nem verbális csatornán megy végbe. Szociálpszichológusok megfigyelték, leírták a kapcsolat dinamikáját. A megszólalás szabályozásában, az ún. csatornavezérlésben nagyon finom jelzések vannak, melyek a beszélőt és a partnereket egyaránt jellemzik: a testtartás megváltozása, gesztusok, szemkontaktus felvétele stb. (László 1995: 228–230). Nemcsak a partner készülhet a szó átvételére (megszerzésére), hanem az éppen beszélő személy is „közlheti” a beszéd átadásának szándékát.

A társalgás egyszerre beszédészlelés és beszédprodukció, egyszerre eltérő agyi területek aktiválódnak, működnek párhuzamosan. A hallgató a beszédészlelés során mintegy elővételezi az éppen hallottakat, a szerkezeti határokat. A zökkenőmentes

szóátadást, -átvételt bizonyos elvek, szabályok segítik, melyeket a beszélők általánosan elfogadnak (rövid összefoglalása: Wardhaugh 2002: 270). Wardhaugh adata szerint a megnyilatkozások kb. 5 %-a fedi át egymást, illetve két személy megnyilatkozása között (a szóátvétel idején) tizedmásodpercek vannak (i. h.). A tipikusan közvetlen kommunikációban szóban is jelezzük a beszéd átadását más eszközök kíséretében. A beszédegység végének a megállapítását a beszédfolyamat – tartalmi és formai – szegmentálása segíti. A tartalmi egységek határának észlelését megerősítik a szupraszegmentális eszközök (pl. a beszéddallam ereszkedő volta, a szünet, a hangerő csökkenése). A normák szerint itt veheti át a szót a beszédpartner. Minél formálisabb a helyzet, annál valószínűbb, hogy így zajlik.

2.2.2. Jelek a szó átadására a telefonos műsorokban

A csak hanggal vezérelt csatornaszabályozásban, mint pl. a rádiózásban, amelyben a kommunikáció többi csatornája nem működhet, verbálisan, vagyis szavakkal jelzik azt, hogy a hallgató a nyilvánosság elé jutott: *Hallgatjuk Önt; Ön van a vonalban; Parancsoljon; Tessék parancsolni; Átadnám az egyik telefonálónak a szót; Öné az éter; Halló, van valaki a vonalban?* stb. E kijelentések cselekvések is, hisz kimondásukkal valóban a hallgatóé a „csatorna” egy kis időre.

2.3. A közbevetés, félbeszakítás funkciói

A közlésfolyamatban a szerepváltás egyik formája a közbevetés, melyet sokan vizsgáltak „a beszélőváltás integráns része”-ként (Duncan és Fiske 1977, idézi Wiemann és Giles 1997: 228); olykor még a beszélő saját magát is félbeszakíthatja (Wardhaugh 2002: 273). Az együttbeszélés, az átfedés a megnyilatkozások között lehet egyszerűen az éppen beszélő mondandójának helyeslése, a beszélő biztatása a beszéd folytatására a szó átvételének szándéka nélkül.

A szó megszerzésének módja, a félbeszakítás értelmezhető agresszióként az etológiai értelemben, mégpedig az erőforrásért vívott harcra (Csányi 2000: 171) – a rádiózás esetén az éter birtoklásáért folyik a küzdelem. (Ezt a hétköznapi „csatát” szólásaink is jól kifejezik: *szavába vág, belé fojtja a szót.*) Pszichológusok az agresszió mérésére kidolgozott skálák tételei közé a közbeszólást, a félbeszakítást is belevették. A harc (a küzdelem) jól érzékelhető eszközei a megszólalni kívánó részéről: levegővétel – rákészlés a megszólalásra, az erősödő hangerő, hangmagasság, gyorsuló beszédtempó jól hallható, különösen a rádiózásban.

Két beszélő közötti váltás többféle módja:

a) átfedés nélküli

A beszélő

B beszélő

b) átfedéssel

A beszélő

B beszélő

c) nincs átvétel (B próbálkozása sikertelen)

A beszélő

B beszélő

A tartalmi egységeken kívül (amikor a hallgató érzi-elővételezi egy egység lezárulását) a beszéddallam az egyik jel a szó átvételére. Adódnak azonban félrevezető helyzetek. Például a volt angol miniszterelnök, Thatcher asszony a sajtótájékoztatókon gyakran tapasztalta, hogy az újságírók őt félbeszakítják. Pszichológusok elemezték az itt készült hangfelvételeket, s megállapították, hogy Margaret Thatcher beszédében a mondatok közepén voltak olyan fonetikai jelzések, melyeket az újságírók a beszédegység lezárásának vettek (Sekuler–Blake 2000: 411).

A megkapott, megszerzett szó mámorító is lehet. A közvetett kommunikációban a megszólaló hallgató – a (be)telefonáló – néha terjengősen, ráérősen fogalmaz, távolról indít, elkanyarodik a témától, esetleg nem arról beszél, amivel bejelentkezett a műsorba, vagy lejár a neki szentelt idő. A műsorvezető vissza akarja venni a szót, melyet ideiglenesen átengedett a hallgatónak.

A vizsgálatomban arra kerestem a választ, hogy a közszolgálati rádió beszélgetős műsoraiban a beszélőváltás a műsorvezető és a hallgató között a formális helyzetnek megfelelően az elfogadott normák szerint megy-e végbe (a közlés határán), illetve milyen gyakori a normaszegés a beszélőváltásban – a közbevágás. Ez utóbbi esetekben a műsorvezetőt mi készíti a normaszegésre? A betelefonáló hallgató észleli-e, hogy végleg ki kell lépnie az adásból, maga adja-e vissza a szót? A beszélgetés vége felé a műsorvezető hogyan szerzi vissza a szót? Ebben kitüntetett szerepe van az utolsó beszélőváltásnak. Azért választottam a rádióműsorokat a félbeszakítás tanulmányozására, mert a beszélgetések a nyilvánosság előtt zajlottak le, könnyű volt rögzíteni,² hangelemző programokkal is vizsgálható, etikai kifogás nem merülhet fel.

3. A megfigyelt műsorok (Eredmények és értelmezés)

2004 novemberében a Magyar Rádió beszélgetős, interaktív műsoraiból válogattam. Különböző napszakokból való, eltérő közönségnek szóló műsorokat figyeltem meg 2004 novemberében és 2006 áprilisában. Tíz műsorban – adásonként – átlag 6 hallgatónak adtak szót, összesen 63 kapcsolatot vizsgáltam. Ezekben átlag 4 beszélőváltás zajlott le, összesen 260. A nemek szerinti megoszlás kiegyensúlyozott: négyféle variáció volt. (Női műsorvezető és nő, illetve férfi hallgató; férfi műsor-

² Ez a lehetőség 2006 végétől megszűnt.

vezető és nő, illetve férfi hallgató.) A hang alapján megállapítható életkor szerint a betelefonálók inkább középkorúak voltak. (Az adatok kis száma miatt statisztikai próbát nem végeztem.) Egyéb változót nem lehetett értékelni.

A rádiózás jellegéből adódóan a hanggal való egycsatornás kommunikációban a szó átadásának gesztusa minden általam megfigyelt műsorban megvolt.

A beszélőváltások módja:

A beszélőváltás N= 260	
Norma szerinti (beszédszünetben)	89 %
Normaszegéssel (közbevágással)	11 %

A kapcsolatok lezárásában (N= 63) hasonló arányt tapasztaltam.

3.1. A normák szerinti beszélőváltás

Az esetek nagy többségében zökkenőmentesen zajlott a beszélőváltás, 89 %-ában így sikerült a műsorvezetőnek magához ragadni a szót, a másodperc tört részei alatt a hallgató beszédszünetében, közlésének végén. Ez gyorsaságot igényel, hogy hamarabb kezdjen el beszélni, mint ahogy a hallgató folytatná a beszédét. Megfigyeléseim szerint nem mindig könnyű elcsípni a megfelelő pillanatot, mert a hallgató nem tagolja eléggé a beszédét a beszéddallammal és a szünettel.

3.2. Normaszegés a beszélőváltásban

A második módot – a telefonálót beszéde közben próbálják meg félbeszakítani – nevezem normaszegő beszélőváltásnak, s ez az esetek 11 %-át jellemezte (29-et). Ez a művelet azért gond, mert elemi illemszabály, hogy más embernek a beszédébe nem szólunk bele, hanem megvárjuk, míg befejezi. A normaszegést a műsorvezetők is kifejezték a *Bocsánat, hogy közbeszólók*-féle megnyilatkozásokkal, illetve a hallgató megszólításával igyekeztek enyhíteni, pl. *Uram!; Kedves Uram!* stb., néha ezt kombinálták a bocsánatkérő formulákkal. Nemi különbségek (ki kit szakíthat félbe) nem volt kimutathatóak.

A félbeszakítás, az együtt beszélés inkább a műsorvezetők megszólalásával fordult elő, a 29 közbevágás 78 %-ában. Pl.:

Betelefonáló: *Hát ez a haza szó nagyon érdekes a számomra... Ennek a hazaszeretetnek az igazi szeretetét soha nem éreztem. Gyerekkoromban sem, amikor még egybe volt az ország. És Nagy-Jugoszláviának hívták, s a testvériségegység jegyében neveltek bennünket, gyerekeket...*

Műsorvezető: **Mi lehet ennek az oka?**

B.: ... mert... mert... nem éreztem az enyémnek...

A példában kiemelttem az egyszerre hangzó beszédet. A műsorvezető kérdése ahhoz a közléshez tartozott, hogy „soha nem éreztem”, de még hagyta a telefonálót be-

szélni, és egyszer csak párhuzamosan szólalt meg vele. A telefonáló végül a kérdésre reagálva okot keresett. Más alkalommal a műsorvezető érdeklődésébe vágó irányba terelte a beszélőt.

A műsorvezetőket a hallgatók ritkábban szakították félbe, elfogadva a műsorvezető magasabb státusát. Magyarázatul kínálkozik a telefonáló hallgató és a műsorvezető közötti egyenlőtlenség, a hatalmi helyzet egyértelmű megnyilvánulása. A műsorvezető egyben szerkeszti is a műsort az élő adás alatt (esetleg a rendező-szerkesztő utasítását követi), másrészt felelős is az elhangzottakért, egyes helyzetekben köteles is leállítani, félbeszakítani a hallgatót. Olykor nem a hallgató közlésének tartalma, hanem a stílusa miatt szólnak közbe a műsorvezetők: a terjengősség, esetleg a stílus (durvasága) miatt.

Egy-egy erősebb levegővétel jól hallhatóan a beszéd elkezdésének szándékáról tudósítja a többi hallgatót. 2 esetben tapasztaltam ilyet. Más alkalommal a műsorvezető a még hallható beszéddel párhuzamosan kezd beszélni, s a nagyobb hangerő és a folyamatos beszéd végül meggyőzi a hallgatót arról, hogy fejezze be (hagyja abba) a beszédet, mert „legyőzetett”. Szórványosan a hallgató nem hagyta magát, s „minipárbaj” játszódott le a szó megtartásáért. A szó megvonása agresszív megnyilvánulásként is értelmezhető.³

3.3. Nyelvi formák a félbeszakításban

Amikor a félbeszakítás (mindkét változatban) a kapcsolat végén jelent meg, akkor a leggyakoribb megoldás olyan megfogalmazás volt, mely egyben a búcsúzásnak, a kapcsolat lezárásának a kezdete: *Köszönjük, hogy elmondta; Köszönjük, hogy telefonált; Köszönjük, hogy hívott minket*. Ezek a kifejezések az elköszönés szerepét is magukra veszik, vagyis köszönéspótló kifejezések (Balázs 1993: 26). Az esetek (N=63) 10%-ában azonban még az elköszönés is elhangzik (*Köszönöm, hogy telefonált, viszonhallásra*), mert a kapcsolatkezdő és lezáró kifejezés így állítható párba: *átadom a szót, köszönöm, hogy elmondta*, illetve a *Jó napot* és a *Viszonhallásra*.

De mi van akkor, ha a hallgató nem érti, hogy a megköszönés a búcsúzás is egyben? A bizonytalan helyzetben többször meg kell ismételni a *Köszönöm, hogy elmondta* típusú köszönéspótló kifejezéseket, ha a hallgató mégsem fejezte be a beszédét.⁴ Végső esetben, a technikai eszközök birtokában a műsorvezető egyszerűen megszüntetheti a kapcsolatot azzal, hogy a hallgatót kikapcsolja, a stúdiósok

³ Politikusokkal készült interjúkban bárki tapasztalja, hogy a műsorvezető ilyen viselkedését a meghívott vendégek támadásnak értelmezik, s kiváltja bennük a védekezést és a szó megtartásának igényét, verbálisan is kifejezve, pl. *Kérem, ne szakítson félbe; Hadd mondjam végig*; stb.

⁴ Mindennapi helyzeteink is tele vannak a kapcsolatzárási problémákkal, elég utalnom pl. telefonos beszélgetésekben a *Szia, szia, puszillak, helló!* sorozatra, vagyis a búcsúzó formák halmozására. A szemtől szembe kommunikáció finom jelzései tehát itt nem érvényesülnek.

„lekeverik” a nyilvánosság előtt. Határozott és – szerintem – sértő megoldás ez, a megfigyelt műsorokban ilyen nem fordult elő. Megtörténhet a fordítottja is, ha a hallgató lecsapja a telefont. Csakhogy a műsorvezető még ekkor is tehet megjegyzést a nyilvánosság előtt, míg a kapcsolatból kilépő hallgató már nem. Az egyik éjszakai beszélgetős műsorban éppen egy ilyen esetnek voltam a tanúja. A hallgató elégedetlen volt a stúdióbeli válaszokkal, s dühét egy sértő kifejezéssel éreztettem, majd megszakította a vonalat. A stúdióban ülők ezután pár szóban megvitatták a hallgató viselkedését.

Az udvarias formák mellett megfigyeltem határozott – talán sértő – lezárásokat is, elenyésző számban. A hallgató iránti türelmetlenség szólal meg ebből a közlésből: *Van még egy telefon, úgyhogy siessen...* vagy *Akkor itt szálljunk ki...* Sértő vagy nem, ha az 'értetlen' hallgatót így „rázzák le”: *Itt most Önnel nem tudjuk megbeszélni, inkább hallgasson minket,* vagy *Ezt most hagyjuk abba,* sőt, *Ezt meg pláne hagyjuk abba,* mindenki eldöntheti. Kívülállóként én annak éreztem. Tudjuk, hogy a hallgatók is sokfélék, a velük való bánásmódban mégis az udvariasságot tartom célravezetőnek.

Nem mindig kell azonban az előbbiekhöz hasonló módszerhez folyamodni. A hallgató magától fejezi be a nyilvánosság előtti hozzászólását, érzi, hogy kb. mennyi időt kaphat a rádióban, elköszön. A megfigyelt kapcsolatok 18%-ában történt így.

A szóátadás, -átvétel megfigyelt eseteiben a zavarok oka részben az is lehet, hogy a beszélő, akitől át akarják venni a szót, valahogy nem tud leállni. Saját beszédprodukcója közben biztosan észleli, hogy a beszédpartner megszólal, de az ő már megkezdett beszéde is lefut (a beszédprodukciónak idegi szabályozása vagy a megsértettség érzete miatt – nem hagyja magát).

Megfigyelt eseteimben nagyobb százalékban tapasztaltam a közbevágást a szóátvétel módjaként, mint amit Wardhaugh közölt adatként. Sokkal több vizsgálat, nagyobb számú és változatosabb beszédhelyzetek adnának módot arra, hogy ténylegesen összevegyük a spontán beszélgetésben és a formális helyzetekben előforduló közbevágásokat, esetleg egyéb változók (pl. nem, kor, személyiség) alapján állapítsunk meg jellemzőket. Ellenőrzött körülményekben kimutatható-e összefüggés a személyiségtípus, a rejtett vagy nyílt agresszió és a közbevágás mint viselkedés között, illetve mennyire a beszédhelyzet, a téma vagy a pillanatnyi lelkiállapot következménye?

4. Befejezés

A beszédhang képes az érzelmeket, a nyitottságot, a figyelmet is közvetíteni. A nyilvánosság előtt kialakuló intim kapcsolat azzal az élménnyel ajándékozza meg a hallgatót, hogy van egy hely, ahol figyelnek rá, ahol ő van a középpontban, a műsorvezetővel való beszélgetést elfogadásként értelmezheti. Nem csoda, hogy nagy népszerűségnek örvendnek a telefonos műsorok. A telefonáló esetleg tényleges szimpátiának érzi a kezdő udvarias beszédet, hanghordozást, s ennek a figyelemnek a megtapasztalása jó érzés. Pilinszky János szavaival: „Mindez azt is jelenti azonban, hogy a beszéd véghetetlenül több is, mint a szigorúan filológiai értelemben vett nyelvi kifejezésformák. A világ is »beszél«, csak meg kell hallanunk a szavát. Sőt: ezzel kezdődik minden beszéd. Hallgatással. Meghallgatással. Tehát újra csak: nyitottsággal, vagyis szeretettel”.

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 1993. Kapcsolatra utaló (fatikus) elemek a magyar nyelvben. *Nyelvtudományi Értekezések*, 137. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Császi Lajos 2002. *A média rítusai*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Csányi Vilmos 2000. *Az emberi természet*. Vince Kiadó, Budapest.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. Debrecen.
- Lacan, Jacques 1993. *Rövid előadás a francia Rádióban*. Ford.: Babarczy Eszter. In: *Thalassa* (4), 2: 12–16.
- László János 1995. A nem verbális kommunikáció In: *A pszichológia alapjai*. Tertia Kiadó, Budapest.
- Pilinszky János 1968. Néhány szó a szavakról. *Új Ember*, 1968. november 24.
- Sekular, Robert – Blake, Randolph 2000. *Észlelés*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Wacha Imre 2006. *Kiejtési babonák az elektronikus tömegtájékoztatás beszédében*. Eger, sajtónyelvi konferencia, anyagát lásd ebben a kötetben.
- Wacha Imre é. n. A kommunikációs helyzetekről, folyamatokról részletesebben. In: *Szabadpart* 22–23. <http://www.kodolanyi.hu/szabadpart/22/index.html>
- Wardhaugh 2002. *Szociolingvisztika*. Osiris Kiadó, Budapest. (Első kiadás: 1995)
- Wiemann, John M. – Giles, Howard 1997. Az interperszonális kommunikáció. In: Hewstone, M., Stroebe, W., Codol, J-P. és Stephenson, G.M. (szerk.), *Szociálpszichológia*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest. 221–244.

Domonkosi Ágnes

Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek a rádiózás nyelvhasználatában

1. A megszólítás fogalma, típusai

A kommunikációs partnerre való verbális utalás, a beszédpartner nyelvi megjelenítése az a kommunikációs eszköz, amely a legegységelműbben és a beszélő által a leginkább ellenőrizhető módon (vö. Ervin-Tripp 1997: 522) jelzi az érintkező felek viszonyát. A címzett jelölésének számos nyelvi lehetősége létezik: ilyenek többek között a második személyre utaló névmások változatai, az ezekkel egyeztetett személyragok és személyjelek, a különböző nevek, címek, rangok, a foglalkozásra, szerepre utaló főnevek.

A beszédpartnerek nyelvi jelölésére alkalmas elemek használatának vizsgálata azért igen lényeges szociolingvisztikai feladat, mert ezekben mutatható ki leglátványosabban a nyelv társadalmi szerepe. A beszédpartnerre utaló nyelvi elemek változatossága ugyanis illeszkedik a társadalmi kapcsolatok sokféleségéhez. A partner jelölésére szolgáló nyelvi elemek szociolingvisztikai változóként értékelhetők, rendszerük „az adott társadalom mindenkor belső hierarchiájának és értékrendjének nyelvi vetülete” (Péter 1991: 112). A megszólító névmások, a különböző nominális megszólítások, a másik személyhez forduló közlés személyhasználatának változásai a társadalmi viszonyrendszer alakulásának érzékeny jelölői. A mozgásban lévő társadalmakban ezért gyakori, szinte természetes jelenségnek számítanak a nyelvi kapcsolattartási gondok, válságok is (vö. Brown–Gilman 1975: 381).

A rádiós érintkezésformák vizsgálata során a kommunikációs partnerre utaló nyelvi elemek mindegyikét megszólításként értelmezem, összhangban a kérdéskört tanulmányozó nemzetközi vizsgálatokkal, amelyek az *address forms*, illetve *terms of address* terminusokat a beszédpartnerre utaló nyelvi elemek összességére vonatkoztatják (vö. Brown–Ford 1961; Bates–Benigni 1975; Lambert–Tucker 1976; Braun 1988). Trudgill szociolingvisztikai fogalomtárának magyar fordítása is a *megszólítás* terminust használja az *address forms* kifejezés megfelelőjeként, e címszó alatt tárgyalva a tegező és magázó formák közötti választást is (1997: 50).

A beszédpartnerre utaló nyelvi elemek közé tartoznak tehát egyrészt a vokatívuszi szerepű, önálló közlésegséget alkotó megszólítások, másrészt pedig a mondategy-

ségeken belüli, a partnerre vonatkozó névmási és névszói elemek, illetve az azokkal egyeztetett igei személyragok és birtokos személyjelek, vagyis a tegezés, magázás, önözés megvalósulási formái is.

2. Megszólítások a rádiózás közléshelyzeteiben

A tömegkommunikációs eszközök nemcsak információkat nyújtanak, hanem sajátos, újszerű tapasztalati keretet jelentenek azok értelmezésében és rendszerezésében, ezért napjainkra társadalmi magatartásformák közvetítőivé, meghatározó szocializációs színtérre is váltak. A tömegkommunikáció „keretet ad annak, ahogyan az egyén értelmezi a társadalmi világot, ahogyan reagál rá, mivel segít elrendezni a tapasztalatokat” (Giddens 1997: 430–431).

A rádiózás közléshelyzeteiben megjelenő társas kapcsolatok, viszonyrendszerek, szerepek és ezek nyelvi megjelenítése másfelől olyan alapanyagot is jelent, amelyből a társadalom értékrendjére és értékzavaraira, tipikus nyelvi magatartásformáira is vissza lehet következtetni. A nyelvhasználat tehát kétarcú jelenség a tömegkommunikációban: mindennapi nyelvünk irányító és befolyásoló mintája és az élőnyelv sajátosságainak éles tükre egyszerre.

A rádiós kommunikáció közegében napjaink köszönési és megszólítási szokásrendszerének csak egy mezeje jelenik meg, a sajátos kommunikációs helyzet ugyanis részben módosítja a közvetlen és közvetett kommunikációban megfigyelhető sajátosságokat.

A megszólítási formák vizsgálatához a Kossuth, a Danubius és a Sláger rádió egy napi műsorából készített, az ORTT által egy Wacha Imre vezette nyelvhasználati vizsgálatához rögzített adatbázis anyagát (2001. augusztus 7.) vettem alapul. A megszólítások elemzésében a hanganyag olyan műsortípusait vettem figyelembe, amelyek nem fikcióra épülnek, hanem a mindennapi valósághoz kapcsolódó beszélő és beszéltető közlések. E műsorok esetében „a reális összefüggések tudata megmarad, a fantázia azonban működik, és ilyenkor is olyan illúzió jön létre, mintha a kommentátorral, híres emberrel vagy a riporterrel közvetlen kommunikációs kapcsolat állna fenn. Lényegében ez a közvetlen kommunikációs alaphelyzet tömegkommunikációs változata” (Buda 1979: 200).

3. A rádiózás megszólításai: a kapcsolattartási kultúra tükre és mintája

A rádiós megszólítások sajátosságait bemutatva elemzésemben azt a szempontot emelem ki, hogy a rádiózás nyelvhasználata mennyiben tekinthető tükörnek és mintának kapcsolattartási kultúránk jelenleg is zajló átrendeződéseit tekintve, és csak érintőlegesen utalok a közszolgálati és a kereskedelmi rádiók kapcsolattartási gyakorlata közötti alapvető különbségekre.

3.1. Az önözés szerepének kiterjesztése

A magyar megszólítási rendszer változásának egyik legfőbb nyelvi mozgatórugója az, hogy nem alakult ki a harmadik személyű közlésben egy semleges stílusértékű, a kötött szintaktikai helyzetekben minden viszonylattípusban használható megszólító névmás. A napjainkban élő két forma, a *maga* és az *ön* használatának is szoros kötöttségei vannak. Az ezen a területen érzékelhető legfőbb változás jelenleg a *maga* fokozatos visszaszorulása, és ezzel összefüggésben az *ön* használati körének kiszélesedése.

A magyar megszólítási rendszer sajátosságait feltáró empirikus kutatásom adatai szerint 35 év alatti adatközlők többsége udvariatlannak tartja a *maga* formát, még keresztnévvel együtt való használatától is idegenkedik, sőt 76% úgy ítéli meg, hogy egyáltalán nem használja (Domonkosi 2002: 197). Legfeljebb azokban a viszonylatokban fogadják el, amelyekben rang tekintetében fölöttük álló, idősebb személy keresztnévi megszólítással együtt használja. A *maga* névmás használata ezen kívül elsősorban egyenrangú partnerek bizalmas viszonyában elfogadott, ez a korosztály azonban az ilyen viszonylatok nyelvi jelölőjeként csak a kölcsönös tegeződést érzi magáénak, ez a helyzet pedig egyértelműen az *ön* névmás terjedését idézi elő.

A vizsgált hanganyagban a hallgatókhoz forduló közlésekben a nemtegezés változatai belül kizárólag önöző formák fordulnak elő. A tömegkommunikáció kapcsolattartási gyakorlatában egyébként is gyakoribb az *ön* használata, mint a szemtől szembe zajló kommunikációban (vö. Bíró–Huszár 1985: 33). Az *ön* névmás egyre több viszonylattípusra kiterjedő használatához és semleges stílusértékűvé válásához is nagymértékben hozzájárul a forma médiában való szinte általános érvényű használata. Ezáltal megerősödik az önözésnek az a szerepe, amely elsősorban nem a megszólított tekintélyét, hanem a beszélő udvariasságát hivatott érzékeltetni (vö. Guszkova 1981: 47–48).

A közönséggel való kapcsolattartás önöző formája tehát egyrészt megjeleníti, tükrözi, másrészt erősíti is azt a helyzetet, hogy napjaink nyelvhasználatában a magázás visszaszorulásával egyidejűleg az *ön* megszólító névmás egyre szélesebb szerepet kap, már kevésbé érzékelik túlzottan hivatalos jellegét, egyre kevesebben tartják túl tiszteletteljesnek, túl hidegnek, esetleg modorosnak, mesterkéltnek, így fokozatosan általános érvényű nemtegező megszólító névmássá válhat.

A hallgatósággal való kapcsolattartásban az *ön* egyes számban is szerepelhet, általános érvénnyel, akár az összes befogadóra vonatkoztatva, az egyes számmal talán a hallgatók személyes megszólítottságát kívánva érzékeltetni. Ezt a megoldást választják például a Danubius rádió egyik legáltalánosabb szignáljának változatai:

[Szign] (...) ez az **Ön** rádiója. Danubius.

[Szign] Egy újabb óra valódi változatosság az **Ön** válogatásával. Magyarország első számú hétköznapi kívánságműsorában. Danubius Rádió.

[**Szign Szlog**] Egy újabb óra valódi változatossággal, és szövegelés nélkül. A zenék válogatását **Önre** bízunk, hogy valóban a kedvencei szóljanak Magyarország első számú hétköznapi kívánságműsorában. Danubius Rádió. Vissza a kívánságokhoz.

[**Szign Szlog**] Kívánságműsor a választás lehetőségével. A 80-as és 90-es évek legjobb dalai, valamint az összes mai kedvence, ahogy **Ön** válogat köztük. Danubius Rádió.

A több személyhez forduló egyes számú megszólítás a minél személyesebb megszólíttatás hatását igyekszik elérni. Deme szerint „a »személyes hozzáfordulásra« törekvésnek terjedő, de torzulható formája ez a pörére vetköztetett alak. (...) Aki ezt kitalálta, nyilván egyfajta bensőséges közvetlenséget akart érzékeltetni” (Deme–Grétsy–Wacha 1999²: 338).

3.2. A tegezés, a bizalmas hangnem általánossabbá válása

A mai magyar nyelvhasználatban szinte a kommunikáció minden színterén a szolidárisabb, tehát a partnerek azonos rangúságát hangsúlyozó formák: a második személyű, tegező formák, illetve a keresztnéven szólítás terjedése tapasztalható.

A hallgatósággal folytatott kommunikáció ennek ellenére kizárólag nemtegező formájú, a hallgatóság arctalan egészéhez fordulva az önöző forma még azokban a műsorokban is általános, amelyekre a kötetlenebb hangvétel, illetve a műsoron belüli kommunikációban az általános tegeződés jellemző.

3.2.1. A vizsgált hanganyagban a tegeződés általános érvénye és a bizalmas hangnem elsősorban a kereskedelmi rádiók műsorvezetőinek egymás közötti kapcsolattartásában érzékelhető:

[**Mv1 Sp**] [*Laura*] **Szia, Bea.** Jó estét.

[**Mv2 Sp**] [*Bea*] Jó estét mindenkinek. **Szia.** Köszöntsük a hallgatókat itt a dzsesszműsorban, jó?

A bizalmas formák ezekben a műsorokban a spontaneitás érzetét, a közönséget is befogadó, egyenrangú partnernek tartó baráti légkört kívánják megteremteni. Ezek a helyzetek a bizalmas, baráti kapcsolattartás teljes elemkészletét felvonultatják, változatos, a közvetlen társalgás hangulatát felidéző kapcsolattartási stílust mutatnak, azonban olyan megszólítási formákat is a nyilvános kommunikáció részévé tesznek, amelyek a bizalmas, sőt intim kommunikációs színterek jellemzői.

[**Mv2 Ri Sp**] [*Bea*] Egyéb kulturális mélységekbe elmerültél, **drága?**

A játékos, allúziókat beépítő megszólítások is a műsorkészítők közötti kapcsolat közvetlenségét, kötetlenségét jelenítik meg:

[**Mv2 Ri Sp**] Hol jártál, **báránykám**, az elmúlt napokban, és most hol vagy?

A bizalmas, baráti kapcsolatok megszólítási módjaival élő viszonylatokban megtalálhatók a több személy együttes megszólítására alkalmas nominális elemek is:

[Mv2 Sp] [F2=Buza] Hát, **gyerekek**, itt ez a légkondicionáló berendezés ugye, amelyik áldásos tevékenységét hajtja végre a stúdióban. Ez lehetővé teszi azt, hogy egész évben ugyanúgy öltözködjünk.

[Mv3 Sp] [Nő= J.G] **Gyerekek**. 100 óra kell a nem pisilek mellé...

A műsorvezetőnő férfitársait a nemre is utaló, bizalmas jellegű megszólítással figyelmeztetheti:

[Mv3 Sp] [Nő=J.G] Úgy igen. Így van, így van. De nem ilyen egyszerű ez, **fiúk**, mert nektek is meg kell ehhez tanulni néhány dolgot.

Minősítő megszólítások is megjelennek, érzékeltetve a kommunikáló felek közötti szoros kapcsolatot, hiszen annak hiányában ezek a megszólítások bántó, sértő szerepet is kaphatnának:

[Mv3 Ri Sp] [Nő= J.G] Nem torna, **te boldogtalan**, torna!

Játékos helyzetben, a riportalanyt megrézfáló szituációban a riporterek szerepjátékának részeként durvának minősíthető bizalmas megszólítások is előfordulnak:

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Na mi van, **köpcös**, mi a helyzet?

A műsorvezetők közötti megszólítások tehát megjelenítik, tükrözik a bizalmas kommunikáció megszólításait, így például a halmazott forma, sajátos intonációval rosszallást is kifejezhet:

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Mi az a durumtészta?

[Mv3 Ri Sp] [Nő= J.G] **Jajjj, Sanyi! Sanyi!**

3.2.2. A műsorvezetők egymás közötti kapcsolattartásán kívül a kereskedelmi rádiók telefonos játékaire is jellemző a kölcsönös tegeződés szokása. A műsorvezetők az adásba kerülés pillanatában már tudják a játékosok keresztnévét, és tegező formában, a keresztnévvel vagy annak valamilyen általános, elterjedt becéző formájával üdvözlik őket:

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Nos, kérem szépen, egy hölgy és egy úr verseng a betűpingpongban. Kíváncsian várjuk, hogy melyikük az ügyesebb, és melyikük az okosabb. **Szevasz, Judit Vácról!**

[H Ra Sp] [Ju] Sziasztok!

[Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Szia!

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] Sziasz!

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] **Judit**, volt felénk egy beugró kérdés: ország B betűvel?

[H Ra Sp] [Ju] Bolívia!

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Jól van, jól van, csak ugye, tegnapra egy kicsit visszaemlékeztünk, amikor nem sikerült. **Az ellenfeled György Szerencsről, szia, Gyuri!**

[H Ra Sp] [Gyu] Jó reggelt, szerbusztok!

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Szia!

[Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Jó reggelt!

Sajátos elem ezekben a közlést megnyitó megszólításokban a telefonáló lakhelyének említése, mivel a játékosok pusztá keresztnévükkel és a lakhely említésével mutatkoznak be, a helynév azonosító funkciójává válik, és ezekben a helyzetekben szinte a név részeként kezelik.

Már a közlés indításában, a műsorvezető első megszólalásaiban is jellemző a fokozottan bizalmas hangnem:

[Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] 8:6-ra vezetnek az urak, mert tegnap öldöklő küzdelemben 2 *[kettő]* pontot sikerült abszolválni. Úgyhogy ebben a pillanatban 8:6 az állás, mondom még egyszer, az urak vezetnek. **Úgyhogy Móni, kösd föl az összes alsóneműt, szeretettel köszöntünk Szolnokról. Szia.**

[H Ra Sp] [Moni] Sziasztok.

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] Hello.

[Mv3 Ri Sp] [Nő= J.G] Szia.

A telefonos játékokban a közlést megnyitó, allokutív szerepen és a kapcsolatot fenntartó, fatikus funkción kívül fontossá válik a megszólítások felhívó funkciója is. A vokatívusz ezekben a helyzetekben elsősorban konatív funkciójú, hiszen odafigyelésre készíti a másikat, sőt a már elhangzott kérdés vagy felszólítás után egyértelműen felszólító szerepűvé válik, a megnyilatkozásra felszólított beszédpartner azonosítása révén is:

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] **Judit kezd!**

[H Ra Sp] [Ju] Jaguár

[H Ra Sp] [Gyu] Juh *[tik-tak, óra ketyeg]*

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] **Judit!**

[Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] **Itt vagy, Judit?**

[H Ra Sp] [Ju] Itt vagyok!

[H Ra Sp] [Gyu] Mondanák!

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] **Gyuri „tudsz? Mondjál!**

[H Ra Sp] [Gyu] Jegesmedve.

A játékok közléshelyzetében, a versengés révén megteremtődő konfliktushelyzetben a megszólítások érzelemkifejező szerepe is megnyilvánulhat:

[H Ra Sp] [Ju] Én nyertem! Halló!
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] **Nem Te nyertél, Judit, drága!**
 [Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Bocsánat. Miért nyertél?
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Megszólalt a vekker menet közben!
 [H Ra Sp] [Ju] De én, én mondtam a jaguárt! Az elején én kezdtem!
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Igen, úgy van.
 [Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Aztán...
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Aztán...
 [H Ra Sp] [Ju] És aztán ő nem mondott semmit.
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] De, azt mondta, hogy juh...
 [Mv2 Ri Sp] [F2=BuzaS] Juh...
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] És utána neked lejárt az időd.
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] Ez történt.
 [H Ra Sp] [Ju] Nem mondott semmit!
 [H Ra Sp] [Gyu] De, a jegesmedvét ...
 [H Ra Sp] [Ju] hát én itt vártam, fölírtam má' egy csomó!
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] **Na de, édes Judit,** akkor Te nem vetted észre, hogy ment a ping-ping-ping-pong, ment itt, a...
 [H Ra Sp] [Ju] Hát, az a Gyurinak ment!
 [Mv3 Ri Sp] [Nő=J.G.] **Nem, drágám, neked ment.**

A keresztnévi megszólítást jelzőként és értelmezőként bővítő, *édes* és *drága* mellénevek leginkább fokozottan bizalmas helyzetek érzelmileg telített közléseiben fordulnak elő. Miként az idézett példa is mutatja, szerepük azonban nem kizárólag a kedveskedés lehet, hanem a kellemetlen közlések tompítása is, így akár az ingerült, feszült hangnem kísérőivé is válhatnak.

3.2.3. A játékok kölcsönös tegeződése mellett a kívánságműsorok szokásrendje azt jelzi, hogy nem egyöntetű a kölcsönös tegezés szokása, hanem a betelefonáló hallgató és a műsorvezető közötti kommunikációs alku eredménye. A kívánságműsorba telefonáló hallgatók ugyanis általában nem lesznek hosszabb párbeszéd részesei, csupán egy-egy üdvözlő formula után közlik a kérésüket, esetleg válaszolnak egy-két kérdésre. Ezekben a helyzetekben az interakciót a betelefonáló hallgató nyitja meg, ezáltal a legtöbb esetben az általa választott forma határozza meg a párbeszéd tegeződő vagy magázódó jellegét:

[H Ra Sp] [H] [*csengő női hang*] **Szia.** Jaj, de jó, végre. Annyiszor próbáltalak már **titeket** hívni. Úgy örülök, hogy sikerült!

Azokban a helyzetekben, amelyekben a telefonáló nem választja meg egyértelműen a megszólítás második vagy harmadik személyét, a műsorvezető legtöbbször

nem a tegező forma mellett dönt, ilyen esetben a **hang alapján** is van lehetősége a riporternek megítélni a beszédpartnere és közte meglévő életkori különbséget:

[H Ra Sp] [Hnő] Halló? Botos Teréz vagyok/.

[Mv Ri Sp].[Rákóczi Ferenc] Csókolom. Tessék parancsolni.

3.3. Az általános érvényű névszói megszólítások hiányának nehézségei

3.3.1. A magázódó, távolságtartó, de ismert nevű személyek közötti viszonylatokban férfiakhöz fordulva fokozatosan teret nyer kapcsolattartási rendszerünkben a *családnév + úr* megszólítás. Ennek a megszólítási módnak a megítélése azonban nem egységes a magyar beszélőközösségben. Ezt a formát ugyanis korábbi megszólítási rendszereinkben, így a két világháború közötti időszak szokásrendjében csakis fölérendeltek használták alárendeltekkel szemben: egyenrangúak között a pusztá vezetéknév, fölfelé pedig különböző címekkel, rangokkal kiegészült formák töltötték be a harmadik személyű kapcsolattartáshoz járuló szabad megszólítások szerepét.

Ezt a megszólítási lehetőséget ezért napjainkban is sokan „leürzésnek” tekintik, ennek ellenére magasabb státuszú személyekhez fordulva, tiszteleti szerepben is terjed a használata:

[Mv Ri Sp Napk] [Czakó Balázs szerkesztő] A Fővárosi Vízművek Ügyfélszolgálati igazgatója, **Szűcs Gyula úr** van a vonalban, jó napot kívánok. [KNapk/87]

[Ny Ra Sp Napk] [Szűcs Gyula igazgató] Jó napot kívánok. [KNapk/87]

[Mv Ri Sp Napk] [Czakó Balázs szerkesztő] **Szűcs úr**, hallotta ezt a beszélgetést, szerintem a reggeli lapszemlében már olvasta ezeket a cikkeket, mi a véleménye erről, tényleg kétszer fizetünk-e ugyanazért a szolgáltatásér? [KNapk/87]

[Ny Ra Sp Napk] [Szűcs Gyula igazgató] Egy kicsit furcsa helyzetben érzem magam, mert eddig a beszélgetés során is a Fővárosi Csatornázási Művekről volt szó, és hát ugye az ő nevükben én nem vagyok hivatott nyilatkozni, de a témához kapcsolódóan azért van néhány gondolatom. [KNapk/87]

Az ellentmondások miatt kutatásomban rákérdeztem ennek a megszólítási lehetőségnek a megítélésére: az adatközlők 48,6%-a bárkivel szemben használható, udvariasság megszólítási formának tartja, a megkérdezettek másik fele viszont nem minden helyzetben véli kielégítőnek (Domonkosi 2002: 155). A két csoport közel azonos aránya a forma értékének folyamatban lévő ártértékelődését jelzi, ezt pedig megerősíti az a tény, hogy a fiatalabb korosztályokban magasabb az elfogadók aránya, a 18–35 év közötti csoportban még a felsőfokú végzettségűek körében is 63,7%. A forma fokozatos terjedésére és általános értékűvé válására hatással lehetnek a különböző idegen nyelvi minták is, ugyanis az angolban és a németben is általános használati körűnek számít a vezetéknév és társjelölő elemet tartalmazó megszólítási mód (vö. Bánhídi 1973: 19). A megszólítási forma terjedéséhez a korábbi társadalmi jelentés

ismeretének hiányán kívül az is hozzájárulhat, hogy több olyan magas presztízsű foglalkozás is van, amelyek esetében nincs megfelelő, a foglalkozásra, pozícióra utaló elem.

A többszereplős beszélgetésekben ez a megszólításválasztási mód azt is jelezheti, hogy erőteljesebben érvényesül a megszólítások **azonosító és a megszólalás jogát kijelölő**, mint az udvariassági **funkciója**:

[Mv Ri Hátt Kr] [*Varga Sándor műsorvezető*] **Virág úr**, egyetért a **Barát úrral**? [K18.30KrHátt/259]

[Ny Ra Hátt Kr] [*Virág Rudolf MEH főosztályvezető*] Hát azért arra vissza szeretnék térni egy mondat erejéig, hogy őő [nyögés] azokban az országokban erősebb-e a gazdasági fejlődés, ahol őő [nyögés] politikai régiók léteznek, őő [nyögés] a politikai régiók azért azokban az országokban léteznek, ahol ennek erős történelmi előzménye van. T'hát elsősorban német nyelvű területekre gondolhatunk, ő [nyögés] őőő [nyögés] de egyébként az Európai Unió tagállamai közül a leggyorsabb gazdasági fejlődést Írország produkálta, amelynek nincsen ... [együttbeszélés] [K18.30KrHátt/259]

(...)

[Mv Ri Hátt Kr] [*Varga Sándor műsorvezető*] **Barát úr**, azt mondta, hogy megegyezés. Mindenképpen a két nagy erőről van szó? Arra gondolok... [együttbeszélés] [K18.30KrHátt/259]

[Ny Ra Hátt Kr] [*Barát Etele MSZP-szakértő*] ... Igen azt gondolom ... [együttbeszélés] [K18.30KrHátt/259]

(...)

[Mv Ri Hátt Kr] [*Varga Sándor műsorvezető*] **Horváth úr?** [K18.30KrHátt/260]

[Ny Ra Hátt Kr] [*Horváth M. Tamás MKI főig. helyettes*] Hát valóban itt a döntés technikája is érdekes, sz'al [= szóval] végül is most a választás előtt végül is lehetne egyes dolgokat-ban [baki] megállapodni, vagy egyes dolgokat tisztázni, ami az előkészítő munkálatokhoz kell, és tulajdonképpen a két választás között akkor megint van egy ilyen kegyelmi állapot, akkor igazából megint van egy olyan döntési lehetőség, amiben legalább egy előkészítő ő [nyögés] munkát, egy közös gondolkodást meg lehetne alapozni. [K18.30KrHátt/260]

3.3.2. A nők hivatalos megszólításának lehetséges változatai további megszólítási gondokat okozhatnak, részben a női névhasználat sajátosságai, részben pedig az *úr* társjelölő utótag általánosan elfogadott női megfelelőjének hiánya miatt. Azokban a helyzetekben, amelyekben van a megszólításra alkalmas rangot, pozíciót jelölő elem (például: *elnök, képviselő, polgármester*) leggyakrabban az *asszony* társjelölő elem áll az *úr* megfelelőjeként. A kutatás adatközlőinek 93,4%-a udvarias, megtisz-

telő formának tartja (Domonkosi 2002: 155), és a megfigyelések tapasztalatai is azt mutatják, hogy fokozatosan ez a megszólítási mód válik a legelterjedtebbé, akár a megszólított családi állapotától függetlenül is.

Ezt az ellentmondást jelzi az a helyzet is, amelyben a riporter más típusú megszólítással fordul nő és férfi beszédpartneréhez:

[Mv Ri Sp Napk] [*Czakó Balázs szerkesztő*] **Tanácsos asszonyhoz** fordulok, **Jónás úr** kérdezte Tatabányáról. Ő autószerelő, és ő mondja, hogy rengeteg a füstölő kocsi, és szinte soha nem látni ilyen mérőellenőrzést. Azt ugye látjuk, hogy a rendőrség kénytelen lesz ebbe beszállni, de lesznek-e szakemberek, lesz-e technika arra, hogy ezt a rendszámra levő matricát és a hozzátartozó értékeket tényleg be is tartassák, tehát ne csak egy szabály legyen, hanem egy betartható, betartott szabályrendszer. [KNapk/82]

Az *úr* megfelelőjeként ezekben a helyzetekben az *úrhölgy* és az *úrnő*, *úrasszony* változatok is elképzelhetők. Ezek a formák tapasztalataim alapján azonban jóval ritkábbak, és kizárólag az írásos, illetve a nyilvános érintkezésre terjednek ki, a vizsgált rádiós anyagban egyáltalán nem fordultak elő. Korábbi kérdőívemben ezeknek a formáknak a használati körére, megítélésére is rákérdeztem, és az adatközlők legnagyobb hányada elutasító véleményt fogalmazott meg: az *úrhölgy* megszólítást 65,9%; az *úrnő* változatot pedig 90,1% nem fogadja el a kommunikáció semleges eszközeként. Az *úrhölgy* magasabb elfogadottsága jelzi, hogy annak elterjedésére, elfogadottá válására van talán nagyobb esély (Domonkosi 2002: 156).

Még problematikusabb a nők hivatalos megszólítása azokban az esetekben, amelyekben nincs megfelelő a rangra, címre, pozícióra utaló elem. A férfiak megszólításában terjedő és egyre általánosabbá váló *vezetéknev* + *úr* formának nincs megfelelője. Az *úrhölgy* és *úrnő* formák általánossá válását a vezetéknevi elem mellett az is gátolja, hogy ezeknek szokatlanságuk miatt sokan fokozottan udvarias jelleget tulajdonítanak, ebben a helyzetben viszont semleges értékű formára lenne szükség. A megszólítási elemkészletnek ez a hiányossága azt eredményezi, hogy a nők hivatalos megszólítása még státuszjelölt színtereken is a bizalmasabb, keresztnévi formák felé vagy pedig az adatközlők többsége által (63,4%) udvariatlannak tartott önmagában álló, *vezetéknev* + *né* változat felé mozdulhat el (Domonkosi 2002: 157). A keresztnévi formák használatát mutatja a következő példában a főorvos asszony megszólítása is:

[Mv Ri Sp Rec] [B. Király Györgyi műsorvezető] Gyakorlatban mit jelent, **Katalin**, [= dr. Lom Katalin] ... [együttbeszélés] [KRec/184]

[Ny Ra Sp Rec] [*Dr. Lom Katalin főorvos*] A gyakorlatban például...[együttbeszélés] [KRec/184]

[Mv Ri Sp Rec] [B. Király Györgyi műsorvezető] ...hogy az **Ön** munkatársai ott sétálnak az utcán is. [KRec/184]

Az *ön* névmás és a keresztnév összekapcsolása egy olyan új lehetőség a megszólítási rendszerben, amely a névmás távolságtartó alapértékét és a keresztnéven szólítás személyességét figyelembe véve szokatlannak tűnhet, de talán éppen a névmás merevségének enyhítésére alakult ki.

3.4. A megszólítás mint a szerepjáték eszköze

A kereskedelmi rádióknak a hallgatók megtréfálására törekvő műsorai a megszólítások tekintetében speciális közléshelyzeteket teremtenek, ugyanis az interakció során egy imitált, eljátszott szituációtól a valóságos helyzet felismeréséig jutunk el, ezáltal görbe tükröt mutatnak arról, hogy mennyiben válhatnak a megszólítási módok az átértékelődő szerepviszonyok megjelenítőivé. A Sláger Rádió anyagában három, a Danubiusban pedig egy ilyen szituáció szerepel. Ezek a párbeszéd-imitációk a felidézett helyzetnek megfelelő távolságtartó kapcsolattartást, másrészt azonban azok eltúlzása révén el is árulják magukat. A *vezetéknev+úr* megszólítás és a maga névmás használata a távolságtartáson belül bizalmas, egyenrangú helyzetet jelez:

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] **Üdvözlöm, Horváth úr.** A figyelmünkbe ajánlották a **maga** nevét, aki hátóóóó pont a **magára** van szükségünk, aki az hát nem bejelentett autószerelő, de ért az autószereléshez.

[H Ra Sp][HG] Ésóóó miről lenne szó?

A műsorvezető, amikor újra felhívja a telefont az első alkalommal lerakó beszélőpartnerét, a bizalmasság érzékeltetése érdekében átvált tegező formára:

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] Halló, Horváth Gábort keresem.

[H Ra Sp][HG] Igen, én vagyok.

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] Megszakadt a vonal. Vagy nem, nem kel. Nem kell félni, nem az APEH-től vagyunk.

[H Ra Sp][HG] Akkor ennek örülök

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] **Figyelj, ne izguljál.**

A tréfa áldozata fokozatosan ráébred, hogy milyen helyzetről van szó, belép a helyzet imitálásába, de megmarad a magázó formáknál, annak ellenére, hogy a műsorvezetők tegezik őt:

[H Ra Sp][HG] Szerintem menni fog. Mikor **tudnák** elhozni Pestről ezt az autót?

[Mv1 Ri Sp][F1=GundelTG] Pestről? Hogy kerülünk mi Pestre?

[H Ra Sp][HG] Hát azt én nem tudom. Azt csak én úgy sejtem, hogy gondolom, hogy Pesten **vannak** ott a Danubius Rádió környékén vagy valahol.

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] Pesten van a | **hugod**. Hát mi nem, az biztos. **Hát figyelj. Ne nyomozzá!** Én mert [=mett] tett, én azt mondom, hogy **ne nyomozzá!** Oda visszük a gépet, **megkeresed** a golyót, **betömöd** a lukakat, s megy az autó.

A felhívott csak akkor tér át a tegező formára, mikor a műsorvezetők egyértelműen felfedik magukat. Ebben a helyzetben a tegező formára váltás a szolidaritás, a játékos helyzet által is megteremtett bizalmasságnak a kifejezője:

[Mv1 Ri Sp] [F1=GundelTG] Ja, jól **tetted**, hogy másodjára **fölvetted**. Nagyon jól **tetted**.

[H Ra Sp] [HG] Igyekeztem nem magamra haragítani **titeket**.

A helyzet lehetetlenségét olyan megszólítási lehetőség is érzékeltetheti, amely nem része megszólítási rendszerünknek: a bizalmas keresztnévi megszólítás és a távolságtartó társjelölő elem (*úr*) együttes használata ironikusan jelzi a megszólítási szokások ellentmondásosságát is:

[H Ra Beszél] [*álriportalany*] Festünk, festünk, **Lajos úr**.

[H Ra Beszél] [*álriportalany*] Oh. Ajánlani mindenki tud, csak vállalni nem vállal senki. **Gondolja meg, Lajos úr**, ez egy soha vissza nem térő lehetőség opcióba, csak magának választhat 3 politikust meg egy médiasztárt, akit magával temetünk.

Ezekben az álriportokban a megszólítások sajátos kommunikációs szerephez jutnak, egyrészt a valós helyzetek képzetének felkeltése érdekében hangsúlyozottá válnak, másrészt viszont éppen használatuk sajátosságai, eltúlzott halmozásuk, szokatlan párosításuk hívja fel a figyelmet a párbeszédek fiktív voltára.

4. A rádiózás kapcsolattartási gyakorlata

A három rádió egy napi anyagából arra is következtetni lehet, hogy a közszolgálati és a kereskedelmi rádiók kapcsolattartási és kapcsolatmegjelenítési gyakorlata között milyen különbségek érvényesülnek. A Kossuth rádió kapcsolattartási gyakorlatára átfogóan a távolságtartó udvariasság, a műsorkészítők közötti kapcsolat megjelenítésének hiánya és a kommunikációs folyamat narratív jellegű közvetítése jellemző. A vizsgált kereskedelmi rádiókhoz viszonyítva azt állapíthatjuk meg, hogy nem egyszerűen arról van szó, hogy kevésbé bizalmas hangnemet használ, hanem összességében a fatikus funkció, a relacionális kommunikáció jut kevésbé hangsúlyos szerephez, a lényeg a közlés, a referenciális funkció érvényesülése. A Kossuth rádióban műsorkészítők egymás közötti kapcsolata nem ábrázolódik relacionálisan, általában nem szólítják meg egymást, hanem elbeszélő formában, megnevezésekkel utalnak a többi műsorkészítőre, felkonferálva egymást. A rádió kommentáló, nar-

ratív stílusából adódóan gyakran a megkérdezettekre is csak megnevező, nominális megszólítások utalnak. A kereskedelmi rádiók gyakorlatára ezzel szemben nem pusztán a bizalmasabb hangnem, hanem a relacionális kommunikáció, a fatikus funkció kiemelt szerepe jellemző. Ezekben a rádiós kommunikációs helyzetekben a műsorkészítők közötti kapcsolattartás megjelenítésének intenzitása, a hallgatókkal való kapcsolat hangsúlyozása és a kommunikatív folyamat áttételek nélküli közvetítése egyaránt hozzájárul ahhoz, hogy a kapcsolattartó szerep gyakran a tényközlő, referenciális funkció fölé kerekedjen.

A rögzített hanganyagot vizsgálva összességében azt állapíthatjuk meg a rádiós megszólítások tükör és minta szerepéről, hogy a beszédpartner nyelvi megjelenítésének különböző műsortípusokban megjelenő sajátosságai szoros összefüggést mutatnak a nyelvi viselkedés általános, a társadalom egészére kiterjedő változásaival, sőt a riportműsorokban, beszélgetésekben a nyelvi bizonytalanságok, használatbeli nehézségek és ellentmondások még mindennapjaink nyelvi helyzeteinél is gyakrabban jelennek meg.

Felhasznált irodalom

- Bánhídi Zoltán 1973. A magyar megszólítás nehézségei. *A Magyar Nyelvért és Kultúráért*. 18–22.
- Bates, Elizabeth – Benigni, Laura 1975. Rules of Address in Italy: A Sociological Survey. *Language in Society*. 271–288.
- Bíró Ágnes – Huszár Ágnes 1985. Te, Maga, Ön. In: Bíró Ágnes – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi divatok*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Braun, Friederike 1988. *Terms of Address. Problems of patterns and usages in various languages and cultures*. Mouton de Gruyter. Berlin.
- Brown, Roger – Gilman, Albert 1975. A hatalom és a szolidaritás névmásai. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Gondolat Kiadó. Budapest. 359–388.
- Brown, Roger – Ford, Margarine, 1961. Address in American English. In: *Journal of Abnormal and Social Psychology* 375–385.
- Buda Béla 1979. *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Tömegkommunikációs Kutatóközpont. Budapest.
- Deme László – Grétsy László – Wacha Imre 1987/1999². *Nyelvi illemtan*. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó/Szemimpex Kiadó. Budapest.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A DE Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai. 79. szám. Debrecen.

- Ervin-Tripp, Susan 1997. A szociolingvisztikai szabályokról: váltogatás és együttes előfordulás. In: Pléh Csaba–Síklaki István – Terestyéni Tamás (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Osiris Kiadó. Budapest. 507–541.
- Giddens, Anthony 1997. *Szociológia*. Osiris Kiadó. Budapest.
- Guszkova Antonyina 1981. *A társadalmi kapcsolatteremtés eszközei a mai magyar nyelvben*. Nyelvtudományi Értekezések. 106. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Lambert, Wallace E. – Tucker, G. Richard 1976. *Tu, Vous, Usted: A Social-Psychological Study of Address Patterns*. Newbury House. Rowley.
- Péter Mihály 1991. *A nyelvi érzelemkifejezés eszközei és módjai*. Tankönyvkiadó. Budapest.

Wacha Imre

Kiejtési babonák az elektronikus tömegtájékoztatás beszédében

1. A rádióadók és a tévécsatornák *tájékoztató* (információs) műsorainak nyelvi érintkezésformáit és beszédhelyezeteit – Deme László kategóriáit bővítve (1997, 8–13) – négy nagyobb kategóriába szoktam sorolni:

1. beszélő (direkt) műsorok (kétlépéses, egyirányú közlés),
2. beszélgető (indirekt) műsorok (néglépéses, adó–vevő szerepet váltó közlés-folyamat),
3. beszélgető műsorok, (néglépéses, adó–vevő szerepeket és szereplőket váltó közlésfolyamat),
4. csevegő (interaktív) műsorok (néglépéses, adó–vevő szerepeket, szereplőket és szerepfunkciókat is váltó közlésfolyamat).

1.1. A **beszélő (direkt) műsorokban** a rádió tévé szereplője (egy személy!) közvetlenül a hallgatókhoz vagy a nézőkhöz szól. Több változata van.

1.1.1. Az egyikben a szöveg **írott alapról** hangzik fel: megszólaltatója – hivatásos beszélő (azaz bemondó, műsorvezető – rendszerint tanult beszélő) vagy maga a szerző (pl. szakelőadó – többnyire nem tanult, de igényes beszélő) – **felolvassa** az előre pontosan, feszesen, percre megfogalmazott – de nem mindig szájra–fültre írt – írásban rögzített szöveget. Többnyire így hangzanak el a tájékoztató jellegű szövegek: hírek, tudósítások, a kommentárok (pl. a krónika típusú műsorokban, a tévéhíradókban), azután a kritikák, ismertetések, szakelőadások, az egyes számok közötti összekötő–átvezető szövegek (az összetett műsorokban). Az ilyen megnyilatkozásokon általában érződik a felolvasásra jellemző, olykor „steril” hangzás. Az ide sorolható megnyilatkozások egy része élőben, más része felvételtől kerül adásba.

1.1.2. Másik változatában, így pl. a Bartók rádió délutáni zenés műsoraiban, kereskedelmi rádiók zenés blokkjaiban a **műsorvezető** – aki egyedül ül a stúdióban – **spontán megfogalmazású** beszéddel fordul a hallgatókhoz. (Ez a változat tévében – a felvételtechnika miatt – viszonylag ritka). Az ilyen produkciók megfogalmazásán, hangzásán érződik is az ad hoc jelleg. (Még akkor is, ha a megnyilatkozás félig spontán, azaz előre eltervezett vázlatra, bizonyos előre megfogalmazott részekre támaszkodik is.) Ide sorolhatók pl. a helyszíni (sport)tudósítások is.

1.1.3. Egy harmadik változata a beszélő műsoroknak csak **formailag** tartozik ide: az olyan rövidebb-hosszabb lélegzetű megnyilatkozásokat, tájékoztató kiselőadásokat,

kat, szakelőadásokat, tudománynpszerűsítő előadásokat sorolhatjuk ide, amelyeket egy-egy szakszerző mond el. Ezeknek egy része azonban szerkesztői vagy riporter kérdésre válaszol (csak a szerkesztő vagy a riporter nem jelenik meg az adásban), más részük pedig spontán szakelőadás (pl. a Mindentudás egyetemének előadásai, nyilatkozatok stb.). Ezek nyelvileg korántsem olyan feszesek, pontosak, mint az írásos alapról felhangzó megnyilatkozások. Mondat- és szövegszerkezetüket, hangzásukat is az élőszószzerűség jellemzi.

1.2. A beszélgető (indirekt) műsorokban több, általában két személy szólal meg. Rendszerint a riporter és a riportalany beszélgetését halljuk, hol élőben, hol (megvágott: rövidített, olykor „gyógykozmetikázott”) felvételtől. A szinte mindig spontán megfogalmazású párbeszéd címzettje azonban nem a két beszélgetőtárs, hanem a jelen nem lévő hallgató-néző. A beszéd mindig spontán élőszó; nyelvi és hangzásformája mindig a két beszélgetőtárs személyiségétől (vérmérsékletétől, társadalmi stb. helyzetétől, rangjától, nyelvi és magatartáskultúrájától és beszédszándékától) függ. Természetesen több változata van az egyszerű interjútól a nyilatkozaton, az oknyomozó riporton át a riportázig és a portréig. Összetett változatainak egy-egy kisebb egységeiben (alapformáiban) azonban mindig ketten beszélgetnek – spontán szövegalkotással, négylépéses formában, azaz az adó és a címzett szerepe váltakozik. A beszédmodort általában az igényesség (vagy az arra való törekvés) jellemzi.

1.3. A beszélgető műsorok kategóriájába az olyan kerekasztal-beszélgetés típusú adásokat sorolom, amelyeknek kettőnél több „szereplője” van: a stúdióban – többnyire egy szerkesztő-műsorvezető vagy moderátor segítségével – több egyenrangú szakértő beszél, vitat meg, fejt ki valamilyen témát, témakört. A beszélgetés, a gondolatok megfogalmazása és hangoztatása (a szövegalkotás és a beszéd) mindig természetes beszédhelyzetben, spontán módon zajlik, még akkor is, ha a szereplők közönség jelenlétében vagy éppen jelen-nem-létében egymáshoz fordulva cserélik ki, de a közönségnek szánva mondják el gondolataikat. Mondandójuk tehát nem egymásnak, hanem a valódi vagy virtuális hallgatóságnak szól, noha a beszélgetés mindegyik résztvevője gerjesztője és egyben társformálója is a teljes beszéd folyamatnak. Éppen ennek következménye, hogy a megszólalásokat, a diskurzus lépéseit az élőszó mondatszerkesztése és az attitűdöt is érzékeltető-kifejező, a gondolkodás menetét-szakaszosságát, ritmusát is tükröző érzelmi fűtöttség, a közlés indulata jellemzi.

Ebben a megnyilatkozástípusban nagyon gyakran észrevétlenek maradnak, eltűnnek vagy a háttérbe szorulnak – hacsak nem túlságosan kirívóak – azok a beszéd-sajátosságok, amelyeket kiejtési vétségekként szokás emlegetni. A beszédmodort ugyanis – ritka kivételtől eltekintve – az igényesség jellemzi, a közéleti stílusnak az a változata, amelyet az igényes közlőpróza kategóriájába sorolhatunk.

1.4. A csevegő (interaktív) műsorok tulajdonképpen az előző kettőnek a keverékei. Itt is több alapváltozattal számolhatunk.

1.4.1. Az igényesebb változatban – többnyire riporter-műsorvezető, moderátor közreműködésével – a nagyközönség számára valamely közérdekű vagy annak tekinthető kérdést beszél és világít meg egy vagy több szakértő vagy „illetékes”. Ennek az összetételében (funkciójában, szakértelmében stb.) homogén együttesnek a beszélgetésébe kapcsolódik bele telefon vagy sms segítségével egy vagy több kívül álló hallgató–néző, aki – többnyire laikusként vagy valamilyen tekintetből érdekeltként – kérdéseket tesz fel a stúdióban ülőknek, véleményt mond a szóban forgó témáról stb. A folytatásban vele is beszélgetnek a stúdióban ülők. Kétszintű diskurzusnak követői a rádió hallgatói, a tévéadás nézői: egyrészt a szakembereknek egymás közötti, de a nagyközönségnek szóló beszélgetését figyelhetik, másrészt tanúi a szakértők és a betelefonáló diskurzusának. A beszélgetések a partnerek között spontán szövegalkotással, az élőszóra jellemző hangzásformával zajlanak négylépéses kommunikációs helyzetben; az adás többi hallgatója, nézője azonban csak passzív befogadó. A Kossuth rádió Napközben adása és a hozzá hasonló műsorok sorolhatók ide.

1.4.2. A kevésbé igényes változatában – főleg bizonyos kereskedelmi adók és csatornák műsorvezetésében – a (stúdióban a mikrofon előtt ülő két) műsorvezető időkitöltő csevegését (máskor kecstelen fecsegését) halljuk. Ebbe kapcsolódnak be telefonon, olykor sms-sel az adás hallgatói, máskor a műsorvezető hív fel (kipécézett) alanyokat, és próbál több-kevesebb sikerrel, többé-kevésbé szellemes, rendszerint csak szellemeskedő riportot készíteni.

1.4.3. A csevegő beszédhelyzetnek egy **harmadik változata** elsősorban kereskedelmi rádióadók telefonos, interaktív műsoraiban figyelhető meg. Egyrészt amikor a műsorvezető egy-egy betelefonálóval (rendszerint valamilyen zeneszámot kérő hallgatóval beszélget), másrészt amikor a műsorvezető fogadja, zárja le a betelefonáló rádióhallgatóknak egy meghatározott témakör kapcsán elhangzó hozzászólásait, és adja át a szót a következő telefonálónak. A beszéd ezekben a műsorokban teljesen spontán, bizony gyakran tele a nem mindig igényes beszéd pongyolaságaival, szókereséseivel, nyögéseivel.

2. Ami már most magát a beszédet, nyelvhasználatot illeti, a rádiós-tévé megnyilatkozásokban (szöveg- és hangzásformában egyaránt) a nyelvi rétegződésnek minden szintjét megtaláljuk az igényestől (az irodalmi nyelv rétegétől és hangzásától) a vulgárisig, sőt az ordenáréig egyaránt. Éppen e sokszínűség miatt az elektronikus tömegtájékoztatás nyelvhasználatának vizsgálatát – főleg a nyelvhelyességi, nyelvi magatartásbeli elemzésekor – a hivatásosok, a szakmabeliek nyelvhasználatának elemzésére szokás leszűkíteni. „A” rádió és „a” televízió nyelvhasználatát ugyanis mindenki a bemondók, szerkesztők, műsorvezetők, riporterek beszédével azonosítja. Ezen belül is leginkább az informatív műsorok írott alapú szövegmondásának, azaz a felolvasásnak a hangzásvilágát bírálják a legtöbben. A spontán beszédnek (a riportokban, beszélgetésekben megfigyelhető) hibás megfogalmazása, olykor értelemtorzító, megértést gátló hangsúlyozása, hanglejtése keveseknek tűnik fel.

Mintegy elfogadtatik vagy legalábbis tudomásul vétetik a spontán beszélőnek a személyiségére: vérmérsékletére, társadalmi helyzetére, foglalkozására stb. jellemző beszédmodora, beszédmagatartása a szövegalkotásnak és szöveghangoztatásnak minden erényével és hibájával együtt. A spontán beszéd hallgatója elsősorban a mondanivalóra, a közléstartalomra és a közlés kommunikációs indulatára ügyel.

Úgy látszik, a gondolat születésének, formálásának feszültsége és a beszélővel való együtt-gondolkodás eltünteti azokat a „hibákat”, amelyekre felolvasást hallgatva fel szoktuk kapni a fejünket. A hallgatók, de még az elemzők is legtöbbször csak a kellemetlen hangszínezetet (orgánusmot), a gyors vagy a túl lassú tempót, a nyökögést, az ööö-zést teszik szóvá. Legfeljebb sommás véleményt mondanak a beszélő személyiségéről, mondandójának tartalmáról, beszédéről.

A hallgatónak nyelvi, nyelvhelyességgel kapcsolatos igénye elsősorban a rádió és tévé hivatásos beszélőivel és általában a hivatásos beszélőkkel kapcsolatban jelenik és nyilvánul meg. Ezen belül is az olyan megnyilatkozásokra vonatkozik, amelyeket Deme (1977) a beszélő műsorok kategóriájába sorol, magam pedig egy másfajta rendszerezésben reprodukzív, interpretatív beszédnek nevezek.¹ Más kifejezéssel élve: írott szövegeknek olyan tolmácsolása, amikor a szöveg megszólaltatójának beszédéből hiányzik a gondolkodás, a szövegalkotás és szöveghangoztatás szimultaneitásának feszültsége. Tehát felolvasás vagy meg- és betanult szöveg előadása.

3. Ha most már csak erre, az írott szöveg megszólaltatására, azaz a felolvasásra összpontosítunk, még nagyon leegyszerűsítve is több fokozatot különböztethetünk meg.

3.1. A szövegnek, pontosabban a **szöveg mondatainak**, sőt csak a szöveg **szavainak hangosítása**, az araszó felolvasás. Ennek jellemzője, hogy a mondatoknak szinte minden szava egyforma, kicsi hangsúlyt (nyomatékot) kap, a felolvasó írásjeltől írásjelig araszolva hangosítja a mondatokat, vesszőnél, kötőszavak (különösen az és) előtt megáll, felviszi, pontnál megáll, leereszti a hangsúlyt.² Tagoló szünetei egyforma időtartamúak, a mondat beszéd dallama szűk hangterjedelemben, egy szinten mozog, a beszédtempónak nincsenek váltásai: zsinórbeszéd, amelyben eléggé gyakori az értelemáttoló hangsúlyozás is, pl a szünet, a vessző és a pont előtti utolsó szó erőteljesebb hangsúlyt kap, ha kell, ha nem kell.

3.2. A **szöveg értő-értető megszólaltatásakor** a felolvasó már árnyaltabban hangsúlyoz, nem nyomja meg mechanikusan a mondat minden szavának első szótagját, többféle hangsúlyozási fokozattal és formával él, pl. a dinamikai hangsúly

¹ Deme 1997., Wacha 1992.

² Nem teljesen alaptalan a „vesszőnél felviszi a hangsúlyt” megfogalmazás. A magasba felszökő, felfutó dallam mellett többnyire nyomatékot is kap a szünet előtti szó utolsó szótagja. Nem szólva arról, hogy a fel- vagy a magasból lelépő beszéd dallam hangsúlyképzetet is kelt a hallgatóban. Vö. a zenében a zenei hangsúly fogalmával.

(nyomaték) mellett a hanglejtést is kiemelő eszközként használja (dallamhangsúly). A mondatok dallama a „fontos” kiemelését szolgálja. Az egyes mondatok irama azonban még egyenletes, a kijelentő mondatok dallama többnyire magasról indulva ereszkedik a pontig (melynek gyakran csak „jelzett pont” értéke van: nem zárja le igazán a közlést). A felolvasó már nem csak írásjeltől írásjelig araszolva tagolja a mondatokat, hanem gyakran a szószerkezeti határokat is érzékelteti dinamikai és hanglejtési váltásokkal. Némelykor azonban – különösen, ha hibás az értelmi kiemelés vagy a szövegmondat szerkezeti tagolása – mechanikus lesz a dallamvezetés: a beszéddallam éneklésbe, kántálásba csap át.

3.3. A szöveg mondandójának, gondolatiságának tolmácsolása a legmagasabb fok. Akik a szöveget így módon szólaltatják meg, azok már szövegegészben gondolkodnak: éreztetik a szövegláncban a fontos, kevésbé fontos vagy a magától értetődő hangsúlyviszonyokat, a mondatoknak megszerkesztettségét és a szövegegészbe való beszerkesztettségét, sőt a szövegegésznek a szerkezetét is. A gondolatoknak, mondandónak értő/értető megszólaltatásához felhasználják az orgánus beszéd biztosította szövegfonetikai eszközöket is. Szinte beszélve szólaltatják meg az írott szöveget. (Sok ilyen szövegmondója van a közszolgálati rádióknak, tévének. A komolyabb kereskedelmi adók és csatornák munkatársai közül sokan szólalnak meg így.)

4. Hogy még hivatásos szövegmondóink, felolvasóink (gyakran hivatásos előadóművészek is, nemcsak kezdő rádiósok, tévések) olyan gyakran értelmetlenül és értetlenül szólaltatják meg az írott szöveget, annak iskolai anyanyelvoktatásunk (olvasástanításunk) és előadóképzésünk fogyatékosága az egyik oka. Köztudomású, hogy az igényes beszéd és a helyes kiejtés tanításában és gyakorlásában megszerzésében a család mellett a legnagyobb szerepe az iskolának van: a helyes olvasás-, pontosabban a helyes *felolvasás*- és fogalmazástechnika elsajátításával. A felolvasástechnika tanítása azonban nagyon gyakran megáll általános iskolás fokon, a szöveg hangosításánál, s megelégszik azzal, ha a gyerek eléggé gyorsan tudja felolvasni: hangosítani a szöveget (szemével, hangjával át tud fogni írásjeltől írásjelig terjedő nyelvi egységet), és érti, vissza tudja mondani a szöveg lényegét.

A felolvasástechnikának az általános iskola alsó tagozatában elsajátított – többnyire egyszerű szövegeken – begyakoroltatott – ott és akkor indokoltan tanított – kiejtési, helyesejtési szabályokat az anyanyelvoktatás a későbbiekben, még a középiskolában, de még az egyetemen a (magyar vagy nyelv szakos) tanárképzés során sem bírálja felül, nem egészíti ki. Ezek az ál- vagy félszabályok szinte kiirthatatlanul hagyományozódnak egyik pedagógus-, színész- és előadóművész-generációról a másikra (és tanáraikra is), noha a nyelvvizsgálat, a nyelvéleírás a szakmunkákban már régen helyesbítette őket. Hagyományozódnak még akkor is, ha a nyelvtankönyvekbe már a helyesbített ismeretanyag került bele, s akkor is, ha a különböző anyanyelvi versenyeken már évről évre szóvá tettük őket.

Az egyszerűsített „szabályok” kialakulásának megvan a magyarázatuk, bizonyos mértékű igazságtartalmuk is. Többségük voltaképpen reális megfigyelésen alapul. Csak éppen túlságosan le van egyszerűsítve megfogalmazásuk, túlságosan merev, mechanikus az alkalmazásuk. Az érvényességüket igazoló nyelvi példák tankönyveinkben is zömükben olyan egyszerű nyelvi alakzatok, amelyeknél nehéz felfedezni a szabályok tökéletlenségeit, illetőleg azt, hogy e szabályok nem minden esetben érvényesek. Csak azért váltak mindig érvényessé, mert olyan és csak olyan esetek alapján vonódtak el, amelyekben nem-alkalmazásuk valóban értelemtorzító volt. A nem eléggé figyelmes szemlélő ezeket és csak ezeket vette észre, mert a jó megoldásokra nem figyelt fel, hiszen nem torzult a szöveg értelme.

Így az általános iskolában tanultak kötelező felolvasási-kiejtési szabályokká, „dogmákká” válnak (mint ahogy dogmává vált a nagyközönség körében, hogy a *-va/-ve* + létige igeneves szerkezet helytelen, példája mindig csak ez: „a macska fel van mászva a fára”, és senki nem veszi észre, hogy él és jó „az üzlet, az ajtó, ablak nyitva, zárva van”).

5. A legtöbb álszabály a **hangsúlyozással** és a **szórenddel** kapcsolatos. Az első a *hangsúly* terminus technikus fogalmával és jelentésének kialakulásával függ össze.

5.1. Nem pontos ugyanis az a megfogalmazás, hogy a „magyar nyelvben a hangsúly a beszéd átlagos hangerejéhez viszonyított és a szó első szótagjára eső dinamikai többlet”. Ebből adódott egy másik tévesen általánosított szabály: „a magyarban minden szó első szótagját hangsúlyozzuk, azaz megnyomjuk”. A hangsúlyról még ma is ezt tanítják az iskolákban, ez jön vissza mind a magyar és nyelv szakos, mind a kommunikáció szakos egyetemi hallgatók feleleteiből is; ezt tanítják a színésztanárok is. Ennek az eredménye a felolvasások, interpretálások hangzásvilágában a monoton, kopogó agyonhangsúlyozás és a szűk hangterjedelemben mozgó „zsinór-hanglejtés”, amelyen csak a dinamikai hangsúlyok jelennek meg. (A majdnem minden szó erőteljes hangsúlyozása, nyomatékolása viszont jellemzője a magyarázásnak.)

A *hangsúly* terminus technicus eredetileg nemcsak a beszéd közben, a mondat kimondásakor észlelhető és a mondat átlagos hangerejéhez viszonyított dinamikai többletet, nem a *nyomatékot* jelentette, hanem – mai szóval talán így fogalmazhatjuk meg – a **kiemelést**. A *hangsúly* és *szórend* fogalomkörébe azok, akik a 19. század második felében és a 20. első negyedében a hangsúlyozás és a szórend törvényszerűségeit vizsgálták, egyaránt beleértették a *hangsúly(ozás)t* és a *hanglejtést* is.³

³ A 19. század közepétől erőteljes vita folyt arról, hogy mi is a *hangsúly*, és arról is, hogy mik is a helyes hangsúlyozás szabályai. Volt kutató, aki megkülönböztette a *hangsúlyt* és a *nyomatékot* (ictust, azaz a mondatbeli hangsúlytól a szóhangsúlyt). Mások mellett foglaltak állást, hogy a hangsúlyozásban erőteljes szerepe van a beszéddallamnak, a dallamváltásnak is. A tudósok többsége azonban nem magát a hangsúlyt, annak megjelenési formáit vizsgálta, hanem a hangsúlyozás és a szórend összefüggéseit.

A hangsúly realizálódásában egyaránt szerepet játszik a szűkebb értelemben vett hangsúlyozás (egyfajta dinamikai többlet), a hanglejtés (a beszéddallamnak a változása: megemelése vagy leejtése), a beszéddritmus váltása (a hangsúlyos szótagnak vagy szónak lassabb kimondása), a szünet (a hangsúlyos szó előtti pillanatnyi csend), valamint a feszebb artikulálás.⁴ Következésképpen nyilvánvaló tehát, hogy a hanglejtés szerepe nemcsak a mondat modalitásának érzékeltetése és az érzelmek kifejezése – mint ezt sokfelé tanítják –, hanem fontos funkciója a mondat információs tartalmának, a mondat grammatikai szerkezetének jelzése (a hangsúlyviszonyok érzékeltetése is).

5.1.2. Az elmondottakhoz rendszerint még néhány merev és csaknem kiirthatatlan hangsúlyozási szabály csatlakozik. Az egyik szerint „a jelző mindig hangsúlyos”.⁵ Ennek a szabálynak mechanikus követése a szöveg, a mondat mondandójának torzulásához vezethet. Hogy a (minősítő vagy birtokos) jelzős (vagy a határozós) szerkezeteknek melyik elemét kell a hangsúlynak különféle fokozataival és különféle formáival kiemelni, azt a szövegmondat tartalma és a szövegösszefüggés alapján kell megállapítani. A hangsúlynak ugyanis nemcsak kiemelő, máskor szembeállító szerepe van. Az árnyalt hangsúlyozás nagyon gyakran – számos más funkcióval együtt – rejtett többletinformációt is hordoz.⁶ A hangsúlyviszonyok kialakításában, a kiemelésben ugyanis rendkívül nagy szerepe van az új és a fontos, valamint az ismert és a magától értetődő viszonyának is. És annak is, hogy egy-egy szó vagy mondatrész a mondatnak mely helyén áll. Ti. az állítmányon, illetőleg az állítmány

A hangsúlyozásról a hanglejtést tulajdonképpen Csúry Bálint választotta le az 1910-20-as években, és a *hanglejtés* terminus technicus azóta terjedt el a magyar nyelvészeti szakirodalomban. Többé-kevésbé azóta él a hangsúlyozásnak és a hanglejtésnek egy olyasfajta – szintén félígazságot kimondó – elkülönítő értelmezése, hogy a hangsúlyozás fő szerepe a mondatok logikájának kifejezése, tolmácsolása, a fontosnak és az újnak a kiemelése, míg a hanglejtés a mondatok modalitását jelzi, és másik fő feladata az érzelmek tolmácsolása. Ez mind igaz, de nem így elkülönítve, és nem ilyen „sarkított” megfogalmazással. Vö. Wacha 2000.

⁴ A kérdést tulajdonképpen Fónagy Iván, Magdics Klára, Deme László, Bolla Kálmán és Varga László kutatásai döntötték el. Csakhogy az említett kutatók eredményei, megállapításai – sok mással együtt – mindmáig nem mentek át sem a pedagógusi „köztudatba”, sem a hivatásos beszélők „köztudatába”

⁵ Kevesen tudják, hogy a Nemzeti Színház egyik neves rendezőjétől, Paulai Edétől származik. Paulai merev szabályának ellentettje az a másik, szintén téves szabály, hogy mindig a jelzett szót kell hangsúlyozni.

⁶ Csak egyetlen – szintén leegyszerűsített – példát hozok igazolásul. Ebben a mondatban: „Bejött a szobába a Pista fiam” az egyenlő erejű hangsúlyokkal kimondott jelzős szerkezet: „*Pista fiam*” csak azt jelzi, hogy bejött a szobába a Pista becenevű fiam. Ha a hangsúlyviszonyok így alakulnak: „*Pista* fiam”, ez azt sugallja, hogy két fiam közül a Pista lépett be a szobába, s nem a másik. A „*Pista fiam*” forma pedig azt jelzi, hogy nem a lányom jött be. A „**Pista fiam**” forma pedig azt jelzi, hogy nem a másik fiamról és nem a leányomról van szó.

előtti helyen kívül a mondatnak hangsúlyos helye (lehet) a mondat éle és a mondat záró szakasza is.⁷

5.1.3. Egy hangsúlyozással kapcsolatos másik álszabály szerint „az igéjétől elszakadt, hátravetett igekötőt sohasem szabad hangsúlyozni”. Általában és az esetek többségében valóban érvényes ez a szabály. Kialakulásának magyarázata az lehet, hogy a hátravetett igekötő gyakran tagmondati határon, vessző és kötőszó előtt áll, s a tagolás („kötőszó előtt megállunk és felvisszük a hangot”) miatt a mondat folytatásának jelzésére felesleges nyomatékokat szokott kapni az ilyenféle mondatokban: „Arra szólítottam fel, | hogy...”. A szabály általánosítása azonban nem számolt azzal, hogy bizonyos helyzetekben az igekötőnek folyamatosságot, illetőleg befejezettséget kifejező szerepe lehet a közlésben. Pl. „Éppen a *pincébe* mentem *le* [azaz lefele], amikor találkoztunk”, illetőleg „Elhiszem, hogy *tanultad* a leckét, de *nem tanultad meg*”. S azzal sem, hogy a természetes beszédben nem tartunk szünetet minden kötőszó előtt.

5.1.4. Ugyanilyen merev szabály szerint a névutót sem szabad hangsúlyozni, hacsak nem nyílt szembenállást mutat. Pl.: „Ne dél *előtt* gyere, hanem dél *után*”. Kétségtelen helyes így ez a szabály, de a névutó hangsúlyos lehet akkor is, ha a szembenállás rejtett vagy kifejtetlen. Pl. „Felhős idő, eső *nélkül*” mondatban ki kell emelni a névutót, hiszen a hangsúly éppen arra hívja fel a figyelmet, hogy elmarad a felhős idő természetes velejárója, az eső.

⁷ Az említett kérdések egy részét néhány Kosztolányi-sor segítségével szoktam érzékeltetni: „Azon az éjjel az órák **össze**viszsa vertek. | Azon az éjjel **hold**fényben úsztak *mind* a kertek. | Azon az éjjel **kocsik** robogtak a *kapunk* alatt.” De: „Azon az éjjel halt meg *szegény ősz nagyapám*.”

A mondatok többségében az erősebb hangsúly a szokatlanra utal. Az utolsó mondatban az *azon az éjjel* részen kívül fontos közlés az is, hogy a költő *nagyapja* halt meg. Ha ebben a jelzős szószerkezetben bármelyik jelző erőteljesebb hangsúlyt kap, oly módon torzul a jelentés, hogy a költő két nagyapja közül a szegény, illetőleg az ősz halt meg. Egyébként érdekes, hogy a jelző kötelező hangsúlyozásának szabályát csak a minősítő jelzőre vonatkoztatják, birtokos jelzőre és az *-an/-en* határozóragos melléknévről már nem.

Egyébként olykor nehéz ám alkalmazni ezt a szabályt, s szerencsére bizonyos esetekben csődöt is mond. Mert melyik jelzőt kell(ene) hangsúlyozni a következő felsorolásban? „ha *kíj*tettem *lom*kamrához *mind*inkábbChasonlító *emlé*kezetembőlCaz *ökl*üketCrázó *had*ügyminiszterek, | a *puszta* *lehe*letnélCis *kevesebb*etCmondó *illeté*kes *szó*vívők, | a *bír*ósági *üveg*kalickábanCbóbiskoló *tő*meggyilkosok, a *hal*kanCkicsérélt *mest*erkémek, | a *bará*taikat *fel*köztetők, | *új*donsült *nép*vezérek (...) | *tol*akodó *nev*t” (Konrád György: A látogató). Azt hiszem, a szószerkezetek utolsó (egyben birtokos jelzői funkcióban álló) jelezett szavát és elemét (*hadügyminiszterek, szóvivők, mesterkémek*), majd az egész szerkezet utolsó két tagját (*tolakodó nevét*) kell igazán „hangsúlyozni”. Az egész szerkezetet és az egyes felsorolásszerű egységeket pedig a hanglejtéssel és a ritmussal kell összefogni. Tehát: ha értelmesen gondolkodunk, rájövünk, hogy a hangsúlyoknak finom árnyalására van szükség, a felsorolás elemeiben a jelezett szavak kapják az erőteljesebb kiemelés, s a legerőteljesebb hangsúly a *tolakodó nevét* kapcsolat két elemére esik.

5.1.5. Hasonlóképpen merev álszabály, hogy hangsúlyozni kell az összetett mondat főmondatában a kötőszó előtt álló (mutató) névmást az ilyen mondatokban: „Rámutatott arra, hogy...”, „Beszélt arról, hogy...”, „Megmondta neki, hogy...”, „Elmondta azt, hogy...” stb. Az ilyen típusú mondatokban csak akkor hangsúlyos a rámutató szó, ha szembenállást érzékeltet („Felhívta a figyelmet arra, hogy..., de arra nem, hogy...”). Ha a névmás elhagyható a mondatból, szükségtelen a hangsúlyozása.

5.2. Néhány másik álszabály a mondat hanglejtéséről és tagolásáról szól.

5.2.1. Nagyon leegyszerűsített szabály, hogy „a magyar kijelentő mondat hanglejtése ereszkedő”, és ezért a kijelentő mondat első szavának hanglejtése van a legmagasabban.⁸ Ennek az álszabálynak tarthatatlanságára már a hangsúlyozás és a szórend kérdéseivel foglalkozó korai cikkek is rámutattak, de többször utaltak rá Demének a szórenddel, valamint a szórend és a hangsúlyozás kapcsolatának kérdéseivel foglalkozó cikkei is, valamint Hernádi Sándornak, Kerekes Lászlónak és Rónai Bélának beszédműveléssel foglalkozó könyvei is. Számos más munka is felhívta a figyelmet az állítmány szórendjének (egyeses vagy fordított szórendűségének) a hangsúlyozásban, a hangsúlyviszonyok meghatározásában velük, együtt a mondat dallamának alakulásában is betöltött fontos szerepére.⁹

Csak nagyon leegyszerűsítve: ha a mondatnak az állítmánya egyeses szórendű (pl. az igeikötő egybe van írva igéjével vagy névszói igei állítmány a sorrend, illetőleg a vonzatos igéknél a szórend a szótári alakot követi (azaz alany, állítmány, vonzat a sorrend), akkor a mondat vagy nyomatéktalan („*Pista tegnap délután eljött hozzánk*”, „*A könyv témája a történelem [volt]*”), vagy az állítmány kapja a legerősebb nyomatékot („*Pista tegnap délután eljött hozzánk*”). Az első esetben a mondat mindegyik szavának első szótagja új ereszkedő dallammal indul, a második esetben pedig az állítmány első szótagja képezi a mondatban a dallamcsúcsot. Ha az állítmány fordított szórendű (azaz az igeikötő az ige mögé kerül, vagy igei állítmány + névszó az állítmány sorrendje), vagy megváltozik a szótári sorrend (azaz a ‘valaki beszél valamiről’ sorrend helyett a ‘valamiről beszél valaki’ sorrend következik be),

⁸ Ez a szabály csak az egyszakaszú és a „rikkancs” szórendű mondatokra és bizonyos – kérdőszót tartalmazó – kérdő mondatokra érvényes (pl. „Pista volt itt”; „Megírtam a feladatot”; „Ki járt itt?”).

⁹ Eleve nem lehet végig ereszkedő kijelentő mondat hanglejtése, ha „mondat közben már felvittük a hangsúlyt”, azaz a befejezetlenség érzékeltetésére, a folytatás szándékának jelzésére lebegtettük vagy „nyitva tartottuk”, nem zártuk le a kimondott nyelvi egység dallamát. De a „vesszőnél és pontnál megállunk” tanítás is egyszerűsített álszabály. Elfogadható lehet az olvasástanítás fokán, mert a kezdő olvasótól az is teljesítmény, ha szemével át tud fogni írásjeltől írásjelig terjedő egységeket. Később azonban helyesbíteni kellene ezt a szabályt, mert mechanikus követése széttöredezté, olykor értelmetlenné teszi a szöveget.

akkor az állítmány előtti hely vonzza magára a főhangsúlyt, és ez kerül a mondat dallamszerkezetében a legmagasabbra.¹⁰

Sokan azért félnek a dallamos beszéd-től, attól, hogy a hanglejtéssel is segítsék az értelmi kiemelést, mert tartanak az „énekléstől”, a „kántálástól”. Az éneklés éppen a „vesszőnél felvisszük a hangot” álszabály mechanikus alkalmazásából adódik, a kántálás (az éneklésnek egy más változata) pedig a logikátlan kiemelésnek és a beszéd-dallam mechanikus alkalmazásának az eredménye, amikor nem a logika viszi a szöveg hangsúlyozását, hanem a dallamra húzza rá a beszélő a mondatdarabokat.

5.2.2. Leegyszerűsített szabály az is, hogy „vesszőnél, tagmondat határán megállunk, és szünetet tartunk”. Elfogadható ez a tanács az olvasástanítás kezdetén. Később azonban tudatosítani kellene, hogy a szó- vagy mondat szerkezeti határokon célszerű tagolni a szöveget (szünettel vagy szünetpótlóval). Néha azonban még az ilyen helyeken is jobb kapcsolni a mondat egységeket, hiszen mind az egyszerű, mind az összetett mondatban gyakori a szinteződés és a tömbösödés. Egyetlen példát hozok annak bemutatására, hogy a gondolat lényegének kiemelését éppen az alárendelt mondatok kapcsolása és súlytalanítása teszi lehetővé: „Mindig akad valami, | amivel szemben védtelen az ember. || Az ember | – az egyén, ↑ a nemzet, | az emberiség. || Ki van szolgáltatva | a saját múltjának ↑ amely homályba vész; | márpedig az ember, ↑ aki tudja, hogy öröklököl, | nem értheti meg magát; | az öröklött dolgok ismerete nélkül. || Ki van szolgáltatva a munkájának, ↑ mely nélkül nem lehet élni; | szerelmének, ↑ mely nélkül nem lehet megmaradnia; | és ki a jövőnek is, ↑ mely előbb-utóbb lemond ↑ az egyén szolgalatairól.” (Szilágyi Domokos: A költészet örökletes).¹¹

Egy másik idézetben éppen azt mutatom be, hogy olykor éppen ott kell tagolni a szöveget, ahol nincsen írásjel. A pontuációnak (a vessző, pont, és a többi írásjel

¹⁰ Jó példa minderre Kosztolányinak már idézett néhány mondata. A téma-réma viszonyinak kiemelését meghatározó és egyúttal dallamformáló szerepét Laziczius Gyulának *Fonetika* című könyvéből vett részlettel szoktam illusztrálni: „Laziczius Gyula: *Fonetika*. | A *fonetika* a beszédhangokkal és azok tulajdonságaival foglalkozó tudomány. | *Beszédhangokon* az emberek nyelvi érintkezésében előforduló hangjelenségeket értjük. | Az emberi beszédben előforduló hangjelenségek mindig nagymértékben egyéniek és egyszerűek.” Aki értelmesen szólaltatja meg a szövegmondatokat, bizony rájön, hogy a mondatok dinamikai görbéje és a hangsúlyozási-hanglejtési egységek indulásának eredőjét összekötő görbe is a ballisztikus pályára emlékeztet, s a mondatok dallamcsúcsa nem a mondat élén, hanem második–harmadik harmadában található.

¹¹ Hasonlóan nem a vesszőknél, hanem a szó szerkezeti határokon kell tagolni a következő két hírmondatot is: „Franciaország | a horvátországi és boszniai konfliktus ↑ tárgyalás rendezésének ↑ újraindítása érdekében | a Szerbia ellen ↑ 1992 májusában hozott ↑ ENSZ-szankciók ↑ teljes felfüggesztését javasolta.” Illetőleg: „Ezeket a javaslatokat | a szerb, ↑ a boszniai és a horvát államfő ↑ Párizs által indítványozott ↑ csúcsértekezletén kellene megvitatni, | és erre meghívják | a jugoszláv válság ↑ békés rendezésén dolgozó ↑ összekötőcsoport ↑ külgyminisztereit is.”

használatának) elsősorban helyesírási, s ezen belül a mondat, mondatok grammatikai szerkezetére utaló funkciója van. Ezen belül jelzéseket adhat és ad is a szöveg értelmezéséhez, tagolásához – és egyben bizonyos részek kapcsolásához is. Az írásjeleket mechanikusan szünetjelnek tekinteni hatalmas tévedés. Nem véletlen, hogy mind a vers-, mind a prózamondás szakirodalma bőségesen foglalkozik az írásjelek átértékelésével. Ha már a tagolás és kapcsolás kérdését érintettük, érdemes megjegyeznünk, hogy az értő/értető szövegtolmácsolásban nemcsak a szöveg(mondat) tartalmára, hanem grammatikai szerkezetére is célszerű ügyelni. Tagoló (vagy légzési) szünetet nem az írásjeleknél, hanem a szó- és mondat szerkezeti határoknál (a szó vagy mondat szerkezeti tömbök határainál) célszerű vagy lehet tartani. Ilyen esetekben sem mindig. Vigyázni kell a arra, hogy ne szakítsuk szét a – nyelvileg vagy tartalmilag – szorosabban összetartozó szerkezeti egységeket. Gyakran éppen ott célszerű tagolni a szöveget, ahol nincs írásjel. Így pl. Babits A Danaidák-jának következő két részletében is: „Ötven asszony, alabástrom *test*tel, *é*benszínű *haj*jjal | *ér*zőn, *mé*gis *ő*ntudatlan | *ő*ntögetve *sz*akadatlan | *fé*lig *ért*tett *dal*ra kel |” vagy a következő részben – kötve a kérdőjelnél, s tagolva a pontosvesszőnél: „*Ré*gi *sz*avak *jár*nak *vissza* *els*ötétült *lel*keinkbe, *mint* *sötét*ben *nagy* *szobák*ba *ut*cáról *beh*ullott *fén*yek; | *mit* *jel*entenek? *hi*ába *pró*bálunk *rá em*lékezni; | *mit* *jel*ent *az*, *hogy szer*etni? | *mit*: *kívá*nni? | *és ő*lteni? | *a homály*ban *mind*hiába *kérde*zzük *az ár*nyakat.”

6. Az eddigiekhez csatlakozik még néhány olyan „hagyomány” vagy elv, amely elsősorban az elektronikus tömeg tájékoztatás sajátja. Alapjaikban jók ezek az elvek, jelenségek. Csakhogy félreértelmezésük, túlhajtásuk következtében gyakran az értő/értető beszéd gátjává válnak.

6.1. Az egyik ilyen a beszélő orgánumával, „hangideál”-lal kapcsolatos.

6.1.1. Ennek egyik változata a hangideálnak szinte fetisizálása: a tömeg tájékoztatás szereplőjének erőteljes telt rezonanciájú hangon kell megszólalnia. Csak az ilyen hang hiteles, főleg akkor, ha a férfihang bariton vagy basszus színezetű, a női hang pedig mezzo vagy alt. (Majd minden fiatal Bözsöny Ferenc-i orgánummal szeretne megszólalni.) Van is az orgánummal kapcsolatos nézetben igazság. Csakhogy túlhajtása miatt egyrészt el-eltűnnek, legfeljebb ifjúsági műsorokban jelennek meg a világosabb tónusú beszédhangok (orgánumok), ezért színtelenedik, szürkül a rádiók, tévék hangszínskálája. Másrészt a beszélők – sokszor tanáraik is – összetévesztik a telt, rezonáns hangot (orgánumot) a mély hangfekvésű hanggal. Gyors eredményt akarván elérni nem a beszélő orgánumát fejlesztik, hanem a gége szintjén mélyítik a hangot. A mélyítés következtében hangjuk recsegővé, nyekergővé válik, modulációképessége csökken, nem szólalnak meg, nem hangzanak igazán a mélyre szálló mondatzárások. Az már más lapra tartozik, hogy az elektronikus hangtovábbítás nem viszi igazán a mély hangokat.

6.1.2. Ellentette az előbbi felfogásnak, hogy nem fontos, milyen a közéleti szereplő hangja, a mondandó a lényeges. Csakhogy a forma visszahat a tartalomra: a modulációra képtelen orgánus nem alkalmas arra, hogy kiemelje a mondatláncból, a szövegegészből a megjegyzendő lényeges részeket. A kellemetlen hang, hangszínezet pedig ellenszenvessé is teheti a beszélőt, ezáltal a mondanivalót is.

7. Egyéb álszabályok:

7.1. A beszéd tempóját, ritmusát, lendületét, dinamikáját illetően főleg a kereskedelmi adóknál él a tévhit, hogy ezt a felpergetett tempó adja. Ettől lendületes az olasz, francia, spanyol, angol rádiók beszéde is. Hatalmas tévedés. Az említett nyelvek szerkezetük miatt hatnak pergőbbnek. A magyar nyelv szerkezete miatt nem bírja el a gyors iramot. A gyors beszéd is lehet szürke, unalmas. A beszéd lendületét, dinamikáját az értetés és a ritmusváltás adja meg. A szöveg, a közlés „feldobása” hamissá, mesterkéltté teszi a beszédet.

7.2. Tévedés az a felfogás, hogy a **tájékoztató közlés az által lesz tárgyilagos**, ha beszédtempója egyenletes, hangsúlyai egyenlő erejűek, a beszéddallam viszonylag szűk hangterjedelmű. Ennek az elvnek vallói nem veszik észre, hogy a neutrális közlés mindig negálás. A mondandó értetése nem azonos a tárgyilagosság elvetésével.

8. Az „időtábornok” parancsa miatt szükségszerűen leegyszerűsítve mutattam be, csak felvázoltam a beszéddel, kiejtéssel kapcsolatos legégetőbb kérdéseket. Amit előadtam, problémafelvetés volt csupán. Célja, hogy elindítson bennünk egy továbbgondolási folyamatot.

Felhasznált irodalom

- Deme László 1997. A nyelvi érintkezésformák problémái a rádiózásban. Magyar Rádió Részvénytársaság Oktatási Osztálya. 8–13.
- Deme László 2003. A szöveg természetéről és hangzásáról. (tallózás négy évized tarlóján) Kazinczy Ferenc Gimnázium, Győr, 2003.
- Elekfi László – Wacha Imre 2004. Az értelmes beszéd hangzása. Mondatfonetika kitekintéssel a szövegfonetikára. Szemimpex Kiadó, Bp.
- Wacha Imre 1999. *A szöveg és hangzása*. Kodolányi János Főiskola, Székesfehérvár.
- Wacha Imre 2000. Egy kiejtési álszabályról és feltételezett forrásvidékéről. In: Földi Éva és Gadányi Károly (szerk.) *Vox Humana* Bolla Kálmán professzor hetvenedik születésnapjára. ELTE Fonetikai tanszék, Budapest. 412–8.
- Wacha Imre 2001. Az elektronikus tömegtájékoztató eszközök és a nyelvhasználat. In: *A nyelv szerepe az információs társadalomban. A X. Magyar Alkalmazott Nyelvészeti Kongresszus előadásainak válogatott gyűjteménye*. Szerkesztette: Bartha Magdolna, Stephanides Éva. Kodolányi János Főiskola, 2001. 25–48.
- Interneten: www.kodolanyi.hu/szabadpart.

- Wacha Imre 200. A kommunikációs helyzetekről és folyamatokról részletesebben (A Szegeden 2004. nov. 27-én megtartott kommunikációs konferencián elhangzott előadás bővebb változata). www.kodolanyi.hu/szabadpart 2004. december.
- Wacha Imre 2004b. Hogyan oktassunk kommunikációméletet és retorikát? – Hungarológiai Közlemények. A Magyar Tanszék folyóirata. Újvidék–Novi Sad 2004. 100–124.
- Z. Szabó László – Wacha Imre 1978. A Kazinczy-versenyek története. Kazinczy Ferenc Gimnázium. Győr.
- Z. Szabó László – Wacha Imre 1992. A Kazinczy-versenyek 25 éve. Kazinczy Ferenc Gimnázium. Győr.

Zimányi Árpád

Műsorelemzések a Magyar Rádió Nyelvi Bizottságában

A Magyar Rádió Nyelvi Bizottságának legfőbb feladata egyes műsorok vagy műsortípusok nyelvi elemzése. A havonta megtartott üléseken az állandó tagokon – nyelvészeken és rádiósokon – kívül részt vesznek az érintett műsorok, szerkesztőségek képviselői, akik az előre elkészített és kiküldött jelentés ismeretében tárgyalják meg a témát. Az elemzések nem szorítkoznak pusztán nyelvhasználati jellemzőkre, hanem szélesebb területet ölelnek föl: sokoldalú szövegtani elemzésként figyelembe veszik a külső körülményeket, a műfaj követelményeit, a kommunikációs folyamat összetevőit, így például a célközönséget, a befogadóra tett hatást és egyéb tényezőket. Sohasem egyetlen műsorszámot vizsgál a bizottság: ha például egy hetente jelentkező félórás tudományos magazinról van szó, akkor az elemzés készítője legalább 4-5 adás teljes szövegét megkapja magnószalagon, s így kellő anyag áll rendelkezésre az általánosabb vélemény kialakításához.

Az elemzések általában a következő területeket érintik:

- a műsor(típus) általános bemutatása (tartalma, szerkezete, célja, illetőleg a kommunikációs alaphelyzet követelményei);
- a vizsgált anyag meghatározása (az adás időpontja, szerkesztője, rendezője, hivatásos közreműködői);
- a hangzó beszéd összetevőinek elemzése (pl. artikuláció, hangsúly, intonáció, beszédsebesség stb.);
- szóhasználat (szakszavak, idegen szavak; a nem közismert fogalmakat megmagyarázzák-e);
- szövegtani elemzés (különös tekintettel a pragmatikai tényezőkre);
- stilisztikai adekvátság, nyelvhelyesség.

A továbbiakban a 2004-es és 2005-ös saját műsorelemzéseimből emelek ki néhány olyan megállapítást, amelyek általánosítható voltak miatt tanulságosak lehetnek. A felmérések a Kossuth rádió közéleti-belpolitikai műsoraira, valamint a közszolgálati Magyar Rádióhoz tartozó Miskolci Regionális és Nemzetiségi Stúdió körzeti magazinjára terjed ki (az utóbbi is a Kossuth hullámhosszán hallható három észak-magyarországi megye területén a reggeli órákban).

1. A műsorvezetők állandó fordulatai.

A műsort is és a műsorvezetőket is jellemzik bizonyos állandó fordulatok, amelyek egyrészt a megkülönböztetést, az egyeditést szolgálják, másrészt pedig fogódzót jelentenek az élő műsort indító – még oly gyakorlott – beszélőnek, hogy a nyelvi panelként szolgáló mondatai automatikus hangoztatásával pillanatok alatt belelendüljön az adásba. Mindig a következő, hagyományos sablonnal él az egyik tapasztalt műsorvezető: *Jó estét kívánok, kedves hallgatóink. Önök az Esti Krónikát hallják. A mikrofonnál: ... Ennél színesebb megoldás a hírek kérdő mondatos, szintén egy személyhez köthető felkonferálása: Mi újság itthon és a nagyvilágban? – Vannak összetettebb beköszöntők is: Jó reggelt kívánok kedves hallgatóinknak határainkon innen és túl. Váljék egészségükre az éjszakai nyugalom.* Az ilyen megfogalmazással személyesebbé válik a sokszor csak formális köszöntés. Értékes nyelvi elem a *váljék* szabályos ikes ragozása a ma gyakoribb *váljon* ellenében, illetőleg a szintén választékos, ritka *nyugalom* főnév. Ugyancsak a közvetlen kapcsolatot erősíti a többes szám első személyű *hallgatóinkat* forma. Más médiumokban vagy más műsorokban használatos a *hallgatót/nézőt, hallgatókat/nézőket*, ami ugyan szintén helyes, ám kevésbé személyes, kissé rideg. – A lekonferálások frazeológiájából két példát idézek: *Eddig tartott a mai Krónika. – Így és eddig szólt a Krónika.* Az utóbbi kapcsolatos mellérendelése összefüzi a mód- és az időhatározót; bár szokatlan megoldás, de nyelvtanilag elfogadható, levezethető (*így szólt és eddig szólt...*).

2. A hangsúly hátracsúszása.

A hangsúlyozás kérdései közül egyetlen, ám meglehetősen gyakori jelenség bemutatására van lehetőségünk. Mint ismeretes, a kérdőszónak, a tagadőszónak és az utalószónak általában szakaszhangsúlyt kell kapnia, ám e tartalmatlannak látszó – de a hangsúllyal kiemelve mégis lényeges közlendőt hordozó – szavak helyett mai beszédünkben tendenciaszerűen az utánuk következő tartalmas ige vagy főnév kap nyomatékot. Szerkesztőink, riportereink közül többen ennek enyhébb válfajára hajlamosak, azaz a kis hangsúllyal (jelölésünkben pontozva) ellátott kérdőszó vagy mutató névmás után az ige vagy főnév indokolatlanul erősebb nyomatékot kap (aláhúzva, vastagítva):

a) Kérdőszó

Mi közünk volt nekünk az avarokhoz? (Az intonáció is rossz: nem a kérdőszónál, hanem az *avarok* főnév első-második szótagja között esett a hanglejtés.)

Helyesen: *Mi közünk volt nekünk az avarokhoz?* (Az intonáció helyesen: a kérdő névmás és az azt követő szó között, tehát a mondat elején esik, ún. elől eső hanglejtéstípus.)

Hasonlóan: *A kultúra mint erőforrás hogyan játszhat szerepet Miskolc város fejlődésében?*

Helyesen: ... hogyan játszhat.

Ennek a hibatípusnak ritkább, ám erőteljesebb változata, amikor az egy szólamba tartozó két elemet rövid szünettel széttagolják: *Püspök atya, akkor milyen | bevételei vannak az egyháznak?* Helyesen: ... *milyen bevételei* ...

b) Utalószó

Mi lesz azokkal a szolgáltatásokkal, amelyek ...

A magyar történelemben voltak-e olyan pillanatok, amikor ...

Helyesen: *Mi lesz azokkal a szolgáltatásokkal, amelyek ...*

A magyar történelemben voltak-e olyan pillanatok, amikor ...

c) Tagadószó

A gyapjaspille támadása nem kerüli el térségünket.

Helyesen: *A gyapjaspille támadása nem kerüli el térségünket.*

Bonyolultabb jelenség: hosszú (nem intonált, monoton) mondat utolsó szava kap indokolatlanul erős nyomatékot: *Nem lehetne-e inkább a majdani pénzalapokat egy már meglévő közszolgálati tévéstudióra költeni?* Helyesebben: *Nem lehetne-e inkább a majdani pénzalapokat egy már meglévő közszolgálati tévéstudióra költeni?* (Vagy: ... *egy már meglévő közszolgálati tévéstudióra költeni?*)

d) Ritkább esetek

A hangsúly hátracsúszása más mondat szerkezetben, szintaktikai helyzetben is előfordul. Gondot okozhat a halmozott jelzők nyomatéka. Egy riportban többször elhangzott a következő: ...*miskolci avasi templom*. Helyesen: *miskolci avasi templom*. Csak szembeállításban lehet a *templom* szakaszhangsúlyos: *Az avasi templom, nem pedig a kilátó van a képen.*

Érzelemmentes közlésben kifogásolhatjuk, hogy a felsősokú melléknév *leg-* előtagjának nyomatéka áttevődik a melléknévre: *legnagyobb, leglátványosabb*; ez csak érzelmileg színezett közlésben szokásos, egyébként helyesebb így: *legnagyobb, leg-látványosabb*.

3. A beszédtempó.

A hivatásos beszélők tempója az áttekintett anyagban semmiképpen sem mondható gyorsnak, a hadarásnak nyoma sincs. A benyomáson alapuló szubjektív véleményért érdemes egzakt vizsgálattal alátámasztani. A fonetikusok elkülönítik egymástól az artikulációs tempót és a beszédtempót. Az előbbi az egy másodperc alatt kiejtett hangok számát jelenti, míg az utóbbiba beletartoznak a szünetek is, tehát a beszédtempó kisebb értékkel jellemezhető. A vizsgált anyag a belpolitikai műsor részét képező híradás, valamint a műsorvezető azt követő jegyzete. Az előbbi esetében 12, az utóbbi esetében 13 a másodpercenként kiejtett beszédhangok átlaga. A kontrolladatokhoz képest ez kedvező eredmény (Bóna 2006a, 81).

A kommunikációval és a médiával foglalkozó minden szakembernek és hivatásos közreműködőnek érdemes lenne nagyobb figyelmet fordítani a beszédtempóra. Nem közismert még szakmai körökben sem, hogy milyen vizsgálatokat végeznek többek között a rádiós beszéd sebességéről is az MTA Nyelvtudományi Intézetének Fonetikai Osztályán Gósy Mária vezetésével. Ezért összefoglalom az MR Nyelvi Bizottságának felkérésére készített jelentés néhány tanulságos megállapítását, amelyeket egzakt kísérleti adatok támasztanak alá. Az artikulációs és a beszédsebesség a kereskedelmi rádiókban jóval nagyobb, mint a Magyar Rádióban. A kereskedelmi adók hírolvasóinak és műsorvezetőinek átlagos artikulációs tempója még a reklámokénál is nagyobb. Ez a tempó, illetve a kevés beszédszünet megnehezíti a hallgató beszédészlelését és -felfogását, különösen az idősebb korosztálynak nehéz feldolgoznia a hallottakat. A megértést az is zavarja, amikor beszéd közben zenei aláfestés hallatszik. Összegezeként megállapítható, hogy a hallgató beszédfeldolgozását a tartalom és a szerkesztettség mellett segíti a közepes artikulációs és beszédsebesség, a beszédszünetekkel való tagolás és a pontos artikuláció (Bóna 2006b, 5).

4. Riporter kérdések – szövegkapcsoló elemek.

Kérdezni tudni kell! A műsorokban jó példákat találunk arra, hogyan lehet igazán gördülékennyé tenni a beszélgetéseket. A vizsgált anyagban a miskolci stúdió egyik riportere – akinek műsorai a budapesti rádióban is rendre feltűnnek – hatásos szövegtani kapcsolóelemei révén ügyesen szövi tovább a nyilatkozó szavait. Közbevetéseiben, kérdéseiben mindig találunk olyan visszautaló elemet, amely folyamatossá teszi a beszélgetést, vagy más, a szóbeli érintkezésre jellemző, a kapcsolattartást megerősítő, illetőleg érzelmi vagy modális többletet adó fordulatot (szakszóval: diskurzuspartikulát). Példaként egy tarnaszentmáriai riportból idézünk:

(Nyilatkozó) ... *jönnek el*. – (Riporter) *De eljönnek-e valóban...* [ellentétes kapcsolat]

(Nyilatkozó) ... *vagyunk büszkéek*. – (Riporter) *Nem mondom, erre büszkéek lehetnek, de mire büszkéek még?* [érzelemkifejező fordulat, diskurzuspartikula; tulajdonképpen az egész mondat visszautalás; a *de* és a *még* utal előre]

És amely templomot bemutatja nekünk ... [két kötőszói kapcsolóelem]

Akkor megint tovább léphetünk? [határozószói kapcsolóelem]

Az utóbbit magam is tudom igazolni. [visszautalás]

Szóval miből pénzezi a falu? [következtető értelmű kötőszó, diskurzuspartikula]

Polgármester úr említette, hogy ... [udvarias megnevezés mint kapcsolattartó és visszautaló elem]

A társalgási nyelv ilyen fordulatai más témájú beszélgetésekben sem zavaróak, éppen ellenkezőleg, ezek teszik a riportokat természetessé, közvetlenné. Például „komoly” gazdasági vagy politikai témákban is elfogadható, ahogy a Borsod megyei rendőrfőkapitánnyal készített interjúban hallhattuk: *Igaz is, ha már itt járunk,*

a múltkor panaszkodtak, hogy kevés a rendőr. Az efféle fogalmazásmód arról tanúskodik, hogy a riporter együtt él beszélgetőtársa minden rezdülésével, fölkészültségre, tapasztaltsága révén azonnal reagál az elhangzottakra. Ezzel szembeállíthatjuk a kezdő riporter magatartását, amikor nem tud elszakadni az előre megtervezett kérdéssortól, és nem használja ki a beszélgetés folyamán adódó újabb lehetőségeket.

5. Szóhasználat

a) Idegen szavak. A széles körű hallgatóságot, tehát eltérő műveltségi szintű rétegeket megcélzó műsorral szemben alapkövetelmény a közérthetőség. Az idegen szavak használatának gyakorisága sokatmondó adat. A műsorvezetők és a riporterek szövegeiben csak elvétve szerepel idegen szó, és az is kikerülhetetlen, szükséges elem. A nyilatkozók helyzete azonban más. Számos riportalany természetesen saját szaknyelvét, sőt szakzsargonját kell, hogy használja, ennek ellenére mégsem tapasztalható az idegenszerűségek túlzásba vitele. A magas képzettségű riportalanyok (történészek, politológusok, egyéb szaktudományok művelői, egyetemi oktatók stb.) jól magyaráznak, figyelembe veszik a befogadó felet, tudatosan ügyelnek arra, hogy kerüljék a nehezen érthető szakterminusokat. Jó példa az azonnali önkorrekcióra (a kikerülhető idegen szó magyar megfelelőjének megadására) egy történésztől: ... *az extrémisták, tehát a szélsőségesek* ... – Más esetben maga a riporter vetette közbe a nélkülözhetetlen értelmezést: (Nyilatkozó) ... *hogy dekriminalizálódjon a kábító-szer-fogyasztás.* – (Riporter) *Vagyis kerüljön ki a törvényi szöveg hatálya alól.*

Az egyik belpolitikai műsor 45 perce alatt a következő idegen szavak szerepeltek a riportalanyok nyilatkozataiban és a politikai jegyzetben: *privatizáció* (3-szor – a *magánosítás* nem hangzott el), *privatizál* (3-szor – a *magánosít* sem szerepelt), *profit* (3-szor), *extraprofit*, *kreativitás*, *koncentráció*, *kurbli*, *optimista*, *pesszimista*, *régió* (2-szer – mellette többször szinonimája: *térség*), *totális*, *abszolút*, *proletarizál*, *posztkommunista*, *tendencia* (2-szer), *spekuláció*, *degradálódik*, *legitimált* (magyar megfelelőjével értelmezve), *nosztalgia*, *legpozitívabban*, *lojális*, *internet*, *integrál*, *konkrét*, *pozitív*, *rezi*, *infarktus*, *tolerancia*, *extrémista* (magyar megfelelőjével értelmezve), *attitűd*, *aktív*, *(jogi) formula*, *radikalizmus*, *atrocitás*, *vegzál*, *média*, *bojkottál*, *kódolt*, *sztár* (2-szer), *produkció*, *geg*, *sztori*. Bár némelyikük magyar megfelelővel helyettesíthető, a felsoroltakat mégsem kifogásolhatjuk, mivel a szövegkörnyezetben megállják a helyüket, szinonimájuk pedig nem teljesen azonos értékű vagy hangulatú. Az idegen szavak többsége a politikai és (köz)gazdasági témájú szövegekben lelhető föl. Napjainkban az anglicizmusok elszaporodását szokták jelezni, itt mégsem ezeket, hanem – néhány kivételtől eltekintve – a klasszikus, latinos műveltségzőkat találjuk.

Érdekes módon sok idegen szó szerepel a sportvezetőkkel készített beszélgetésekben (pl. a hétfői sportmagazinban). Egy jellemző mondat: *Nincs szponzori szerződésünk olyan kaliberű partnerekkel, akikkel optimálisan tudnának együttműködni*

– mondja a nyilatkozó. *Selejtező* szavunk helyett ma már általánossá vált a *kvalifikáció*, *partjelző*ből hivatalosan *asszisztens* lett, az angol labdarúgó-bajnokság első osztályát pedig *Premier League*-nek halljuk. Mindezekről azonban nem a munkatársak tehetnek, ők csak a nyilatkozók megfogalmazását idézik vagy közvetítik.

b) Szólások, képszerű kifejezések. A képszerűség elemei viszonylag jelentős mértékben jelen vannak a nyilatkozók megszólalásaiban és a rádiós munkatársak jegyzeteiben (újabbán: rádiós publicisztika). Ez azért is figyelemre méltó, mert az írott sajtóban végzett közelmúltbeli felméréseimben éppen azt tapasztaltam, hogy a politikai és a bulvárlapok anyagaiban rendkívül kevés szólást és metaforát használnak. Az itteni példák közül igen jellegzetesek azok a szemléletes kifejezések, amelyek a belpolitikai és a gazdasági témákhoz kapcsolódnak: *felkurblicsáz a gazdaságot, szárnyal a tőzsde, a profithajza megeszi az életet, csavar a profittermelés gépezetében, ... a politikusok, mint bokréta a kalap mellett ... zsákutcából nem lehet gyorsan kijönni; a jegenyefa csúcsán vagyunk, és a legkisebb szélről letörünk; a mágnások a fa törzse, a nap kezd kisütni, kétkezi politikusok bugyborékolásai, ne kerüljünk a hordóra (= a műsor ne a hordószónoklatok helye legyen), történelmi határt lép át, a nép a vállára emeli, fogyasztói kosár, törekeny egészségű ember, lehúzzák a rolót, a rendszer a munkátlanságot tenyésztette, segítő kezét nyújt, hidegen hagyja, a párbeszéd labdája az amerikai térfélen pattog, felpuhítják a törvényt, a tűzzel játszik, bedobta a felvetést, gulyáskommunizmus.*

c) Politikai-közéleti nyelv. A Magyar Rádió – különböző műsorai révén – természetesen mindenféle nyelvváltozatot megjelenít, és sokszor nélkülözhetetlen a szaknyelviség. A kereskedelmi rádiókkal összevetve a műsoridő jelentős részét teszik ki a politikai, közéleti témák feldolgozása, és rendszeresen a politológusokkal folyó beszélgetések. Minden kornak megvannak az elkoptatott divatos szavai, kifejezései, amelyek egyrészt jellemzik az adott időszakot, másrészt viszont leegyszerűsítik a fogalmazást, mivel könnyen alkalmazható panelként, nyelvi építőelemként szerepelnek. Az ilyen közterek szerencsére nem találhatók meg a műsorvezetők és a riporterek vizsgált szövegeiben. A politológusok nyilatkozataiban viszont sűrűbben szerepeltek a mai közéleti nyelvhasználatra igen jellemző fordulatok: *aggályos* ('kifogásolható') javaslat, *úgy mond* ('hogyan mondjam'), *előre menekül, nem európai stílusú, megmérettetés, ezt a harcot kell megharcolni*. – Az elkoptatott nyelvi divatokkal ellentétes jelenség a nyelvi újítás, a merész vagy egyedi szókapcsolatok alkotása. Az egyébként igen nagy anyagban csupán néhány ilyen példával találkoztunk, többségük politikai és gazdasági fogantatású: *pénzmagyarok, konzumidioták* (mástól idézték), *Európa balekja, elsumákol* (szintén idézet), *párbeszéd* helyett *pártbeszéd*.

A sajátos szaknyelvi fordulatok olykor halmozódnak is, mint például az egyik közéleti személyiség tevékenységét elemző tízperces vitaműsorban, amikor a szak-

értők többek között ilyen kifejezéseket használtak: *prezentáció, megjelenési felület, kommunikáció, kommunikál* (érintkeznek, beszél, nyilatkozik) [a személy] *megjelenési felülete, megjelenési forma, megjelenési lehetőségek, hívószavak, hitelteleníti az üzenetet, felépített üzenetek, prezentáció, a megjelenés prezentációja, prezentációjában hallhattunk bakikat*. Ugyanitt 17-szer hangzott el a *kommunikáció*, pl. ilyen kapcsolatokban: *kormányzati kommunikáció, a párt kommunikációja, a politikai élet kommunikációja, bevált kommunikáció, a kormányoldal kommunikációja* (2-szer), *kommunikációs fellépés, kommunikációs fogások, kommunikációs módszerek, kommunikációs csapat, kommunikációs séma, kommunikációs csatorna, kommunikációs PR-fogások* stb. Ugyancsak nagy számban (24 előfordulással) szerepeltek ritkább idegen szavak, amelyeket a közönség nem mindig ért pontosan: *ambiciózus, autoriter, cizellált, fazonírozás, habitus, impulzív, karizmatikus, kopizás* (kopírozás, másolás), *legitimizáltság, muníció, politikai marketing, pozicionálja a helyzetét* stb.

6. Nyelvhelyesség.

Az elemzett anyagokban a műsorvezetők és a riporterek nyelvhelyességi hibáit nem ejtettek, és a nyilatkozók szövegeiben is csak elvétve akadt olyan vitatható példa, amely nem is tekinthető súlyos vétségnek. Következzék néhány észrevétel. Nyelvművelőink jó része továbbra is fenntartással kezeli a *magasságában* időre vonatkozó, névutószerű használatát; sajátos módon éppen a gazdatüntetés egyik vidéki résztvevőjétől hallhattuk (*június magasságában meg fogjuk etetni ...*). – Újabban terjed a befejezett melléknévi igenév használata olyankor, amikor a hagyományos időviszonyítás folyamatos melléknévi igenevet igényelt: *A Magyar Nemzet élénk visszhangot kiváltott írást jelentetett meg*. Helyesebben: *... élénk visszhangot kiváltó írást*. Amikor a cselekvő értelmű igenév egyidejű a múlt idejű igei állítmánnyal, akkor a folyamatos melléknévi igenév a megszokottabb. – A nyilatkozóktól többször hallhattuk a *-ban, -ben* határozórag helyett a lazább *-ba, -be* változatot. A beszélt nyelvben gyakori egyszerűsödés, magasan képzett diplomások esetében is. – Előfordult a határozatlan névelő idegenszerű, mellőzhető alkalmazása: *... egy történelmi határt lép át*. – A riportalanyoktól, főleg politikusoktól, közéleti szereplőktől többször hallhattuk az évszámok fölöslegesen túlpontosított változatát (*2007 – kettőezerhét; helyesen: kétezerhét*). Jelzőként a *két* számnevet használjuk, ha nem okoz félreértést, így a következő mondatban is jobb lett volna: *Kettő diszvendége lesz a gálaestnek*. Ezzel szemben elfogadható, sőt helyeselhető az elhangzott változat ebben a kijelentésben: *„Kettő százalékuk mondta, hogy a drogfüggő az bűnöző.”* (Itt valóban nem mindegy, hogy a hallgató a *két* százalékot esetleg *hét*nek érti.)

A komplex szövegtani elemzés kiválóan mutatja, hogy a nyelvi szintek és a szövegalkotó tényezők nem választhatók el egymástól, legföljebb csak az ilyen mesterséges részelemzésekben. Érdekes összefüggés lehet például a szövegtagolás és a nyelvhelyesség, pontosabban helyes fogalmazás között, ahogy azt következő idéze-

tünk tanúsítja: ... *a svájci tulajdonú cement- és betongyártással foglalkozó cég*; az egész kifejezést egyetlen szakaszhangsúly (*svájci*) fogja össze, így a *tulajdonú* jelző szünet nélkül egybekapcsolódik a következő mondatrészszel (*cement-*). Idézetünkben a korábban már említett halmozott jelzős szerkezetek okoznak gondot, ám némi átalakítás segít kiküszöbölni a tagolási hibát. Kétféleképpen járhatunk el: egyrészt vesszővel és szünettel elválasztjuk egymástól a két szerkezetet: *a svájci tulajdonú, cement- és betongyártással foglalkozó cég*. Másrészt viszont kiküszöbölhetjük a szórend okozta tagolási gondot: a két összetartozó fogalom nagyon eltávolodott egymástól. Jobb megoldás: *a cement- és betongyártással foglalkozó svájci tulajdonú cég*.

7. Stílusváltás.

Az imént vázolt, közismert jelenségeknél sokkal fontosabbnak tarthatjuk a stílusváltás folyamatát. A választékosnak, igényesnek tartott mintanyelvünk – korábbi megnevezéssel a normatív nyelvváltozat, illetőleg mai szóhasználatnál a sztenderd – egyfelől folyamatosan bővült közvetlen hangú, bizalmas, sőt egyre erőteljesebb csoportnyelvi (argó, szleng) elemekkel, egyre durvább kifejezésekkel. Kemény Gábor már az 1992-es nyelvművelő konferencián felhívta erre a figyelmet, ám akkori példái manapság már nem is szűnnek szemet (Kemény 1993, 416). Az utóbbi években különösen a közéleti, politikai nyelvhasználat szavakban is érzékelhető eldurvulásának voltunk tanúi, amelyet óhatatlanul közvetített, továbbadott a rádió is: *lenyúl, az átverés költségvetése, handabandázik, mutyizás, kutyvasz* (pl. hivatalos tervezetekre, előterjesztésekre vonatkoztatva), *az embereket hülyítik*. Előttünk zajlott le, hogy a másfél évtizedes enyhítő-finomkodó *csúsztatásból* mostanra *hazugság* lett. De utalhatunk másféle szövegkörnyezetre is. A rádió kulturális sávjában hangzott el egy olyan félórás beszélgetés, melynek színész résztvevői annyira bizalmasra, lazára vették a figurát, hogy tucatnyiszor hangzottak el – itt most nem idézendő – obszcén kifejezések. Enyhébb példával élve, a közelmúltban készült az a reklámjelenet, amelyben két fiatal – egy fiú és egy lány – rendkívül türelmetlen, ingerült hangon vitatkozik egymással. A mindennapinak nevezhető helyzetgyakorlatot a stíluson kívül a szóhasználat is aláfesti a következő elemekkel: *gáz van, kutyü*. Az erőteljes stílusváltást kiválóan szemlélteti, hogy négy évtizede még határozott nyelvművelői tiltakozást váltott ki A Tenkes kapitánya tévéfilmsorozat hatására születet, üde gyermekhangon előadott dal egy sorának stílusa (*Én úgy imádom ezt az irtó klassz kapitányt!*) az *irtó* és a *klassz* jelzők köznyelvbe emelésével.

Köznyelvünket tehát a rétegnyelvek is alakítják, és egyre általánosabb a bizalmas, olykor zavaróan bizalmaskodó stílus. Mindez szorosan kapcsolódik és egyben átvezet mondandónk következő részére, a magatartáskultúra területére.

8. Magatartáskultúra.

Kultúra, viselkedés és annak nyelvi vetülete szorosan összefügg egymással. Ezek gondjait évtizedek óta folyamatosan jelzik a szakemberek, ám a problémák – a 20. században többször megélt gyökeres társadalmi változások miatt – mindig újratermelődnek. Érintkezésünk következő területeiről érdemes itt szólnunk: a tegeződés terjedése, a magázás és az önözés, illetőleg a megszólítási zavarok (vö. Domonkosi 2002).

Bővebben most csak a megszólítási zavarok rádiós vetületéről. Sokszor tapasztaljuk, hogy a beszélők nem találják a megfelelő megszólítási formát, és a legegyszerűbb megoldást választják: inkább elkerülik a megszólítást. Előfordul ez a riportokban, beszélgetésekben is, és akkor különösen feltűnő, ha magas beosztású nyilatkozót szólaltat meg az újságíró. Az udvarias eljárás ilyenkor a beosztás + *úr*, illetőleg a beosztás + *asszony* megszólítás: *elnök úr*, *elnök asszony*, *miniszter úr*, *miniszter asszony*. Áldemokratikus elkerülő stratégia helyettük a vezetéknev + beosztás, és nem is mindig helyénvaló. Gondoljuk el a következő esetet: Kit szólíthatunk a kórházban *Szabó úrnak*? Semmiképpen sem a professzor urat vagy az igazgató-főorvost, de még az adjunktust sem. *Szabó úr* lehet a kórházban a portás, a raktáros vagy sokféle más beosztásban tevékenykedő munkatárs, és ezzel a formulával kellőképpen kifejezzük a tiszteletünket. Az udvariasságnak tehát fokozatai, árnyalatai vannak. Mégis egyre sűrűbben előfordul, hogy magas társadalmi presztízsű személyeket az utóbbi, *Szabó úr*-féle módon szólít meg a beszélgetőtárs. A társadalmi normák sem állandóak, és elképzelhető, hogy idővel a szokás ezen a téren is változik.

Felhasznált irodalom

- Balázs Géza 2000. *Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája*. A Magyar Rádió kiadványa, Budapest.
- Bóna Judit 2006a. *A beszédtempó*. Vizsgálati jelentés a Magyar Rádió Nyelvi Bizottsága számára. 2006. március.
- Bóna Judit 2006b. A beszédtempó sajátosságai. In: *II. egri kiejtési konferencia. Az Eszterházy Károly Főiskola Tudományos Közleményei*. Eger, Líceum Kiadó. 79–87.
- Domonkosi Ágnes 2002. *Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek nyelvhasználatunkban*. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 79. sz.
- Kemény Gábor 1993. Normaváltás közben. *Magyar Nyelvőr*: 416–7.

Balázs Géza

A Magyar Rádió Nyelvi Bizottsága (1976–2006)

A Magyar Rádió Nyelvi Bizottsága 1976-ban alakult meg a Magyar Rádió nyelvi állapotának figyelemmel kísérésére, elemzésére, kritikájára és javítására. A Nyelvi Bizottság a kezdetektől fogva szorosan együttműködik a Mikrofonbizottsággal és a beszédtanárokkal. 30 éves fennállása alatt csaknem 320 ülésen mintegy 200 témát tárgyalt. A Magyar Rádió Oktatási Osztálya által kiadott jegyzetek, tanulmányok 26 kötetben jelentek meg. Ebben az összeállításban adjuk közre először a kötetek bibliográfiai adatait. A kötetek többnyire „belső használatra” jelentek meg, nem kerültek könyvárusi forgalomba, de a Magyar Rádió munkatársai, a különböző tanfolyamok hallgatói megkapták, és a nagyobb könyvtárakba is eljutottak. Néhány könyv később más, változatlan vagy átdolgozott kiadásban is felbukkant.

Szabályozások. A Nyelvi Bizottság működését elnöki utasítás szabályozza. (Pl. 7/1993., 3/1999. és a 6/2002. elnöki utasítás.) A Magyar Rádió Közszolgálati műsor-szolgáltatási szabályzatának IV. pontja kiemelten foglalkozik A magyar kultúra, az anyanyelv ápolásának és a műsorkészítők nyelvhasználatának szabályaival.

Ülések. A Nyelvi Bizottság a nyári szünetet kivéve havonta egyszer ülésezik éves munkaterv alapján. Az ülések témája rendszerint az adófőszerkesztők, a műsorkészítők kérésére egy-egy műsor (műsorsorozat) nyelvi elemzése. Néhány alkalommal a Nyelvi Bizottság saját maga is kijelöl műsorokat, témákat, illetve évente egyszer – az elnöki utasításból következően is – együttes ülést tart a Mikrofonbizottsággal és a beszédtanárokkal. Ezen túlmenően a bizottság tagjai rendszeresen figyelik a rádió műsorait, észrevételeikről folyamatosan tájékoztatják a felelős vezetőket és a műsorkészítőket.

Az ülések minden esetben nyilvánosak, azokra az érintetteken túl a Magyar Rádió felső vezetői, adófőszerkesztői, vezető szerkesztői és munkatársai is meghívást kapnak. Az érintett műsorok felelős vezetői és szerkesztői általában megjelennek az üléseken, köszönik az észrevételeket, javaslatokat, de hasznos lenne, ha minden érintett vezető és szerkesztő élne ezzel a lehetőséggel.

Konferenciák. A Nyelvi Bizottság ösztönzője volt az Oktatási Osztály rendezésében tartott négy anyanyelvi konferenciának. 2001. december 3-án, a Magyar Rádió Mikrofon- és Nyelvi Bizottságának 25. évfordulója alkalmából ünnepi Anyanyelvi Konferenciát rendezett a rádió Márványtermében, amelyen 9 előadás hangzott el 157 érdeklődő jelenlétében. (A konferencia anyaga kiadványban is megjelent.)

2002. december 6-án rendezték meg a II. Anyanyelvi Konferenciát, amelyen 8 előadás hangzott el 180 érdeklődő jelenlétében. (Ennek az anyaga is megjelent.)

2003. december 1-jén a III. Anyanyelvi Konferencián 8 előadás hangzott el, kb. 150 érdeklődő jelenlétében. (Ennek az anyaga is megjelent.)

A 2004. december 3-án megrendezett IV. (egyben az utolsó) Anyanyelvi Konferencia (7 előadóval, kb. 100 érdeklődővel) anyaga sajnos már nem látott napvilágot.

Megállapítások, észrevételek a Magyar Rádió nyelvhasználatáról. A Magyar Rádió nyelvhasználata a mai magyar nyelv mintáját, egyúttal a közszolgálati média nyelvi normáját jelenti, ezért egyáltalán nem mellékes, hogy milyen minőségű.

A Magyar Rádió nyelvi állapota alapvetően jónak, kielégítőnek, egyes „szerepekben”, pl. a rádióbemondók beszédében pedig példamutatónak tekinthető. Ma a Magyar Rádió bemondói beszélnek magyarul a legszebben és legigényesebben. (Nem véletlen, hogy rádióbemondókat kértek föl a MÁV utastájékoztató rendszerébe.) A Magyar Rádió hivatásos megszólalóinak (bemondó, műsorvezető, riporter stb.) többsége elfogadja, hogy a hangzó nyelv a legfontosabb munkaeszközük, ennek folyamatos karbantartására, fejlesztésére szükség van.

A rádió hivatásos beszélői többségének megfelelő, sőt kellemes orgánuma van, de sajnos még mindig akad beszédhibás megszólaló. Alapvető kiejtési hibát is keveset találunk, talán főként az idegen szavak és nevek (mozaikszók) kiejtésében tapasztalható zavar. Ennek oka azonban csak ritkán egyéni tájékozatlanság, sokkal inkább a megegyezés, a megbeszélés hiánya. A hangsúlyozásban és hanglejtésben azonban továbbra is makacsul jelentkeznek az alapvető nyelvi hibák.

A szóhasználatban különösen az új és az idegen szavak vetnek fel értelmezési problémát. A Nyelvi Bizottság folyamatosan figyelemmel kíséri az idegen szavak rádióbeli megjelenését. Fábián Pál kutatásai szerint a Magyar Rádióban az idegen szavak használata az „elviselhetőség határain belül” marad, s ez jórészt a munkatársak „fordítói” tevékenységének köszönhető, ám ennek a küzdelemnek folyamatosnak kell lennie.

A nyelvtani hibák között különösen az igekötők, a vonatkozó névmások használatában vannak bántó jelenségek. Ezek is rendkívül makacs hibának számítanak, holott használatuk szabályainak megtanulása nem különösebben nehéz.

A Nyelvi Bizottság különösen érzékenyen figyeli a kommunikációs kultúra színvonalát (köszönések, megszólítások, udvariasság, tegeződés, magázódás, nyelvi durvaság).

A Magyar Rádió nyelvi normáját, amelynek írásos dokumentuma az ún. Követelményminimum, időről időre a változó nyelvállapothoz kell igazítani, bizonyos új nyelvi jelenségeknek polgárjogot kell adni.

Egy időben a bizottság programjában kiemelten szerepelt a vidéki stúdiók nyelvi állapotának vizsgálata. A következő stúdiókról készültek elemzések: Balázs Géza: A debreceni stúdió nyelvi állapota, Fábián Pál: A pécsi stúdió nyelvi állapota, Bencédy József: A miskolci stúdió nyelvi állapota, Szathmári István: A szegedi stúdió nyelvi állapota. Az elemzők megállapították, hogy a vidéki stúdiók nyelvi állapota is megfelelő, bizonyos műsortípusok esetében példás, s nagyon öröndetes, hogy a nyelvjárási jelenségek is felbukkannak a nyelvhasználatban.

Ezt a bizottság mindig örömmel fogadja, hisz a modern nyelvstratégiának része a helyi nyelvváltozatok népszerűsítése is. Ebben a Magyar Rádió szintén sokszor mutat példát.

A Nyelvi Bizottságnak nem feladata a nem hivatásos beszélők nyelvi teljesítményének a vizsgálata, de óhatatlanul ezzel is kapcsolatba kerül. A nem hivatásos beszélők nyelvállapota rendszerint magán viseli a változó köznyelv legtöbb, sokszor kedvezőtlen jellemvonását (hadarás, dallamlebegtetés, bürokratikus nyelvhasználat, keverék szerkesztésmód stb., öröndetes viszont, hogy a meteorológusok és „informosok” beszédképzése is folyamatosan zajlik, és ők is kéri a nyelvi elemzést).

Függelék

A Nyelvi Bizottság tagjai (1976–2006)

1976. június

Elnöke: Bozó László főrendező

Tagjai: Cserés Miklós rendező, Deme László nyelvészprofesszor (JATE) (társelnök), Rapcsányi László riporter főmunkatárs, Szathmári István egyetemi tanár (ELTE BTK)

Titkárai: Papp Zoltán osztályvezető, Kerekes László oktatási csoportvezető

1986. október

Elnök: Kiss Kálmán, a Magyar Rádió alelnöke

Társelnök: Deme László ny. egyetemi tanár, Bozó László egyetemi docens, igazgató-főrendező, a Mikrofonbizottság elnöke

Tagjai: Lőrincze Lajos c. egyetemi tanár, Bencédy József főiskolai tanár, Tímár György író, Fábián Pál egyetemi tanár, Szathmári István egyetemi tanár

1991. február

Elnök: dr. Kiss Kálmán

Társelnökök: Deme László ny. egyetemi tanár, Pós Sándor főrendező, a Mikrofonbizottság elnöke

Titkárok: Sumonyi Papp Zoltán író, szerkesztő, Kerekes László, az Oktatási Osztály vezetője

Tagjai: Balázs Géza egyetemi adjunktus (ELTE BTK), Bencédy József főiskolai tanár, Fábíán Pál egyetemi tanár (ELTE BTK), Hanthy Kinga újságíró (Magyar Nemzet), Lőrincze Lajos c. egyetemi tanár, Szathmári István egyetemi tanár (ELTE BTK), Tímár György író

2001. júniusában elhunyt Kerekes László, a bizottság titkára. 2002. október 1-től a Nyelvi Bizottság titkára Szigethy Emma, az Oktatási Osztály vezetője lett. 2002. júliusában elhunyt Kiss Kálmán, a Nyelvi Bizottság elnöke. A Magyar Rádió Rt. elnöke 2002. augusztus 1-től Balázs Gézát, a Nyelvi Bizottság tagját bízta meg az elnöki teendők ellátásával.

2002. szeptemberében lemondott a Nyelvi Bizottság társelnöke, Deme László.

A bizottság tagjai 2002–2006.

Elnök: dr. Balázs Géza egyetemi tanár (ELTE BTK)

Titkár: Szigethy Emma (2004. december 31-ig)

Tagok: dr. Bencédy József ny. főiskolai tanár (ELTE TFK), dr. Bözsöny Ferenc, a Magyar Rádió ny. főbemondója, dr. Fábíán Pál ny. egyetemi tanár, professor emeritus (ELTE BTK), Hanthy Kinga újságíró (Magyar Nemzet), dr. Pusztai Ferenc egyetemi docens (2003-ig), Sumonyi Papp Zoltán író, szerkesztő (Magyar Rádió), dr. Szathmári István ny. egyetemi tanár, professor emeritus (ELTE BTK), dr. Zimányi Árpád főiskolai tanár (EKF) (2003-tól).

A Magyar Rádió Rt. elnöke 2002-től a társelnöki posztot megszüntette.

A bizottság tagjai 2006–

Elnök: dr. Balázs Géza egyetemi tanár (ELTE BTK)

A titkári poszt nincs betöltve.

Tagok: dr. Aczél Petra docens (EKF, PPKE), dr. Bódi Zoltán főiskolai docens (ELTE BTK), Bóna Judit egyetemi tanársegéd (ELTE BTK), dr. Gósy Mária egyetemi tanár (MTA-ELTE), dr. Markó Alexandra egyetemi adjunktus (ELTE BTK), dr. Zimányi Árpád főiskolai tanár (EKF).

A bizottság munkáját folyamatosan Várszegi Ágnes, a humánpolitikai osztály munkatársa segíti.

A Nyelvi Bizottság kiadványai

A Nyelvi Bizottság szakmai gondozásában a Magyar Rádió Oktatási Osztálya az alábbi kiadványokat jelentette meg:

- Deme László: A nyelvi érintkezésformák problémái a rádióban. 1991. (1997)
- Wacha Imre: A retorika vázlata. Kéziratként. 1992.
- Bencédy József szerk.: A hatékony rádiózásért. A Rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1976–1991). 1993.
- Vékássy László: Gondolatok a riporter, műsorvezetői magatartás néhány pályakövetelményéről. Vázlat. 1994.
- Vékássy László: Gondolatok a riporter, műsorvezetői magatartásról. Vázlat. 1994.
- Vékássy László: Szempontok a riport készítéséhez. Vázlat. 1994.
- Bencédy József szerk.: A hatékony rádiózásért 2. A Rádió nyelvi bizottságának elemzéseiből (1985–1993.) 1994.
- Fábián Pál: A körzeti stúdiókról. A Magyar Rádió nyelvi bizottságának elemzései (1993–1994). é. n. [1995]
- Balázs Géza: Médiakommunikáció. A nyelvi közszolgálatosság. 1996.
- Szathmári István: A vonatkozó névmások használatáról. 1996.
- Vékássy László: A verbális áttevődés problémái. 1996.
- Balázs Géza: A rádiós kommunikáció. Tanulmányok a Magyar Rádió Nyelvi bizottságának műhelyéből. 1997.
- Gósy Mária: A magyar beszéd tempója és a beszédmegértés. 1997.
- Vékássy László: A rádiós személyiségről. A hivatásos beszéd és személyiség. Kézirat. 1997.
- Wacha Imre: Gondolatok a rádióhírek nyelvéről és kommunikativitásáról. 1997.
- Wacha Imre: Beszédművelési gyakorlószövegek. Beszédtechnika, szövegértelmezés, szövegmegeközelítés, beszédstílus. 1997.
- Balázs Géza: Kommunikáció- és médiaismereti szöveggyűjtemény I-II. Budapest, 1998. (2002)
- Szecső Tamás: Tömegkommunikáció és társadalom. Három tanulmány. 1998.
- Salamon István (szerk.): Rádiótörténeti szöveggyűjtemény. 1999.
- Balázs Géza: Médiaműfajok. Összefoglaló az újságok, a rádió és a televízió műfajairól. 1999. (2002)
- Wacha Imre: Szöveg és hangzása. Cikkek, tanulmányok a beszédéről. 1999.
- Balázs Géza: Médianorma. A nyilvános megszólalás esztétikája. 2000. (2002.)
- Balázs Géza: Médianyelv. Az igényes sajtó/média nyelve. 2000. (2002.)
- Hanthy Kinga (szerk.): Huszonöt éves a MR Rt. Mikrofon- és Nyelvi Bizottsága. Ünnepi konferencia, 2001. december 3. Budapest. 2002.
- Szigethy Emma (szerk.): Anyanyelvi Konferencia, 2002. december 6. Budapest. 2002.
- Bognár Nándor (szerk.): Anyanyelvi Konferencia, 2003. december 1. Budapest. 2003.

Összeállította: Balázs Géza és Várszegi Ágnes

Hulyák-Tomesz Tímea

A televíziós sporttudósítások jellemzői

A média nyelvének, stílusának több rétege van, ugyanúgy, ahogyan az egyes sajtóorgánumok is változatos képet mutatnak. Tehát ahogyan különböznek a sajtótermékek tematikái, úgy különülnek el a műfajok és az azokhoz illeszkedő stílus, nyelvezet. (Zimányi 2004, 31.)

Az alábbiakban a televíziós sporttudósítás nyelvi jellemzőit vizsgálom, amelyek tehát az előbbi megállapításból kiindulva egyrészt magából a műfajból, másrészt a kommunikatív szituációból adódnak. Az előadás kerete teljes körű elemzést nem tesz lehetővé, ezért elsősorban arra voltam kíváncsi – fölhasználva munkámhoz Andok Mónika hírrel kapcsolatos kutatásait –, hogy mennyiben tér el egymástól a tájékoztató műfajcsalád két tagja, a hír és a tudósítás. Választásom azért esett a tudósítások közül a sporttudósításokra, mert azok tartalma sematizált, információ-tartalma rendkívül tömör. Nagyon leegyszerűsítve azt is mondhatnák, hogy csupán háromféle adatot közölhet: nyert, veszett, döntetlent játszott. Éppen ezért a nyelvi megformálásnak megnő a szerepe, a stílus, a közlő személyisége az, ami érdekessé teheti a közleményt. A kutatáshoz azokat az elemzési pontokat használtam, amelyeket Tolcsvai Nagy Gábor (2001) ajánl a szövegtípusok vizsgálatához.

A tudósításokat a Magyar Televízió két sportriportere készítette a torinói téli olimpián, tehát a Telesport című műsorban hangzottak el 2006. február 10. és február 24. között.

Kifejtettség, bennfoglalás mértéke

A tudósítás is (a hírhez hasonlóan) válaszol a műfajismereti könyvekben megadott képlet – $5W + 1H$ – kérdéseire, vagyis tartalmazza azt, hogy ki, mikor, hol, mit, hogyan és miért tett.

- Ki tette: a vizsgált szövegek mindegyikében szerepelt.
- Mikor tette: ez esetben az események az olimpián történtek, tehát olyan információ, amit nem szükséges megfogalmazni, hiszen a néző háttértudásában benne van, hogy aznapi, esetleg előző napi történésről van szó.
- Hol tette: ugyanaz mondható el erre a kritériumra is, mint az előzőre. Mindenki előtt ismert, hogy hol történik az esemény, ezért nem lényeges eleme a tudósításnak. Ennek ellenére előfordul, hogy megjelenik a szövegben:

„Ismét egy orosz a legesélyesebb, de ezen már senki sem csodálkozik itt, a torinói téli olimpián.”

vagy: „Újabb arany a torinói téli olimpián.”

vagy: „Taroltak az osztrákok, vagyis méltóképpen koronázták meg szenzációs teljesítményüket a sestriere-i lejtőkön.”

- Miért tette: a legtöbb esetben szerepelt.
- Hogyan tette: minden esetben szerepelt.

„Az oroszok zsenialitását mutatja, hogy az olasz szurkolók előtt is *tökéletes programot futottak be, így átvették a vezetést.*”

A sporttudósítást speciális tudósításnak tekinthetjük, hiszen az eredmény közzététele mellett a cselekmény visszaadása, a történetek mikéntje, dramaturgiája, a fordulatot hozó mozzanatok megjelenítése nem csupán formai elem (Szigethy 2002, 64).

Ahogy Balázs Géza (1999, 18) megállapítja, a sporttudósítás legfontosabb eleme a sportág meghatározása, valamint az eredmények ismertetése, s ami új elem a hírhez képest, hogy a tudósító emellett a legizgalmasabb, legjellemzőbb akciókat is bemutatja, visszaadva ezzel a sportesemény hangulatát.

A nézőpont jelöltsége

Mindezzel már el is jutottunk a tudósítás következő fontos jellemzőjéhez, s talán ez az, ami leginkább megkülönbözteti a hírtől: a közlő itt minden esetben jelölt. A szöveg elhangzásakor megjelenő képsorokon minden esetben feltüntetik a készítő(k) nevét, és itt nemcsak a tudósító személyazonossága lesz ismert, hanem a képi anyag megszerkesztője is (operatőr, vágó).

A hírek esetében az esemény a lényeges, nem az, hogy ki prezentálja, sőt, éppen az a fontos, hogy az író személye rejtve maradjon. A televíziós tudósításoknál azonban nagyon gyakran nem csupán nyelvileg érzékelhető a tudósító személye (a megfelelő igealak használatával, hangulatfestés által, a helyszín bemutatásával), hanem vizuálisan is megjelenik. Erre a sporttudósításoknál is találunk példát: egy-egy közvetítés előtt vagy után, ha a tudósító a sportesemény előzményeiről (játékosok készülődése, pálya – stadion bemutatása) tájékoztatja a nézőket.

Az általam vizsgált tudósításoknál a kommunikátor sosem jelent meg a képernyőn. Személye viszont azonosítható, hiszen amellet, hogy a neve megjelent a képsorokon, a tudósítást is az ő hangján lehetett hallani. A lezajlott versenyszámok közvetítései alapján tehát maga a tudósító foglalta össze 1–2 percben a sportesemény lényegét, ismertette az eredményeket, kiemelve a legizgalmasabb pillanatokat.

Még a tudósító személyénél maradv megemlítendő, hogy annak a kiválasztásában, hogy melyik sportág eseményeiről ki tudósít, többféle szelekciós elv érvényesül. (Vö. Beck–Hadas 1997, 55.) Egyrészt vannak sportágakra szakosodott riporterek, hiszen elengedhetetlen, hogy a közvetítő / tudósító ismerje az adott sportág

szabályait, szakkifejezéseit, másrészt ritkábban ugyan, de alkalmazzák a nemek szerinti szelekciót is: a nők által szívesebben nézett, kedveltebb sportágak versenyközvetítéseit nők tudósítják (torna, jégtánc), a férfi nézőkhöz kötődőket pedig férfiak (futball, ökölvívás).

A kommunikációs színterek jellemzői

A kommunikációs színtér (tipikus beszédhelyzet) szerint most csupán a televíziós sporttudósításokat vizsgáltam (néhány ponton összehasonlítva a nyomtatott formában megjelenttel). A televízióban közölt sporttudósításnak több megjelenési formája van: a leggyakoribb a monologikus és a párbeszédes. Mindkettőre igaz, hogy valamilyen mértékben tervezett szövegek.

Az általam vizsgáltak kivétel nélkül monologikus felépítésűek, narrációként jelentek meg a sportközvetítésekből kiemelt képsorok alatt. A tudósításokat minden esetben a műsorvezető konferálása előzi meg. A műsorvezető személyével, szerepével nem foglalkoztam, bár érdemes lenne megvizsgálni azt is, hogy az általa elmondottak milyen kapcsolatban vannak magával a tudósítással. Tekinthetjük-e esetleg azt a szöveget leadnek?

A televíziós tudósítások cím nélküliek, ellentétben a nyomtatásban megjelentekkel. Mivel felolvasott szövegről van szó, stilizált, nem nagyon találkozunk beszélt nyelvi jellemzőkkel: szóismétléssel, töltelékszavakkal, körmondatokkal. A narratív rész jelentését minden esetben képi megjelenítés gazdagítja, egészíti ki. Kifejtettségére elmondható, hogy szinte minden esetben hordoz többletinformációt is:

- a sportoló előző eredményei (milyen sporteseményeken vett részt)
- ki a felkészítő, edző
- esetleg megemlíti a felkészülés helyét
- értékelést, összegzést is tartalmazhat

A szöveg szerkezete

A sporttudósítások esetében ugyanúgy, mint a hírekkel kapcsolatban is lényeges eltérés lehet a nyomtatott és az elektronikus közlés között. A televíziós publikálásnál fontos körülmény, hogy a közölt információkat egyszeri meghallgatás után kell megértenie a közönségnek. A sporttudósítások struktúráját maga a tartalom adja: legtöbb esetben az eredmények sorrendi bemutatása.

Ennek ellenére szerkezeti felépítésében nagyon változatos, az információkat, vagyis az elsősorban az eredményeket többféle sorrendben, formában közölhetik. A tényeket lehet időrendi sorban csoportosítani, ok-okozati összefüggéseket figyelembe véve közzétenni. Ezekben az esetekben a tudósítás lineáris építkezésű.

Sasha Cohen vezet a nők rövid programja után. Az amerikai tökéletes gyakorlatot mutatott be, és csupán három századdal előzi meg az a nála jóval esélyesebbnek

tartott orosz Irina Szluckaját, aki idén már sporttörténelmet írt azzal, hogy hétszeres Európa-bajnok lett.

Sebestyén Júlia elesett a lúcban, így jelenleg a 16., de megfogadta, tovább harcol, és a kúrben bebizonyítja, igenis meg tudja csinálni ezt az ugrást is.

Pavuk Viktória a program összetevőkre kapott alacsony pontokat, így ő a 19. helyről várja a folytatást.

Egy másikfajta építkezés, amikor az epizódok mozaikszerűen követik egymást. Ez az úgynevezett körkörös szerkesztés. Az elektronikus médiában egyre inkább ez utóbbi kezd terjedni, a közlés jellege miatt. Ahogyan említettem, a televíziós tudósítást nézve a nézőnek nincs lehetősége arra, hogy – egy-egy információt nem értve – újra megnézze, meghallgassa a tudósítást. Ezért egyre gyakrabban alkalmazzák ezt a szerkesztési eljárást. Ebben a szerkezetben a tudósítás elején elhangzott információt a végén megismételik.

Taroltak az osztrákok, vagyis méltóképpen koronázták meg szenzációs teljesítményüket a sestriere-i lejtőkön. A műlesiklásban Benjamin Raich győzött Reinfried Herbst és Rainer Schönfelder előtt, vagyis szomszédaink teljesen kikapították maguknak a dobogót. Az óriás műlesiklásban már aranyérmes Raich ezúttal – tőle szokatlanul – már az első futam után vezetett. Igaz, a nagy vetélytársak közül a hazai közönség előtt versenyző Giorgio Rocca és az amerikai Ted Ligety is kiesett. A második futamban aztán a korábbi világbajnok Kalle Palander is rosszul vett egy kaput, ***így pedig az osztrákok diadalmenetben foglalhatták el a teljes dobogót.***

A tudósítások stílusáról

Stilisztikai szempontból a sporttudósítások lényeges különbséget mutatnak a hírekhez képest, mert míg a hírek írói általában mellőzik a képszerűséget, a melléknevek használatát (hiszen azok esetleg állásfoglalást, minősítést hordoznak), addig a tudósításokban előszeretettel alkalmazzák azokat. Persze ezt a megállapítást is lehet árnyalni, hiszen egyáltalán nem mindegy, hogy a tudósítás mennyire tervezett, vagy tartalmaz-e dialógust.

Az általam vizsgáltak jól szerkesztettek, s ez a stílusban is megmutatkozik. A sportesemény közvetítése után íródtak, és szükségszerűen átadják azok hangulatát is, itt-ott értékelik a látottakat, hallottakat. A közvetítések során a kommunikátor nagyon sok képszerű elemet használ – a legtöbb esetben metaforát, egy-egy izgalmasabb szituáció kapcsán túlzást, a történetek értékelésekor esetleg iróniát. Ezeket az eszközöket többnyire a tudósítások is őrzik. Tehát a stílust maga a mondanivaló adja.

A **metaforák** egy része a közvetítések nyelvezetébe épült kifejezéseket tartalmazák (Nemesi 2005, 72). Ilyen például a **harc**, **küzdés**, amit a verseny szinonimája-

ként használnak: *Sebestyén Júlia elesett a lúcban, így jelenleg a 16., de megfogadta, tovább harcol, és a kűrben bebizonyítja, igenis meg tudja csinálni ezt az ugrást is.*

A következő csoportba azok a kifejezések sorolhatók, amelyek a **fejlemény bemutatására** hivatottak:

A második futamban aztán a korábbi világbajnok Kalle Palander is *rosszul vett egy kaput, így* pedig az osztrákok diadalmenetben foglalhatták el a teljes dobogót.

A harmadik helyért a franciák *nagy csatában előzték meg* a svédek, az előzetesen favoritnak tartott norvégok viszont Björn Lind fantasztikus teljesítménye ellenére is csak az ötödik helyet tudták megszerezni.

Ebben az utóbbi szövegrészben a kettő együttesen jelenik meg.

Az expresszivitás fokozására gyakran használnak **túlzásokat**: „Björn Lind *fantasztikus* teljesítménye ellenére is csak az ötödik helyet tudták megszerezni”; „Torinóban ő lett a *műlesiklás királynője*”; „a többiek még csak *megközelíteni sem tudtak*”; „aki idén már *sporttörténelmet* írt azzal, hogy hétszeres Európa-bajnok lett”

Nagyon gyakran használnak **állandósult kifejezéseket** is. Ilyenek például: *nem remegett meg a lába, méltóképpen koronázta meg, diadalmenetben foglalták el, és itt jött a képbe, jó az öreg a háznál.*

Az események értékelése kapcsán helyenként **iróniával** is találkozhatunk: „A magyar induló Tuss Réka 49.-ként fejezte be a versenyt, de a *lényeg, hogy befejezte.*”

A televíziós sporttudósításoknál az információt a kép és a hang együtt hordozza. A tudósító a képet tölti meg tartalommal, hiszen nem azt kell elmondania, hogy mi történik (azt mindenki látja), hanem többletinformációt kell adnia, amit a stílussal tud biztosítani. Csak ezáltal tudja a nézőt a képernyő előtt tartani. A történet adott, a drámaiságot különböző stilisztikai elemekkel lehet biztosítani.

A metaforikusság tehát elválaszthatatlan jellemzője a sport nyelvezetének (Nemesi 2005, 74). A szókincs fejlesztésére több gyakorlatot is alkalmaznak a riporterek. Erre említett egy-két példát Török László egy korábbi konferencián. Ebből emelnék ki egyet: A Magyar Rádió munkatársai a szerkesztőség ablakán kitekintve 1–1 perces beszámolót tartottak arról, hogy mi történik kint. A bemutatandó helyszín a Magyar Rádió udvarának legunalmasabb része volt, ahol ha már egy macska átsétált az udvaron, izgalmas jelenetnek számított.

A sporttudósítás megfogalmazásának természetes velejárója a szaknyelv, az adott sportág szókincsének használata. Én két sportriporter – egy nő és egy férfi – tudósításait vizsgáltam, kíváncsi voltam arra, hogy egyéni nyelvhasználati jellemzők kimutathatók-e a szövegeikben. Lelkesebb nézők egy idő után már azonosítani tudják a riportert egy-egy gyakran alkalmazott szófordulat alapján (Knézy: *Jó estét, jó szurkolást!*; Szántó: *Legyen szép és mosolygós napjuk!*), de effajta jellemzőket a tudósítások vizsgálata során nem találtam.

A legtöbb, ami kimutatható volt, hogy egyikőjük gyakran alkalmazott felsőfokú melléknevet, többnyire lineáris szerkesztésű tudósításokat fogalmazott, a másik több állandósult kifejezést használt, összetettebb mondatokat alkotott. Ez az eredmény talán magyarázható azzal is, amit Griffin egyik tanulmányában olvashatunk, miszerint, ha a nők egy férfiak által uralt szakmában érvényesülni akarnak, kénytelenek hangot váltani: tudatosan úgy kezdenek beszélni, mint a férfiak, szélesebb spektrumban gondolkodnak és sportból vett analógiákat használnak (Griffin 2003, 475).

Felhasznált irodalom

- Andok Mónika 2004. *A hír mint szövegtípus konstruálódása a társadalmi kommunikációban*. PhD-értekezés. Pécs–Budapest. Kézirat.
- Balázs Géza 1999. *Médiaműfajok*. Magyar Rádió Rt. Oktatási Osztálya, Budapest.
- Beck László – Hadas Miklós 1997. Olimpia és nemzeti identitás. *Jel-kép* 1, 49–59.
- Domokos Lajos 2005. *Press (A nyomtatott és az elektronikus újságírás elmélete és gyakorlata)* Domokos Press Kiadó, Budapest.
- Griffin, Em 2003. *Bevezetés a kommunikációelméletbe*. Harmat Kiadó, Budapest.
- Nemesi Attila László 2005. Az alakzatprodukció empirikus kutatásának dilemmái, In: Ivaskó Livia (szerk.): *Érthető kommunikáció*. Szegedi Tudományegyetem Médiatudományi Tanszék, Szeged.
- Szigethy András 2002. Tájékoztató műfajcsalád, In: Bernáth László (szerk.): *Új műfajismeret*. Sajtóház, Budapest. 2002.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2001. *A magyar nyelv szövegtana*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Zimányi Árpád 2004. Bulvárlapok cikkeinek szövegtani elemzése, In: H. Varga Gyula (szerk.): *Kommunikáció és nyelvhasználat*. Líceum Kiadó, Eger.

Nemesi Attila László

Nyelvi minták és viselkedésbeli háttérük a kereskedelmi televíziók magyar gyártású szappanoperáiban

Ha igaz, hogy a szappanoperák felnőtt mesék (Antalóczy 2001), közönségük hűsége, kitartása is a gyerekek mese iránti rajongásához hasonlítható: dacára a régen kiismert, panelszerűen beilleszthető cselekményelemeknek, a sematikus jellem-, szituáció- és társadalomábrázolásnak, a beszűkült tárgyi és életvilágnak, emberek miliói számára világszerte valamiféle rituális örömforrás és intimitásélmény nap mint nap a megszokott időben bekapcsolni a televíziót és önfeledten élvezni a futószalagon gyártott folytatást. A személyközi viszonyok (család, párkapcsolat, barátság, munkahelyi relációk) és érzelmek (vonzalom, gyűlölet, szeretet, harag, irigység stb.) mindenki által átélhető elemi formái köszönnek vissza ezekben a történetekben alig változó szereplőkkel, akikhez a néző úgy hozzászokik, hogy szinte együtt éli meg velük konfliktusait, dilemmáikat, boldogságukat és bánatukat, sikereiket és kudarcaikat. Az azonosulást (illetve elhatárolódást) nagyban megkönnyíti, hogy a karakterek alapján véve ugyanolyan problémákkal küzdenek, mint a képernyő előtt ülő átlagember. Az sem zavaró, sőt a „mese”, az illúziókeltés része, hogy a „gazdagok és szépek” világában – ami a szappanoperák tipikus miliója, legyen bár ott a hazai palettán a gazdagréti lakótelepre kalauzoló *Szomszédok* (stb.) is – napi megélhetési gondokról ritkán esik szó. A populáris (tabloid) média a sorozatszínészeket sztárok-ként ünnepli: feltárja „civil” életük számos titkát, érdekességét, show-műsorokban, reklámokban, jótékonyági rendezvényeken szerepelteti, telefonos nyereményjátékok és kvízműsorok kérdésein keresztül népszerűsíti őket. S a közönség természetesen vevő erre, mert kíváncsi kedvenceire.

Szappanopera többféle létezik. Más a *Dallas* és a *Dinasty*, mint az *Egy rém rendes család* és a *Jó barátok*, a *Rabszolgasors* és a *Terra Nostra*, az *Esmeralda* és a *Rosalinda*, vagy a *Szomszédok* és az *Életképek*. A honi kereskedelmi televíziók magyar sorozatai – *Barátok közt*, *Szeress most!*, *Jóban, rosszban* – szintén nagyjából egységes csoportot képviselnek. Egyik legfeltűnőbb jellegzetességük a szlenggel átitatott nyelvezet. A „szlengesítés” mögött nyilvánvalóan tudatos szándék áll: a bizalmas stílusú, fesztelen mindennapi nyelvhasználatához (amennyiben hiteles annak ábrázolása) közelítő dialógusok „valószerűnek” tűnhetnek föl a célközönség előtt,

megkülönböztetik a szereplőket, az életkor és a társadalmi-kulturális háttér jelölői, rávilágítanak a figurák érzelmi viszonyulásaira (attitűdjeire) stb. Más nézői csoportok ízlésével ugyanakkor nem feltétlenül találkozunk ez az alkotói törekvés. De vajon a megírt szövegek csak (többé-kevésbé) hűen tükrözik napjaink társalgási nyelvét, modorát, vagy kifejezés- és magatartásmintákat kínálva – nem mellesleg – aktívan alakítják azt?

A probléma általánosabban is megfogalmazódik a kommunikációtudományban. Egyéb természetű médiahatásokkal, például a televízióban megjelenő agresszióval kapcsolatban régóta az lehet a benyomásunk, mintha két kutatói irányzat küzdene egymással. Az egyik a veszélyeket emeli ki, és a mintakövetés, utánzásos tanulás folyamatát tartja meghatározónak. A rivális tábor jóval „elnézőbb” a tömegmédiával szemben: azt bizonygatja, hogy a befogadókra gyakorolt hatás korántsem olyan egyértelmű és direkt, illetőleg a média csak a meglévő igényeket elégíti ki, az esetleges negatív következményekért (ha egyáltalán kimutathatók) más, döntően társadalmi, szocializációs, családi, evolúciós-biológiai stb. háttértényezők a felelősek, az utánzásos tanulás jelentősége elhanyagolható (l. pl. az utóbbi nézet képviselőinek szemüvegén át: Tóth–Gál–Tóth 2004).

A közelmúltban – a változó nyelvjárásról szóló könyvének egyik fejezetében – Hegedűs Attila (2005: 22–23) annak a véleményének adott hangot, hogy az elektronikus médiumok, közelebbről a szappanoperák élen járnak a szleng terjesztésében. Szerinte azért érdemes a nyelvésznek foglalkoznia velük, mert

1. bár szövegük művi, a mai magyar viszonyokat modellálják;
2. az írók a hitelességet adekvát(nak gondolt) nyelvi elemek alkalmazásával igyekeznek alátámasztani;
3. az ilyen jellegű műsoroknak nagy a nézettsége, tehát a hatása is.

Így párbeszédek egyszerre mintakövetők és mintaadók: nyelvi formákat írnak le („deskriptívek”), de ezáltal mintegy felkínálják őket a nézőknek utánzásra, belopva őket a befogadói tudatba (vagyis „szuggesztívek”). Nézzünk néhány példát Hegedűs Attila gyűjtéséből (Szeress most!, 2004. január):

- (1) *bejön neki a dolog, bevállalni, bevegyen a tuti bulikba, faterod, figyu, halál-pontosan lövi be, kábé, lóvé, marha profi, megdumáljuk, na csá, ne legyen nekem semmi fesszó, az sem egy nagy játszma, pörögj fel, vágják a témát*

Stílszerűen fogalmazva: a szleng „nyomulása” dokumentálható a *Szeress most!*-ban.

Bármely társalgási jelenség, különösen az új, divatos beszédfordulatok hallatán keletkezhet valamilyen hipotézisünk arról, mi a viselkedésbeli háttér, célja, motivációja ezeknek. A nyelvvel ugyanis nemcsak cselekszünk, ahogy Austin (1962/1990) tanította (s előtte már mintegy fél évszázaddal a sokkal kevesebbet idézett német fenomenológus, Adolf Reinach), hanem viselkedünk is. Nem túlzás kijelenteni, hogy amilyen a nyelvhasználat, olyan az emberek közötti érintkezés. Hegedűs At-

tila nyomdokain haladva magam a *Barátok közt* és a *Jóban, rosszban* három-három epizódját (2006. április) rögzítettem videokazettára, s azokból bővíttem alább az (1) adattárát. Az első két rövid szemelvény a *Barátok közt*-ből való. A (2a) előzménye, hogy a motorokkal kereskedő „Kertész Géza” késő este távozik egy telefonhívást követően, azt „füllentve” pincér barátnőjének, hogy egy ügyfele reklamál az újonnan vásárolt „robogó” miatt. Erről beszélgetnek a többiek a hátuk mögött a „Rózsa” bisztróban. A (2b) hősei szintén „Géza” és menyasszonya, „Kinga”, akinek (nem igazi, hanem felbérelt) szülei Kertészéknél vendégeskednek. Kinga, mint látjuk, félreérti Géza egyik megjegyzését.

- (2) a) – Mi a fenéért ilyen készséges Géza? Mért nem mondta a *tagnak*, hogy vigye el [a motort] reggel szervizbe? Garanciális, ingyen megcsinálják.
 – Lehet, hogy még este *döngetni* akar egyet a *csávó* a motorjával, ami érthető.
 – Mi van, hogyha *kamu* ez az egész, és Géza nem egy másik *pasinak* szerelget?
 b) – Na, majd én tányérra rakom azt a pítét.
 – (nevetve:) Nálunk még nem tört ki a feminizmus!
 – Arra célzol, hogy *húzzak* én is a konyhába?
 – Jaj, dehogy, dehogy, szó sincs róla.

A harmadik jelenet egy zsarolási szituáció (telefonbeszélgetés) a *Jóban, rosszban*-ból:

- (3) – Pontosan mit akartok?
 – A *yardról* beajánlottak egy *dealt*.
 – Milyen *dealt*? Csak nem lesztek *vamzerek*?
 – Mert? Minden csak *lé* kérdése. Neked magyarázzam?
 – És mit ajánlottak fel?
 – Egyszerű. Vádalku, mondja a latin. *Elénekelünk* rólad mindent, amit tudunk két szólamban.
 – Ez nem tetszik. Mi a másik verzió?
 – Az a „B” menü. Nem a *csoffadt* börtönlevest kéne kavargatnunk, hanem a pincéréknek hadonászni valami medence partjáról.
 – Az *húzás*.
 – Te állnád a *cehhet*.
 – Ezt felejtse el!
 – Pedig akkor maradhatnál a tévédben *arcoskodni*. Na, dönts el. Különben te mész be.
 – Nem tudom. Kell egy kis idő, át kell gondolnom.

– Oké, de ne sokáig *agyalj*. Tudod, milyenek ezek. Sietnek. Meg, kezd egy kicsit elegünk lenni ebből a *futkosásból*. Szerintünk szaladj, és törd fel a perselymalacodat.

A negyedik részlet két „életfilozófia” csatája 20 év körüli fiataloktól (*Jóban, rosszban*):

- (4)
- Manapság vagy tanulsz, vagy *eláshatod magad*.
 - Barátom, most akkora *baromságot* mondtál, mint ide a Colosseum.
 - Igen? Miért?
 - Há(t) nekem például szín kettős érettségim van. És látod.
 - Gratulálok.
 - Köszönöm.
 - Figyelj, azt nem tudom, te hogy élsz. Azt tudom, hogy a tudás egzisztencia és jó közérzet.
 - Szerintem meg el vagy tévedve egy picikét. A jólét alapja a *cash*. Nem tudom, lehetsz akkora *nagyágyú*, mint Szókratész, én ezt nem vitatom. De hogyha üres a zsebed, akkor a jólétről csak álmodni tudsz.
 - Jól van, jól van, ne *balhézzatok* már, srácok.
 - Dehogy, nem *balhézzunk*.
 - Tanulni? Na, most komolyan, minek? Az élet értelme a nő. A nőt meg kell szerezni. A nőt úgy tudod megszerezni, hogyha elhalmozod minden jóval. És ez csak úgy lehetséges, hogyha tele van a zsebed lével. Ilyenek a nagy egyéniségek.
 - Igaza van a tanult barátomnak. Boldogságom kulcsa a nő. A nőért képesek vagyunk mindenről lemondani. Az életünkről, a vagyonunkról, még... még az iskolánkról is.

A tapasztalat azt mutatja, hogy egy 20–25 perces rész akár 30–40 szleng kifejezést is tartalmazhat. További példák, ezúttal szövegkörnyezetükből kiragadva (mint az (1)-ben):

- (5)
- hátha elkottyant valami infót a prodzsektjükről, Géza bácsi szervál neked egy robogót, talizni akar valakikkel, dög unalom lesz, tényleg ütősre sikerült, egy kis nyugi, nagyot szívnál, sok nagyarc, becsszó, az embernek olykor elszáll az agya, ez most nem egy kispályás próbálkozás, megint felhúzol, kökemény az ürge, bírja a strapát, simán bevállalna még egy kis kölyköt, még egyszer ne ess pofára, én voltam itt a góré, a doki haverja ezt mondta neki, cuki hely, ne parázzatok, dugulj már el, iszonyú gázok vannak otthon, mint annó a fater, tejel az üzlet, kezd visszacsorogni, amit belefeccoltunk, tényleg nagy genyaság (sic!) volt tőle, nőci, kár lenne bekavarni, somolyog, tökre tetszett, a csajok is összehaverkodhatnak, amennyit tepert érte, csaó, nem sül le a pofádról a bőr, a két idióta túlgondolkodta a feladatot, körberöhögött, a te bizniszed, hetente két fuvart lezavarnék, durva egy helyzet, gyenge kis fedősztori, nincs idejük*

hosszabban dumcsizni, nem mondd, próbáltál blöffölni, mi a tetves szart tököltök még, ez az agyament tutira belekeveri valamibe

Milyen magatartásmódokat, attitűdöket sugallnak ezek a kifejezések? Két szempontot emelek ki: az egyik az ún. *relációs agresszió* dominanciája, a másik pedig a karakterek intenzív *benyomáskeltési törekvése*. A relációs agressziót olyan viselkedésként határozza meg a szakirodalom, amely nem fizikailag, instrumentálisan árt a szenvedő alanynak, hanem másokkal való kapcsolatainak, elfogadottságának, a csoportban elfoglalt pozíciójának aláásásán keresztül. Ilyen tevékenységnek számít az intrika, a pletykaterjesztés, a befeketítés, a rossz hírbe hozás. Relációs agressziónak tekinthető minden olyan rossz szándékú, ellenséges cselekedet, amelyben az emberi viszonyok játsszák a bántás közvetítő közegének szerepét, függetlenül attól, hogy közvetlen vagy közvetett, nyílt vagy rejtett az effajta viselkedés. Míg a fizikai-instrumentális agresszióra inkább a fiúk, férfiak hajlamosak, a relációs agresszió sokak szerint a nőkre jellemző. Ez az (egyik) oka annak, vélik a kutatók, hogy a szappanoperák nézőközönsége túlnyomórészt női közönség (Tóth–Gál–Tóth 2004: 43–47).

A *benyomáskeltés, énmegjelenítés* szavakkal a szociálpszichológia arra a természetes emberi aktivitásra utal, amely kontrollálni próbálja a társas környezet által az énről kialakított képzeteket (Leary 1995). Egy korábbi írásomban a *nyelvi benyomáskeltés* fogalmát a következőképpen értelmeztem: olyan nyelvi elemek használata (illetőleg: nyelvi elemek olyan használata), amely(ek)nek segítségével a beszélő – tudatosan vagy nem tudatosan – mások róla formált képét igyekszik befolyásolni (Nemesi 2000: 425). A nyelvi benyomáskeltésnek számos stratégiája létezik. Néhányat közülük említett cikkemben (a hétköznapi társalgásból merítve) illusztráltam és pragmatikai keretben rendszereztem (i. m. 435), ahogy azt a mellékelt ábra is szemlélteti.

Az (1)–(5) nyelvi példák mind azt mutatják, hogy a benyomáskeltési célértékek között felértékelődött a „lazaság”, könnyedség, humorosság (illetőleg a humornak (?) az a válfaja, amelyet ma „poénkodás”-nak szoktak hívni) megjelenítése, valamint a törekvés egymás túllicitálására, verbális „letiprására”, az én felnagyítására, a másik – goffmani (1955) értelemben vett – arculatának (*face*) támadására, és kevésbé „divatos” a szerénység, a visszafogottság, a jó modor, a tapintat, az empátia, egyszóval az udvariasság, az illem. Ennek a populáris viselkedési „eszménynek” a verbális és nem verbális mintáit közvetítik a nézőknek a *Barátok közt* típusú sorozatok – persze, nem teljesen realiztikusan, hiszen a társadalom valamennyi rétegében rendkívül elterjedt, sőt felkapott durva, trágár beszéd (legyen bár gyakran eufemizálva) és az élőnyelv szaggatottsága, esetlegessége nincs pontosan ábrázolva a jelenetekben. Szerencsére – teheti mindjárt hozzá az értékelvű (tehát nem pusztán deskriptív) szemléletét meggyőződéssel vállaló nyelvész és társadalomkutató. Megfigyelhetjük, hogy a közszolgálati televízió teleregényei (*Szomszédok, Életképek*) és a Magyar

Rádió folytatásos hangjátéka (*A Szabó család*) egészen más nyelvezetet részesítenek előnyben. Önmagában ettől természetesen nem lesznek „dramaturgiailag” vagy egyéb tekintetben sem jobbak, sem rosszabbak, csak az érintkezési kultúra, amelyet bemutatnak, nagyon különböző.

Felhasznált irodalom

- Antalóczy Tímea 2001. A szappanoperák genezise és analízise I–II. *Médiakutató* 3: 51–64; 4: 102–113.
- Austin, John L. 1962/1990. *Tetten ért szavak*. Budapest, Akadémiai Kiadó. [Első megjelenés: *How to do things with words*. Oxford, Oxford University Press.]
- Goffman, Erving 1955. On face-work. *Psychiatry* 18: 213–231. [Magyarul: A homlokzatról. In: Síklaki István (szerk.): *A szóbeli befolyásolás alapjai, II*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1995, 3–30.]
- Hegedűs Attila 2005. Változó köznyelv – változó nyelvjárás. In: uő, *A változó nyelvjárás*. Piliscsaba, PPKE Bölcsészettudományi Kar, 13–23.
- Leary, Mark R. 1995. *Self-presentation: impression management and interpersonal behavior*. Boulder (CO), Westview Press.
- Nemesi Attila László 2000. Benyomáskeltési stratégiák a társalgásban. *Magyar Nyelv* 96: 418–436.
- Tóth Péter I. – Gál Szimonetta – Tóth Borbála 2004. A szappanoperákban megjelenő agresszió hatása a női nézőkre: egy evolúciós pszichológiai megközelítés lehetősége. In: Ivaskó Livia (szerk.): *A kommunikáció útjai*. Budapest, Gondolat, 29–56.

Melléklet

A VERBÁLIS KOMMUNIKÁCIÓ ÜZENETRÉTEGEI

ÜZENETKÖZVETÍTÉS A TÁRGYRÓL

együttműködési elv

Hozzájárulásod a társalgáshoz legyen olyan, amelyet az adott pillanatban a beszélgetés elfogadott célja vagy iránya megkíván!

I. Mennyiség

- Hozzájárulásod legyen a kívánt mértékben informatív!
- Hozzájárulásod ne legyen informatívabb, mint amennyire szükséges!

II. Minőség

- Próbáld hozzájárulásodat igazzá tenni!
 - Ne mondj olyasmit, amiről úgy hiszed, hogy hamis!
 - Ne mondj olyasmit, amire nézve nincs megfelelő evidenciád!

III. Viszony (relevancia)

- Légy releváns!

IV. Mód

- Légy érthető!
 - Kerüld a kifejezés homályosságát!
 - Kerüld a kétértelműséget!
 - Légy tömör!
 - Tartsd be a sorrendet!

ÜZENETKÖZVETÍTÉS AZ ÉNRŐL

nyelvi benyomáskeltési stratégia

Az emberek általában olyannak igyekeznek mutatni magukat a társalgásban, amilyenek szeretnék, ha mások látnák őket.

I. Mások érdeklődésének, kíváncsiságának

főlkeltése, fenntartása, fokozása

II. Érzelmi azonosulás a partner állításával, attitűdjével

III. A társadalmilag elismert értékek előtérbe helyezése

- A műveltség, tájékozottság bemutatása
- A választékosság bemutatása
- A játékosság, szellemesség bemutatása
- A társalgás folyamatosságának fenntartása a partnerrel

IV. ?

A beszélő kedvező énmegjelenítését szolgáló véleménykinyilatkoztatása

- A hibák, mulasztások kellemetlen következményeinek enyhítése
- A megállapítás érvényességének biztosítása

Dicséret a partnernek

Elmarasztalás a partnernek

V. (?) Az udvariassági konvenciók betartása

.....

Szakmai vitaanyagok

**Az Eszterházy Károly Főiskola Kommunikáció Tanszéke
és az MTA Miskolci Területi Bizottságának
kommunikációtudományi munkabizottsága**

Műhelyviták a kommunikációról

Az előzményekről

Az Eszterházy Károly Főiskola Kommunikáció Tanszékén 2005 őszén előbb spontán, majd 2006 tavaszától szervezett keretek között szakmai viták alakultak ki a szövegkutatással kapcsolatban. Lényegében ennek a műhelyvitának mintegy lezárásaként értelmezhető az első, Bencze Lóránttól származó előterjesztés is. Mivel bizonyos szempontból nem mellékesek a körülmények sem, ezért érdemes röviden kitérni rájuk.

Hosszas előkészületek után az EKF Kommunikáció Tanszéke szakmai és tudományos együttműködési megállapodást kötött a besztercebányai Bél Mátyás Egyetem Filológiai Karának Hungarisztika Tanszékével. Az egyezség megkötését – melynek aláírói a besztercebányai tanszék vezetője, Alabán Ferenc professzor, az egriek részéről Varga Gyula volt – egy közös műhelyvitával kapcsolódott össze, így szerepel a hozzászólók között Ardamica Zorán, a besztercebányai tanszék oktatója.

A Kommunikáció Tanszék szakmai rendezvényei 2006-ban

március 20.	A tanszéki tudományos műhely ülése: A szövegtan tündöklése és bukása (Bencze Lóránt)
április 8.	Sajtónyelv – médianyelv II. a Kommunikáció Tanszék és a Magyar Szemiotikai Társaság kommunikációkutatási szekciójának közös tanácskozása
április 22.	A Magyar Hírmondó tudósításainak nyelvtörténeti jellemzői (Hulyák-Tomesz Tímea)
május 3.	A magyar nyelv hetének országos megnyitója (közös rendezvény a TIT Bugát Pál Egyesületével)
május 27.	Kommunikáció szakos hallgatók a képzésükről (Balázs László)
június 6.	A retorikai műhely szerkesztőségi munkaértekezlete
szeptember 30.	A tanszéki tudományos műhely ülése: A hatalom kommunikációja (Bencze Lóránt). Közös rendezvény a besztercebányai egyetemmel

2006 tavaszán már látszott, hogy a vita túlnő a tanszék keretein, így a folytatáshoz szervezeti formát kellett találni. A Kommunikáció Tanszék négy oktatójának (Aczél Petra, Andok Mónika, Bencze Lóránt, Varga Gyula) kezdeményezésére Miskolcon 2006. július 3-án tíz fővel hivatalosan megalakult az MTA Miskolci Területi Bizottságának Nyelv- és Irodalomtudományi szakbizottságán belül a kommunikációtudományi munkabizottság. A további viták immár ennek keretén belül folytak és folynak. A munkabizottság azóta 20 körüli létszámúra növekedett, évenként 6-8 műhelyvitát rendez, továbbá konferenciák, szakmai tanácskozások szervezője, társ-rendezője.

A Miskolci Akadémiai Bizottság (MAB) kommunikációtudományi munkabizottságának eddigi programja:

Időpont	Program
Július 3.	Alakulóülés, kutatási tervek megbeszélése. <i>Felelős:</i> Dr. Varga Gyula
Szeptember 29.	A hatalom kommunikációja. Műhelybeszélgetés a kritikai szövegelemzés kommunikációelméleti vonatkozásairól <i>Előadó:</i> Dr. Bencze Lóránt
Október 20–21.	Részvétel az országos szemiotikai konferencia szervezésében, előkészítésében és rendezésében. Közös rendezvény a Magyar Szemiotikai Társasággal, <i>Felelős:</i> Dr. Varga Gy.
November 18.	Az egri retorikai műhely munkakonferenciája (Az egri MAB-klub rendezvénye) <i>Felelős:</i> Dr. Aczél Petra
December 4.	A kódok és a kódolás. Műhelybeszélgetés a kommunikációkutatás új irányairól <i>Előadó:</i> Dr. Andok Mónika

Jászó Anna és Aczél Petra szakmai koordinálásával 2006 őszén a magyar retorikakutatók – Adamik Tamás professzor szellemi irányításával – nagyszabású munkához láttak: egy retorikai lexikon megalkotását tűzték ki célul. A tervezéshez Egerben gyűltek össze, megalakítva az egri retorikai műhelyt. Tagjainak többsége belépett a kommunikációtudományi munkabizottságba is, így a retorikai műhely azóta e munkabizottság keretein belül működik, tanácskozásait felváltva Egerben és Budapesten tartják.

Mivel e kötet szerkesztésekor már elkészült a munkabizottság 2007. évi munkaterve, így álljon itt az is.

február 27.	A retorikai műhely munkamegbeszélése
	Felelős: Dr. Aczél Petra
március 29.	Információ – kód – kommunikáció. Egy interdiszciplináris megközelítés kísérlete
	Előadó: Dr. Komenczi Bertalan
április 30.	A szemiotikai elemzés módszertana
	Közös rendezvény a besztercebányai Hungarisztika Tanszékkal Előadó: Dr. Aczél Petra
május 30.	Részvétel a besztercebányai konferencia előkészítésében és rendezésében.
	Közös rendezvény a Hungarisztika Tanszékkal Felelős: Dr. Varga Gyula
szeptember 24.	A jelentéstulajdonítás (abdukció). Egy konferencia elé
	Előadó: Dr. Bencze Lóránt
október 19–20.	Az abdukció (a jelentéstulajdonítás). Országos tudományos konferencia. Részvétel az országos szemiotikai konferencia szervezésében, előkészítésében és rendezésében.
	Közös rendezvény a Magyar Szemiotikai Társasággal Felelős: Dr. Varga Gyula
november 17.	Káros médiatartalmak Tudományos tanácskozás a Diákújságírók Egyesületével
	Felelős: Dr. Varga Gyula
december 4.	A retorikai műhely munkamegbeszélése
	Felelős: Dr. Aczél Petra

Ezek tehát az előzmények, a körülmények és a tervek. Most tehát következzenek az eddigi viták anyagai.

H. Varga Gyula

H. Varga Gyula

Szövegkutatás és hatalom*

Korábbi személyes beszélgetéseinkben is, valamint tanszéki vitáinkon is szóba került a magyar szövegtani kutatás helyzete, irányzatai, kapcsolódásai a nemzetközi felfogásokhoz. Mindezek summázataként legutóbbi műhelyvitánkon Bencze Lóránt – a szövegtan „tündökléséről és bukásáról” szólva – áttekintette a nemzetközi és a magyar irányzatokat. Szerinte a szövegek kutatásának vissza kellene térnie az angolszász eredetű *discourse analysis* – dis(z)kurzuselemzés, mely nem tévesztendő össze a konverzáció-, más szóval társalgáselemzéssel – felfogásához. A textusok felderítéséhez nem nyelv(észet)i módszerekkel kellene közelíteni, hanem szociológiai, szociolingvisztikai, illetve (nyelvészeti) antropológiai szemlélettel.

Már akkor fölvetette egy ugyancsak angolszász eredetű szövegelmélet, a Critical Discourse Analysis (CDA) tanulmányozásának a szükségességét. A kritikai szövegelemzés azonban – a megnevezés sugallta értelmezéssel ellentétben – nem szövegkritikát vagy valami effélét jelent, hanem sokkal inkább társadalomkritikát. Így válik nyilvánvalóvá Bencze Lóránt találó címadása: a hatalom kommunikációja. De mielőtt erre rátérnénk, érdemes elgondolkodnunk egy kissé a kifejezésen: *a hatalom kommunikációja*.

Először is: mit értünk hatalmon? A meghatározással már sokan próbálkoztak, különböző tudományterületek kutatói a filozófusoktól kezdve az esztétákon, a szociológusokon és politológusokon át a legkiválóbb művészekig igyekeztek értelmezni, pontosítani a fogalmat. A hatalomnak mint jelenségnek az eredetét tekintve alighanem igen messzire kellene visszamenni az időben. Az élőlények világát nézve úgy tűnik föl számunkra, hogy a hatalom nem feltétlenül a civilizáció terméke. Az egyedeknek vagy csoportoknak más egyedek vagy csoportok fölötti dominanciáját – mint a hatalom alapmegnyilvánulását – az állatvilágban is megfigyelhetjük: minél szervezettebb közösségben él egy faj, annál jellemzőbb rá a hatalom érvényesülése, működése. Az viszont könnyen be- és átlátható, hogy a törzsfjlődés során az állati közösségektől sokszorosan bonyolultabb emberi közösségek, majd pedig a civilizáció e dominanciának (hatalomnak) egészen sajátos formáit, rendkívül differenciált és árnyalt rendszereit, eszköztárát alakította ki.

Hatalmon ma a mindennapi gondolkodásban egyfelől erőt, másfelől erőszakot értünk. Merthogy a hatalomhoz legalább két partner kell: aki gyakorolja, és akin

* Elhangzott az EKF Kommunikáció Tanszékének szakmai vitáján 2006. március 20-án.

gyakorolják. Akinek (vagy akiknek) ereje és lehetősége van akaratát, véleményét, nézeteit, értékrendjét stb. rákényszeríteni más(ok)ra, illetve aki(k) valamilyen okból kénytelen(ek) engedelmeskedni, alávetni magát más(ok) véleményének, nézeteinek, értékrendjének stb. A hatalom főleg akkor érvényesül, ha valakinek nincs szándékában más(ok)nak az akaratát, véleményét, nézeteit, értékrendjét stb. elfogadni, tudomásul venni vagy aszerint cselekedni. Esetleg ezzel az akarattal még szembe is fordul, annak ellenáll, ennek ellenére az ő ellenében ható akarat érvényesítését nem tudja megakadályozni. A Wikipédia ezzel kapcsolatban Max Webert idézi: „Hatalomnak azt a társadalmi kapcsolatokban rejlő lehetőséget nevezzük, amely megengedi, hogy az egyik ember akár a másik ellenállása ellenére is véghez vigye akaratát, függetlenül attól, hogy erre a lehetőségre mik vagy milyen eszközök adnak módot.” Ettől vált a *hatalom* szavunk általában pejoratív hangzású.

A hatalom azonban nemcsak egyes emberek között, a személyes emberi kapcsolatokban jön létre, hanem a közösségekben is, s ilyenformán társadalmiasul. Sőt, a társadalom differenciálódásával a csoportok közötti dominanciának is alapjává vált, vagyis bizonyos társadalmi csoportok gyakorolhatják a hatalmat más csoportok felett.

A hatalom gyakorlására az emberiség történetében kialakult a megfelelő – általában fizikai, katonai – eszköztár, illetve apparátus. A modern társadalmakban, pontosabban a demokráciában a fizikai kényszerítőeszközöket felváltotta – ahogyan Bencze Lóránt fogalmazott – a verbális ráhatás. A fegyver erejét egyre inkább a szó ereje váltja föl. A környezet meggyőzése persze nem új találmány, ahogyan a demokrácia sem. Az ókori görög retorikusok a meggyőzést tartották értéknek és elérendő célnak, többen már akkor elvetették a meggyőzéssel vetélkedő rábeszélést. (Úgy tűnik, a rábeszélés mai „modern” leszármazottja a manipuláció.) Sőt, a demokráciában a meggyőzött többség a maga jószántából vagy akaratából emeli a hatalomba a kiválasztott vezéreket. Ettől válik a hatalom elfogadottá, mai divatos szóval élve: legitimé. A harc a többség meggyőzőségeért folyik, ebben a küzdelemben a fegyverek arzenálját a kampányeszközök kelléktára, a harcmezőt pedig a média váltja föl.

Témánkkal kapcsolatban fölvetődő következő kérdés: milyen hatalom kommunikációjára kell gondolnunk? Politikaira? Gazdaságira? Van másféle is? Létezik-e, működik-e valamiféle hatalom a társadalmi együttműködés olyan területein, mint például a tudományok vagy a művészetek világa? Ha belegondolunk, nem is olyan képtelen a kérdés. Ha a művészeteket nézzük, láthatjuk, hogy az értékrendek időről időre változnak. Egy adott kor értékrendjét a feltörekvő újítók kikezde(het)ik, s az akadémikus előírások megkérdőjeleződnek. Mivel az aktuális uralkodó úrust uralomra juttató művészek, esztéták, kutatók intézményesítették, így ők mint a „hatalom” letéteményesei és gyakorlói természetesen körömszakadtáig védik az általuk normatívnak tartott akadémikus esztétikai értékeket. Az újítók pedig fokozott harcot indítanak a szerintük korszerűtlen, vaskalapos nézetekkel és képviselőikkel

szemben. A művészetek történetében gyakori eset, hogy az újítók győznek, s „átveszik a hatalmat”. Lassan konszolidálják, elfogadtatják nézeteiket, kidolgozzák elméleteiket, esztétikai elveiket, a szakmai testületekben átveszik a vezető szerepeket, vagyis kisajátítják a hatalmat. Ekkorra azonban már ott liheg a nyakukon a trónkövetelők következő csapata. És így van ez a tudományokban is. (Emlékezzünk pl. olyan „eretnek” állításokra, mint hogy a föld nem lapos.) Minden tudományban mindig kialakul egy tudományos elit, amely az akadémiai irányokat manifesztálja. Ez így természetes, nincs is ezzel különösebb probléma.

Ezzel elérkeztünk a harmadik kérdéshez: hogyan kommunikálja a hatalom önmagát? Az élet, a társadalom különböző területein működő „hatalmak” milyen kommunikációs eszköztárral bírnak verbális és nem verbális üzenetek megformálásában. Hogyan kommunikálódik a hatalom? És nemcsak a politikai.

Bencze Lóránt

A hatalom kommunikációja

Egy kutatási program
Előterjesztés

*Fiatalságomban nyelvem nekem is lassú volt,
cselekvésre gyors a karom.
Ám az élet iskolája arra tanított,
hogy a szó az, s nem a tett,
mely a világot mindenütt kormányozza.*

(Szophoklész)

*Szükségszerűen a legtragikusabb követ-
kezményekkel jár; ha egy világot átfogó
ideológia az abból eredő politikával együtt
hazugságra épül.*

(Konrad Lorenz)

A jelenlegi magyar és az európai demokráciák működésére alapvetően az jellemző, hogy a döntéshozatal és a végrehajtás elsődlegesen nem fizikai erőszakkal, hanem verbális és nonverbális kommunikációval, írott és élőszavas beszéddel, közvetlen és médián keresztüli tájékoztatással, felvilágosítással, meggyőzéssel stb. történik.

A magyar társadalom nincs felkészítve erre a kommunikációs hatalomgyakorlásra, mert évszázadokon át, és különösen a XX. században a fizikai erőszakot alkalmazó irányításhoz volt szokva. Ehhez járul még az a súlyos ellentmondás, hogy az európai és a magyar társadalom nem ismeri a hatalom kommunikációjának újabb módszereit, tehát csaknem teljesen ki van szolgáltatva neki, miközben információs és tudástársadalomként határozza meg magát.

Történeti és általános teher minden létező társadalomban, hogy 'a sajátot' (családtagot, saját pártom tagját, csoportom tagját, vallásom tagját, népem tagját stb.) nem szabad becsapni, a 'kívülállót', a 'más' igen. Egyenlőségjelet teszünk a jó és a 'saját', a rossz és az 'idegen/más/külsős' közé. Ez általánosan jellemző kommunikációs (propagandisztikus és manipulatív) eljárás is.

A kutatás célja ezért, hogy feltárja és tudatosítsa a hatalom kommunikációjának működését, hatásmechanizmusát, eszközeit, módszereit, műfaji és szituációs függőségét stb., és ezzel háttérül szolgáljon az oktatásnak. Míg ugyanis a görög demokráciában a kötelező és ingyenes színház valójában oktatta a polgárokat a hatalom kommunikációjának természetéről, és felvértezni igyekezett őket a becsapás (hazugság, csalás, manipuláció, propaganda stb.) ellen, addig a mai európai és magyar demokráciában ilyen oktatás nincsen, csak elvétve és esetlegesen a retorikaoktatásban és a médiaoktatásban.

Éppen ezért a kutatás egyik célja, hogy majd meg lehessen tanítani az elkövetkező nemzedékeket a kommunikációs hatalomgyakorlásra, amely önmagában jó, és az ember számára magasabb rendű, mint a fizikai erőszak. A kutatás másik célja a becsapás kivédése. Ez utóbbi cél tehát nem a visszaélés megtanítása, hanem a deceptív kommunikációnak, működésének, hatásának, eszközeinek, módszereinek stb. megismerése, elhárítása és esetleges elkerülése. Ahogyan Arisztotelész szerint legalább annyira kell tudni valami mellett szólni, mint ellene, hogy megcáfolhassuk, hasonlóképpen ismerni kell a becsapás minden elemét ahhoz, hogy védekezni tudjunk ellene.

A kutatás tehát mindenekelőtt kommunikáció-központú. A hatalom kommunikációját – ezen belül a becsapást is – biológiai (alkalmazkodási, ön- és fajfenntartási) és kommunikációs kategóriaként kezeli, nem etikai és nem művészi kategóriaként, de nyilvánvalónak veszi, hogy mindig van etikai vonatkozása is, és lehet művészi vonatkozása, hiszen az etika és a művészet az emberrel adva van (Konrad Lorenz szerint az etika netán genetikailag).

Alapvetőnek kell lennie tehát ebben a kutatásban és az elemzésekben, hogy

A. megkülönböztessük, élesen szétválasszuk, és soha össze ne keverjük

1. a *hatalomgyakorlást* és *becsapást* mint biológiai és kommunikatív jelenséget, mint szociokulturális, műfaji és szituációs jelenséget,

2. a *beszédet* mint az ember kizárólagos sajátját, mint a legtökéletesebb kommunikatív jelenséget és ennek következtében mint a hatalomgyakorlásra és becsapásra legalkalmasabb és legtökéletesebb jelenséget,

3. a *kettős mérce* jelenségét ('saját' vs. 'nem saját'/'idegen'/'más'),

4. az emberrel nemcsak a beszéd jelent meg kizárólagos sajátjaként, hanem az 'erkölcsös' vs. 'erkölcstelen' jelensége is,

5. az emberrel nemcsak a beszéd és az erkölcs jelent meg kizárólagos sajátjaként, hanem a művészetek is, és ezekben az újabb sajátosság, a 'művészi kommunikáció és becsapás' (utánzás, mimézis) jelensége,

B. de ugyanakkor ezeket a különbségtételeket folytonosan és együttesen szem előtt tartjuk adott hatalomkommunikáció, becsapásjelenség, csalás, hazugság stb. vizsgálatában, ahol is együtt lehet a hatalomgyakorlásban, illetve hatalmi kommunikációban a biológiai, a kommunikatív, a beszédbeli, az erkölcsi és a művészi sajátosság.

A kutatás megnevezése (*a hatalom kommunikációja*) értelmezhető genitivus subjectivusként és genitivus objectivusként egyaránt ('a hatalom kommunikál' vs. 'a hatalmat kommunikálják'). A kutatás kiterjed mindkét értelmezésre.

A hatalom kommunikációjának vizsgálata elsősorban **alapkutatás**, de magában foglalja az eredmények hasznosításának lehetőségeit is. (Az alapkutatás eredményeit ajánlatos lesz angol nyelven is közzétenni, az alkalmazott kutatás eredményeit pedig főként magyar nyelven.)

A hatalom kommunikációját a kutatás legfőképpen három, egymással érintkező, egymást gyakran átfedő tudomány szempontjából vizsgálja: *szemiotika*, *kritikai szövegtan* (CDA) és *pragmatika*. E három tudományág szerinti a vizsgálat lehetővé teszi és igényli is más tanszékek, illetve tudományok kutatóinak bevonását is (pszichológia, szociológia, etika, médiatudomány, nyelvészet, pedagógia stb.). A kutatás felöleli a tanszék közös kutatási témáit és a tanszék tagjainak egyéni kutatásait. Az egyéni kutatásoknak közös szempontokat nyújt a három tudomány.

A kutatást a tanszék közösen folytatja a Miskolci Akadémiai Bizottság Kommunikációtudományi Munkacsoportjával, alkalmanként a Szemiotikai Társasággal és a Retorikai Műhellyel.

Andok Mónika

Hozzáfűzések a hatalom kommunikációjához

A hatalom kommunikációja elnevezésű, Bencze Lóránt professzor által összeállított tanszéki kutatási programhoz szeretném a következő gondolatokat hozzáfűzni.

Definíció

Arról, hogy mi a hatalom, mindenkinek van valamiféle tapasztalata, mivel a társas együttélés velejárója. A definícióval mégis meggyűlik a bajunk. Egyrészt találunk rá, összegyűjthetjük számos tudományág definícióját. Ezek a hatalom más-más arcát mutatják majd meg, esetleg ellentmondhatnak egymásnak. „Az *intencionalisták* nézete szerint a hatalomgyakorlás feltételezi egy azonosítható cselekvő intencióit, míg a *strukturális*ak szerint a hatalom a személytelen társadalmi struktúrák sajátossága.” (A Magyar Nagylexikon *hatalom* szócikkből.) Lehet részfeladatunk ezen megközelítések összegyűjtése és vázlatos bemutatása is, hogy legyen kitekintésünk. Mindenképpen érdemes beleolvasnunk a szociológusok¹, politológusok írásaiba, melyek elkülönítik az egyéni – kollektív, látens – manifeszt, struktúra – folyamat jelentéseit a hatalomnak. A másik probléma, helyesebb talán megoldandó feladatról beszélni, hogy kommunikációelméleti szempontból megfogalmazzuk, mi a hatalom. Lesz-e ágensünk? Úgy gondolom: lesz. A struktúrának csak erősítő vagy gyengítő funkciója lehet.

¹ Luhmann például médiumnak tartja a hatalmat. A médiumot ő abban az értelemben használja, hogy növeljük vele a kommunikáció valószínűségét. (Mivel a kommunikáció a luhmanni elméletben valószínűtlen.)

Ágens

Ki gyakorolja a hatalmat? A szöveg mindig meg fogja mutatni. Látens módon vagy nyíltan? A nyíltat mindig könnyű megmutatni. A rejtőzködőt nehezebb, mert mindig új utakat keres. Hogyan éri el a legitimitását egy hatalom? A pluralista társadalmakban melyik világmagyarázat kerekedik felül (ideiglenesen), s mit tesz azért kommunikációs szempontból, hogy pozíciójában maradjon?

Mediatizáltság

A bevezető dolgozatban olvashatjuk, hogy manapság már nem a fizikai erőszakon van a hangsúly, hanem a mediatizált hatalomgyakorláson. Szívesen feldolgoznám – mivel amúgy is folyton vonz a történeti perspektíva – ezt a szálát. Természetesen a magam lehetőségeihez mérten. Főleg a magyar viszonyokra koncentrálva, s nagyjából a napisajtó megjelenésétől kezdve. Hogyan kommunikált a hatalom a XVIII. század végén, XIX. XX. században és mostanság? Ennek szövegtipológiai oldala is lenne: A Magyar Hírmondó 1781-ben, napilapként, közölni köteles II. József türelmi rendeletét. Vagyis szó szerint ismertet egy törvényt. (Sőt, bármit, amire a Helytartótanács kötelezi.)² Kossuth politikusként új műfajt (szövegtípust) honosít meg, amikor vezércikkeket kezd írni. A reformkortól kezdve az 1870-80-as évekig ezeket politikusok írják, 1880-tól már újságírók. Mit jelent ez a hatalom kommunikációja szempontjából? Hogyan jutunk el a XXI. század politikusi blogjaihoz.³

Ide kapcsolódik másik kedvenc terepem, a publicus–privatus szétválasztása a nyilvánosságtörténetben, és ennek nyomon követése a magyar viszonyok tekintetében.

Ne hagyjuk figyelmen kívül magát a médiát sem, mely a figyelem irányításával maga is hatalomra tesz szert. A média miként kommunikálja a saját hatalmát?

Ritualizáltság

Rendkívül érdekes lehet egy antropológiai áttekintés a hatalom rítusairól. Koronázás, detronizálás, elnöki beiktatás, éértékelés, bizalmatlansági indítvány – szavazás, megszégyenítés, kiközösítés, illetve ezek megjelenése a mai médiában.

² Ezzel azt is szeretném jelezni, hogy a cenzúra léte is beletartozik a hatalom kommunikációjába.

³ Most hallottam, hogy az új brit konzervatív vezető David Cameron blogjában kis házi videók is letölthetők, melyeken reggelit készít a gyerekeinek stb.

Aczél Petra

Szemponatok a hatalom kommunikációjának, a kommunikáció hatalmának tárgyalásához

„A hatalom mindenütt jelenvalósága nem abból ered, hogy mindenre kiterjeszti legyőzhetetlen egységét, hanem abból, hogy nincs olyan pillanat, nincs olyan pont – azaz pontosabban szólva, nincs olyan viszony két pont között –, ahol ne volna jelen, ahol meg ne mutatkozna. A hatalom mindenütt jelen van, nem azért, mert mindent átfog, hanem mert mindenünnen előbukkanhat. (...) Semmi kétség, nominalistának kell lennünk: a hatalom nem intézmény, nem struktúra, nem valamiféle erő, amellyel egyesek meg vannak áldva: a hatalom az a név, amellyel egy adott társadalomban egy bonyolult stratégiai helyzetet megjelölnek.”

(Foucault, M. 1999. A szexualitás története I. Budapest: Atlantisz. 92–93.)

A stratégiai jelleg, a retorika természetéhez tartozik, a retorikához, amely a közélet egyetemes tudományaként a viszonyok átrendezéséhez a beszéd erejével, a hatás hatalmával járul hozzá. A retorikai leírás a beszélő, hallgató tárgy kommunikációs konfigurációjával a hatalom kommunikációjának, a kommunikáció hatalmának megközelítéséhez hármas szempontot ad:

- A beszélő részéről a hatalom megszerzésének, fenntartásának intencióját vizsgálhatjuk; így a manipulációt, illetve a meggyőzést mint szándékot.
- A diskurzusban a hatásgenerálódás, a stratégiai tervezés nyomát kereshetjük.
- A befogadó oldaláról pedig a hozzájárulás szempontjait, motivációit vagy a hatalomnak való ellenállás, az ellenhatalom meglétének feltételeit kutathatjuk.

A következőkben e három szempont diszciplináris-elméleti háttérébe tekintünk bele, a teljesség igényét ehelyütt nem elégítve ki. A retorikáról általában és specifikusan, a diskurzuselméletről, illetve a kritikai diskurzuselemzésről, valamint ennek manipuláció-fogalmáról szólunk.

Retorika

A retorika a beszéd, a meggyőző, sikeres, hatásos beszéd klasszikus tudománya, rokona a logikának, amennyiben a gondolkodás célszerű formálására, a poétikának, amennyiben a kifejezés esztétikai formálására és a kommunikációnak, amennyiben a kommunikátum közösséget teremtő formálására vonatkozik. Olyan tudomány,

amely, hasonlóan a kommunikációtudományhoz, nem egy tárgyat vizsgál: az emberi gondolkodásra és beszélésre vonatkozik (itt a beszélést akár szöveg akár diskurzus, akár kommunikáció értelemben is felfoghatjuk). A beszédre épül, a tevékenységen alapszik, és a gondolkodó lelki alkathoz (vö. Arisztotelész: Nikhomakhoszi etika, 1140a) kötődik.

Annak a diskurzusnak az eszköztárát és szabályrendszerét nyújtja, amely a hatalom 'beszédét', kommunikációját biztosítja. Ugyanakkor a hallgatóságot tanítja, gyönyörködteti és megindítja, vagyis hozzájárul a hatalom kiteljesedéséhez azáltal, hogy értékét, erejét és (az antik eszmény szerint) erkölcsét csodálja. Barthes kissé cinikusan így ír erről: „A retorika, mivel megszerzéséért fizetni kell, a kiváltságosoknak az a technikája, amely lehetővé teszi az irányító osztályok számára a szó magántulajdonának biztosítását. Mivel a nyelv hatalom, szelekciós szabályokat iktattak be a hatalom megközelítésébe, egy olyan áltudományt alapozva rá, amely a beavató költséges adójával kizárja azokat, akik „nem tudnak beszélni”. (1997: 72). I. A Richards ugyanakkor a retorikát a félreértések, és azok kiigazításának tudományaként tekinti; olyan filozófiai diszciplínának, amely a nyelv használatára vonatkozó alaptörvények mesteri tudására törekszik, és biztosítja a kommunikációban jelentkező veszteségek orvoslását (Richards 1936: 3–4). A kortárs megközelítés értelmében pedig a retorika az emberi figyelemstruktúrák tudománya, és mint ilyen, vezérli a memóriát is (amely nem a múlt őrzője, hanem az alkotás aktív résztvevője) és az előadást, amelybe a non-verbális kommunikáció valamennyi eleme is helyet kaphat (Lanham 1991: 135).

A retorika tehát a hatalom, a megértés, és a figyelem struktúráira reflektál. Alapja, Kibédi Varga (1998: 54) szerint a ráció és ész, meghatározó, lényegi eleme az argumentáció és az érv. Az érvelés révén egyszerre rokonítható, és elválasztható a logikától, a dialektikától, valamint azonosítható a pragmatikával. A logika a szerkezet, a dialektika az indokolhatóság, a retorika a hatás normáját határozza meg. A logika az érvelést kontextusából kiragadva, elemeiben vizsgálja, ezt a rendszert az elemek alkotják, amely elemek premisszák és konklúziók, ezek lineárisan vizsgálандó sorai és értékük.

A dialektika az érvelést mint dialógust önmagán belül elemzi, a relevancia, a kölcsönös ellenérvek és érvek kifejtésének teljessége és megfelelősége szempontjából. A dialektika szerint az argumentáció eltér az egyet-nem-értés kifejezésének más módjaitól. Önmagában egy adott vélemény viszonyában létező ellenvélemény tehát normaként vonatkoztatható az argumentációra.

A retorika felfogásában az érvelésben jóval több van állításoknál és szabályoknál: az állítások egy adott szituációban, a kommunikációs folyamat összetevőinek viszonyában elemezhetőek csak; lényegessé válik tehát a szociokulturális kontextus.

A logika az érvelés modelljeinek, a dialektika az érvelés és társalgás szabályainak, a retorika a meggyőzés hatásának leírásához nyújt elméleti alapokat.

A dialektika létrehozza, megalkotja az érvelő szöveget, a retorika irányítja azt.

Az argumentatív szöveg elemzésének alapvetése, hogy a beszéd vagy szöveg (discourse) célja a véleménykülönbségek feloldása, és minden megnyilatkozás, amely a célból jön létre, hogy a véleménykülönbséget megszüntesse, része egy kritikai társalgásnak. A véleménykülönbség megszüntetésének folyamatában van Eemeren és Grootendorst (2000: 295–97) szakaszokat különítenek el, amelyekben a megnyilatkozásoknak instrumentális szerepe lesz. A folyamat négy szakasza: a 1) a konfrontáció, 2) a nyitás, 3) az érvelés és 4) a következtetés, lezárás. A retorikai irányítás e szakaszon belül pedig azt szolgálja, hogy a résztvevők a saját érdekeiknek leginkább megfelelően alakítsák az argumentatív interakciót. A dialektikai megközelítés retorikai (pragmatikai) aspektusa tehát az, hogy a résztvevők a maguknak megfelelő irányba tereljék az érvelést. A résztvevők nyelvhasználata, viselkedésük is e célt szolgálja. A dialektika tehát a véleménykülönbség feloldását, a retorika – ezen belül – az érdekek érvényesítését szolgálja a kritikai társalgásban. Az elemzés fontos területe az, hogy milyen retorikai stratégiákat, eszközöket alkalmazhatunk az egyes szakaszokban annak érdekében, hogy a saját célunkhoz közelebb kerüljünk, a saját érdekeinket érvényesítsük.

Retorikai kriticizmus

A retorikai kriticizmus jellemző vonulata a dramatizált valóság és a dramatizáló beszéd. Ennélfogva a kritikai gyakorlat a meggyőzés eddigiektől eltérő, azonosuláson alapuló modelljét alkotja meg. A Burke-féle (1967) elméleti keretben kialakult kritikai gyakorlatnak a teljesség igénye nélkül az alábbi alapelveit állapították meg:

- A közlés képes változásokat létrehozni a létező vagy lehetséges társadalmi viszonyokban.
- A retorika a véleményt (doxa) és nem a tudást (epistemé) állítja a középpontba.
- A retorika véleményközpontú természetéből adódóan a megnevezés alapvető gesztus, nem a felbecsülés végső aktusa, hanem valami létezésének észleléséből fakadó interpretáció, jelenlevővé tétel.
- A hatás nem szükségszerűen feltételez ok-okozat viszonyokat. A közlést létrehozó erők célközpontúak és jelenlevők, de nem vezethetők vissza oksági kapcsolatok állításaira.
- A tevékenység jövőbeli alakításában, egy megkülönböztetett valóság kialakításában a hiányoknak, annak, ami nem látszik, és nincs kimondva, ugyanolyan jelentősége és hatása van.
- Az állítások viszonylagos és esetleges természetének megértésében kulcsszerepe van a többértelmű interpretációnak.

A modern, klasszikus gyökerű retorikai elmélet és gyakorlat tehát a hatalom és a gondolkodás, a megértés és beszéd, a figyelem és az azonosulás többféle fogalmi párosítására ad lehetőséget.

Egyúttal elvezet a szociális gyakorlat területére, a diskurzusok másféle megragadása felé.

Diskurzus

A diskurzus a retorika és a kommunikációelmélet egyéb, társadalom- és viselkedéstudományi hagyományainak konvergens pontját, területét jelöli ki, amelynek elemzésre révén a retorika szempontjai ismét relevánssá válhatnak a kommunikáció formáinak megértésében. A diskurzus vizsgálata a kommunikáció mint társadalmi gyakorlat felé való elmozdulást mutatja. A társadalmi gyakorlaton a szociális akciók egy többé-kevésbé stabil formáját értjük. Minden gyakorlat bizonyos társas egységeknek, elemeknek (cselekedetek, személyek és társas viszonyaik, tárgyak, instrumentumok, az idő és a tér, a tudatformák, értékek és diskurzus) a kifejeződése egy viszonylagosan kialakult konfiguráció keretében (Choularaki-Fairclough 1999). A diskurzus mint gyakorlat jelentéssel bíró, szituacionális és morálisan számba vehető tevékenység.

A diskurzus a társadalom komplex jele, egyfajta társadalmi kód. Mivel nem más, mint a működő nyelv (language-in-action), vizsgálata egyfelől a cselekedetre, másfelől a nyelvre vonatkozik. A diskurzus Blommaert szerint (2006: 3) magában foglalja a jelentéssel bíró szemiotikus humán cselekedetek valamennyi formáját, melyeket szociális, kulturális, valamint a használat történeti mintáinak és fejlődésének szempontjaiból tekinthetünk. Blommaert szerint mindegyike volt a lehetséges elnevezéseknek, és ő Foucault-t⁴ követi, amikor ezt használja.

A diskurzus meghatározásának gyökereit ezen túl a pragmatika, a szemiotika, a társadalomtudományok adhatják.

A diskurzus elemzésének elvei az alábbiak:

- A nyelvhasználat vizsgálata abból a szempontból, hogy az mit jelent a nyelvhasználók számára: mit tesz értük/számukra/velük, és a nyelvhasználók miként és mit tesznek a nyelvhasználatért.
- A nyelvhasználat működési feltételei, céljai között kell kapcsolatot teremteni, a nyelvhasználatot a kontextusban (kultúra) kell vizsgálni.

A diskurzusokat Foucault nem arról faggatja „amit csendben mondani akarnak, hanem manifest megjelenésük tényéről és feltételeiről (...), arról a mezőről, ahol egymás mellett léteznek, fennmaradnak és elenyésznek.” (2000: 431). Őt nem a diskurzus nyelvi rendszere, nem is a felépítés formális szabályai érdeklik, hanem az, mi tette őket lehetségessé. Tehát nem formalizálást végez, hanem archeológiát; az archíva leírására törekszik. Ezen olyan szabálygyűttest ért, mely egy kort vagy egy meghatározott társadalmat illetően a következőket határozza meg: a mondhatóság határait és formáit (Miről szabad beszélni?), a megőrzés határait és formáit (Melyek voltak a nyomtalan elhangzásra szánt szövegek?),

- A vizsgálat egysége nem az elvont nyelv, hanem a ténylegesen kontextualizált formák, amelyekben a nyelv (nyelvhasználat) társadalmi szinten megjelenik.
- A kommunikációs eseményeket mint a világ rendszere által erősen befolyásolt jelenséget szükséges vizsgálni, amelyben a vizsgált jelenség közege már nem csupán egy társadalom, így a vizsgálatnak ki kell terjednie a különféle társadalmak közötti viszonyra is, és tekintetbe kell venni ennek hatását a nyelvhasználók repertoárjára és arra a készségükre, hogy saját hangjuk (tenor, voice) legyen. (vö. Blommaert 2005: 14-15)

Kritikai diskurzuselemzés

A diskurzus (társadalmi beszéd) kutatásának kiemelt témái a hatalom és az egyenlőtlenségek. A nyelv és társadalom kritikai perspektívái közül az egyik, de nem egyetlen a kritikai diskurzuselemzés (KDE), amely a társadalom- és kommunikáció-tudomány metszetének újabb és igen dinamikus alakuló, terjeszkedő kutatása és gyakorlata. A kritikai diskurzuselemzés a diskurzus (nyelv, illetve más szemiózisok, például a testnyelv) és a szociális gyakorlat más elemeinek dialektikus viszonyát vizsgálja. A KDE átfogó és egyik legfontosabb vizsgálata a diskurzus, a hatalom, az uralom, illetve a diskurzuselemző ebben a társadalmi viszonyrendszerben elfoglalt pozíciójára vonatkozik.

A KDE gyökereit egyfelől a frankfurti iskola társadalomkritikájában, másfelől a kritikai nyelvészet és a szocioszemiotikai megközelítésben, illetve a kritikai szempontú szociolingvisztikai irányzatokban találjuk.

A jelenben többek között Ruth Wodak, Norman Fairclough, Teun van Dijk, Lillie Choularaki, Günther Kress vizsgálják és elemzik a manipulációt mint a hatalom diskurzusát, az ideológiák és az identitás (személyes és nemzeti) kialakulását és rögzülését; a társas tér színtereinek diskurzusai közül a politika, a gazdaság, és a média kommunikációját; a társas gyakorlat formái közül az oktatás és a kereskedelem; a társas szerepek tekintetében a nemek (gender) és a rasszizmus témáit.

A KDE kétféle módon ragadja a meg a diskurzust, egyfelől nyelvi eszközeit vizsgálja a konkrét nyelvi alkalmazáshoz való viszonyukban, illetve a diskurzus és az

az emlékezet határait és formáit (milyenek voltak azok a kijelentések, amelyeket mindenki értékesnek vagy vitathatónak ismert el, amelyeket elhagytak vagy kizártak?), a reaktiválás határait és formáit (a megelőző korok vagy más kultúrák diskurzusai közül, melyeket vesznek elő újra, és értékesnek tartva őket, próbálnak rekonstruálni?), az elsajátítás határait és formáit (Mely osztályok, csoportok és egyének férhetnek hozzá egy diskurzustípushoz).

Foucault a diskurzív egységek individualizálására három kritériumcsoportot fogad el: a 1. a formáció kritériumait (amelyek egyként vonatkoznak összes tárgyra, operációjakra, elméleti opciójakra), 2. a transzformáció, illetve küszöb kritériumait (azon feltételek megadása, melyeknek egy pillanatban egysülniük kellett, hogy tárgyaik, operációik, elméleti opcióik kialakulhassanak) és 3. a korreláció kritériumait (azon viszonyok együttese, melyek meghatározzák a diskurzust a többi diskurzustípus között, pl. a klinikai orvostudományt a biológia, a kémia vagy társadalomelemzés között) (Foucault 2000: 430).

intézményi struktúrák közötti kapcsolatot elemzi. Az elemzés módszertana eltérő képet mutat az elemzést végzők körében, kiindulópontként, programkönyvként is tekinthetjük ugyanakkor Norman Fairclough: *Discourse and Social Change* c. munkáját (1992), amelyben a szerző háromdimenziós rendszert állít fel az elemzésre: 1) a diskurzus mint szöveg, 2) a diskurzus mint diszkurzív gyakorlat, 3) a diskurzus mint társadalmi gyakorlat dimenzióit.

1) Ebben az elemzési dimenzióban a diskurzus megvalósult példáinak vizsgálata történik meg; a szóválasztások és mintázatok, a szóképek és alakzatok, a grammatikai jellemzők, a kohézió és a szövegstruktúra rendszerező áttekintése.

2) Az elemzés ezúttal a diskurzusra mint a társadalomban megalkotott, szétterjedt és alkalmazott jelenségre tekint. A folyamat az adott szövegekre mint adott nyelvi tárgyakra vonatkozik. A figyelem itt a pragmatikai szint felé fordul: a beszédaktusok, a koherencia és az intertextualitás vizsgálatával. Fairclough kétféle intertextualitást különböztet meg: a szövegek nyílt összekapcsolásából létrejövő manifeszt intertextualitást, (melynek kategóriái a reprezentáció, a preszuppozíció, a tagadás, a metadiskurzus és az ironia), illetve a konstitutív intertextualitást vagy interdiszkurzivitást, amikor a szövegek heterogén elemekből épülnek föl (műfajilag, a diskurzus-típus, a regiszter vagy a stílus tekintetében). Fontos szempont lehet a manifeszt intertextualitásnál az átvett szöveg (idézet) válogatására és kontextualizálására vonatkozó megközelítés (vö. manipuláció) (Fairclough 1992: 117–125).

3) A harmadik dimenzióban azokat az ideológiai hatásokat és hatalmi folyamatokat vizsgálja az elemző, amelyekben a diskurzus működik. A hatalmi változásokat éppen a diskurzusok változásaiban ragadhatjuk meg. A diskurzus reprezentációja, újraírása vagy -mondása a diskurzus új rendjének kialakulását is megmutathatja, ez esetben az intertextualitás újabb jelentőséget nyer (Fairclough 1992: 85–93).

Manipuláció

A manipulációt van Dijk (2006: 359-383) a társadalom, a kogníció, illetve a beszéd, diskurzus hármasságában tárgyalja. A manipuláció mint társadalmi jelenség hatalmi források, elit csoportok meglétét feltételezi. A manipuláció alapja ebben az esetben a szociális dominancia: kiváltságos hozzáférés a közélet színtereihez (média, közigazgatás, gazdaság, oktatás, egyház, politika és jog), hatalom a közbeszéd formái felett, s azok kisajátítása, az érdekek és érdekeltségek egyoldalú kielégítése és a hatalom (és az egyenlőtlenségek) konzerválása, újraalkotása. A kampánykommunikáció és a tervezett kommunikáció folyamatai gyakorlati, funkcionális szempontból elsősorban ennek a szociális dominanciának az újrateremtését biztosítják.

A manipuláció mint kognitív jelenség egyfelől a rövid távú memóriára való hatás kiváltására törekszik (a figyelem megragadásával, a varázsszavakkal, non-verbális

jelekkel). Ilyenkor a tudat nem elemez, inkább találgat, kíváncsivá válik. A hosszú távú memóriát, amelynek modellalkotási és rögzítési sémáit az elbeszélő struktúra mintázza leginkább, a közös szociokulturálisan meghatározott érvhelyekre való utalásokkal ragadja meg. Ez a memória már egyéni, de nagyban nyugszik a mentális modellalkotási hajlamon, a közös helyeken. A hosszú távú memóriát manipulálja a történetmondás (a dramatizáltan megjelenő állítás, amely értékhierarchiákat ábrázol). Ennek működését láthatjuk a tömegkommunikáció keretbe foglaló működésében, a framingben.

A manipuláció mint a diskurzus, a beszéd jelensége a verbális és non-verbális kódokban rejlő lehetőségeket aknázza ki. Ugyanakkor hangsúlyossá válnak a kontextus jegyei, a társas érintkezés körülményei. Elsősorban, van Dijk szerint, a diskurzus a résztvevők kontextuális modelljéből fakadóan lehet manipulatív. Ezt szükséges előbb vizsgálnunk, hiszen csak ehhez viszonyítva érvényesülhetnek a manipulatív, pragmatikus, retorikai alakzatok, érvformák.

Összegzés

A hatalom kommunikációjának, a kommunikáció hatalmának tudományos-elméleti igényű áttekintése a retorikai szempont érvényesítése, a diskurzus-fogalom megragadása és konzekvens használata nélkül megmaradhat olyan felismerések terminológiai ostromlásaként, amelyeket hétköznapi életünk alapján valamennyien sokféleképpen magyarázhatunk, vagyis horizontálisan szélesedő, vertikálisan ugyanakkor nem mélyülő megfigyelésként. Ezek felhasználásával ugyanakkor a tágasság elvesztése nélkül juthatunk mélyebbre és szembesülhetünk, majd küzdhetünk a problémák, események, jelenségek nem csupán terminológiai feladataival.

Felhasznált irodalom

- Aczél Petra 2007. A gondolkodás halála a tudomány? Lehetséges szempontok és kihívások a kommunikáció- és médiakutatás számára. Sebeők Tamás-előadás a Magyar Kommunikációtudományi Társaság éves konferenciáján. Kézirat.
- Barthes, Roland 1997. A régi retorika. Fordította Szigeti Csaba. In Thomka Beáta (szerk.): *Az irodalom elméletei III.* Pécs: Jelenkor. 69–175.
- Blommaert, J. 2005. *Discourse*. Cambridge: CUP.
- Burke, Kenneth 1950/1967. Rhetoric – Old and New. Steinmann. M. Jr. (ed.): *New Rhetorics*. New York: Scribners. 59–76
- Choularakis, L. – Fairclough, N. 1999. *Discourse in Late Modernity: Rethinking Critical Discourse Analysis*. Edinburgh: EUP.
- Dijk, T. A. van 2006. Discourse and Manipulation. *Discourse & Society*, 17/ 3. 359–383.

- Eemeren, F. H. van – Houtlosser, P. 2000. Rhetorical analysis within a pragma-dialectical framework: The case of R.J. Reynolds. *Argumentation* 14., 293–305.
- Faiglough, N. 1992. *Discourse and Social Change*. Cambridge: Polity.
- Foucault, M. 2000. Válasz egy kérdésre. A diskurzusról. In: Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára. Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*. Budapest: Nemzeti Tankönyvkiadó, Universitas. 423–441.
- Kibédi Varga Áron 1998. Retorika és strukturalizmus. In: Kibédi Varga Áron: *Szavak, világok* Pécs: Jelenkor. 48–60.
- Lanham, Richard A. 1991. *A Handlist of Rhetorical Terms*. Berkeley: University of California Press.
- Richards, I. A. 1936, 1950, 1965. *The Philosophy of Rhetoric*. Oxford: OUP.

Ardamica Zorán

A hatalom kommunikációja kutatásához

Diszciplínám és érdeklődési, kutatási területem szerint az irodalmi szövegek vizsgálatában érvényesülne a téma.

Kutatás tárgyává lehetne tenni:

- a szubkulturális csoportok hierarchiájának kifejeződése, ezen belül a hatalom verbális és nonverbális kommunikációja
- illetve e csoportok progresszivitásának, illetve regresszivitásának összefüggései (beleértve a legitimitás kérdéseit) a hatalom kommunikációjával
- külön figyelmet érdemelhetnek ezek az összefüggések a társadalmi és / vagy kulturális mainstream és az underground viszonyában
- illetve a lázadás motívumai mint a hatalmi kommunikáció befogadójának reakciói

A hatalom kommunikációja hipotézisem szerint átszövi az irodalmi szöveg különböző elemeit (nyelvi szinten, az irodalmi szövegek műfajaiban, a kompozíciós struktúrában [pl. a cselekmény egyes egységeiben] stb.), így annak többszempontú, komplexitásra törő elemzése lehet a kutatási módszer.

Amennyiben a szöveg strukturális analízise mellett genetikai jellegű elemzésre is sor kerülne, feltárhatóak lennének olyan „irodalmi szövegen kívüli” jelenségek, amelyek a hatalom kommunikációja mint jelenség szövegbe kerülésének motivációit indokolják, vagyis a szövegelemzés, az abból való kilépés lehetővé teheti, meg-

könnyítheti szövegen kívüli irodalmi, irodalomszociológiai problémák, jelenségek vizsgálatát.

A fenti és más lehetséges kapcsolódó, illetve a kutatás során indukálódó témák (pl. a nyelvi regiszterek megfelelései a kommunikáció csoportjai hatalmi hierarchiájának) feldolgozásának lehetőségei az irodalmi szövegekben azon eredményekre építhetnének, amelyek narratológiai, illetve retorikai alapvetését adnák a kutatási programnak, hiszen a szövegekben a kommunikáció többek között az alakzatok szintjén, azokhoz kapcsolódva lehet vizsgálható, természetesen a szociológiai, társadalmi, pszichológiai stb. vetületeket sem hagyva figyelmen kívül.

A fent vázolt témák kutatása hozzájárulhatna a két alapkérdésre (Mi a hatalom? Hogyan érvényesül?) adott lehetséges válaszok megadásához.

Kód és információ*

A kód értelmezései

Andok Mónika itt következő tanulmánya a *kód* terminus technikus mai értelmezéseit taglalja. Talán nem érdektelen ezt megelőzően magára a szóra fordítani a figyelmünket. A *kód* meglepően fiatal alakulat a magyar nyelvben. Még a magyar nemzeti szövegtár is csak az 1960-as évektől tudja adatolni. Szótáraink sem régóta tartalmazzák ezt a címszót. A 2003-as kiadású Magyar értelmező kéziszótár a latinból származó, majd a franciából nemzetközivé vált szóként tartja számon. Jelentését így írja le:

kód 1. *Tud* Megállapodás szerinti jelek v. szimbólumok rendszere, amellyel vmely információ egyértelműen visszaadható. 2. *ritk* Jelkulcs. 3. *Posta* <Az erd. m.-ban:> irányítószám. [nk:fr>lat]

A 3. pontban szereplő jelentést akár el is hagyhatjuk, ellenben hiányolhatjuk az 'azonosító (szám)' jelentést. (Erről lásd később.) Az ÉKsz. emellett közöl még *dekóder*, *dekódol*, *kódol*, *kódolt* és *kódszám* címszavakat is.

A Bakos-féle Idegen szavak és kifejezések szótára ennél kissé részletesebben mutatja be a *kód* jelentéseit.

code [e: kód] *fr* 1. törvénykönyv, jogszabálygyűjtemény 2. → **kód**

kód *fr* 1. *inf* megállapodás szerinti jelek v. szimbólumok rendszere, amellyel vmely információ továbbítható és visszaadható. 2. *biol* → **genetikai kód** 3. rejtjeles ábécé kulcsa 4. jelábécé (sürgőnynél, távirónál stb.)

Érdekeséggéppen hozzátehetjük, hogy ezek az értelmezések már az 1973-as kiadásban is így szerepeltek. A későbbi, 1994-es átdolgozásban még a következők kaptak önálló szócikket: *dekóder*, *dekódol*, *enkóder*, *kodek*, *kóder*, *kodisztika* és *kódol*.

Mindkét szótár első helyre teszi a 'jelrendszer' értelmezést, s csak ezt követően közli a korábbi, ám manapság a perifériára szorult 'titkos jelek' értelmezést. Az Idegen szavak és kifejezések szótára vizsgált szavunkat két szócikkre bontja, az eredetibb 'kódex' jelentést *code* címszó alatt közli. (Mai használatára vö.: *etikai kódex*.)

* Elhangzott az Miskolci Akadémiai Bizottság kommunikációtudományi munkabizottságának és az EKF Kommunikáció Tanszékének szakmai vitáján 2006. december 4-én.

Más szótárak – elnagyoltabban vagy részletezőbben – természetesen hasonló jelentéseket társítanak vizsgált szavunkhoz. Tömörebb és egyszerűbb a *Cambridge Dictionary Online* meghatározása: (language) a system of words, letters or signs which is used to represent a message in secret form, or a system of numbers, letters or signals which is used to represent something in a shorter or more convenient form.¹

A legújabb *Longman Web Dictionary* árnyaltabb és – talán túlzottan is – részletező meghatározásában a *kód* (*code*) szónak öt jelentését különbözteti el: 1. a set of rules, laws, or principles that tell people how to behave; 2. a system of words, letters, or symbols that you use instead of ordinary writing, so that the information can only be understood by someone else who knows the system; 3. set of numbers, letters, or symbols that shows what something is or gives information about it; 4. the group of numbers that comes before a telephone number when you are calling from a different area; 5. a system of sounds or signals that represent words or letters when they are sent by machine.

A legkorszerűbb – mondhatnánk: az angolban naprakész – értelmezést a tekintélyes *Oxford Advanced Learner's Dictionary* 2005-ös kiadású kötetében (7th edition, Oxford University Press, Oxford) találjuk.

code: **1** (often in compounds) a system of words, letters, numbers or symbols that represent a message or record information secretly or in a shorter form; **2** dialling code; **3** (*computing*) a system of computer programming instructions; **4** a set of moral principles or rules behaviour that are generally accepted by society or a social group; **5** a system of laws or written rules that state how people in an institution or a country should behave.

Itt az első helyre került a 'jelrendszer' értelmezés; a „telefonkód” (dialling code) a magyarban nem kód, hanem szám: országhívó, illetve körzetszám; az informatikai értelmezés (computing) a magyar szótárakból hiányzik; külön jelentésként szere-

¹ Az amerikai változatban (Cambridge Dictionary of American English): **code** (special language) a system for representing information with signs or symbols that are not ordinary language, or the signs or symbols themselves. code word is a word or sign with a special meaning, or a word used to keep something secret.

² „A magyar *pin kód* kifejezés első látásra anglicizmusnak tűnik, amely egy angol **pin code* etimont feltételez. Az angol nyelvben viszont ilyen kifejezés nincs, a *PIN* szó /pin/ kiejtéssel vagy pedig a *PIN number* 'személyi azonosító szám' jelentésű kifejezés használatos. A *PIN* mozaikszót a *personal identification number* kifejezés kezdőbetűiből alkották, az *N* betű a *number* szóra utal, tehát a *PIN number* második eleme redundáns. Ugyanúgy redundáns a *PIN code* kifejezés is, hiszen a *number* fölöslegessé teszi a *code* hozzáadását. A magyar nyelvben is egyre divatosabb *kód* szónak ez a használata hasonlóságot mutat a francia nyelvvel, ahol a megfelelő kifejezés: *code confidentiel* 'bizalmas kód' vagy *code personnel* 'személyi kód'. Valószínű, hogy a *code* szónak ez a használata a brit és amerikai angoltól függetlenül, a nemzetközi „angol” szakzsargonból származik, és feltehetőleg előbb-utóbb

pelnek az erkölcsi és viselkedési szabályok (4), és végül – mintegy megfordítva az etimológiai időrendet – a ’törvénykönyv’ jelentéssel zárul a szócikk.

Láthatjuk, hogy a magyar szótárak követik ezeket a meghatározásokat, legfőleg a modern technikában elterjedt használati kötöttségek hiányoznak (gépi kód, telefonkód). Némi csalódást okozhat számunkra, hogy a legújabban elterjedt értelmű használat, illetve jelentés (pl. a *PIN kód*) az angol értelmező szótárakban sem szerepelnek – ennek azonban másutt kell keresni az okát.²

Az eddig hivatkozott szótárak a kódot – általában első helyen – rendszerként, állományként értelmezték. Ettől eltérően a Britannica Hungarica szabályként definiálja³, figyelmeztetve az olvasót, hogy téves a kifejezést a *rejtjel* szinonimájaként használni.

A szó előéletét tekintve annyi bizonyosnak tűnik, hogy a *kód* és a *kódex* szavak hangalaki rokonsága nem véletlen, bár az összefüggésük nem annyira kézenfekvő, mint amilyennek látszik. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint a *kódex* szavunk a latin *codex* (’fatörzs, viasszal bevont írótabla; irat, könyv’) szóból származik. A magyarban előbb ’törvénykönyv, szabálykönyv’, majd ’rég, kézzel írott könyv’ jelentésben terjedt el. A latin szó azonban nagy utat járt be, mire a mai ’jelrendszer’ értelmű *kód* alak elterjedt nyelvünkben. A franciában *code*-ra rövidült latin *codex* alighanem az angolba átkerülve indult a XX. század második felében hódító útjára. Előbb a szaktudományokban – a nyelvtudományban, a szemiotikában, a kommunikációelméletben és az informatikában.⁴

Kód szavunk használata föltehetőleg a kommunikációelmélet kibontakozásával, illetve az informatika berobbanásával terjedt el. Sőt, azt mondhatjuk, hogy napjaink egyik divatszava lett. Ennek egyenes következménye egyik legújabb tudományelméleti (vagy talán pontosabb így: terminológiai) problémánk a *kód* szó értelmezése. Tudjuk, egy szó a szövegben mindig alkalmi jelentéseiben szerepel, következésképpen minél többet fordul elő, annál gazdagabbá válik az alkalmi jelentések köre. Minthogy ezekből fejlődik (fejlődnek) a mellékjelentés(ek), így az alkalmi jelenté-

elterjed majd az angol-amerikai nyelvhasználatban is. Egyelőre még az *Oxford English Dictionary* (2004) és az *Advanced Learner’s Dictionary of Current English* (7th edition, 2005) csak a *PIN* és a *PIN number* kifejezéseket tartalmazzák. A magyar *pin kód* kifejezés első eleme tehát tényleges anglicizmus, a második eleme viszont ánglicizmus.” (Örsi Tibor közlése)

³ „... az a változatlan szabály, amelynek alkalmazásával egy információegységet, például egy betűt, szót vagy kifejezést önkényesen választott megfelelőjével helyettesítenek.”

⁴ „A francia *code* szó a klasszikus latin *codex*-ből származik. Jelentése az idők folyamán így változott: ’fatörzs > fatáblácska > könyv > törvénykönyv’. Ez utóbbi jelentés a franciában 1236-tól, az angolban 1303-tól adathozható. ’Titkos jelrendszer’ értelemben először Wellington használta 1808-ban. A *code* szó Saussure C. L. G.-jában két helyen fordul elő: Bevezetés, 3. fejezet, 2. §. Ezt leginkább az ’egy nyelv szabályainak összessége’ jelentéssel értelmezik. A *code* szó másik előfordulása (Bevezetés, 6. fejezet, 2. § 3. pont) is hasonló jelentésben szerepel. Nyelvtudományi munkákban először a Language c. folyóiratban fordult elő 1964-ben (XL, 243).” (Örsi Tibor közlése.)

sek gazdagodásával előbb-utóbb újabb és újabb – immár szótározható – mellékjelentések fejlődnek ki. Nem kivétel ez alól a *kód* szavunk sem.

Nos, hogyan is állunk a *kód* szó jelentésével? Tárgyalt szavunk életében három szakaszt különíthetünk el. Az első két fázis területe viszonylag szűk: a tudományos terminológia. A tudományok közül elsősorban a már említett kommunikációelmélet és az informatika, továbbá természetesen a szemiotika és a nyelvtudomány használja leggyakrabban. Újabban azonban egyéb társadalomtudományok is átvették – ezt tartom a 2. szakasznak –, így pl. a szociológia, a szociolingvisztika, a kulturális antropológia, illetve a kultúrakutatás. A *kód* szó használata és értelmezése a kommunikációelméletben sem egyöntetű. Leggyakrabban '(statikus vagy dinamikus) jelrendszer, szimbólumrendszer' értelemben találkozunk vele, szabályként vagy folyamatként ritkán, a kevésbé szakszerű, ismeretterjesztő közlésben terjed a 'jel' értelmezés is.

Elsősorban az informatika terjesztette tovább szinte a mindennapi, de legalábbis a laikus – vagy ha úgy tetszik: köznyelvi – használatban a kód szót és a belőle képzett *kódo*, *kódolás* származékokat. Míg a szemiotikában és a kommunikációelméletben a *kód* 'jelrendszer' jelentésben fordul elő, addig a mindennapi nyelvhasználatban általában 'jel' értelemben is használatos. Igazi divattá a modern technika tette azáltal, hogy a kereskedelem, az elektronikus banki szolgáltatásokban, a mobiltelefonban a személyi azonosításra szolgáló számsort kódnak (PIN kódnak) nevezte el.

Az információ-ról rövidebben

Az *információ* jóval transzparensőbb szó (*in+forma*). A már idézett történeti-etimológiai szótár az *informál* igét 1527-ből adatolja, az *információ* főnevet pedig elsőnek Kazinczytól idézi 1789-ből (Kassául *informatiot* veheték). A latin eredet még a laikus számára is eléggé nyilvánvaló, inkább az okozhat némi meglepetést, hogy az alapul szolgáló, a magyarba teljességgel beépült *forma* szavunk sem sokkal korábbi jövevény (első előfordulás: Jordánszky-kódex, 1519).

Ma már az információ kultuszáról, egy új tudományterületről, az informatikáról, infokommunikációs technológiáról beszélünk, s korunkat az információ korszakának, információs társadalomnak nevezzük. Mai szótáraink közül az *információ*-t az ÉKsz. (2003) így értelmezi:

információ 1. Tud vál Tájékoztatás, felvilágosítás, értesítés. **2.** sajtó értesülés, adat. **3.** Tud A kibernetikában: berendezésbe jelként betáplált adat; hír. [lat]

A már hivatkozott Bakos-féle Idegen szavak és kifejezések szótára az *információ* szó esetében is részletesebb:

információ *lat* 1. felvilágosítás, tájékoztatás 2. hírközlés 3. értesülés, adat 4. híryanagy, a közlés tárgya 5. *inf* elektronikus úton továbbított jel; hír

Az *informál* igének a magyarban kevés származéka él: *informál-ás*, *informál-ódik* (az *informális* nem magyar fejlemény); az *információ* főnév gyakran szóösszetételek előtagjaként (-átvitel, -bank, -csere, -elmélet, -forrás, -hiány, -hordozó, -robbanás, -sűrűség, -tárolás, -technológia, -továbbítás, -védelem stb.), ritkábban utótagjaként (*alap-*, *háttér-*, *többször-* stb.) egyre nagyobb szócsaládot hoz létre.

Nem kevésbé áll a viták központjában az információ értelmezése a tudományok terminológiájában. Ezen megint csak nem csodálkozhatunk, hisz az említett jelenség több tudomány és tudományterület fogalomtárának része. Ráadásul nemcsak az egyes diszciplínák, hanem gyakran az egyes kutatók is másképp közelítik meg, vagy máshol keresik a helyét.

Egy konkrét példával bemutatva az információ eltérő értelmezését. Ha este az országúton, tőlem mintegy 100 méter távolságra két fénycsóvát pillantok meg, az számomra azt az információt hordozza, hogy autó közeledik felém, ezért az út szélére kell húzódnom. Vajon ez a két fénylő pont információ-e akkor is, ha történetesen nem vagyok ott? Vagy információ-e például az autó reflektorától nem 100, hanem csak 70 méterre, éppenséggel történetesen nem tartózkodik senki. Ha a válaszuk igen, akkor azoknak a kutatóknak az álláspontjára helyezkedünk, akik szerint az információ anyagi természetű. Ha viszont azt fogadjuk el, hogy a fénycsóva attól válik információvá, hogy látom, illetve értelmezem, hogy én kellek hozzá, hogy az információvá váljon, akkor ezzel azok pártjára állok, akik szerint az információ nem anyagi természetű, sokkal inkább szellemi produktumnak tekinthető.

Az információ hihetetlenül sokféle értelmezéséből többen valóságos gyűjteményeket állítottak össze (lásd pl. Fülöp Géza: Az információ. 2. bővített és átdolgozott kiadás. Budapest, 1996. <http://mek.oszk.hu/03100/03118/index.phtml>), itt tehát meg sem kíséreltem definiálni. Tegyük ezt meg helyettem az itt következő szerzők.

H. Varga Gyula

Andok Mónika

Kódok a konvencionalitás és a kulturalitás erőterében¹

A kód az észlelést és a megértést köti össze.

A kommunikációelmélet klasszikusai modelljük kidolgozása során mindannyian úgy hivatkoznak a kódra, kódolásra, mint a kommunikációs szituáció egy kitüntetett elemére (Shannon–Weaver, Schramm, Jakobson, Hymes). Ráadásul úgy hivatkoznak rá, mint egy problémamentes összetevőre. Igen ám, de ha nem nyelvészeti, információelméleti, hanem antropológiai vagy médiaelméleti szakirodalmat olvasunk, akkor a kulturális kód fogalma már korántsem lesz ennyire egyértelmű. Sőt, a pragmatikai alapú kommunikációs modellek az 1960–70-es években felvetették azt a kérdést: a kommunikáció folyamatában a megértéshez elég-e a kódolás vagy szükséges egy másik elem, a következtetés is. Ennek a kritikai elemnek a kidolgozása vezetett el a relevanciaelmélet kidolgozásához az 1980-as években (Sperber–Wilson 1986).

1. Kétféle értelmezés

A zavart a kódok kétféle értelmezése, néha ezen értelmezések együttes jelenléte okozza. Hogy miként lehetne ezt kettéválasztani, arra lássuk Horányi (1999, 69–71) javaslatát:

A kódok szignifikációs rendszerek. Azt a módot adják meg, hogy egy közösség számára egy érzékszervileg felfogható modalitás valamely változása a kommunikáció szignifikánsává, a valóság egy darabja pedig szignifikátummá lehet. Ez alapján azt mondhatjuk, Horányi azzal, hogy jelölési rendszerként és nem szabályrendszerként határozta meg a kódot, tágitott annak jelentésén. Ugyanakkor maradjunk még egy kicsit a kód mint szabályrendszer elgondolásnál, mert ez felvet néhány kérdést: Vajon minden szabályrendszer kód? Mit mondhatunk ebben a tekintetben a sakkról mint szabályrendszerről vagy a jogról?

A kód kölcsönös tudás, elérhetőek egy közösség tagjai számára: nem személyes megegyezésen, hanem

¹ Vitaindító előadás, elhangzott a Miskolci Akadémiai Bizottság kommunikációtudományi munkabizottságának ülésén, az EKF Kommunikáció Tanszékén, 2006. december 4-én.

1. személytelen konvenciókon (Ezért szociológiai értelemben *intézménynek* tartjuk őket. Itt szabályok konglomerátuma lesz.)² és
2. a közösség szocializációs szokásain. (Ezen oknál fogva pedig *kulturális* jelenségként értelmeződnek. Ez esetben minták kollektívjáról beszélünk.) De vajon minden kulturális minta kulturális kód is egyben? Ha fáj valamim és sírva fakadok, ösztönösen cselekszem. Ha egy temetésen sírok, tanult kulturális mintát követek. Ebben a tekintetben a kód tanult voltát kell kiemelni az ösztönös viselkedéssel szemben.

Tisztázásra vár még az is, hogy a kulturális mintának milyen a viszonya a pszichológiában használt *séma* és az etnometodológiában használt *forogatókönyv* kifejezésekkel.

Tudások és kódok kapcsolatáról a kommunikáció participációs modelljében még a következőket is olvashatjuk: „... a nem természetes közösségekben elérhető többletfelkészültségben egymást részben vagy teljesen átfedő tematikus mezők különböztethetők meg ... így a kultúra, a jog, az ideológia, a vallás(ok), a tudomány(ok), a gazdaság és a technika. Ezek a tudások voltaképpen a nem természetes közösségek konstitúciójában (más szóval az életvilág makrostruktúrákba – sajátos rendszerekbe – való egyesítésében, integrációjában) a kódokkal analóg módon működnek.” (Horányi 1999, 32.)

2. Történeti perspektíva

A tisztánlátás érdekében érdemes megvizsgálni, hogy mely tudományterület, mikor és milyen összefüggésben használta, használja a kód fogalmát.

2.1. A kód az információelméletben

Először az információelméletben terjedt el a kód fogalma, Shannon és Weaver elmélete is tartalmazza. Náluk az *információ* szó, kifejezés nem kapcsolódik az állítások szemantikai tartalmához. Az információ a kommunikációs cserefolyamat mértékegysége. A kommunikáció valamilyen mechanikus csatornán zajlik, amihez az üzenetet kódolni, majd dekódolni kell, például elektromos impulzusok formájában.

Az információelméletben a kódolás az ún. *kölcsönös* (vagy átvitt) információ optimalizálását szolgálja.

Miként osztályozhatjuk a kódokat Horányi (1975, 42–43) szerint:

1. Elemek számától függően (pl. bináris)
2. Egyértelmű megfejthetőség alapján. (Ehhez hozzáfűzi, hogy a természetes nyelvek ezt a kritériumot általában nem elégítik ki.)

² A lexikonok általában csak mint szabályrendszerre utalnak a kódokra: Kód: hír vagy információ valamely egyezményes megjelenési formája, kölcsönösen és egyértelműen hozzárendelt jel, jelsorozat. Az információelméletből átvett fogalmat a biológiai rendszerek működésére is alkalmazzák. (genetikai kód) Magyar Nagylexikon, 2000.

2.2. A kód a biológiában

„1953-ban két mikrobiológus, James Watson és Francis Crick bejelentette, hogy megoldották a modern biológia központi problémáját. Megfejtették a DNS molekuláris szerkezetében rejlő genetikai kódot. Pusztán a *kód* szó használata ebben az összefüggésben igen figyelemreméltó. Ez a biológusok új felfedezését azonnal az információelmélethez látszott kapcsolni, amelyben oly sok szó esik az információk de-kódolásáról.” A technikai metafora hozott áttörést a biológiában. (Roszak 2003, 21.)

2.3. A pszichológia, a kognitív pszichológia kódolásfogalma

A szigorúan vett pszichológiai kutatásokat az érdekli, hogy miként zajlik a kódolás a memóriában. Lehet-e kapcsolat a pszichológia *séma* fogalma és a kulturális kódok között?

2.4. Szemiotikai kód: kód és szöveg

A kód szemiotikai vizsgálatában Horányi elemzi a **kód és a szöveg** viszonyát. „Szövegnek tekintik ugyanakkor a kóddal szemben álló szemiotikai jelenséget is. Ez lényegében a Saussure óta többféleképpen is definiált nyelv/beszéd, langue/parole fogalompár szemiotikai szintű megfelelője. (...) E koncepció szerint a kód és a szöveg a bennük feltárható rendszer érvényessége alapján különíthető el.” (Horányi i. m. 48–49.)³ Igazolni tudjuk ezt azzal is, hogy a szövegtanok java része nem foglalkozik a kód fogalmával, meg sem említi azt.

Horányi arra is utal, hogy az általános nyelvészetből kerültek át ezek a fogalmak a szemiotikába, de némiképp másként kell értelmeznünk őket, mint ott. A kód esetében ez a homogenitással kapcsolatos probléma. S végigvezeti, hogy szöveg, különösen pedig kép feldolgozása, értelmezése során milyen kódok lépnek működésbe. A többféle kód, nem egyetlen nagy kódrendszer szubkódja, hanem egymást átfedő (overlapping) konfigurációk.

Megkülönböztet a működés során:

Kommunikatív kódokat: szövegkód (ikonográfiai, narratív szubkóddal), kinezikus, proxemikus, írott nyelvi kódot, valamint ikonikusát, a transzmisszió kódjait és az észlelését.

Szelektív vagy posztkódok: ideológia, esztétika, szociológia, pszichológia. (Ezen második csoport jelentőségét Horányi abban látja, hogy ezzel a jelentés és a funkció mellé be lehet kapcsolni az érték fogalmát.)

³ Saussure egyetlen helyen beszél kódról: „A beszéd viszont egyéni akarati és értelmi aktus, amelyben meg kell különböztetni: 1. a kombinációkat, amelyek által a beszélő a nyelv kódját a maga egyéni gondolatának a kifejezésére használja föl 2. a pszichofizikai mechanizmust, amely lehetővé teszi a számára, hogy ezeket a kombinációkat kivetítse” (Saussure 1997, 44).

Filmszemiotika: Filmbeli kódok és filmi kódok. Műfajiságra mint kulturális kódra utalnak a posztmodern filmelemzésekben. Vagyis az, hogy milyen műfajban mondanak el egy történetet, az kulturális kódként funkcionál. (Egy egyszerű példán bemutatva a honfoglalás történetét be lehet mutatni a Koltai-féle *Honfoglalás* című filmmel vagy a Herendi Gábor rendezte *Magyar vándorral*.)

2.5. Pragmatika: kódolás és jelentés kapcsolata

A pragmatikai irányú kutatások – ha nem is Austinnál, de Searle-nél már mindenképpen – szembehelyezkednek a „puszta kódolás” elméletével. Úgy vélik, a kódolással csak a szó szerinti jelentésig lehet eljutni, az implikaturák megfejthetetlenek.

„Másképp a kommunikáció uralkodó felfogása, amelyben van egy kódolási folyamat és egy ezzel azonos dekódolási folyamat a fogadónál, azt sugallja, hogy a kommunikáció normális eredménye az, hogy a közlő gondolatai átmásolódnak a vevő fejébe. Deirdre Wilson és jómagam *Relevancia* című könyvünkben bíráltuk ezt a kódolási felfogást az emberi kommunikációról, s olyan alternatív modellt alakítottunk ki, mely méltó helyet ad a következtetési folyamatoknak.” (Sperber 2001, 116–117.)

2.6. Szociolingvisztika: kódkeverés, kódváltás

„A természetet anyanyelvünk kijelölte vonalak mentén boncoljuk fel... Részekre vágjuk, fogalmakba rendezzük, jelentőséget tulajdonítunk neki, nagyrészt mivel mindannyian megegyezünk abban, hogy így módon rendezzük el – közösségünk minden tagjával egyetértésben és nyelvünk sémáiba kódoltan.” (Whorfot idézi Biczó Gábor é. n., 70.)

Ebben a megvilágításban már a kód definíciója is más, mint a kommunikációelméleti bevezetőben tanult meghatározás. Mi az, hogy kód?

Alkalmazott kommunikációs rendszer. S ez lehet nyelv vagy nyelvváltozat.

2.7. Kulturális antropológia: a kulturális kódok

Az antropológusok az 1960-as évektől foglalkoztak kommunikáció és kódolás kapcsolatával. Alfred Smith (1966, 6–7): így ír erről: „Meaning is a product of coding, and coding is a form of behaviour that is learned and shared by the members of a communicating group. (...) Any behaviour that is learned and shared is cultural (...) To look at the world around us is a form of behaviour. Each of us learns to look at it in the way that other members of communicating group have learned to look at it. (...) We look at it now through learned concepts, categories, and labels: animal, vegetable and mineral, eatable, drinkable, and desirable, good, bad and indifferent. Our perception is behaviour that is learned and shared and it is mediated by symbols. Culture is a code we learn and share and learning and sharing requires

communication. And communication requires coding and symbols, which must be learned and shared. Communication and culture are inseparable.”

Az univerzalista Dan Sperber (2001, 41) sajátosan vélekedik a kódokról: „... két reprezentáció típus szerepel itt: a mentális reprezentáció és a nyilvános reprezentáció. (...) Számot adandó arról a tényről, hogy a nyilvános reprezentációk értelmezhetők, fel kell tételeznünk, hogy van egy mögöttes rendszer: például egy nyelv, egy kód vagy egy ideológia. A szemiotikai hagyományban ezeket a rendszereket nem pszichológiai, hanem elvont kifejezésekkel írták le, s létüket gyakran pszichológián kívülinek tekintették. Ilyen megközelítés mellett a referenciarendszerek anyagi mivolta homályban marad.”

Fontos eleme Sperber elgondolásának, hogy benne egy szintre emeli a nyelvet, a kódot és az ideológiát, mindháromra mint egy mögöttes rendszerre utalva.

Ezzel szemben a relativista megközelítések – például Geertzé – többnyire szemiotikai alapúak. Itt a kulturális kódok szerepe felértékelődik.

2.8. Társadalmi kommunikáció: a nyilvánosság kódjai

A társadalmi kommunikáció egyik kitüntetett vizsgálati terepe a nyilvánosság. Több szerző foglalkozik azzal a kérdéssel, hogy miként jeleníti meg magát valaki a nyilvánosság szférájában, s ezzel a megjelenéssel mit akar közvetíteni magáról, milyen képet. A nyilvánosságban működő kódokról – melyek kulturális kódok – Sennett (1998) írt hosszabban.

A nyugati társadalmak valamiféle kívülről irányítottságból haladnak a belülről irányítottság felé, eltekintve attól, hogy miközben az egyén önmagába zárkózik, senki sem tudja megmondani, hogy mi van belül. Így aztán zavar támad a köz- és magánélet között, az emberek egyéni érzéseik szférájában olyan közügyeket oldanak meg, amelyeket megfelelően csak a *személytelen értelmezés kódjai* segítségével lehet kezelni. (Sennett 1998, 181.)

A *ruházat* árulkodik a társadalmi helyzetről: azaz megfejthető *kódrendszer*. (...) Az öltözködés kidolgozásának részletei megmutatják, viselőjük mennyire finom. Amikor a szövetnek a színe vagy árnyalata visszafogott, a kabát gombjainak felvarrása, a szövet minősége az, ami számít. (...) Mindezek a részletek az egyén helyzetének diszkrét megjelölését szolgálják, aki *hirdeti* magáról, hogy úriember, az nyilvánvalóan nem az.

Ez a miniatűrízáció lefelé, a kispolgárság köreiben és a munkásosztály felsőbb rétegeiben is tovább terjedt.

A laza erkölcsű és a tiszteletre méltó asszonyok jellemét a nagyítás és a kicsinyítés ugyanezen kombinációin keresztül lehetett megállapítani. (...) A laza erkölcsű nők utcai viselkedésében sincs semmi különös. Csupán apró árulkodó jelek vannak: egy túl hosszán tartó pillantás, egy bágyadt mozdulat, amit az olyan férfi, aki olvasni tud az ilyesmiből, meg fog érteni.

2.9. A kommunikáció rituális elmélete, a szekularizált kulturális kód

A rítus a szimbolikus valósággal kapcsol össze. A kommunikáció rituális modellje szerint a kommunikáció pontosan arra való, hogy ezt a valóságot fenntartsa.⁴ Ha ebből az aspektusból vizsgáljuk, akkor a médiahír – az egyszeri/egyszerű információátadáson túl – összekapcsol minket közösségünk szimbolikus valóságával, szimbolikusan konstituált valóságával. A hírek ezen funkciójának bemutatására és kutatására a kommunikáció tranzakciós modellje nem alkalmas, jobb kiindulópontot találunk a rituális modellben. Amikor ebben a megközelítésben beszélünk szimbolikus valóságról és szimbólumokról, akkor „szimbólumok alatt nem egyszerűen jelképeket kell értenünk. Olyan különleges erővel rendelkező, szimbolikusan objektivált kollektív hiedelmekről van szó, mint a primitív társadalmakban a totememlékek, vagy a modern világban a szekuláris kulturális kódok.” (Császi, 2002, 67.)

Felhasznált szakirodalom

- Biczó Gábor é. n. *Atropológiai irányzatok a második világháború után*. Csokonai Kiadó.
- Carey, James W. 1992. *Communication as Culture*. Routledge, New York, London.
- Császi Lajos 2002. *A média rítusai*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Horányi Özséb 1975. *Jel, jelentés, információ*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Horányi Özséb 1999. A kommunikációról. In: Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest. 22–35.
- Horányi Özséb 1999. A személyközi kommunikációról. In: Béres István – Horányi Özséb (szerk.): *Társadalmi kommunikáció*. Osiris Kiadó, Budapest. 57–86.
- Roszak, Theodore 2003. Az információ kultusza. In: Kondor Zsuzsa – Fábri György: *Az információs társadalom és a kommunikációtechnológia elméletei és kulcsfogalmai* Századvég Kiadó, Budapest. 9–24.
- Saussure, Ferdinand 1997. *Bevezetés az általános nyelvésztbe*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Sennett, Richard 1998. *A közéleti ember bukása*. Helikon Kiadó.

⁴ Carey úgy véli, hogy a valóságra nem mint valami eleve adottra kell tekintenünk, hanem éppen a kommunikáció által létrehozott társadalmi jelenségre. Ugyanakkor kiemeli, hogy nemcsak a valóság létrehozására, de annak folyamatos fenntartására is szolgál a kommunikáció. „This particular miracle we perform daily and hourly – the miracle of producing reality and then living within and under the fact of our own production – rests upon a particular quality of symbols: their ability to be both representations of and for reality.” (Carey 1992, 29.)

„Ez a különös csoda, melyet naponta és óránként létrehozunk – vagyis a valóság létrehozásának csodája és annak, hogy mi ebben a valóságban élünk, a szimbólumok különös minőségén nyugszik, azon, hogy képesek mind a valóság megteremtésére, mind annak reprezentálására.”

Smith, Alfred 1966 *Communication and Culture: Readings in the Codes of Human Interaction*. New York.

Sperber, Dan 2001. *A kultúra magyarázata. Naturalista megközelítés*. Osiris Zsebkönyvtár, Budapest.

Aczél Petra

A kód fogalmához

Rövid hozzászólás Andok Monika vitaindítójához

A kommunikációs esemény, jelenség leírásában általánosnak tekinthető – egyéb megközelítés mellett – a kód, média és csatorna szerinti osztályozás.

A kód, a média, illetve a csatorna tényezői voltaképpen azonos jelenség három dimenzióját jelölik. A kód szemiotikai-kommunikációs irodalma igen nagy, jól követhetjük benne a strukturális leírástól a szocio-szemiotikai, szociokulturális irányba történő elmozdulást. Ennek a bőséges fogalmi áttekintésnek a közlése ehelyütt nem lehet célunk.

A kódot ezért, Robert T. Craig (2001) nyomán, és vitaindító szándékkal – arra a módra értjük, ahogy a jelek rendszere létrejön és strukturálódik, hogy a jelek és jelentések egyedi megfelelését hozza létre.

A kód egyúttal – Andok Monika gondolatmenetét folytatva – tekinthető az (következtető folyamatokat is magában foglaló) értelemtételezések partikuláris, valóságot alkotó jelenségeként, illetve a kommunikáció színtereinek szabályrendszereként, a közösségi és közélet változástényezőjeként és legitimálójaként egyaránt.

A kód (a jelek és szabályaik) és a szöveg összekapcsolása a nyelvészet, a kód, az információ és szignifikáció összekapcsolása a szemiotika, a kód, az üzenet és jelentések közös aktualizálásának összekapcsolása a kommunikáció, a kód és a médium összekapcsolása pedig a média tudományának és kutatásának lehetőségét teremti meg.

A médium, mint ugyanazon jelenség másik dimenziója a fizikai, technológiai, intézményi adottságok és jellemzők olyan konfigurációja, amely létrehozza a kommunikáció elkülöníthető formáit. A csatorna pedig az üzenet továbbításának módjára szolgáló opciók, lehetőségek sorából történő válogatásra vonatkozik.

Danesi (207: 76–77) szerint a kódoknak három általános jellemzője van:

- a kifejezhetőség (representationality): a jelek és szabályaik alkalmasak és képesek a kifejezésre, létrehozhatják az üzenetet,

- az értelmezhetőség (interpretability): az üzenet azok számára fogadható be sikerrel, akik ismerik a jeleket és az őket létrehozó, szervező szabályokat,
- a kontextualizáció (contextualization): az üzenet értelmezését minden esetben a kontextusa befolyásolja. (Ez egyúttal a tapasztalás közösségi dimenziójára mint kontextusra is értendő.)

A kommunikáció-elméletben a kifejezhetőséget kódolásként, az értelmezhetőséget és a kontextualizációt pedig dekódolásként tekintjük.

Az alábbiakban Daniel Chandler (2000) népszerű tudományos munkájának kód-osztályozását közlöm, kiegészítve azzal a vonatkozási mezővel, tudással, amely a kódolt szöveg, üzenet értelmezéséhez, megértéséhez szükséges:

Kód	A szöveg, üzenet interpretációjához szükséges tudás
Szociális, társas kódok: • verbális • testi • kényelmi • viselkedési	világról szóló tudás
Textuális, reprezentatív kódok: • tudományos • esztétikai • műfaji, retorikai, stilisztikai /narratívum, érvelés/ • tömegmédia	a médiumról és a műfajról szóló tudás
Interpretatív kódok: • perceptuális (vizuális, nem szándékos) • ideologikus	a viszonyokról, kapcsolatokról, moda litásról szóló tudás

Felhasznált szakirodalom

- Craig, Robert T. 2001. Communication. In: Sloane, Thomas O. *Encyclopedia of Rhetoric*. New York: Oxford University Press. 125-136.
- Chandler, Daniel 2000. *Semiotics for Beginners*
<http://www.aber.ac.uk/media/Documents/S4B/semiotic.html>
- Danesi, Marcel 2007. *The Quest for Meaning. A Guide to Semiotic Theory and Practice*. Toronto: University of Toronto Press.

Komenczi Bertalan

Kódok az információtudomány és a társadalomtudomány erőterében

Andok Mónika előadása elején elhangzott, hogy a kommunikációelmélet szakemberei úgy hivatkoznak a kódra, kódolásra, mint problémamentes fogalomra. Ugyanakkor a kulturális kód fogalma az antropológiában vagy a médiaelméletben korántsem egyértelmű. Hozzászólásomban ezt a tényt próbálom meg értelmezni az információtudomány nézőpontjából. Előtte azonban szeretnék néhány pontosító megjegyzést hozzáfűzni a 2.2. bekezdéshez (A kód fogalma a biológiában), amely egy idézetet tartalmaz Theodor Roszak *Az információ kultusza* című könyvéből. A Roszak-idézet *Az információs társadalom és a kommunikációtechnika elméletei és kulcsfogalmai* című kötetből származik (szerk: Kondor Zsuzsa és Fábri György), amelynek címe alapján nem várnánk el az idézetben rejlő pontatlanságokat. Az idézet a következő: „1953-ban két mikrobiológus, James Watson és Francis Crick bejelentette, hogy megoldották a modern biológia központi problémáját. Megfejtették a DNS molekuláris szerkezetében rejlő genetikai kódot. Pusztán a *kód* szó használata ebben az összefüggésben igen figyelemreméltó. Ez a biológusok új felfedezését azonnal az információelmülethez látszott kapcsolni, amelyben oly sok szó esik az információk dekódolásáról.” A két felfedező (egyébként Crick nem mikrobiológus hanem krisztallográfus fizikus volt) nem a genetikai kódot fejtette meg, csupán a kódot tartalmazó molekula szerkezetére javasolt egy modellt, ami helyesnek bizonyult. A kódot magát Nirenberg, Khorana és Holley fejtette meg, akik ezért 1968-ban kaptak Nobel-díjat.

Rátérve a kód és kódolás kérdésére, a matematikai információ- és kódelméletben és a molekuláris biológiában a kód fogalom értelmezése és a kódolás mechanizmusa, a kód mibenléte és jelentése egyértelmű. Egyértelmű a kódolás és a dekódolás minden olyan esetben, amikor jelrendszerek kölcsönös megfeleltetéséről, azaz jelkészletek közötti leképezésről, és üzenetek átviteléről van szó. Csupán kombinatorikai és műszaki problémák merülnek fel, amelyek megbízható és ismét csak egyértelmű tudományos módszerekkel megoldhatók.

A kulturális antropológia, médiaelmélet, szemiotika – általánosabban a társadalomtudományok illetve társadalomtudományi elemeket tartalmazó interdiszciplinák esetében a kóddal és a kódolással kapcsolatos problémák jelentős része a kód mibenlétének és jelentésének értelmezésénél lépnek fel. A kódolás és dekódolás folyamatában megjelennek az „implikatívák”, a következtetés, a jelentés, a megértés. Mindez

azt is sugallhatja hogy a kódfogalom eme kétféle értelmezése között (információ-tudományi/természettudományi vs társadalomtudományi) csupán felszínes analógia lehetősége és nem is érdemes mélyebb összefüggéseket, kapcsolatokat keresni és különösképpen értelmetlen valamiféle egységes kódelméletben gondolkodni. Lehet, hogy így van. Én mégis úgy gondolom, hogy hasznos lehet a kapcsolatkeresés a kód-értelmezés eme két területe között. Ez a kapcsolatkeresés egyik lehetséges formája az információ fogalmának átfogó, a létezés rétegeit (Nicolai Hartman), ontológiai szférákat (Karl Popper) átszelő értelmezése.

Az információfogalom értelmezései

Néhány kutató szerint az információ fellelhető és szerepet kap az élettelen természet működésében is, amennyiben ott rendezettség mutatkozik. Az élettelen természetben a rendszerek az információkat szerkezetükben, összetételükben hordozzák. Például a kőszó kristály felépülése során az újonnan belépő kloridionok valamint nátriumionok helyét az addigi kristályszerkezet egyértelműen meghatározza. Az információt a természet egyik alapentitásaként felfogó tudósok csoportjába sorolható James R. Beniger is. Szerinte azonban az információ ontológiai státusza nem azonos az anyag és az energia megfelelőjével, „*az információ a fizikai világ másodlagos jelensége, ami megjelenik még az energiában és a holt anyagban is, amikor ezek például üstökösökbe és kristályokba rendeződnek.*” (Beniger 2004, 69.)

Egy másik felfogás szerint az információ csak az élő rendszerekkel jelenik meg, és az élő anyag attribútuma. Az élő rendszerek önszervező és önfenntartó rendszerek, amelyekre a rendezettség igen magas szintje jellemző. Ezt a rendezettséget a környezetből felvett energiával és igen összetett információs folyamatok segítségével tartják fenn. Bolygónkon először az élő szervezetek formájában jelentek meg programozott struktúrák, amelyek információs inputokat feldolgozva folyamatos döntéseket hoznak a szóba jöhető outputok kiválasztására vonatkozóan. Az információ minden élet kezdeténél jelen van a DNS makromolekulák szerkezetében kódolva (genetikai információ), mint az élőlény „terve” és „előállítási munkaprogramja”.

Mások szerint az információ nem fizikai entitás, kizárólag az emberi pszichikumban, a tudatban, a kognitív, mentális szférában létezik.⁵ Akik ezt a felfogást képviselik, úgy vélekednek, hogy a fizikai világ illetve az élő rendszerek információs tartott folyamatait csupán analógiák, antropomorf kiterjesztések, mivel az információ értelmezési tartománya kizárólag a humán jelenségvilág lehet.

Véleményünk szerint a három értelmezés nem zárja ki egymást. Kétségtelen, hogy ha az információt az anyaggal, energiával, térrel egyenértékű entitásnak te-

⁵ B. C. Brookes (1980) a popperi ontológia keretrendszerében értelmezi az információt. Szerinte az információ a popperi 2. világban, a tudatban keletkezik, de a 3. világban, objektív formában tárolódik. Az információ nem fizikai entitás, és csupán a kognitív, mentális vagy információs térben létezik.

kintjük, így annak fogalmát a lehető legtágabbra kiterjesztjük, a fogalom túl általánossá válik az információfeldolgozás érdemi tanulmányozásához. Ugyanakkor nem nehéz belátni, hogy az információ értelmezési tartományának kiterjesztése élő- és gépi rendszerekre több, mint egyszerű analógia. A molekulakristályok rendjétől a teleonomikus⁶ genetikai programok szelekcióján keresztül az emberi pszichikum megjelenéséig és az információfeldolgozó gépek működéséig egy evolúciós folyamatsor kontinuitása figyelhető meg. Az egyes szakaszok közötti összekötő lánc az előre-programozottság, amelynek alapján – az entrópiával szembeni szerveződés biztosítására irányuló – célirányos információfeldolgozás történik. A DNS molekulákban kódolt információ vezérelte evolúció „konstrukciós”, illetve szelektív kiértékelő mechanizmusa hozta létre az Univerzum általunk ismert legösszetettebb szerkezetét, az emberi agyat. Az agy – eltérően a genomtól – nyitott információs rendszer, az egyén élete során programozható és átprogramozható. Az emberi agyak információfeldolgozó tevékenysége eredményezte azt a felhalmozott tudást, amely lehetővé teszi számunkra információfeldolgozásra képes, programozható és átprogramozható gépek építését.⁷

Az információ általános érvényű, egységes értelmezésére tett egyik megközelítés az információ üzenetként történő felfogása. Ilyenkor az információt a továbbítás aspektusából elemezzük. Ennek a közelítésmódnak az alapelemeit a Shannon-féle kommunikációs blokkséma foglalja össze. Az információ forrása üzenetet bocsát ki, amelyet az üzenet célzottja, a vevő értelmez. Az üzenet továbbítását sajátos anyagi rendszer, csatorna biztosítja, és az üzenet előállítását illetve értelmezését sajátos átfordítási eljárásokat (kódolás-dekódolás) foglal magában.

Az információnak ez a kommunikáció-középpontú értelmezése is lehetővé teszi a fentebb kifejtett evolúciós nézőpont érvényesítését. Az egyszerűbb élőlények esetében az üzenet automatikusan cselekvést vált ki, vagy folyamatban lévő cselekvést

⁶ A „teleonomikus” fogalom tartalmának megvilágítására Beniger (Beniger i. m., 80.) Ernst Mayr biológust idézi: „valamely teleonomikus folyamat vagy viselkedés célra irányultságát valamilyen program működésének köszönheti” (...) a program pedig „kódolt vagy előre elrendezett információ, ami egy folyamatot vagy viselkedést adott cél felé irányít”.

⁷ Mondhatjuk persze, hogy ezek a gépek csak jeleket dolgoznak fel, bennük csupán térben és időben szervezett fizikai kölcsönhatások játszódnak le – de hát az agyban nem ugyanez történik? Az, hogy az emberi elmében megjelent a tudatosság, azaz a mi információfeldolgozó rendszerünk „tudatában” van információfeldolgozó tevékenysége egy részének, bizonyos információkra reflektál, és ezekhez a folyamatokhoz érzelmek kapcsolódnak, olyan fenomén, amelynek a megértésétől még messze vagyunk. Ez azonban nem indokolja, hogy az információs folyamatoknak a fizikai világ különböző szintjein mutatókozó azonos vonásairól ne vegyünk tudomást, és ne kíséreljük meg ezeket a folyamatokat egységesen értelmezni.

⁸ A Shannon-féle kommunikációs modell az ember által létrehozott információfeldolgozó artefaktumokra is kiterjeszthető. Ebben az esetben az üzenetek értelmezése előre programozott automatizmusok szerint történik. A modern humán-etológia egyik legmegdöbbentőbb felismerése az volt, hogy az állati viselkedés mögött rejlő gépszerű automatizmusok az emberi viselkedés szabályozásában is jelen vannak.

módosít.⁸ Fejlettebb aggyal rendelkező élőlények esetében az értelmezés folyamatában megjelenik a megértés, a szándéktulajdonítás, a reflexió. Ilyenkor egyszerű ok-okozati összefüggések helyett az üzenetek jelentés-funkciója kerül előtérbe. Az üzenet jelentésének értelmezése a vevő „előzetes programozásának”, a belső reprezentációk tartalmának függvényében igen összetett és áttételes, előre nem vagy nehezen kalkulálható lehet. A bevezetőben említett kódértelmezési problémák ezen a szinten jelentkeznek.

Az információ kifejezés etimológiai elemzése (informare = valaminek a megformálása) átvezet az információ alakzatként, mintázatként történő értelmezéséhez. Ez a megközelítés nem tételez fel szükségszerűen kommunikáló entitásokat. Az információ valamilyen objektum, jelenség és annak reprezentációja közötti relációt jelent. Az információ ebben a megközelítésben az objektumtól, jelenségtől elkülönült, azt leképező, arra utaló reprezentáció, amely elválaszthatatlan egy tudatos, értelmező elmétől, amelyben a reprezentáció kialakul, illetve amely képes a mintázat és az eredeti közötti viszonyt észlelni illetve létrehozni. Ez az információkép nyilvánul meg azokban az elképzelésekben, amelyek az információt kizárólag a humán jelenségvilágban értelmezik. Az emberi pszichikum információs inputja mintázat, amely a különböző érzékszervi csatornákon keresztül érkező külső ingerekből az idegrendszer fogadó és feldolgozó apparátusának határán jön létre. A már meglévő belső mintázatok, jelentések alapján a mintázat elemi információvá transzformálódik.⁹ Az elemi információ további transzformációkon átmenve egyre komplexebb, egyre magasabbban szervezett sémák, információs alakzatok részévé válik. A belátás, előrelátás, bölcsesség, meggyőződés, beállítódás, attitűd, stb. ilyen információs alakzatok, amelyeket különféle transzformációs állapotok, **pszichikus sémák** és kontextusok határoznak meg, és amelyek a dolgok és folyamatok, az én és a világ viszonyának értékelésére és a világ értelmezésére irányulnak.

Az információ mintázatként történő felfogása az információnak az értelmezés, az összefüggés-felismerés, a létrehozás aspektusában történő megragadását jelenti.¹⁰

⁹ Ez nem minden információval történik meg, csak azokkal, amelyek számunkra relevánsak. Azt a pszichikus komponenst, ahol a relevanciára vonatkozó döntés megszületik szenzoros regiszternek nevezzük.

¹⁰ Az információt reprezentációs célt szolgáló alakzatként értelmezve próbálta McKay annak minőségi, szemantikai jelentését megadni: „Mi információelméleten azoknak a folyamatoknak az elméletét értjük, amelyek révén a reprezentációk létrejönnek, azoknak az absztrakt jegyeknek az elméletével együtt, amelyekben a reprezentáció s a reprezentált dolog megegyeznek. X reprezentációján olyan események vagy dolgok halmazát értjük, amelyek legalább egy szempontból az X helyzet összetevői közötti kapcsolatok mintáját mutatják. Információn azt a dolgot értjük, amely igazolja, alátámasztja a reprezentációs tevékenységet; azt a valamit, amelyre logikailag hivatkozunk, hogy a reprezentációt igazoljuk.” (MacKay, in: Horányi [szerk.] 1977.)

Ugyanakkor az információ átalakulásának, feldolgozásának, integrálásának a folyamatait értelmezhetjük úgy is, mint minták, alakzatok olyan transzformációja, amely új információkat generálva elvezethet lényeges, korábban nem létezett felismerésekhez közvetlen külső információs input nélkül. Ide tartozik a heurisztikus gondolkodás, az implicit mérlegelés és döntéselőkészítés, a belátás és az intuíció.

Az információ mintázatként történő azonosítása magától értődő az alaklélektanban is, amely a valóság elemeinek egészként – belső, veleszületett alakképző mentális automatizmusok illetve múltbeli tapasztalatok alapján – történő egybeszerveződését tételezi az észlelés folyamatában. A strukturalista filozófia is a belső mentális struktúra-képzésnek megfelelő információ feldolgozást feltételez.¹¹

Az információ alakzatként történő értelmezése egy evolúciós összefüggésrendszerbe is belehelyezhető. A kezdeteknél a DNS molekula bázissorrendjében manifestálódó mintázatot találunk (nukleotid szekvencia). Ez képezi a genetikai kódot, amely nem bináris jelekből, hanem négybetűs ábécéből építkezik. A négy „jel” kombinációi kódolják az egyes élőlényekre jellemző fehérje alakzatokat. Az információ ezen a rendszerszinten tehát olyan mintázat, amely molekuláris kölcsönhatások révén programozza és vezérli más mintázatok kialakulását. A program zárt, nem módosítható és nem írható felül; utasításrendszer, amely a fogamzás pillanatában rögzül. Szigorúan oksági alapon működő kölcsönhatásokról van itt szó, és a létrejött rendszer szelektív kiértékelésnek van alávetve.¹² Az emberi agy alapszerkezete is így módon létrejövő fehérje alakzatokból szerveződik.

A genom zárt, előre meghatározott programrendszerével szemben azonban az agy nyitott, kulturálisan programozható és átprogramozható rendszer, amely alkalmas a külvilág modelljeinek konstruálására is. Új típusú alakzatok jelennek meg, az emlékenyomok (engramok) és a neuronhálózatok elektromos aktivációs mintázatai. A neuronhálózatok elektrokémiai kölcsönhatásrendszeréhez kapcsoltnak nyilvánulnak meg az emberi pszichikum magasabbrendű működései, amelyek a tudatot képezik. Ezen a szinten az információ hatása nem egyértelmű ok – okozati összefüggésként, hanem jelentés formájában nyilvánul meg – tehát az információk kiértékelésében nagyfokú szubjektivitás és szabadság nyilvánul meg.

¹¹ „A világról szóló információk az emberi értelemben nem nyers adatokként, hanem erősen elvont struktúrákként lépnek be, amelyek az érzékelési inputok lépésenként történő transzformációival előállított, még nem tudatosodott információkészletből jönnek létre. Minden transzformációs lépés magában foglalja az információ szelektív törlését egy olyan programnak megfelelően, ami eleve létezik az agyban. Az elsődleges érzékelési adatok bármely halmaza csak azután válik értelmessé, hogy a rajta végrehajtott műveletsorozat átalakította az adathalmazt valamilyen mintává, ami megfelel az eleve adott mentális struktúrának...” (Stent, G. S. szövegét idézi: Beniger i. m. 154.)

¹² „...a gének vagy átkerülnek a következő nemzedékbe, vagy nem. Jellegüket nem módosítja a test fejlődésében való részvételük, de annak valószínűségét hogy öröklődnek-e, nagyon is befolyásolja azon test sikeres életben maradása, amelynek létrehozásában segédkeztek.” (Dawkins 1994, 51.)

A mentális működések megértéséhez a neuronhálózatok aktivitási mintázatainak tanulmányozása ma még kevés segítséget ad. Az egymással ok-okozati kapcsolatban lévő alakzatok legfelső szintjét – úgy tűnik – szakadék választja el az alsóbb rendszerszintektől.¹³ A saját információfeldolgozó tevékenységének tudatában lévő és arra reflektáló információfeldolgozó rendszer számunkra talány.

Az információs alakzatok harmadik csoportját az objektivált, az emberi memórián kívülre helyezett, túlnyomórészt grafikus reprezentációs mintázatok jelentik, az ún. exogramok. Ezeknek a létrehozásához és értelmezéséhez mindig szükséges a tudatos emberi agy, illetve az ember által konstruált információfeldolgozó artefaktum (számítógép, vonalkód-leolvasó stb.) Az anyagi világnak ezek az információ rögzítésére, továbbítására és információ generálására felhasznált részelemei alkotják a „külső szimbolikus tárolás” eszközrendszereit, amelyek a mai ember mentális univerzumának integráns részét képezik.

A pszichikus információk feldolgozásának mai szintje egy hosszú, többlépcsős evolúciós folyamat eredményeképpen alakult ki. Az emberi információs világ kialakulásában döntő szerepe volt a szimbólumok létrehozásán és használatán alapuló megismerésnek (szimbolikus kogníció).¹⁴ Az ember nem a természeti, hanem a szimbolikus világok által meghatározott környezetben él. A szimbólumvilágok összefüggő, az azokat továbbfejlesztők szándékaitól függetlenül érvényesülő saját, koherens belső logikával rendelkeznek, amely saját belső dinamikát és autonómiát jelent. A matematika, a fizika, a zene, a nyelvek, a jog – mind ilyen autonóm rendszerek. Ezzel az ember világa a bioszféra többi élőlényéhez képest egy fontos összetevővel bővült.¹⁵ A szimbólumvilágok elkülönülésének és autonómiájának felismerése mutatkozik meg a kritikai racionalista filozófust, Karl R. Poppert pluralista ontológiájában is.

¹³ Altrichter Ferenc ezzel kapcsolatosan így ír: „A probléma megoldásától azonban majdnem végtelen távolságra vagyunk még, és a jelenleg konceptuálisan belátható illetve respektálható megoldási lehetőségek is igencsak korlátozottak tűnnek.” Idéz egy angol szerzőt is (Levine, J.), aki szerint „magyarázati szakadék tátong a fizikai sajátosságok és a tudat kvalitatív aspektusa között.” (Altrichter 2002, 142).

¹⁴ Az emberi pszichikum kialakulására vonatkozó újabb elképzelések szerint a szimbólumhasználaton alapuló megismerés bázisát egy olyan pszichikus képességrendszer képezte, amelynek már a nyelv kialakulása előtt meg kellett jelennie az emberi közösségekben. Ennek a felfogásnak a legismertebb képviselője Merlin Donald, aki 2001-ben megjelent könyvében a következőképpen ír erről: „Az akkulturáció tekintetében legközpontibb mentális képességek, amelyek a kognitív közösségek összekapcsolásában vesznek részt, nagyon korán kibontakoznak, s logikailag és empirikusan is megelőzik a nyelvet, mind az egyedfejlődésben, mind az evolúció során. (...) A nagy vízválasztó az emberi evolúcióban nem a nyelv volt, hanem a kognitív közösségek elsődleges kialakulása. A szimbolikus megismerés csak azután tudta spontán generálni magát, hogy ezek a közösségek léteztek. Ez megfordítja a szokásos sorrendet, első helyre téve a kulturális fejlődést, s másodikra a nyelvet.” (Donald 2001, 253–254.) Mindez azonban nem változtat azon a tényen, hogy mai világunk létrejöttében és működésmódjában a szimbólumhasználaton alapuló információfeldolgozás a meghatározó.

¹⁵ „az élettelen dolgok és az élőlények világai fölé rendeződött a szimbólumok új világa.”

Belátható, hogy a kulturális kóddal kapcsolatos problémák részben az „elveszített egyértelműség és megszűnt automatizmus” következménye – a létezés magasabb rétegeiben. A szimbólumok segítségével az irányítás nem ok-okozati összefüggés, hanem jelentés útján valósul meg. (Beniger i. m., 163.) Kulturális jelentésrendszereink hihetetlen komplexitása és gyors változásai annak a rendkívüli szabadságnak köszönhetőek, amely a pszichikus információk alkotásában és kiértékelésében megnyilvánul. Az emberi pszichikumban, a gondolatokban ugyanis nincs olyan mechanizmus, amely automatikusan képes lenne a popperi 1., 2. és 3. világ közötti szelektív kiértékelés korrelációját megvalósítani. (Eigen–Winkler 1997, 308–309.)

Felhasznált szakirodalom

- Balázs Géza 2000. A média nyelvi normája. Magyar Nyelvőr. 2000. 5–24.
Altrichter Ferenc 2002. Agy és tudat tudat. BIP, Budapest.
Beniger, J. 2004. Az irányítás forradalma. Gondolat-Infonia, Budapest.
Brookes, B. C. 1980. The Foundations of Information Science I–IV. In: J. of Inf. Sci. 2, 3.
Dawkins, R. 1994. A vak órásmester. Gondolatok a darwini evolúcióelméletről. Budapest.
Donald, M. 2001. A Mind So Rare. The Evolution of Human Consciousness. W.W.N&C, New York – London.
Mac Kay A jelentés helye az információelméletben. In: Horányi Özséb (szerk.): A kommunikáció. I. A kommunikatív jelenség. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1977.
Eigen, M. – Winkler, R. 1997. A játék. Természeti törvények irányítják a véletlent. Gondolat Kiadó, Budapest.

Szentesi Zsolt

Kódfogalmak az irodalomtudományban

Hozzászólás Andok Mónika: Kódok a konvencionalitás és a kulturalitás erőterében c. előadásához

Az irodalomtudományban a kód, illetve a kódolás fogalmi látszólag egyszerűen definiálhatóak: a kód a nyelv, a kódolás pedig végső soron az alkotói tevékenység, azaz amikor a szerző a benne kavargó gondolatokat, eszméket, érzelmeket, azokhoz való viszonyulását „formába önti” (hogy a köznyelvi szóhasználatban gyakori,

szinte már sztereotípiának mondható, de irodalomtudományos szempontból finoman szólva is problematikus kifejezéssel éljek), azaz nyelvi alakba rendezi. E megközelítés azonban valóban kissé szimplifikáló. Nem pusztán azért, mert az irodalmi mű nem csak nyelvi közegben/közegként nyilvánul meg. Nem túl ismert, illetve gyakori, de léteznek – már az ókor óta (Theokritosz) – ún. vizuális kompozíciók, képversek, melyek tartalmaz(hat)nak nyelvi elemeket is, de azok többnyire másodlagossá vagy inkább sokadrangúvá válnak e művekben. Részben ugyanilyenek az ún. kalligrammák, ezek esetében már jóval organikusabb kapcsolat van kép és szöveg között. (Gyakran említett XX. századi példa Apollinaire: *A megsebzett galamb és a szökőkút* [1914] c. alkotása.) Vagy említhető az ún. embléma, mely különösen nagy jelentőségre tesz szert a manierizmus, majd a barokk idején, ekkortól válik egy speciális képpé, melyben egybekapcsolódik rajz és szöveg, a vizuális és a textuális információ. A XX. század második felében kibontakozott ún. konkrét költészet is gyakran produkált ún. verbo-vizuális kompozíciókat, akárcsak a '70-es és '80-as évek fordulójának paradigmaváltó magyar lírája (ún. arctalan nemzedék, *Ver[s]ziók*-kötet [1982]). Nem is szólva az olyan – bár igen ritka – művekről, mint Ch. Morgenstern: *A hal éji éneke* c. alkotása, mely – a címet leszámítva – kizárólag az időmértékes verselés rövid és hosszú szótagjainak jelölését imitáló, arra rájátszó jelelemekből áll. (Különösen ezen esetekben természetesen csak részlegesen áll fenn Assmann egyébként jogos észrevétele: „[...] ahhoz, hogy egy jel szemantikailag megjelenhesen, materiálisan el kell tűnnie.”) (Assmann 1988, 238.) Tehát nem ez (azaz az irodalmi alkotások nem kizárólagos nyelvi jellege) a fő oka annak, hogy a kód/kódolás fogalmait leegyszerűsítés nyelvnek illetve alkotói tevékenységnek nevezni. (Megjegyzésre érdemes egyes kultúrakutatók azon vélekedése, amely szerint az irodalom ennyire nyelvre történő ”kihelyezettsége” egyfajta mediális hátránynak/deficitnek is tekinthető, amennyiben hiányzik belőle a spektakularitás, a vitalitás. Ugyanakkor e „hiányok” „szoros összefüggésben állnak az irodalom reprezentációs hajlékonyságával, ami minden bizonnyal az egyik oka annak, hogy az »irodalomra« alapozott kultúrában a művészetet – legalább Kant óta – az esztétikai kontempláció fölénye tünteti ki az akcióval szemben” (Kulcsár–Szabó 2005, 106). Ugyanez a „deficiteség” lehet az oka a performance-ok megjelenésének és elterjedésének, illetve annak, hogy a színházi „drámafogyasztás” minden bizonnyal nagyobb tömegeket vonz, mint ugyanazon művek olvasás általi befogadása. A színész – vagy éppenséggel egy műkedvelő versmondó – gesztusaival, mimikájával, hangszínének és hanglejtésének változtatásával törekszik a pusztá nyelviség meghaladására. Ezen esetekben az irodalom intermediális elemekkel töltődik fel, illetve lép kapcsolatba, azaz egyfajta kódváltásnak, még pontosabban kód bővülésnek, kódtársulásnak lehetünk tanúi. Míg Pfeiffer arra a következtetésre jut, hogy az opera, a japán kultúra és a sport három különböző módon hat termékenyítőleg az irodalomra, azaz a nyelvre, annak mediális

„deficitességére”; az opera például szerinte „az irodalom monomedialitásának önfelfüggesztése.” (Pfeiffer 1999, 108).

Az utóbbi évtizedben irányult az irodalomtudomány figyelme az irodalmi alkotás mediális jellegére. E medialitást górcső alá vevő vizsgálódások abból az alapvető tényből indulnak ki, hogy a nyelv mint az irodalom jelrendszere, ún. egyenemű közege, ’kommunikatív materialitása’* alapvetően más jellegű, mint más művészeti ágak anyaga. Legelsősorban természetesen azért, mert – szemben a festéssel, színekkel, vonalakkal (lásd festészet), vagy a kövel, márvánnyal, fával (lásd szobrászat) – a nyelv alapvetően a gondolkodáshoz (is) kötődő jelenség/képződmény – ilyen értelemben elválaszthatatlan magától e médiumot (kódot) használó embertől (már csak azért is – ráadásul –, mert e művészeti „anyagot” is maga az ember képezte/képezi meg). Aminthogy Gadamer is leszögezi, hogy a nyelviség minden tapasztalat előfeltétele, „az a hely, ahol tapasztalat [...] egyáltalán bekövetkezhet.” (Kulcsár-Szabó 2004, 17. Lásd még erről: Gadamer 1984, 312.) (Ezért is sorolja Gumbrecht (1988, 724–727) a nyelvet – Luhmann és Maturana felosztása alapján – az ún. másodrendű konszenzuális tartományok körébe, melyek – többek közt – „rekurzív interakciók révén képesek létrehozni önnön új alkotóelemeiket s így módon differenciákat [értsd: »szemantikai leírásokat«] termelnek ki, [...] ez a feltétele és ismertetőjegye a jelentés tulajdonításának, ellentétben az elsőrendű konszenzuális tartományokkal, amelyek erre képtelenek [ilyen volna a ritmus]”. Vö.: Kulcsár-Szabó i. m. 92.) Ezáltal „az irodalom értelemszerűen kikülönül a művészetek esztétikai közösségéből. Nem a szükségszerűen materialitáshoz kötött érzék(letesség)i létmód tényén keresztül, hanem mediális viselkedésének fölcserélhetetlen egyedisége – s ilyen módon elvi instrumentalizálhatatlansága – révén. Mert [ráadásul – Sz. Zs.] az írás materiális médiumában úgy idegenedik el önnön élő, szóbeli eredetétől, hogy – mivel az írás sohasem egyszerű fordítása a mondottnak – egyszerre fenn is tartja és tagadja is ezt az összetartozást.” (Kulcsár-Szabó i. m. 34.) A nyelv ezen felül – ismét csak ellentétben más művészetek egyenemű közegével – kulturális, civilizációs, kultúrtörténeti, vagy akár a nemzeti történelemre vonatkozó információkat/jelentéseket is képes magába sűríteni. (Ady ismert sora az *Új versek* [1906] nyitó költeményében, a *Góg és Magóg fia vagyok én*-ben a „Verecke híres útján jöttem én.”. A sorkezdő ’Verecke’ tulajdonnév nem pusztán egy helységmegnevezés nyelvi eleme, hanem – a magyar történelemben egy kicsit is járatos olvasó számára – rengeteg egyéb jelentést is indukál, mint például honfoglalás, Árpád vezér, stb.) Ebben a tekintetben – ahogyan erre már Gadamer is figyelmeztet – a szó tehát semmiképpen nem valami holt anyag, nagyon is elválaszthatatlan a hermeneutikai aspektustól: a szó/nyelv „nem mint nyelv, nem mint grammatika és nem is mint szótár, hanem mint a hagyományban mondottak

*Utalás az 1987-es IUC Dubrovnikban tartott konferenciájának címére, ill. az ennek anyagát megjelentető kötetre (Gumbrecht–Pfeiffer 1988).

megszólalása képezi ki a voltaképpeni hermeneutikai történetét, mely egyszerre eljátszása és értelmezés. Tehát itt lehet csak igazán azt mondani, hogy ez a történet nem a mi tevékenységünk a dologgal, hanem magának a dolognak a tevékenysége.” (I. m. 21.) Más megfogalmazásban ez „a nyelvnek a megértő tevékenységén túlfutó hatalma [...]” (Kulcsár Szabó 1998, 13). E felfogás vezette el az irodalomtudósokat ahhoz az – egyébként humboldti gyökerű – felismeréshez, miszerint az irodalmi alkotások esetében a nyelv nem egyszerűen ’kimeríthetetlen tárháza’, mintegy készlete, illetve – ugyanezen szemlélet jegyében – eszköze – a műalkotásnak (illetve az azt létrehozó alkotónak), hanem anyaga annak. (Lásd ennek kapcsán később Lotman koncepcióját!) Ahogyan ennek alapjait a XVIII. századi nyelvész megfogalmazta: „Mert hisz a nyelv nem tekinthető valamely előttünk levő, egészében áttekinthető és fokozatosan átadható anyagnak, hanem úgy kell tekintenünk, mint ami örökké önmagát teremti, s ahol meg vannak határozva a teremtés szabályai, de a termék terjedelme és bizonyos mértékig annak fajtája is teljességgel meghatározatlan marad.” (Humboldt 1907, idézi Kulcsár Szabó 1998, 23.) Hasonló fogalmazódik meg Sartre esszéjében is: [A költő] kívül áll a nyelven, visszajükről látja a szavakat. [...] Ahelyett, hogy előbb a nevükön ismerné meg a dolgokat, úgy tűnik, először hallgatag kapcsolatba lép velük, majd visszafordul a dolgoknak ama másik fajtája felé, melyet a szavak jelentenek számára, megérinti, megfogja, tapogatja őket, s így fedezi fel bennük a rájuk jellemző gyenge ragyogást, sajátos rokonságukat a földdel, az éggel, a vízzel és az összes teremtetett dolgokkal. Nem képes úgy használni a szót, mint a világ egy bizonyos aspektusának *jelét*, s ennek híján ez aspektusok egyikének *képét* látja benne.” (Sartre 1969, 34-5, kiemelés az eredetiben.) Az eddigieken túl végezetül arra is érdemes utalni, hogy a nyelv mediális ki/elkülönülésének igen lényegi eleme, hogy az „a nem-adottat, illetve a nem-jelenlevőt teszi jelenlevővé, és ez nem más, mint a fikciónak magában a nyelv természetében rejlő feltétele” (Cs. Gyimesi 1983, 33), azaz a nyelv képes fikcionált világok létrehozására/megteremtésére, sőt némi megszorítással akár az a kijelentés is elfogadható, mely szerint „a fikció egyedül a nyelvben lehetséges [...], fiktív látványok, úgy látszik, csak a nyelvben rögzíthetők” (Kulcsár-Szabó 2004, 87; 100).

Az irodalom nyelvi determináltsága kapcsán érdemes arra is röviden kitérni, hogy a medialitás aspektusában gondolkodó irodalomtudomány különbséget tesz a költői és a prózai művek illetve nyelv(ezet) között, hiszen „a líra nyelve a retorikai vagy poétikai leírás eszköztárában rendre a képiség vagy a zeneiség kategóriáival kerül kapcsolatba, amelyek a próza esetében kevésbé annak nyelvére, mint inkább szerkezetére, hatására vagy befogadására vonatkoznak” (i. m. 76). Erre utal áttételesen Jakobson is tanulmányában (é. n. 24), megállapítva, hogy a költészet esetében „a szót szónak érzékeljük, nem pedig az elnevezett tárgy reprezentánsának vagy érzelemkitörésnek”. A lírai eme ún. önprezentációs jellege következtében „fokozottan rá van utalva azon médiumok teljesítményére, amelyek rögzítik: elsősorban tehát (az

orális hagyomány létmódját felidéző, illetve a mindenkori előadást lehetővé tévő) hangzósságra, valamint az írásos létmód vizuális közegére, amelyek – elég csak a metrum mnemotechnikai funkcióira [...] gondolni – rögzítő teljesítményükben keresztezhetik is egymást” (Kulcsár-Szabó 2004, 92). Mi sem bizonyítja ezt jobban például, mint szó, kép és hangzás szoros, esetenként elválaszthatatlan összefüggése a lírai alkotások esetében. (Minek következtében az e műnembe sorolt alkotások más nyelv[ek]re való [le]fordíthatósága szinte lehetetlenné válik.) A szöveg grafikus lejegyzése önmagában is fordulópontot jelent a líratörténetben, hiszen „a paronomasztikus vagy eufonikus (és az – ezektől a mediális eltérés ellenére sem független – anagrammatikus) alakzatok szintén csak a fonológiai egységek alfabetikus lejegyezhetősége (vagy – valójában – létrehozása) feltételével rendeződhetnek az ekvivalenciák bármiféle rendszerébe” (i. m. 101) – ami az irodalmiság, pontosabban a retorikusság és poétikusság egyik alapvető feltétele. Ez vezeti Giorgio Agambent (1999) arra a reveláló erejűnek mondható költészettörténeti felismeréshez, miszerint az írásbeliség megjelenése alapjában változtatta meg az addigi – nyilván orális – lírai struktúrákat, hiszen a strófákba rendeződés, a rímek, részben a metrum is ezzel mintegy „láthatóvá vált”, s így – külön válván a hangzás és az értelem/jelentés, metrika és szintaktika – vizuálisan is funkcionálni kezdett az addig csak hallható szöveg. Ez vezeti el ahhoz a distinkcióhoz, miszerint „a költészet ezzel tehát úgy határozható meg, mint az a diskurzus, amelyben lehetséges a metrikai határ [...] szembeállítás a szintaktikai határral; a próza pedig úgy határozandó meg, mint az a diszkurzus, amelyben ez lehetetlen” (idézi Kulcsár-Szabó i. h.). Ugyanakkor lényegi meglátás, hogy mindez, „az irodalom képi önprezentációja valóban nem mediális fordítás vagy transzfer, hanem a nyelv retorikai természetének a produktuma” (Kulcsár-Szabó i. m. 99), azaz magából a nyelvből fakadó jellegzetessége. (Mindennek áttételes, közvetett következménye az amerikai dekonstruktivista irodalomtudós, Paul de Man felvetése más művészeti ágak recepciós szokásainak/eljárásainak egyfajta szükségzerű átalakulására/átalakítására vonatkozóan: „[...] míg hagyományosan hozzászoktunk az irodalomnak a képzőművészetek és a zene analógiájára történő olvasásához, addig most fel kell ismernünk a nem-perceptuális, nyelvészeti mozzanat megkerülhetlenségét a festészetben és a zenében, és meg kell tanulnunk inkább *olvasni* a képeket, mint *elképzelni* a jelentést.” (Man é. n. 103–104, kiemelés az eredetiben.)

Az irodalomtudományban használatos kódfogalmak kapcsán érdemes a továbbiakban röviden kitérni Hankiss Elemér felvetésére, aki szerint célszerű, „ha az eddig csak hordozó közegnek tekintett *nyelvi jelek együttesével*, összefüggés-rendszerével azonosítjuk a műalkotást. Ebben az esetben azonban az irodalmi mű nem tekinthető struktúrának, hanem csupán *struktúrák rögzítésére és vezérlésére hivatott jelegyüttesnek*, vagyis más szóval *modellnek*.” Még hozzá azon értelemben, hogy „*rögzíti az írói élményt*, [...] másfelől *létrehozza és vezérli az olvasó vagy az olvasók élményét* [...]” (Hankiss 1985, 68–69, kiemelés az eredetiben.) Az előbbi nevezi

a szerző passzív, az utóbbit aktív modellnek. Ez is jól mutatja: a nyelv mint kód, mint az irodalom egynemű közege valóban nem ugyanolyan mediális jelenség, mint más művészeti ágak médiumai. (Hankiss ugyanitt még további vizsgálat alá veszi a modell fogalmát és működését – így beszél például ún. szerkezeti, funkcionális és interstrukturális modellről –, ám ezek csak igen távolról kapcsolód[ná]nak témánkhoz, ezért ezek kifejtésétől most tartózkodunk.)

S e kérdéskomplexum egy újabb, egyben utolsó aspektusára felhíva a figyelmet, a nyelv mint kód, mint médium használatával (s ez részlegesen a mindennapi, köznyelvi megnyilatkozásokra is igaz) abban az értelemben is feloldódik az objektum és a szubjektum (anyag és „használója”) (egyfajta, valamiféle) ellentéte, hogy a beszélő/író egyén nyelvhasználatában is „kimutatkozik”, feltárul, hiszen beszéd- illetve írásmódjával önmagát is feltárja, habitusa, kulturáltsága (vagy kultúrátlansága) intelligenciája (vagy annak hiánya), személyisége illetve érzelmi állapota mind megmutatkozik. Jól sűríti mindezt magába közismert aforizma: A stílus maga az ember.

A nyelvvel mint az irodalom kódjával/médiumával kapcsolatban meg kell említeni Lotman koncepcióját (Lotman 1973, 13–52, ill. 1999, 99)*, aki szerint háromféle nyelvet különböztethetünk meg. Beszélhetünk ún. természetes nyelvekről, ami alá a világon használt/beszélt nyelvek tartoznak. Ekkor a nyelv eszközként használdódik, a kommunikáció, az információátadás eszköze. Emellett vannak az ún. mesterséges nyelvek, ezeket a szaktudományok illetve szakmák dolgozzák ki és használják, s leginkább speciális (szak)kifejezéseikben, terminus technikusaikban különböznek az előbbi csoporttól, grammatikájukban alig. Végezetül Lotman (1973) beszél ún. másodlagos nyelvről, mely a művészet, pontosabban az irodalom nyelve, s mely legnagyobbbrészt a természetes nyelv elemeiből építkezik ugyan, ám azokat nem eszközként, hanem anyagként használja. Mégpedig oly módon, hogy az így létrejövő szövegben (melyben tehát másodlagos nyelvként használnak a természetes nyelvi kódok/elemek) másképpen működik mind a nyelv paradigmatis, mind szintagmatis tengelye, részlegesen mások a szöveg ún. konstrukciós elvei (a ’mátság’ a ’másféleség’ ekkor a köznyelvi szövegképz[ő]ési eljárásoktól történő kisebb-nagyobb mérvű *eltérést* [e jelenségnek illetve fogalomnak a körüljárása igencsak messzire vezetne, de jelzem: alapvető irodalomtudományi vonatkozásai és konzekvenciái vannak] jelenti), a denotatív aspektusú jelhasználatnak pedig fölébe nő a konnotatív aspektusú. Mindez pedig a textus poliszematikusságát eredményezi, azaz a többletjelentések sokaságát – ami végső soron (más egyebek mellett) a szöveg esztétikai értékességét adja.

S éppen ezzel áll kapcsolatban, ebből következik, hogy az irodalomtudomány számára nem a kód/kódolás fogalmai az elsődlegesek, hanem a dekódolásé. Hiszen

* Ugyanezt Kanyó Zoltán (1990, 93) ’másodlagos szemiotikai rendszernek’ nevezi. Ugyanerről Paul de Man is ír tanulmányában 1996, 39.

alapvető tény, hogy diszciplínánk lényegileg hermeneutikai jellegű/irányultságú: az irodalmi szövegek (jobb/teljesebb) megértéséhez igyekszik ún. megértési stratégiákat kidolgozni egyfelől, konkrét műértelmezéseket nyújtani másfelől. Emellett pedig általános érvényű megállapításokra törekszik az irodalmi művek egészét vagy egy részét illetően. Ezért azt mondhatjuk: az irodalomtudományban a kód kérdésköre nem elsősorban szemiotikai, hanem szemantikai, még pontosabban hermeneutikai horizontú. Kommunikációelméleti értelemben pedig a befogadás aktusára koncentrálnak; alapvetően azért, mert nélkülül nincs irodalmi alkotás, olvasó/olvasás (s persze [legalább minimális] értelmezés) hiányában a mű pusztán fekete foltokkal/jelekkel telenyomott papír, a könyv pedig holt tárgy (ahogyan erre többek közt az irodalmi mű kettős létmódjának teóriája is felhívja a figyelmet). Szintén kommunikációelméleti megközelítésben a mű szövege és a befogadó permanens párbeszéde zajlik a befogadáskor, mikor is az olvasó folyamatosan kérdéseket tesz fel a szövegnek, melyekre a válaszokat a szövegből/-ben keresi (de annak tudatában, hogy nem minden felmerülő kérdésre kap[hat] választ, legelsősorban azért, mert lehet, hogy rosszul kérdezt). Ezért lényegi alaptétele az irodalomtudománynak a mű és befogadója közti dialogikus viszony, az ún. dialogicitás (jelzem: diszciplínánk többféle aspektusból körüljárja e problémakört).

Végezetül érdemes a kód fogalmát egy másfajta – de szintűgy irodalomtudományi – aspektusból is szemügyre venni. Tágabb értelemben ugyan, de kódokként foghatók fel és működnek bizonyos (archetipikus) toposzok. Így például a tengerhez a végtelenség, a teljesség, a lehetőségek kinyílása kapcsolódik, a virághoz a szépség, tisztaság, szerelem, szeretet fogalmai, a fenthez, az éghez, a Naphoz a tisztaság, teljesség, tündöklés képzetkörei, s mindegyikhez az értéktelítettség, a pozitív érték-képzetek. Ezzel/ezekkel ellentétben a lent, a mélység az értékkiüresedés és az értékhiány, a negatív érték-képzetek világa, akárcsak a sötétség, amihez gyakran járul a pusztulás, a halál képezete. Ugyanígy beszélhetünk évszak- illetve napszakszimbolikáról (tavasz, hajnal/reggel: megújulás, újjászületés, kezdet; őszi, tél, est/éjszaka: pusztulás, megsemmisülés, tragikumtudat). Ezek egyfajta kulturális kódokként is működnek. Más jellegűek ugyan, de szintén kódokként is szemlélhetők a különböző műfajok és műformák, melyek többé-kevésbé rögzült sémákként „kínálják magukat” az alkotók számára. Az elégia, az óda, az epigramma, a regény, a novella, a tragédia éppúgy egyfajta keretként szolgálnak, mint a tercina, a szonett, vagy a Balassi-strófa. Ebben a tekintetben e műfajok/műformák egyszerre szabályrendszerek és jelölési rendszerek. (Még akkor is így van ez, ha tudjuk: viszonylag kevés a műfajilag abszolút tisztán, egyértelműen besorolható alkotás, illetve e műfajok/műformák is részlegesen [néha alapvetően] módosulhatnak.) Ezen megközelítésben szintén egyfajta műforma-kódnak kell tekintenünk az antik sor- és strófa-képleteket (mint verstani alakzatokat), melyek a költemények ritmikusságát szorítják (részlegesen) szabályozott keretek közé.

Legvégül, legtagabb értelemben kódként is szemléltethetőek az ún. irodalmi kánonok, melyek – elsősorban a mindenkori jelen temporalitásának horizontja felől tekintve a jelenségre – közvetetten ugyan, de arra ösztönzik az alkotókat, hogy alkalmazkodni próbáljanak a szakma vagy éppen a közönség, a tömegkultúra kanonizáló elvárásaihoz, az irodalomtudományos-irodalomtörténeti-kritikusi réteg, vagy épenséggel a mass-média aktuális trendjeihez – így remélve nagyobb elismertséget.

Felhasznált szakirodalom

- Agamben, Giorgio 1999. *The End of the Poem*. Stanford University Press. Stanford.
- Assmann, Aleida 1988. *Die Sprache der Dinge*. In: Gumbrecht–Pfeiffer (szerk.) 1988.
- Cs. Gyimesi Éva 1983. *Teremtett világ*. Kriterion. Bukarest.
- Gumbrecht, Hans Ulrich – Pfeiffer, Karl Ludwig (szerk.) 1988. *Materialität der Kommunikation*. Frankfurt. (Angolul: *Materialities of Communication*. Stanford University Press, Stanford, 1994.)
- Gumbrecht, Hans Ulrich 1988. *Rhythmus und Sinn*. In: Gumbrecht–Pfeiffer (szerk.) 1988. 724–727.
- Hankiss Elemér 1985. *Az irodalmi mű mint komplex modell*. Magvető, (Elvek és utak sorozat). Budapest. 68.
- Humboldt, Wilhelm von 1907. *Gesammelte Schriften*. (Hg. von der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften). Bd. VII/1. Berlin: Behr. 57-8.
- Idézi: Kulcsár Szabó Ernő: A „befejezett” műalkotás — a befogadás illúziója és az olvasás retorikája között. Az esztétikai tapasztalat nyelviségének kérdéséhez. In: Kulcsár Szabó E., A megértés.
- Jakobson, Roman é. n. *Mi a költészet?* In: *Strukturalizmus*. II. (Válogatta, a bevezetést és az összekötő szöveget írta Hankiss Elemér). Európa Kiadó (Modern könyvtár sorozat). Budapest, 1971.
- Kulcsár Szabó Ernő 1998. *Előszó: A megértés mint feladat és történet*. In: *Uő.: A megértés alakzatai*. Csokonai Kiadó (Alföld könyvek). Debrecen.
- Kulcsár Szabó Ernő 2004. *Az „immateriális” beíródás. Az esztétikai tapasztalat medialitásának kérdéséhez*. In: *Az esztétikai tapasztalat medialitása* (szerk. Kulcsár-Szabó Zoltán és Szirák Péter). Ráció Kiadó, Budapest.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 2004. *Irodalmiság és medialitás a költészetben*. In: *Az esztétikai tapasztalat*.
- Kulcsár-Szabó Zoltán 2005. *Hermeneutikai szakadékok*. Csokonai Kiadó (Alföld könyvek). Debrecen.
- Lotman, Jurij 1973. *Szöveg, modell, típus*. Gondolat, Budapest. 13–52.; valamint uő. 1999. *A retorika*. Helikon 1-2: 99. Ugyanezt Kanyó Zoltán 'másodlagos szemiotikai rendszernek' nevezi. Kanyó Zoltán 1990. *Az irodalomtudomány módszertani kérdései*. In: uő.: *Szemiotika és irodalomtudomány*. JATE Kiadó.

- Szeged. 93. Ugyanerről Paul de Man is ír tanulmányában. Paul de Man 1996. A temporalitás retorikája. In: Az irodalom elméletei I. (Sorozatszerkesztő Thomka Beáta). Jelenkor Kiadó. Pécs.
- Man, Paul de é. n. Ellenszegülés az elméletnek. In: Szöveg és interpretáció. (Szerk. Bacsó Béla). Cserépfalvi Kiadó. H. n. 103-104.
- Pfeiffer, Karl Ludwig 1999. Das Mediale und das Imaginäre. Frankfurt. 371–436.
- Sartre, Jean-Paul 1969. Mi az irodalom? Gondolat. Budapest.

Balázs László

Kommunikáció szakos hallgatók a képzésükről*

Az Eszterházy Károly Főiskolán 1995-ben indult kommunikáció szakos képzés levelező, másoddiplomás formában. Eleinte több tanszék együttműködésének keretében, majd 1998-tól önálló tanszékként. Ekkor váltotta föl a lineáris elrendezésű oktatást a moduláris. Ebben az évben a hallgatók létszáma még alig érte el a 15–20 főt. A nagy változás 2001-ben következett be: mind a két képzési formában 40-40 fővel indult az első évfolyam, majd a következő évben nappali tagozaton a hallgatók létszáma már elérte a 140 főt. (H. Varga 2002, 210–215)

A tanszék életében a kétszakosság eltörlése és az új BA képzési forma bevezetése újabb fordulóponthoz vezetett. 2006 szeptemberében 58 elsőévessel indult el az új, hároméves bolognai rendszerű képzés, melyhez ekkor már nem társult plusz szak. A hallgatók arra az egy szakra jelentkeztek, mely igazán érdekli őket, esetünkben a kommunikáció és médiatudomány.

A Kommunikáció Tanszék közel tízéves múltja alatt kialakított egy sajátos képet a hallgatókban, mellyel kapcsolatban csekély visszajelzést kapunk. Kutatásom célja, hogy megvizsgáljam a hallgatók beállítottságát. Milyen véleményekkel vannak az oktatásról, a követelményrendszerrel, a tanszékről. A kérdések megválaszolására kérdőívet állítottam össze, melyet összesen 281 hallgató töltött ki. Ebből 131 levelezős és 150 nappalis képzésben vesz részt. A válaszadók között 86 első-, 94 második-, 80 harmad-, 15 negyedéves és 5 „továbbszolgáló” volt. A megkérdezés időpontja miatt a negyedévesek többsége nem tudott részt venni a felmérésben, mivel külső gyakorlatukat töltötték.

A kérdőívek alapján vertikális – az összes hallgatót érintő – és horizontális – évfolyamonkénti – elemzést végzek. Az összes hallgatóra kiterjedő vizsgálódást négy kérdés köré lehet csoportosítani. Ez alapján a következőket vizsgálom:

- Kik járnak kommunikáció szakra, nemre, korra, lakhelyre vonatkozóan ?
- Választ keresek arra a kérdésre, hogy vajon miért a kommunikációt választották a hallgatók, és miért pont Egert.
- Érdekelnek a hallgatói elvárások a tanulmányok megkezdése előtt, valamint a jelenlegi beállítottságuk, véleményük – a képzés erősségei, gyengeségei.
- Végezetül pedig a tantárgyak közötti sorrendet állítom fel a hallgatói visszajelzések alapján.

* Elhangzott az EKF Kommunikáció Tanszékének szakmai vitáján 2006. május 27-én.

A horizontális vizsgálat kapcsán az egyes évfolyamokat vizsgálom több szempontból: szakirányválasztás, kedvenc tantárgyak, miért ezt a képzést választotta, milyen véleménnyel van a szakról. E vizsgálat célja az évfolyamok közötti véleményváltozások, specifikációk kimutatása.

A későbbi elemzésekhez fontos megemlítenem, hogy a szakról való vélekedést (erősségek, gyengeségek, jelenlegi vélemény), valamint az elvárásokra vonatkozó kérdéseket nyitott formában tettem fel, így ezek teljes egészében a hallgatók gondolatait tükrözik.

Vertikális elemzés

Kik járnak kommunikáció szakra?

A kommunikáció szakos képzés kifarrottságát mutatja, hogy hallgatóink az ország egész területéről érkeznek hozzánk. Természetesen a többség a főiskola közvetlen vonzáskörzetéből – Egerből, Heves megyéből, valamint Északkelet-Magyarország területéről – utazik a csillagok városába, azonban – ahogy azt a táblázat is mutatja – hallgatóink közel egyharmada (30%) érkezik az ország egyéb területeiről, többségük a fővárosból.

	Gyakoriság	Százalék
Budapest	55	19,6
Eger	24	8,5
Heves megye	13	4,6
Északkelet-Magyarország	151	53,7
Délkelet-Magyarország	12	4,3
Északnyugat-Magyarország	11	3,9
Délnyugat-Magyarország	2	0,7
Külföldi	2	0,7
Nem válaszolt	11	3,9
Összesen	281	100,0

Jogosan gondolhatnánk, hogy e hallgatók azért jöttek Egerbe, mert Budapesten már nem volt számukra hely, de ahogy azt később látni fogjuk, a szakon tanulók jelentős része első helyen jelölte az egri főiskolát.

A főiskolán, hasonlóan a többi tanárképzésben részt vevő intézményhez, kimagaslóan magas a nők aránya. Ez a tendencia az egyéb, nem tanári szakoknál is kimutatható, köszönhetően a több évig tartó kötelező kétszakosságnak. Jelenleg a hallgatók 75,8 %-a nő, és csak 22,4 %-a férfi. A nemek megoszlása nappali és levelező tagozaton hasonló arányokat mutat, mégis a nappali tagozatosak között „könnyebb” fútni találni. Érdekes áttekinteni a hallgatók eloszlását az új kötelező egyszakos (BA)

képzésben. Ebben a képzésben, mentesülve a kötelező szakpártól, mindenki saját akarata szerint választhatott. A számokat vizsgálva tapasztalhatjuk, hogy a nemek eloszlásának aránya a 2007-es évben sem változott, maradt a 3:1 a nők javára. Függetlenül a képzés formájától és a tagozattól – a 2006/2007-es tanév kapcsán – megállapítható, hogy a kommunikáció szak elsősorban női hallgatókat vonz.

Korosztály tekintetében három kategóriát tudunk megkülönböztetni. Az első kategóriában – 20–22 év között – a megkérdezettek 52,2%-a tartozik. A másodikat a 19, 23–24 évesek alkotják 24,1%-kal. A harmadik helyen találhatók az eddig nem említett korosztályok – 18–42 év között – mindegy 23%-kal. A nappali tagozatos képzésben résztvevők 97%-a 18 és 23 év közé esik, ezzel szemben a levelező képzésben tanulóknak kicsivel kevesebb mint a fele tartozik ebbe a korosztályban.

Miért a kommunikáció szakot választották, miért Eger?

Ahogy arra már korábban utaltam, a megkérdezettek jelentős része – több mint 65%-a – első helyen jelölte az egri kommunikáció szakot. Emellett 16,7% második, 10,3% pedig harmadik helyen jutott be intézményünkbe. A felvettek mellett akadnak olyan hallgatóink is, akik más intézményből jelentkeztek át Egerbe. Az intézménybe való jelentkezések sorrendjének eloszlása már bizakodásra ad okot. Láthatjuk, hogy sokak számára az egri képzés szerepel az első helyen, de vajon miért akarnak a diákok kommunikációt tanulni, és miért pont Egerben?

Nézzük először a kommunikáció szakot.

A hallgatók kombinált kérdésformában találkoztak ezzel a kérdéssel – ahogy azt a mellékelt ábra is mutatja – melynél több választ is meg lehetett adni, így azok összessége meghaladja a megkérdezett hallgatók számát. Az egyes válaszok előfordulásának gyakoriságát vizsgálva a négy plusz egy válasz sorrendje a következő:

Az első helyen a média világa iránti érdeklődés áll 53%-kal (164)¹. Nappali tagozaton a hallgatók több, míg levelezőn kevesebb, mint fele döntött ezen megfontolásból.

A második helyen a helyes kommunikáció elsajátítása áll. Levelezőn és nappalin összesen 50-szer fordult elő, míg a harmadik helyen szereplő kötelező szakpár (37) és a divat hatása (39) együttesen 76-szor. A megkérdezettek között még jelentős számban találhatunk olyan hallgatót, aki a kötelező kétszakosságban kezdte meg tanulmányait, és mivel valamit fel kellett venni, így szakpárként a kommunikációt választotta. A megkérdezettek közül 24 nappali tagozatos és 13 levelezős válaszolt így.

A negyedik helyen az „egyéb” kategória található, melyek közül a teljesség igénye nélkül idézek néhányat:

¹ A zárójelben lévő szám az adott elvárás megjelenésének gyakoriságát jelzi.

Nappalis

„Jól jön a másik szak mellé
(gazdismeret).”
„Sportriporter szeretnék lenni.”
„Mert engem a PR érdekel.”
„Előtte IKO-s voltam.”
„Szakváltás után úgy gondoltam, ez a
szak a megfelelő a számomra, mivel az
újságírás felé kacsintgattam.”

Levelezős

„Közel áll hozzám ez a szak.”
„Munkaköröm miatt.”
„A később választandó szakirány miatt.
(PR)”
„Kiegészítésként a másik szakhoz.”
„Érdekel az írás minden területe.”
„A nyomtatott sajtó szakirány miatt, hogy
kipróbáljam magam az újságírásban.”

A hallgatók többségét a képzés színvonala vonzotta az egri kommunikáció, mai nevén kommunikáció és médiatudományi szakra, de emellett fontos szempontként tüntetik fel a távolságot, valamint a város szépségét.

Milyen elvárásokkal érkezett Egerbe, milyen véleménnyel van most a szakról?

E két kérdést – mint ahogy azt már korábban említettem – a hallgatók saját szavaikkal válaszolták meg. Egy-egy válasz több érvet és véleményt is tartalmazott, így a 281 helyett 321 választ kaptam, így itt sem az egyes hallgatók véleményét vizsgálom, hanem az egyes válaszok/elvárások megjelenésének gyakoriságát.

A válaszlehetőségek sokasága ellenére – mind a két kérdés esetében – el tudunk határolni három kategóriát, melyekkel a válaszok körülhatárolhatók. Ezen kategóriákkal az adott válaszok általánosságát, súlyát szeretném érzékeltetni.

Vizsgáljuk először az előzetes elvárásokat:

I. kategória

Színvonalas oktatás,
felkészült tanárok (106)

II. kategória

Nem volt elvárása (46)
Diploma megszerzése (40)
Használható tudás (33)

III. kategória

Médiáról mindent megtudni (25)
Komm.-ről mindent megtudni (20)
Elhelyezkedést garantáló képzés (16)
Gyakorlatias képzés (15)
Diákélet, ismerkedés (12)

Természetesen akadtak olyan válaszok, melyek csupán egyszer-kétszer fordultak elő. Mivel ezekből a válaszokból – ritka előfordulásuk miatt – nem következtethetünk általánosságokra, nevezzük ezeket kategórián kívülieknek.

Ezek a következők: szakosodás (3); város megismerése (2); lehetőség a tanulás-munka összehangolására (1); hallgatóbarát oktatás (1); könnyebb lesz levelezőn végezni (1).

Mielőtt bármilyen következtetéseket levonnánk, először nézzük meg, milyen véleményük van most a hallgatóknak, megfeleltünk-e az elvárásoknak. Hasonlóan az előzőhöz, itt is három plusz egy kategóriát állítottam fel:

I. kategória	II. kategória	III. kategória
Elégedett (107)	Minőségi oktatás (44)	Nehéz (26)
	Nagyon tetszik (42)	Tájékoztató hiánya (24)
	Több gyakorlat kell, túl sok az elmélet (32)	Érdekes (23)
		Csalódott (11)

Kategórián kívüliek: jó közösség (6); merev a rendszer (6); túlszűfolt a képzés (4); nem hallgatócentrikus (3); levelező képzés nincs a nappali színvonalon (3); távol áll tőlem (2); szereplés hiánya (1); hallgatók között nincs összetartás (1); idegen nyelvi képzés hiánya (1); oktatók késnek az óráról (1).

A 281 megkérdezettből 107-en elégedettek. Az adott válaszok között összesen 232-szer fordul elő pozitív vélemény, amennyiben a képzés nehézségét is ide soroljuk. Ezzel szemben sajnos a negatív véleményezés sem elhanyagolható, összesen 67 ilyen választ kaptam.

Amennyiben a hallgatók elvárásait, valamint a későbbi véleményeket vizsgáljuk az előfordulások tükrében, elmondhatjuk, hogy a hallgatók többségének a tanszék azt nyújtotta, amit várt. Ennél mélyebb elemzésbe nem bocsátkoznék, mivel a megkérdezettek többségénél a két kérdésre adott válasz nem volt összhangban. Ahol kimutatható a kapcsolat, ott egyértelmű válaszokat kaptam: csalódott vagy elégedett, az elvárásainak megfelelt. A hallgatók ezekre a kérdésekre általánosságokkal válaszoltak. A konkrét erősségek és gyengeségek vizsgálatára a következő két kérdés ad lehetőséget.

Megmaradva a hármas csoportosításnál, a gyengeségeket és erősségeket is ilyen módon ismertetem, külön-külön a nappalis és a levelezős képzésre vonatkozóan.

A 2. táblázatot vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a vélemények – képzéstől függetlenül – jelentős részben fedik egymást. Gyengeségként mind a két képzésben lévők nagy számban említették az elméleti oktatás túlsúlyát, az órarend-összeállítást – ezzel párhuzamban említhetjük az órák ütközését –, valamint ehhez kapcsolhatjuk a szervezéssel, adminisztrációval kapcsolatos problémákat. Fontos kiemelni, hogy a hallgatók – véleményük szerint – több olyan tárgyat kénytelenek tanulni, mely fölösleges.

Erősségek tekintetében mind a két képzésben a színvonalas oktatást és a szakmai hozzáértést nevezték meg a legtöbben, ugyanakkor ellentmondásokra is felfigyelhetünk, hiszen összesen húszan az elméleti oktatást, tizenhatan pedig a gyakorlati képzést írták be, mint a tanszék erősségét.

A táblázatban még találkozhatunk olyan erősségekkel és gyengeségekkel, melyek ritkán fordultak elő, azonban még ha ez csak egyetlen ember véleményét tükrözi is, felhívja a figyelmünket olyan lehetséges problémákra, melyekkel érdemes foglalkozni. Sőt akadnak olyan egyéni vélemények is, melyeket érdekes lett volna részletesebben megvizsgálni.

Melyek a hallgatók kedvenc tárgyai?

A kérdés feltételekor beleestem abba a hibába, hogy nem határoztam meg az adható válaszok számát, így volt olyan hallgató, aki összesen kilenc tantárgyat sorolt fel. Ennek következtében egyes tárgyak nagyon sok „szavazatot kaptak”. Az első öt helyen szereplő tárgy, közel annyi voksot kapott, mind ahány hallgatót megkérdeztem. Összesen harmincöt tárgyat említettek meg a hallgatók, ezekből tizenhetet ötnél kevesebben jelöltek. Ezeket a tárgyakat kihagyom a felsorolásból.

I. kategória	II. kategória	III. kategória
Kommunikációs technikák (134)	Médianyelv (46)	Médiatörténet (14)
	Szakmai tárgyak (39)	Kultúraközi kommunikáció (11)
	Szemiotika (35)	Általános nyelvészet (11)
	Tömegkommunikáció (19)	Kommunikációelmélet (10)
		Üzleti kommunikáció (9)
		Reklámkommunikáció (8)
		Társadalom és művelődéstörténet (6)
		Marketing (5)
		PR és sajtókapcsolatok (5)
		Retorika (5)

Horizontális elemzés

2006-os évfolyam

Összesen 86 első évfolyamos válaszadó volt a hallgatók között, ebből 41 nappali, 45 levelező képzésben vesz részt, ami azt jelenti, hogy a nappalisok közül majdnem mindenkit, míg a levelezős hallgatók közel felét sikerült elérnem.

A bolognai képzésben részt vevő hallgatóinkat elsősorban a média világa iránti érdeklődés (51) csábította kommunikáció szakra, de emellett még szép számmal akadnak olyan növendékek is, akiket a helyes kommunikáció elsajátítása (21) motivált.

Válaszaikat részben igazolja, részben megkérdőjelezi a szakirányválasztásra vonatkozó kérdés. E szerint 40-en PR és sajtókapcsolatok, 27-en az elektronikus sajtó, 14-en a nyomtatott sajtó és 5-en a közéleti kommunikáció szakirányon képzelik el további tanulmányaikat. Ezek alapján feltehető a kérdés: Ki mit ért a média világán? Későbbi tanulmányaik kapcsán ezt is megtanulják.

Az előzetes elvárások közül elsősorban a színvonalas oktatással és a diploma megszerzésével találkozhatunk ezen az évfolyamon. Emellett – az adott válaszok arányában – meglepően magas volt azoknak a száma, akik mindenféle elvárás nélkül érkeztek Egerbe.

Elvárással vagy anélkül, a hallgatók többsége megtalálta számításait, elégedettek az oktatással. Többen kiemelik a minőségi, színvonalas oktatást, melyet erősségként is sokan megjelölnek a szakmai hozzáértés és a gyakorlati képzés mellett. A gyen-

geségekkel kapcsolatban összesen 36 választ kaptam, melyből legtöbben – összesen 8-an – az órarend összeállítását, a Neptunt, míg 7-en a főösleges tárgyakat jelölték meg.

Mivel őket a II. félévükben kérdeztem meg, így kedvenc tárgyuk megválasztásánál még igen kicsi repertoárból választhattak. A legtöbb „szavazatot” a kommunikációs technikák kapta, melyet a médianyelv követ. A képzeletbeli dobogó harmadik fokára az általános műveltséget fejlesztő tárgyak kerültek, mint például a politológia, szociológia, informatika.

2005-ös évfolyam

A II. évesek közül összesen 94 hallgatót kérdeztem meg, ebből 48 nappali, 46 levelező képzésben vesz részt. Ez megközelítőleg a hallgatók felét jelenti mind a két képzésben.

A felsőfokú tanulmányaikat 2005-ben kezdők között is első helyen a média világának megismerése (53) áll. Második helyen (18) egyéb indokokat soroltak fel, melyek közül korábban már néhányat ismertettem. A harmadik, negyedik helyen a helyes kommunikáció elsajátítása (16) és a kötelező kétszakosság (14) szerepel. Ezen az évfolyamon már találkozhatunk olyan hallgatókkal, akik a kötelező kétszakosság miatt vették fel a kommunikáció szakot. Ők összesen 14-en vannak, valószínűleg a korábbi évfolyamokon növekedni fog a számuk.

Ismét szembeállíthatjuk a média világot és a PR szakirányt, ugyanis a legtöbben – 48-an – jövőre a PR és sajtókapcsolatok szakirányt szeretnék választani. Az elektronikus sajtó és a nyomtatott sajtó közel azonos érdeklődésnek örvendhet az évfolyamon, míg a közéleti kommunikációt az előbbieknél valamivel kevesebben jelölték.

A II. évfolyam elvárásai között is a színvonalas oktatás áll az első helyen, és meglepő módon, az elsősökhöz hasonlóan, itt is sok az olyan hallgató, aki elvárások nélkül jött a szakra. Mindemelllett a diploma megszerzése továbbra is jelentős kíváncsúnak bizonyul. Az előzetes elvárásoknak sikerült megfelelni, azonban többen felvetik a rendszeres tájékoztatás hiányát, valamint a szak nehézségét. Ez utóbbit akár elismerésnek is tekinthetjük.

Az erősségek és gyengeségek vizsgálatával kapcsolatban hangsúlyoznom kell, hogy mind a negatívum, mind a pozitívum kapcsán kevesen nyilatkoztak.

A képzés erősségének a színvonalas oktatást, a szakmai hozzáértést és az elméleti képzést jelölték meg a legtöbben, míg a negatívumok között a kevés gyakorlati óra, a Neptun rendszer és a tárgyak ütközése fordult elő legtöbbször.

A harmadik félévüket lezáró évfolyamnál is a kommunikációs technikák a leg-sikeresebb tárgy, azonban az *általános értelmiséget fejlesztő* tárgyak előreléptek a második helyre. A harmadik és negyedik helyet – még mindig tekintélyes számú szavazattal – a szemiotika és a médianyelv foglalja el.

2004-es évfolyam

Összesen 80-an töltötték ki a kérdőívet. Ebből 46-an nappali, 34-en levelező képzésben vesznek részt. Ez azt jelenti, hogy a nappalisoknál valamivel több, mint a felét, levelezősöknél pedig közel az egész évfolyamot sikerült elérnem.

A többséget, 49 hallgatót a média világa csábította a szakra, míg a kötelező kétszakosság – folyamatosan növekvő tendencia mellett – 16 fővel gyarapította hallgatóink létszámát. A divat hatása már itt is jelentősnek mondható, 13 főt eredményezett.

Ez az évfolyam már túl van a szakirányválasztáson. Vannak olyan hallgatók, akik egyszerre többet visznek, így a jelölt szakirányok meghaladják a megkérdezettek számát. A 2004-es évfolyamon a legtöbben (50) a PR és sajtókapcsolatok szakirányt választották, míg a nyomtatott sajtón 15-en, elektronikus sajtón 14-en tanulnak.

Az évfolyam elvárásai közt a színvonalas képzés szerepelt a legtöbbször (28), majd következtek azok, akik elvárások nélkül érkeztek a szakra (12). Harmadik helyen a minőségi oktatás szerepelt 11 jelöléssel. A többi szavazat további 19 szempont között oszlik meg. Általánosságban elmondható, hogy egy elvárás 1-2 szavazatot kapott. A jelenlegi vélemények alapján továbbra is elégedettséggel tapasztalhatjuk, hogy a többség pozitív válaszával támogatja a képzés jelenlegi rendjét. A vélemények között találunk olyan negatív gondolatokat is, sűrűbb előfordulással, melyeket mindenképpen meg kell említeni. Ilyen a „tájékoztatás hiánya”, melyet összesen 10-en írtak, vagy a sok elméleti óra felrovása 9 hallgató részéről.

Pozitívumként 23-an a színvonalas képzést, 19-en pedig a szakmai hozzáértést jelölték. Igaz, kisebb számban, de az egyéb válaszoknál többször fordul elő itt a gyakorlati hely biztosítása – elektronikus és nyomtatott sajtó kapcsán – vagy a gyakorlati képzés. A negatívumok között ismét a túl sok elméleti képzés áll az élen 24 szavazattal, míg az adminisztrációt 6-an írták. Itt is meg kell említeni, hogy mind az erősségek, mind a gyengeségek kapcsán kevés választ kaptam, így nem lehetett olyan differenciált értékrendet felállítani, mint szerettem volna.

A kedvenc tárgyak kapcsán a vélemények nagyon megoszlanak, habár a kommunikációs technikák 33 jelöléssel ismét a legkedveltebb tárgy. Az eltérő vélemények miatt 8 szavazattal kultúraközi kommunikáció áll a második helyen. A szemiotika és az *általános értelmiséget fejlesztő* tárgyak hasonló szavazattal állnak a harmadik helyen.

2003-as évfolyam

A negyedévesek közül összesen 15 hallgatót sikerült megkérdezni, azonban reprezentatív minta hiányában az évfolyam általános elemzésétől, bemutatásától el kell tekintenem.

Összegzés

Elemzésemben arra törekedtem, hogy bemutassam a hallgatók viszonyát a tanszékhez, mi az, ami megfelelő számukra, mi az, amiben további lépéseket kell tenni. A kérdőív kitöltésével a hallgatók lehetőséget kaptak arra, hogy jelezzék a véleményüket, észrevételeiket. Ezt mindenki a tőle telhető módon meg is tette. Természetesen egy mélyebb kutatás további, pontosabb eredményekkel szolgálhatna a hallgatói beállítottságokról. Mivel ez a felmérés többnyire pozitív visszajelzésekkel zárult, így ettől egyelőre eltekinthetünk. Ugyanakkor az újonnan bekerülő hallgatók között ezen kérdőív továbbvitele minden bizonnyal hasznos lenne a tanszék és a hallgatók számára is.

Kutatásom alapján az alábbi következtetéseket vonhatjuk le.

Az egri kommunikáció szak, ha nem is az egész, de az ország keleti felében keresett és közkedvelt szak, mely a budapesti iskolák mellett is megállja a helyét. Hallgatóink többsége első helyen jelölte a képzést, és ami még ennél is fontosabb, az előzetes elvárásaiknak megfelelt, sőt sokak számára elvárásokon felül „teljesített”.

A hallgatók jelentős része a kommunikációt a média világával azonosítja. Ennek valószínűsíthető oka az, hogy a közéletben a kommunikáció mint tudomány nem tudatosult, nem értelmezhető mint egzakt tudományág. A fogalmi félreértés széleskörű tisztázásához még éveknek kell elteltie.

A képzés erősségei és gyengeségei a felmérés egyik legfontosabb részét képezték. Az erősségek széles skálája okot ad arra, hogy elégedettek legyünk képzésünkkel, a gyengeségek azonban óva intenek ettől, és felhívják a figyelmet a rendszer egyes hibáira, amelyekre figyelni kell, tenni a megszüntetésükért. Meg kell azt is említenem, hogy a gyengeségek között olyan problémák is felsorakoztak, melyek – a hallgatók részéről – elkerülhetők lennének (például a hallgatók információs szükséglete ki-elégíthető lenne a tanszéki honlap és a hirdető rendszeres követésével).

Mindent együttevén elmondhatjuk, hogy a kérdőívek kitöltésével a hallgatóink nagymértékben hozzájárultak tanszékünk fejlesztésének, fejlődési irányvonalának meghatározásához. Felhívták a figyelmet olyan apró hibákra, melyek kiküszöbölésével mind a hallgatók, mind a tanszék számára gördülékenyebbé teheti az együttműködést.

Felhasznált irodalom

H. Varga Gyula 2002. *Modul rendszerű kommunikáció szakos oktatás az egri főiskolán*. In: H. Varga Gyula (szerk.): *A kommunikáció: elmélet és gyakorlat*. Líceum Kiadó, Eger.

Melléklet

1. táblázat *A tanszék erősségeinek és gyengeségeinek felsorolása, képzés szerint*
2. táblázat *Évfolyamonkénti összehasonlítás*

K a t e g ó r i a				
	L e v e l e z ő k é p z é s		N a p p a l i k é p z é s	
	Gyengeségek	Erősségek	Gyengeségek	Erősségek
I.	Kevés gyakorlat, túl sok elmélet (21) Adminisztráció (13) Órarend összeállítás – Neptun (10) Szervezés (10)	Színvonalas képzés (38) Szakmai hozzáértés (37)	Kevés gyakorlat, túl sok elmélet (43) Órarend-összeállítás – Neptun (11)	Színvonalas képzés (35) Szakmai hozzáértés (25) Elméleti oktatás (13)
II.	Tantárgyak ütközése (9) Fölösleges tárgyak (8) Kevés kredit – szabadon választható tárgyak hiánya (7)	Gyakorlati képzés (9) Elméleti oktatás (7)	Fölösleges tárgyak (8) Túlzsúfolt, rendszertelen képzés (4) Szereplés hiánya (prezentáció) (4)	Széles tantárgyrepertoár (9) Gyakorlati képzés (7) Gyakorlati hely biztosítása (6)
III.	Kevés informatikai tárgy (4) Kevés óraszám (3) Emberség hiánya (3) Időhiány (2) Záróvizsga nem szakirányos (2) Gyakran változó órarend (2) Levelezőökkel szemben túl nagyok az elvárások (2) Diszkrimináció (1) Nyelvoktatás (1) Tanórák hossza – szünet hiánya (1) Képzés mennyisége nem felel meg a kifizetett összegnek (1) Jegybeírás (1) Oktatók (1) Kevésbé elérhetőek a tananyagok (1)	Emberséges (4) Széles tantárgyrepertoár (2) Használható tudás (1) Tanár-diák kapcsolat (1) Eszmerendszerre épül (1) Pontos, szervezett (1) Erős nyelvészeti oktatás (1)	Diszkrimináció (3) Nyelvoktatás (2) Kevés kredit – szabadon választható tárgyak hiánya (2) Fölösleges tárgyak (1) Tanórák hossza – szünet hiánya (1) Tanegységek rendszeres névváltoztatása (1) Nincs gyakorlati hely (1) Negatív visszhang (1) Tantárgyak aránytalan eloszlása (1) Oktatók hiányzása sok (1)	Használható tudás (5)

Tan. Kezd.	Létszám					Jelentkezés (hely)				Kedvenc tárgy	Elvárások	Vélemény	Gyengeség	Erősség
	Össz.	N	N	L	L	1.	2.	3.	E.					
2006	86	F 16	N 25	N 36	F 8	62	15	5	3	Kommunikációs technikák (56) Médianyelv (24) Általános ért. (19)	Színvonalas oktatás (31) Diploma megszerzése (15) Nem volt (13)	Ok (38) Nagyon tetszik (16) Minőségi oktatás (16)	Órarend összeállítás – Neptun (8) Főösleges tárgyak (7) Kevés szabadon választható tárgy (7)	Szakmai hozzátértés (24) Színvonalas képzés (19) Gyakorlati képzés (7)
2005	94	13	35	34	9	60	15	8	9	Társadalom és művelődéstörténet (6) Kommunikációs technikák (40) Általános ért. (30) Szemiotika (23)	Kommunikációról mindent megtudni (10) Színvonalas oktatás (34) Diploma megszerzése (15) Nem volt (19)	Ok (31) Minőségi oktatás (14) Nagyon tetszik (11)	Kevés gyakorlat, sok elmélet (21) Tantárgyak ütközése (7) Órarend összeállítás – Neptun (6)	Színvonalas képzés (25) Szakmai hozzátértés (11) Elméleti oktatás (9)
2004	80		7	27	6	49	12	14	3	Médianyelv (17) Kommunikációs technikák (33) Szakmai tárgyak (14) Tömegkommunikáció (11)	Használható tudás (12) Színvonalas oktatás (31) Nem volt (12) Használható tudás (10)	Érdekes (11) Ok (30) Minőségi oktatás (12) Nagyon tetszik (11)	Kevés gyakorlat, sok elmélet (30) Adminisztráció (6) Órarend összeállítás – Neptun (5)	Színvonalas képzés (23) Szakmai hozzátértés (19)
2003	15	2	9	4	0	9	4	2	–	Általános ért. (7) Szakmai tárgyak (5) Szemiotika (4) Kommunikációs technikák (4)	Médiáról mindent megtudni (7) Színvonalas képzés (7)	Tájékoztatási hiánya (10) Ok (5) Színvonalas oktatás (2)	–	–

Egyéb munkák

A Kommunikáció Tanszék oktatóinak munkáiból

Hulyák-Tomesz Tímea

A Magyar Hírmondó tudósításainak nyelvtörténeti jellemzői*

Ha napjaink médiapiacát megfigyeljük, megállapíthatjuk, hogy rendkívül színes a tematikája, s ennek megfelelő műfaji gazdagságot mutat. Az már szinte közhelyként említhető, hogy a sajtó alakítja nyelvhasználatunkat, ugyanakkor – Balázs Géza (2000, 10.) terminológiáját használva – tükörként is funkcionál, hiszen jól mutatja egy bizonyos kor nyelvhasználati jellemzőit is.

Dolgozatomban a Magyar Hírmondó tudósításainak nyelvi, nyelvtörténeti jellemzőinek vizsgálatára teszek kísérletet. Kutatásom során érdekelt, hogy vajon az első magyar nyelvű újság milyen műfaji gazdagsággal rendelkezik. Egyáltalán tudunk-e az ott megjelenő szövegfajtákból jól körülhatárolható csoportokat megállapítani. A szövegjellemzők alapján milyen hasonlóságok és különbségek mutathatók ki a legelső lap és napjaink tudósításaiban?

Munkám első részében a Magyar Hírmondó megjelenésének körülményeiről, struktúrájáról, szellemiségéről szólok, majd napjaink tudósításainak és a Hírmondó szövegeinek nyelvi jellemzőit igyekszem összevetni.

A Magyar Hírmondó indulása

A Magyar Hírmondó – első magyar nyelvű újságként – 1780-ban, a felvilágosodás, a felvilágosult abszolutizmus idejében születik. Bár ekkor már több külföldi minta létezett, formájában nem követte ezeket a lapokat. Mindenekelőtt tájékoztatni kívánta az olvasót, de bekapcsolódott a kor legjelentősebb hazai mozgalmába is, a nemzeti nyelvért és műveltségért folytatott küzdelembe. Felhívta a figyelmet a készülő tudományos munkákra, a közönség megismerkedhetett a kor irodalmi alkotóival, s különösen sok gondot fordított az egységes magyar „tudós és könyvbéli” nyelv kimunkálására. Nyelvi, nyelvhelyességi szempontból Rát Mátyás – az újság első szerkesztője – teret engedett az összes magyar nyelvjárasnak, mert úgy gondolta, hogy ezek egységesítésével lehet majd kialakítani a magyar irodalmi nyelvet. Problémát azonban nem csupán a nyelvjárásokkal tarkított nyelvi sokszínűség jelentett, hanem az is, hogy a helyesírás sem volt még egységes, valamint a szókincs gazdagítására is szükség lett volna.

* Elhangzott az EKF Kommunikáció Tanszékének szakmai vitáján 2006. április 22-én.

A magyar nyelv kérdése akkor is fontos maradt, amikor az újság szerkesztését Révai Miklós vette át. Programjában a következőket írta: „Én bizony ide ülök az újságíró polcra oly szándékkal, hogy annak érdemét magasabbra emeljem, mivel-hogy egészen az anyanyelvnek művelésére akarom fordítani. Nékem nem elég csak akárhogy is híreket firkálnom, hanem ugyan egy újságírónak a személye alatt csak mégis eljátszom alakosan.” (Kókay 1981. 31.)

A Magyar Hírmondó színes képet fest a korról, széleskörű tájékoztatást ad: informál a fontosabb hazai és külföldi társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális eseményekről. Rovatai ugyan még nem voltak, de a cikkek témái alapján jól körülhatárolható tematikai csoportokat lehet megállapítani, és olykor kiemelt címek is segítették az olvasót az eligazodásban: Külföldi hadi történetek, Magyar hazánkbeli dolgok, Hiteles hírek, Bizonytalan dolgok, Tudományos dolgok. Az írások közlése nem igazodott sorrendiséghez, többnyire az események időrendjében sorolták be a lapba.

A külföldi hírek forrásai főként német, francia, angol lapok. Ezeket kifejezetten azzal a céllal fizettek elő, hogy begyűjthessék belőlük azokat az információkat, amelyek érdekelhették a magyar olvasóközönséget. Ugyanakkor Rát Mátyás fontosnak tartotta elmondani ezzel kapcsolatban, hogy a cikkek még véletlenül sem fordítások. A szerkesztő a tudósításokat saját megfogalmazásában, magyarázatokkal ellátva közli.

A lap beszámol az ország mindennapi életéről – politikai eseményekről, gazdasági reformokról, mezőgazdasági újításokról, terméseredményekről, időjárási viszonytagságokról, valamint fontos szerepet töltenek be a lap tematikájában a tudományos élet kibontakozását mutató – főleg irodalmi és nyelvi kérdésekkel foglalkozó – írások is. Az újságban megjelenő belföldi írások anyagait a „levelező jóakarók” szolgáltatták. Rát – még a lap megindulása előtt – egy felhívást tett közzé, amelyben kéri a leendő olvasókat, tudósítsák őt a környezetükben történő eseményekről: „Ami a hazabéli dolgoknak megíratását illeti, azt többnyire levelező jóakaróinak és azon úriembereknek fogja köszönni, akik tudósításokkal önként kínálni méltóztattak. Az írókn ugyan semmi fog múlni, ami leveleit hovatovább mind nagyobb tökéletességre emelheti. Minthogy pedig ez jobbra a hiteles, hasznos és válogatott izeneteiktől függ, kéri az értelmes hazafiakat szeretettel, hogy afféléket béküldeni ne sajnáljanak. Mindegy léssen egyébként, akármely nyelven íratassanak meg neki, csak hitelesek legyenek.” (Kókay 1981. 46.) A levelek szerzői többnyire iskolázott, latinul is tudó emberek (papok, tanítók) voltak. A külföldi hírek és az ország életét érintő fontosabb történésekről való beszámolók mellett már megtalálhatjuk az újsághirdetések elődjét is a lapban.

Tudósítások most és gyökerek a Magyar Hírmondóban

Mindennapi megnyilatkozásaink során számos élménybeszámolót fogalmazunk, s a médiaszövegek között is megtaláljuk ennek megfelelőjét, hiszen a tudósítás egy esemény, történés élményszerű reprezentációja. Szövegjellemzőit tekintve sok hasonlóságot mutat a hírrel. Megtaláljuk benne azokat az információkat, amelyeket egy hír is tartalmaz (5W + 1H), mindkét szöveg megjelenik a nyomtatott és elektronikus médiumokban egyaránt. Ami alapján mégis megkülönböztethető a kettő, hogy a tudósítás esetében a kommunikátor mindig személyes tapasztalataira hagyatkozva készíti el beszámolóját. A hírek fókuszában az esemény áll, nem az, hogy ki prezentálja, a tudósításnál pedig a közlő hordozza a mondanivaló hitelét. Éppen ezért ezt a szövegben (akár többféle eszközzel is) is feltüntetik. Az írott sajtóban a szöveg elején vagy végén megjelenik a „Tudósítónktól” felirat, monogrammal, esetleg névvel utalnak az újságíróra. Rádióban, televízióban pedig hangjával (képével), valamint nevének feliratozásával kapcsolják össze a közleményt a kommunikátorral. Mindez személyes hangvételt kölcsönöz a szövegnek: tartalmazhatja a helyszín, illetve a körülmények bemutatását, utalhat mások véleményére, találhatók benne képszerű elemek. Megmutatkoznak benne a tudósító fogalmazásának stílusjegyei.

Ezeket a szövegjellemzőket nyomokban a Magyar Hírmondó írsaiban is megtalálhatjuk. A cikkek többnyire cím nélkül jelentek meg, ilyenkor rendszerint a rovatcím orientálja az olvasót (Belföldi tudósítások, Tudománybeli dolgok, Gazdaságbeli dolgok). Ahol mégis találunk címet, azok többnyire a szöveg elején, a szövegtestben helyezkednek el, és a hír (tudósítás) származására utalnak (*Bécsből; Erdélyből. Szebenből; Kassáról*). Néhány írás elején azért találkozhatunk tipográfiailag jól elkülöníthető címmel is, amelyek témamegjelölő vagy figyelemfelhívó jellegűek (Kegyetlen történet¹, Felettéb szomorú izenetek², A közjót illető tudósítás és elmélkedés³)

Mivel a tudósítás egyedi közlést jelent, a mai újságírói gyakorlatban – ahogyan ezt szinte mindegyik újságírói tankönyvben olvashatjuk – fontos, hogy a nézőpont jelölt legyen, a tudósító személyét azonosítani tudjuk.⁴ Többek között ez igazolja az információ hitelességét. A hitelesség, felelősség kérdése akkor is fontos volt, erről olvashatunk Rát egyik szerkesztői levelében is⁵, ugyanakkor – mivel az információk többsége különböző vidékek levelezőitől származtak – a szerkesztőnek nem állt módjában ellenőrizni a hírek valóságát.

Mint ahogyan már korábban is említettem, a hazai információk többségét tudós levelezők szolgáltatták, amelyek aztán kétféle közlésben jelenhettek meg: a szer-

¹ Magyar Hírmondó, 1784. január 17.

² Magyar Hírmondó, 1780. december 2.

³ Magyar Hírmondó, 1781. április 21.

⁴ Név, saját tapasztalatok beleszövése a szövegbe, egyéni hangvétel, stílus.

⁵ Magyar Hírlelő levelek eránt való tudósítás, 1779. november 17., Poson. In: Kókay 1981.46.

kesztő átfogalmazásában, összegzésében vagy eredeti formában – ilyenkor idézőjelbe téve – olvashatjuk. A cikkek alatt ritkán található név, viszont többször szerepel a szöveg elején a helység, vármegye neve, ami alapján a „tudósító” azonosítható (Bécsből, Békés vármegyéből, Gömör vármegyéből, Tapolca vidékéről).⁶

A történetek elmondása, tehát a szövegépítkezés nagyon közel állt az élőbeszédhez is meglévő történetmondáshoz. A szövegek felépítésére sokszor a keretes szerkezet jellemző. A tudósítás elején beszámolnak az eseményről, a kialakult helyzetről, majd bemutatják az okokat, következményeket, végül egy erkölcsi magyarázattal, veledéssel zárják.⁷ Andok Mónika, aki vizsgálta többek között a lap bűnügyi híreit, megállapította, hogy ezek az erkölcsi példázatok az akkori prezentációs módszerek velejárói, hiszen a lapok szerkesztői jobbra teológiát végzett lelkészek, papok voltak (Andok 2003. 1).

A tudósítás következő fontos szövegjellemzője a saját tapasztalatokra hagyatkozó bemutatás, az egyéni hangvétel, stílus persze a szó szerint közölt írásokban a Magyar Hírmondó esetében is tetten érhető. A kifejezésmódot a különböző dialektusok is árnyalják. A szerkesztő már programjában leírja, hogy a Magyar Hírmondó mindegyik nyelvjárásnak fóruma lesz:

„Ami a magyarságot illeti, amellyel a Magyar Hírmondó élni fog, az az alföldi Tisza mellyéki, de a Duna mellyékivel és erdélyivel elegyedett leszen. Ezt tartja az író leghelyesebbnek. Magamagán mindegyik igen szűk, és azoknak a sokféle dolgoknak megírattatására, melyek itt előfordulnak, nem elégséges.” (Kókay 1981. 48.)

A tudósítások nyelvtörténeti jellemzői

A nyelvtörténeti jellemzők bemutatására két szöveget választottam, mert a két írás szövegépítkezését is meg akartam figyelni, össze akartam vetni. Az első ugyanis Tudósítás címmel jelent meg, de elolvasva úgy tűnik, inkább szerkesztői közlemény. Tehát a cím nem a mai újságírói gyakorlatból ismert szövegfajtára utal. A másik pedig cím nélkül jelent meg, a lap egyik levelezőjének írása, de a szöveg tartalmi és formai jegyeit tekintve közelebb áll a mai tudósításokhoz.

A levelek nyelvtörténeti jellemzését problematikussá teszi, hogy a nyelvjárási jelenségek mellett számolni kell az alakuló írott nyelvváltozattal is. A lap a felvilágosodás eszméinek jegyében született. A 18. és a 19. század fordulóján induló szellemi mozgalom legfontosabb célkitűzése a magyar nyelv közéletivé tétele volt. Ehhez azonban jelentős lemaradást kellett leküzdeni: szükség volt egy normatív nyelvvál-

⁶ Ma a tudósítók névsora csak részben ismeretes, hiszen a szövegek jobbra nem voltak aláírva, de a feltüntetett, illetve a kikövetkeztetett nevek közül a leggyakoribbak: Benyák Bernát, Pataki Sámuel, Benkő József. (Kókay 1981. 25.)

⁷ Ez megfigyelhető az általam elemzett szöveg esetében is. – [Ínség Gömörben] In: Magyar Hírmondó, 1782. június 19.

tozat kimunkálására, és az egységes helyesírás megteremtésére, amely aztán lehetővé teszi a szótárak és a nyelvtanok kidolgozását (Kiss–Pusztai 2003. 697.). Rát Mátyás a Magyar Hírmondó megindulásakor remélte, hogy ennek a folyamatnak a lap hatékony segítője lehet.

Az első szöveget Rát Mátyás fogalmazta 1780-ban, a másodikat két évvel később írta a lap egyik levelezője. Rát német gyökerekkel rendelkező család szülötte, teológus, de Göttingában a világi tudományokkal is megismerkedik, és látogatta Schlözer újságkollégiumát is.⁸ A szöveg Túdósítás címmel jelent meg, ugyanakkor, mint ahogyan azt korábban említettem, nem a mai újságírásból ismert szövegtípus megnevezése, nem a műfajt jelöli. A szó jelentése itt 'értesítés'. Ez a szó legkorábbi jelentése, a Magyar nyelvtörténeti szótár (Simonyi–Szarvas 1890–1893, III.) és az Etimológiai szótár (Zaicz 2006) szerint először 1621-ben fordul elő Szenci Molnár Albert szótárában 'értesítés, ismeret, tapasztalat' jelentésben.⁹

A második szöveg szerzőjéről annyi derül ki, hogy Gömör vármegyéből való. Ez azért lehet fontos, mert nyelvjárási jelenségek is színesíthetik a szöveget. Az írást cím nélkül közölték a lapban.

Hangjelölés a szövegekben

Az újmagyar kor elején megindul a szellemi élet nyelvének magyarítása, háttérbe szorítva a németet és a latint. Az irodalmi nyelv egységesítésével szerették volna kiegyenlítettebbé tenni az eddig erősen tájnyelvi színezetű köznyelvet is (Bárczi–Benkő–Berrár 1967. 545.). A századfordulón tehát még nem volt kikristályosodott köznyelvi norma, ennek megfelelően a helyesírás és a hangjelölés sem egységes.

Jellemző a mássalhangzók körében a c–cs jelölésének kettőssége: találkozhatunk a korabeli szövegekben a protestáns eredetű *tz–ts* betűkapcsolattal, de él a katolikus *cz–cs* jelölési mód is: *dítséret*, *czélozó*. Különösen érdekes jelensége az első szövegnek a gy-t tartalmazó szavak írásmódja. A gy ugyan már tagja a mássalhangzórendszernek, ennek ellenére Rát a levélben *dj* betűkapcsolattal él: *edjnéhány*, *edj*. A korszak helyesírási vitájának (ami jottista–ipszilonista háború néven lett ismert) egyik központi kérdése, hogy a szavak írásmódjában a kiejtés vagy szóelemzés elve legyen-e mérvadó: *tudja*, *padja* – *paggya* – *pagygya*). Az egy – edj írásmódja azért lehet érdekes, mert ezekben a szavakban a gy nem a *dj* összeolvadása (Kiss–Pusztai 2003. 702).

⁸ A felvilágosodás eszméivel, az időszaki sajtó darabjaival először a Bél Mátyás szellemi hagyományait őrző pozsonyi liceumban találkozott. Göttingában pedig August Schlözer előadásaiból táplálkozott, s mesterének nevét többször említi is írásaiban (Kókay 1981. 19.).

⁹ Kiemelt szócikkben ebben a két szótárban találtam meg. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárában a 'tud' képzett alakváltozatoként lelhető meg.

Mindkét szöveg helyesírásában erős német hatás figyelhető meg, hiszen nagybetűt nemcsak tulajdonnevek elején használ, hanem azok -i képzős alakjában is, illetve sok főnév elején is: *Pofoni*, *Lakodalmazásokban*, *Torozásokban*. Találkozunk továbbá rangok megnevezésében és tisztelet kifejezésében is: *Profeffor Uram*. A nagy kezdőbetűs szavak írásmódja 1832-re már egységesnek mondható, hiszen az első helyesírási szabályzat pontjai között már szerepel, hogy mely esetekben kell a nagybetűs írásmódot alkalmazni: a megszólítások, címek, hivatalok, tulajdonnevek elején (Steinert 1982. 10).

Ugyanez mondható a kötőjeles írásról is. A különírás-egybeírás akkor is fontos kérdése volt a helyesírásnak. Több igekötős igét akkor még kötőjellel írtak: *elő-menetelére*, *bé-állott*, de szóösszetételek írásában találunk kötőjeles alakot: *jóvá-hagyás* (Steinert 1982. 8).

Az ómagyar kor végére már kialakult a hosszú magánhangzók ékezetes jelölése, ugyanakkor az ő és ű írásmódja még mindig ingadozik, és az újabb, egyszerűbb jelölés mellett jelen van még a régi jelölés is: ű. A korábbi hagyományokat őrizve toldalékok elején, illetve az sz írásában még találkozunk *f* jelöléssel is: *kedveség*, *efztendőkkal*. A második szöveg palóc nyelvjárási területről származik, ahol még ingadozik a l : ly : j írásmódja: *fellyebb*.

Hangváltozások

A hangváltozások vizsgálatakor szintén figyelembe kell venni a nyelvjárásiáságnak a köznyelvvvel folytatott küzdelmét. Az irodalmi nyelv fontos jellemzője az állandóságra való törekvés, ugyanakkor ebben a korszakban már a nyelvjárásokban sem lehet lényeges változásokkal, eltérésekkel találkozni. Az első szövegben a magánhangzóknál még egy-két esetben megfigyelhető a nyílt és zárt magánhangzók fölcserélésével: *eránt*, *árrok*, s mindkét írásban találkozhatunk egy-egy labiális-illabialis eltéréssel is: *kedvek*, *költ*.

Az ómagyar kor végére az n magánhangzó előtt palatalizálódhatott, mássalhangzó előtt megmaradt, itt azonban magánhangzó előtt is n: *Pofoni*.

A középmagyar kor tendenciaszerű változásai közé tartozik, hogy intervokális helyzetben a mássalhangzók geminálódnak, itt azonban inkább szóvégi kettőzésekkel találkozunk: *félbenn*, *nyelvén*, *ollyak*, *mellyeknél*.

A kor fontos törekvése a kétjegyű hosszú mássalhangzók jelölése. Az Akadémia helyesírási szabályzatának kiadása előtt sok ingadozás figyelhető meg: már gyakori az ún. egyszerűsített kettőzés, mely csak az elő betűt kettőzi, de alkalmazzák a teljes kettőzést is, annak ellenére, hogy az körülményes. A teljes kettőzésre az első szövegben találunk példát: *hofz/zas*, *rofz/z*.

Alaktani jelenségek

Az igék morfológiájában még sok eltérést lehet találni a későbbi korok nyelvhasználatához képest, mivel az igeragozási rendszer sokat megőrzött a korábbi változatosságból, ennek ellenére itt is megfigyelhető az egységességre való törekvés.

A középmagyar kori változások azt mutatták, hogy az ómagyar korban használt igeidők visszaszorulnak. Bár az újmagyar korban igyekeztek visszahozni számos kihalóban lévő alakot, mindkét szövegben a t/tt jeles múlt használata jellemző. Igeidők használatának egyik érdekessége a második szövegben, hogy olyan mondatokat is jövő időben fogalmaz meg a tudósító, amelyeket ma jelenben fejeznénk ki: „Ha az Iften kár-tévő ítéleteit el-fogja földünkről fordítani, nagy bőfégg fogja felváltani”.

A második szöveg másik érdekes alaktani jelensége, hogy több olyan szerkezetben is többes számot használ a szerző, ahol ma egyes számban fogalmazunk: *fok rofzfz idők; fzebbeket, jobbakat kívánni nem lehet*.

A kódexirodalom korából maradt (egyébként finnugor eredetű [Szili 1999.]) nyelvi örökség a szenvedő igék használata, ami az első szövegre különösen jellemző. A szembetűnően gyakran használt szenvedő ige lehet a deákok nyelvezetének stílusjegye, egyfajta szerkesztési eljárás, ami latin, illetve német hatásra, a fordítások nyomán került a nyelvhasználatba. Ezt a szerkesztésmódot a beszélt nyelvben már ritkán alkalmazták.

A mai zártabb -uk/-ük helyett a nyíltabb -ok/-ek volt jellemző A T/3. birtokos személyjel a 20. századig -ok/-ök, -jok/-jök volt, ezeket az alakokat a beszélt nyelvben már létező, de az írott nyelvben még pongyolának tartott -uk/-ük fokozatosan szorította ki (Kiss–Pusztai 2003. 722.).

Szókészlet

A felvilágosodás nyelvi törekvése ugyan az volt, hogy a szókészlet számát belső forrásból bővítsék, ennek ellenére nem csökkent az idegen szavak száma sem a nyelvünkben. A szókészlet új elemeinek terjedésében, a nyelvhasználatba való beépülésében nagy szerepet játszott a magyar nyelvű sajtó kibontakozása.

Annak ellenére, hogy a magyar nyelv használatát immár anyanyelvi mozgalmakkal is erősíteni kívánták, a német és latin hatás még mindig erősnek bizonyult. Bécs kultúráközvetítő szerepe továbbra is érvényesült, megnőtt a nagyvárosok német ajkú lakossága, ami csak fokozta a német szavak terjedését. Emellett a hivatalos nyelvhasználatban a latin is fontos szerepet játszott: tisztviselők, ügyvédek nyelvhasználatában, a liturgia szövegében.

Az általam vizsgált szövegek szóhasználatában, kifejezésmódjában is érvényesül a latin hatás. Főként a második szövegben találtam olyan szerkezeteket, amelyek nagy valószínűséggel az egyházi nyelvhasználat stílusjegyeit hordozzák: *fok fzükség felett való vefztegetés, Isten kár-tevő ítélete*.

Szófajok és mondszerkesztés

Már a középmagyar korban kezdett visszaszorulni a -ván/-vén képzős határozói igenév használata, illetve kialakult bizonyos funkcionális eltérés a -ván/-vén és -va/-ve képzős alakok között. A -ván/-vén képzős időhatározói vagy okhatározói, a -va/-ve képzős határozói igenév pedig mód- és állapothatározói szerepű lett.

A kor jellemző törekvése a tömör, színes kifejezőmód, az egyszerű szerkesztés, ami a mellékmondatok kerülését eredményezte. Elsősorban a főnévi igeneves szerkezetek szerepeltek a mellékmondatok helyett, -ván/-vén képzős határozói igeneves szerkezetekkel már csak ritkán lehet találkozni (a funkcióeltolódás miatt). Mondatszerkesztés szempontjából az írott és beszélt nyelv egymástól való távolodása figyelhető meg, hiszen az a fajta igeneves szerkesztési eljárás, amivel a szövegekben (de különösen a másodikban) találkozhatunk, a köznyelvre nemigen volt jellemző. A mondaton belüli igeneves szerkesztés – akár főnévi, akár határozói – szintén lehet a fordításirodalom hatására kialakult literátusi nyelvezet sajátossága, ami ilyen módon bekerült a sajtónyelvbe is.

„Már most az esőzés is *megszűnván*, s az út is *jobbúlván*, ha még valahol az Országban Búza találta, fel-fogja ez a nép keresni, s ez által lehet reményleni, hogy még az aratásig – is, a búzának ára jóval – is alább fog szállani.”¹⁰

Annak ellenére, hogy már a középmagyar korban kezdett kialakulni a vmitől fogva határozós szerkezet mellett a vmitől kezdve, még ebben a szövegben is találkozunk a *napjától fogva* szerkezettel. A mondszerkesztést vizsgálva mindkét szövegben megfigyelhető, hogy hosszú, többszörösen összetett mondatokat fogalmaznak a szerzők. Az első szöveg 23 sor, és mindösszesen három mondatra van tagolva.

A jelenségek összefoglalása

Jelenségek	1. szöveg	2. szöveg
Hangjelölés Hosszú magánhangzók jelölése: A gy jelölése: A hosszú magánhangzók jelölése: A <i>s ~ f</i> kettőssége:	dítséret, czélozó, Ferencz edjnéhány, edj elő-menetelére, efztendő, jövő, dítséretű, nemzetünknek kedvesfég, efztendőkkal, váltftág	Piatzon Vármegyéből, esőzés, fztűnt, fztűkült kéttfzeres. alftöbb

¹⁰ Magyar Hírmondó, 1782. június 19.

Hangváltozások Magánhangzók: Nyílt-zárt jelenségek: Labialis-illabialis jelenségek: Hosszú-rövid jelenségek: Kiesés: Mássalhangzók: Palatális jelenségek: Zöngés-zöngétlen jelenségek: Hosszú-rövid jelenségek: Szóvégi kettőzések: Kétjegyű betűk kettőzése terén megfigyelhető ingadozás: A középső palóc nyelvterületen még él a l : ly : j hármassága:	i ~ e: <i>eránt</i> u ~ o: <i>árrok</i> ü ~ e: <i>kedvek</i> u ~ ú: <i>túdósítás</i> ny ~ n: <i>Pofoni</i> zs ~ s: <i>posoni</i> <i>olly, félbenn, nyelvén</i> <i>árrok, orfágbann, melly,</i> <i>mellyek</i>	e ~ ö: <i>költ</i> u ~ ú: <i>jobbúlván, utak, j</i> <i>Márjásokon</i> <i>Fellyebb, ollyak,</i> <i>mellyeknél</i> <i>hozfzfas, rozfz</i> <i>fellyebb</i>
Szóhasználat Hónapok elnevezései:	<i>hírlelő levelek:</i> újság, hírlap <i>túdósítás:</i> értesítés <i>esztendő:</i> az év régies alakja* <i>váltani:</i> fizetni (előfizetni) <i>váltság:</i> fizetség <i>utasíttatván:</i> utalva <i>alkalmatossággal:</i> alkalommal <i>lakozó:</i> lévő, lakó <i>Árulója:</i> eladója <i>bé-állott hónap:</i> azon hónap <i>Szómi:</i> szuomi <i>Finniai:</i> finn	<i>talám:</i> talán <i>abajdoc:</i> búza és rozs keveréke <i>fellyebb költ:</i> drágább lett <i>fellyebb való hetek:</i> korábbi hetek <i>kenyérnek való Élet:</i> gabona <i>búzabéli nagy szükség:</i> búzahiány <i>fővebbeket majmozzák:</i> magasabb rendűeket utánozzák (követik, majmoltják) <i>fok fzükség felett való vefztegetés:</i> ínségben való tékozlás <i>Isten kár-tevő ítélete:</i> Isten büntetése <i>Szent Iván hava:</i> június

*(Keletkezése: *esztén időben* összetétel, aminek az utótagja az idő, az előtagja pedig a ma már önállóan nem használt *esztén* szó. Az *év* szó ekkoriban elavultnak számított, a nyelvújítók hozták újra a nyelvhasználatba. [Horger 2001.]

- Buzinkay Géza 1993. Kis magyar sajtótörténet. Haza és Haladás Alapítvány, Budapest.
- Horger Antal 1924, 2001. A magyar szavak története. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
<http://iki.elte.hu/hirmondo/main.html>
- Kiss Jenő – Pusztai Ferenc (szerk.) 2003. Magyar nyelvtörténet. Osiris Kiadó, Budapest.
- Kókay György 1981. Magyar Hírmondó. Az első magyar nyelvű újság. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Steinert Ágota f. szerk. 1982. A magyar helyesírás és szóragasztás főbb szabályai. Helikon Kiadó, Pest. 1832. (hasonmás kiadás)
- Szarvas Gábor – Simonyi Zsigmond szerk. 1890–1893. Magyar nyelvtörténeti szótár. III. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Szili Katalin 1999. Valahol a passzívum és a mediálisok között... Magyar Nyelvőr. 1999. július–szeptember
- Zaicz Gábor (szerk.) Etimológiai szótár. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Viszlay Anita

Új paradigma a szervezetben – issue, stakeholder vagy spirituális?

Az emberiség fejlődéstörténetében az ötödik fejlődési kort éljük (ösi – ipari – szolgáltatások – szellemi – információs), azaz a tudás alapú hatalom, az információs társadalom (IT), a superszimbolikus gazdaság szabályai szerint szerveződik a társadalom. Az információtengelyű gazdaság számos társadalmi, kulturális és gazdasági változást generált, amelyek előnyöket és hátrányokat egyaránt jelentenek az IT tagjai számára. Közülük szeretnék – a teljesség igénye nélkül – kiemelni néhány tendenciát, amelyek a változások alappilléreinek tekinthetők.

- Feloldódni látszik a konfliktus- és a harmóniaelméletek dipólusos rendszerelmélete: Eugen Leoble Marx és Durchein iskoláját egyaránt elutasítja, és az információszerzés lehetőségét, az eszközök birtoklásának vágyát jelöli meg a fejlődés alapjaként.
- Felértékelődik a gazdaság láthatatlan dimenziója, ami a gazdaság pszichés feltételeinek összefüggéseiről beszél, így a modern közgazdaságtan már kilép a funkcionalista és értékorientált paradigmarendszerből, és a változások mögötti externalikus hatások is értelmezést kapnak.
- Ugyancsak felértékelődik az IT számára a jövő szolgáltatásainak lehetősége, ami az anyagi termékektől való részeges elszakadást, sokkal inkább az érzések piacosítását preferálja, a feeling-promóció ennek a tendenciának a mellékterméke.
- Az egyensúlyhiányos körülmények háttérében jelentkező információs aszimmetria mint piaci kudarc egyre fontosabb attribútummá vált, ezért mind a társadalmi makro-, mind a közösségi mikrokörnyezet egyre jelentősebbnek ítéli az információ tudatos kezelését.

Látható tehát, hogy az elmúlt század második felében számos gondolkodó érzékeli az információ jelenlétét, és annak a társadalomra gyakorolt hatását. Az információ tehát mint hatalmi eszköz jelenik meg a közösségek számára, ami bizonyos érdekcsoportok hatalmi pozícióba való kerülését, és annak megtartását biztosíthatja. Ma az IT-k ezt a jelenséget kormányzati, sőt, kormányközi szinten kezelik – rendeletek, törvények, minisztériumok, felügyeleti szervek, információs projektek, mé-

diumok, képzések segítségével, illetve eszközrendszerével. Mindez azt bizonyítja, hogy ma már nem az információs társadalom hajnalán vagyunk, hanem jócskán a sűrűjében.

A kérdés az, hogyan reagál az egyén és a mikrotársadalom a gyorsaságra, milyen piaci környezetet hoz létre, milyen új emberi tulajdonságok alakulhatnak ki, és ez hogyan hat a társadalomra?

A jövőkutatások szerint az információs társadalom átrajzolhatja a világtérképet, felértékeli a kapcsolati tőkét, hangsúlyozza az innovatív technológiát, kialakítja az információgazdaságot, elősegíti a kulturális és gazdasági globalizációt, ezáltal új emberi tulajdonságot gerjeszt, ezt pedig úgy nevezhetjük, hogy információtudatosság.

Ha az információ alanyi jogon mindenki számára elérhetővé válik, vajon ez nem vezet-e társadalmi elidegenedéshez, társadalmi szakadékokhoz, bizalomvesztéshez és a hatalom elértéktelenedéséhez? Francis Fukuyama társadalomkutató rámutat arra, hogy ha az információval mindenki szabadon gazdálkodik, és megszűnik a kisajátítás lehetősége, az az információs verseny lanyhulását és az egyén szerepének növekedését eredményezheti, ami a közösséget és annak etikai normáit veszélyeztetheti. Eltűnhet tehát a normarendszer, eltűnhet a kisközösség, ami – kissé merészen fogalmazva – a kultúra és a társadalom mai értelemben vett létét veszélyeztetheti.

Alvin Toffler jövőkutató rámutat az IT társadalmi változásaira, így például kiemeli: az új nemi szerepek megjelenését, az új IT-családok létrejöttét, az intelligens környezetet, a vállalatok azonossági válságát, az idő és az egyén viszonyának újraértelmezését, a mentális törvény szerepének felértékelődését, a távközösségek, az új pszichoszféra jelentőségét, ami egy új típusú hatalmi felfogáshoz, egy reformdemokráciához vezethet.

A „spirituális áramlat”

Ha az egyén az új társadalmi keretek között érzékeli az anómiát, új értékeket keres, megjelenik egy új típusú szemléletmód igénye, ami kulturális forradalmak okozójaként is értelmezhető. A bizalom veszélyeztetése, az emberi kapcsolatok és közösségek újradefiniálása, a társadalmi szerepvállalás és a társadalmi normákhoz való viszony átalakul, szükségszerűen az egyéni boldogulás az egyéni létfejlődés kérdése is fontossá válik.

Mi a fontos az egyén számára, hogyan tudja a külső változásokat integrálni a saját, más dimenzióban létező felsőbbrendű énjéhez? Ezek a kérdések nemcsak az egyén IT-hez való viszonyulására világítanak rá, hanem az alulról, úgymond spirituális értékek mentén szerveződő közösségekre, ami messze nem a hagyományos versenygazdaság vagy célorientált piacgazdaság törvényszerűségei szerint szerveződik, hanem az értékorientáció axiómáit alapul véve.

Ez a jelenség a vallás szerepének megváltozásában, a társadalmi szerepvállalás újraértelmezésében, az új típusú emberi közösségekben tetten érhető. Az életminőség újradefiniálása az IT-ből továbbhaladni kívánó egyén és közösség számára elengedhetetlen feladat lesz, hiszen a status nem materiához köthető piaci tőke által értelmezendő csak, hanem megjelenik a spirituális tőke, ami az egyéni fejlődés alapja.

Felmerül a kérdés: mi az egyéni fejlődés mozgatórugója?

Az IT kutatói az információ általi hatalmi dimenziót jelölik meg, ez azonban újabb és újabb részleges és időleges kielégülést biztosít az egyén számára, így egyre több közösség kutatja a végleges kielégülés lehetőségének útját.

A jelenség plasztikus ábrázolására és modellezésére érdemes egy hagyományos rendszerelméletet követő közösség általi változásokról beszélni, ami részlegesen igazolhatja a fenti megállapítást. Az említett közösség: a szervezet, aminek számos elfogadott szervezetelméleti definíciója létezik. A jellemzésére én kizárólag a célorientációt, a fizikai tőke és a humán tőke jelentőségét emelem ki, amelyek a szabad verseny piacgazdaság vállalatai számára kizárólagos értékeknek számítanak.

Az újkori tendencia viszont megtöri a piaci egyensúlyelmélet követését, és egyre több szervezet új köntösben fogalmazza meg a hatékonyságát: mint például emberi fejlődés, etikai normák, dolgozói jó érzés, a társadalmi szerepvállalás, ami egyértelműen a vállalati spirituális tőke megjelenését mutatja. Az USA-ban az utóbbi években szinte iparággá vált a vallás és a spiritualitás erősítése a vállalatokon belül. Ennek tapasztalható jele: a cégek egyre gyakrabban alkalmaznak papokat és vallási szakértőket, hogy azok az alkalmazottak lelkeségével foglalkozzanak, és tanácsokat adjanak a topmenedzsmentnek.

A kérdés az, hogy a papság és az egyház spirituálisnak tekinthető-e, és valóban a szeretet és barátság alapú kapitalizmus alapjait teremtik-e meg?

Sok szervezetnél a „new age” misztikák és a keleti praktikák törnek előre, ami az alkalmazottak és a vezetők fejlettebb személyiségének feltétele. Ez a vállalati kultúra hosszú távon az önérdeknövelő modellt helyett az összes érintett javát szolgáló, szeretet-kapcsolaton alapuló gazdálkodást ajánlja.

A megtérülés tehát kettős: hagyományos profit és a „szeretet-folyam”. Ez a vállalati igény a profitcenter gondolkodásból nőheti ki magát, hiszen a vállalatok sikerének kulcsa ma már a hírnév, a termék és a márkahűség, ami olyan erények gyakorlásából származik, mint a méltányosság, a minőség, az igazságosság és a becsületesség.

Ami felgyorsíthatja a spirituális vállalatai kultúra térhódítását, az a fogyasztói visszajelzés, miszerint a vásárló is egyre több etikai tartalmat vár el a vállalattól. Persze a fogyasztónak a termék és vállalat felé jelzett spirituális igénye az egyéni spirituális igény megjelenésével magyarázható, amit minden társadalmi szintén megjelenhet. A fogyasztó egyidejűleg valamilyen másodlagos szocializációs térnek is a szereplője, így ha ezen terek közül a legnagyobb tömeget felvonultató színte-

ret használjuk a spirituális eszmék megtanítására, akkor kétségtelenül a szervezetet mint közösségformáló rendszert kell előtérbe helyezni.

Megjelenik tehát egyéni és vállalati szinten is a spiritualitás, ami felkelti az igényt arra, hogy az erények gyakorlását támogassák a munkahelyeken, tehát a szeretet-értékeket nemcsak a vallási gyülekezetben kell megélni, hanem a gazdasági életben akár. (Hányszor tapasztalták a gyülekezetben lázasan imádkozó menedzsert, aki anyagi javakért, vágyak beteljesedéséért imádkozott, majd a közösség számára kedvezőtlen, öncélú, szolidaritást nélkülöző döntéseket hozott!)

Ennek a gondolkodásmódnak melegágya lehet az IT szervezeti, konfigurációs reformja, miszerint az IT vállalatai a lelapított piramisra hasonlítanak, aminek természetesen a hatékonyabb információáramlás és vezetés a következménye. Azonban a hosszú távú, egyszemélyes vezetést mellőző irányítási modul a dolgozói lojalitást, a közösségi értékeket preferálják, ami a spirituális gondolkodásnak alapjául szolgálhat. Bizonyíthatóan nagy piacvezető cégek rájöttek arra, hogy létértelmük messze túlmutat a profitszerzésen, hiszen azoknak a természeti környezettel és a társadalommal együttműködve, harmóniában kell létezniük.

A legnagyobb kihívás az, hogy miként lehet olyan szervezetet létrehozni, amelyben a spiritualitás kifejeződik. A spiritualitás a minőség forrása, ami egyre fontosabb, kíváltképp a jelen társadalmi rendszerben, amikor a szervezetek átalakulnak tudásalapú tanulószervezetekké.

De leginkább a menedzserek általi belső igény hozhatja létre az új szervezetet, hiszen ők azok, akik rangokat, tőkét, sikereket halmozva sem érték el a belső egyensúlyukat, tehát a spirituális, érdek nélküli, értékorientált, az egót mellőző gondolkodásmód megfogalmazódik bennük, és ez lecsapódik a szervezeti döntésekben. Ennek egyik útja lehet, hogy a vállalati szervezésben és döntésben megjelenik egy vallás előírásainak követése; egy másik útja lehet a vallásközi kapcsolatokra való koncentráció, ami a lényege így fogalmazható meg: hogyan lehet közös értékháttérrel kialakítani a nemzetközi üzleti tevékenységek szabályozására. Akkor tehát a vezetéstudományba is beférkőzik a spirituális szemléletmód, hiszen a vállalati menedzsment szemléletmódja adhatja a dolgozói szemléletmód irányelveit.

A nyugati vállalatok egyre gyakrabban hivatkoznak a vezetésre mint a szervezet irányításánál tágabb értékjelölő tevékenységre, így felmerülnek egzisztenciális kérdések, mint pl. az identitás, a küldetés vagy a társadalmi felelősség. Ez egy új vezetőtípust feltételez, ő a spirituális menedzser, aki ego nélkül tud önmaga felett uralkodni, és elsősorban képes önmagát vezetni, hiszen felismerte: csak így tud vezetni másokat.

A globalizáció, a profithajszolás, a megfelelés, a túlzott fogyasztás, az embertelen gazdasági növekedés és kizsákmányolás kiábrándultságot, anómiát okoz a vezetők és a végrehajtók körében is, hiszen nem releváns a vágy, a célja és az eszköze, ezért

van szükség olyan vezetőkre, akik új vállalatot, új fogyasztási morált és új emberi tulajdonságokat preferáló termékeket hirdetnek.

A spirituális vállalati kultúra modellje – ami tehát eszköze lehet a spirituális társadalom létrejöttének – a perszonalista gondolkodók rendszerelméletét is felhasználhatja, hiszen ők mindig is kritizálták a vállalkozások kapitalista felfogását és a tőke uralmát az ember fölött. Ez a felfogás előkészítheti a „stakeholder demokráciát”, ami a vállalat működésében érintettek érdekeinek figyelembevételét jelenti, és kiemeli az értéktudatos döntés-előkészítést. Ennek az IT vállalatainak átszervezésében már van némi jele, hiszen a vezetés, a menedzsment mögötti előkészítő munkát az új típusú gondolkodásra épülő kommunikációs szervezés segíti elő, ez pedig a régóta ismert, IT által generált PR-nek az új ága: az issue management, vagyis a mecenatúra és a társadalmi szerepvállalás vállalati szinten való megjelenése.

Felmerülhet a kérdés: a spiritualitás szervezeti szinten való megjelenése mögött szabad akarat, eleve elrendelés vagy kényszerítő jelleg áll? Ez elsősorban a vezető élettörténetéhez, illetve a társadalmi kontextushoz köthető, amiből kikövetkeztethető nemcsak az egyéni, hanem a közösségi életút, vagyis a szervezeti vállalt feladat és annak beteljesítésének lehetősége. A tisztán materiális értékrend és a spirituális értékrend nem válik el a vezető és a munkavállaló tetteiben, de elsősorban nem is ez a cél, hanem az új típusú gondolkodás megtanítása, amelyek hatékonyságát mindkét tábor érzékelheti a vállalati hatékonyság mérése során.

És természetesen nem is képzelhető el a duális értékrend felszámolása, hiszen az a kényszer érzését, ezáltal ismét az egyéni hiányérzetet és szenvedést keltene életre. Ami a duális világnézet jelenkori szükségszerűsége, az az ok-okozati összefüggések vizsgálata az egyén vagy a szervezet életében. Csak ezáltal értelmezhető a jó vagy rossz cselekedet és annak mérhető hatása. Megdöbbentő ugyanis, hogy az erkölcsi megfontolások sok esetben nem játszanak szerepet az üzleti életben, így a jog is csak posztmorális jelleggel bír. Példaként említem, hogy az externális költségek és károk okozása nem tekintődik immorálisnak. A célracionális gazdasági szereplőknek tehát fel kell ismerniük, hogy az externális hatások előbb-utóbb visszaütnek rájuk (a karmikus törvények által).

A minőségibb életre nevelés legalkalmasabb területe a munkahely (óvodák, iskolák, vállalatok, szervezetek), hiszen az egyén idejének egyharmadát ebben a szocializációs térben tölti, az itt kapott értékek felülírhatják az első szocializációs tér, a család versenyközpontú, individualista, egocentrikus, a kollektivista értékeket elutasító nevelési eredményét, ami az emberi szenvedés alapja.

Az egyén ösztönszerű, felsőbb egótól megtisztított ÉN-je által létrehozott igényét kielégítheti részben a szervezeti spiritualista szemléletmód, ami visszahat a többi szocializációs tér szabályaira és megnyilatkozásaira. Ez lehetővé teszi a kiterjesztett én-felfogás és a többi lény iránti legmélyebb empátia érzésének megtapasztalását. A teremtés egészével történő azonosulás adhatja meg a vezetőknek azt a diszpozíciót,

amelyben képesek lehetnek hiteles etikai döntések meghozatalára, illetve az emberek jólétének vagy inkább jó érzésének szolgálatára.

Ugyan a magánszektor és az államigazgatás is konfliktusokkal és álharcokkal terhelt, sokszor a humanitás és a szolidaritás teljes hiánya érzékelhető, így a spirituális vállalati modell ma még eszményképnek tűnik.

De a vezető kezében van egy lehetőség, amivel a folyamatot elindíthatja: ez pedig a vállalati verseny sikere a spiritualitás által, aminek célja – használata paradigmává válhat, ha koncepció áll mögötte.

Felhasznált irodalom

- Csikszentmihályi Mihály 2008. A fejlődés útjai. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
Csikszentmihályi Mihály 2001. Flow – Az áramlat. Akadémiai Kiadó, Budapest.
De Vos, Rich 2005. Együttérző kapitalizmus. Bagolyvár, Budapest.
Fukuyama, Francis 1997. Bizalom. Európa, Budapest,
László Ervin 2008. Világváltás. Nyitott Könyvműhely, Budapest.
Masuda, Yoneji 1988. Az információs társadalom, mint posztindusztriális társadalom. OMIKK, Budapest.
Nagy Lászlóné 2007. Az analógiás gondolkodás fejlesztése. Műszaki Kiadó, Budapest.
Takáts Péter 2003. A nyugati és a keleti vállalkozói mentalitásról. Új-Manifest Kiadó, Budapest.
Takáts Péter 2007. A vállalkozások organikus szemlélete. Menedzserkalauz, Budapest.
Toffler, Alvin 2001. Harmadik hullám. Typotex Kiadó, Budapest.
Toffler, Alvin 2000. Hatalomváltás. Európa, Budapest.
Varga Csaba szerk. 2005. Metaelmélet, metafizika. Stratégiakutató Intézet Kht., Budapest.
Winckelmann, Jochim 2006. Mágikus tréning. Hermit Kiadó, Budapest.
Zsolnai László 2005. Ökológia, gazdaság, etika. Corvinus, Budapest.

Balázs László

Behálózva

Barabási Albert-László: Behálózva. A hálózatok új tudománya
Magyar Könyvklub, Budapest. 2003.

A Magyar Könyvklub gondozásában megjelent kötet egy globális célt tűz ki maga elé: azt vizsgálja, hogy mennyire vagyunk kitéve az internetes támadásoknak. A kérdés megválaszolásához az olvasót rávezeti a hálózatokban való gondolkodásra, azáltal, hogy bemutatja a hálózatok tudományának átfogó történetét mind az elmélet, mind a gyakorlat oldaláról. A szerző – Erdélyből elszármazott világhírű tudós, az MTA külső tagja – 1995 óta az Indiana állambeli Notre Dame-i Egyetem fizikaprofesszora. Tanulmányait Bukarestben, Budapesten, majd a Bostoni Egyetemen végezte. Munkájában összefoglalja a hálózatokról eddig alkotott elméleteket, azok bizonyítását és cáfolását. Barabási Albert-László a hálózatok vizsgálatára több kutatócsoportot is felállított, melyeknek szinte mindig tagja volt *Albert Réka* és *Hwoong Jeong*. Kutatócsoportjaiban és személyes munkásságában a hangsúly elsősorban az internetre mint hálózatra helyeződött, ennek megértéséhez számos más hálózat – általuk vagy mások által elvégzett – elemzését is felhasználták.

Történeti áttekintésben egészen a 18. században élt *Leonhard Euler* szentpétervári matematikusig megy vissza, aki kutatásaival megalapozta a matematika egy összetett ágát, a *gráfelméletet*. Munkásságát követően a gráfelmélet fejlődéséhez a világ legnagyobb matematikusai járultak hozzá. Már ekkor kialakult az a nézet, mely szerint az összetett világ megértésének a kulcsa a gráfok vagy hálózatok felépítésének, szerkezetének megismerése. A 20. század első felében az elmélet célja a hálózat tulajdonságainak feltárása és kategorizálása volt. A század közepét követően azonban egy újabb probléma kerül a kutatás középpontjába: milyen módon jönnek létre a hálózatok?

A kérdésre először két magyar tudós – *Erdős Pál* és *Rényi Alfréd* – kísérelt meg választ adni. Ők a gráfokat és az általuk ábrázolt világot alapvetően véletlennek látták, ezért nevezték elgondolásukat *véletlen gráfok elméletének*. A kapcsolatok teljesen véletlenszerűen jönnek létre, eloszlásukat vizsgálva kimondhatjuk, hogy ha a hálózatban található pontok átlag egy kapcsolatnál kevesebbel rendelkeznek, akkor a hálózat kiscsoportokra esik szét. Ezzel szemben a természet messze túllépi az átlag egy kapcsolatot, és sűrű hálózatot alkot, melyben minden pont elérhető. Az elmélet szerepét a szerző nagyon jól szemlélteti azáltal, hogy bemutatja a társadalomra való

alkalmazását, melyet *Bollobás Béla* igazolt. Bizonyítását ma *Poisson-eloszlásként* tartják számon. Ezen elmélet szerint a hálózatban az átlagok dominálnak, csak ritkán találkozhatunk olyan elemmel, mely sok (szociális ember) vagy kevés (aszociális ember) kapcsolattal rendelkezik. Tehát minden véletlenszerű? Nem valószínű. Mégis, az Erdős–Rényi páros kutatásai több évtizeden keresztül uralták a hálózatkutatást. Feltehetjük a kérdést: akkor milyenek a valódi hálózatok?

Karinthy szerint két ember között a távolság 5 lépés. Láncszemek című novellája írásakor (1929) még nem sejthette, mennyire közel áll az igazsághoz. Az ismeretségi hálózatok kutatásával foglalkozó *Stanley Miligram* bebizonyította, hogy két – egymástól teljesen idegen – ember között az átlagos távolság körülbelül hat ember. A hat kapcsolat a felső határt jelöli, mivel nem ismerjük az egyes embereknek a kapcsolathálóját. Kis világban élünk! Világunk azért kicsi, mert a társadalmi kapcsolatok nagyon sűrű hálót alkotnak. A társadalomhoz hasonlóan az internet is egyetlen hatalmas hálózatot alkot, több millió dokumentumot fon össze, ezáltal megalkotva a modern információs társadalom szövetét. Az óriási mennyiségű dokumentum ellenére ma már tudjuk – Albert Réka és Hwoong Jeong kutatásainak köszönhetően –, két tetszőleges weblap közötti távolság nem több, mint tizenkilenc kattintás. Sőt, biztos állíthatjuk, hogy ez a szám – a hattal együtt – folyamatosan csökken, zsugorodik a világ!

Mark Granovetter szerint a társadalom több kis szorosan összetartozó csoportra tagolódik, melyeket egymással *gyenge kapcsolatok* kötnek össze. A gyenge kapcsolatok résztvevői két, egymás számára teljesen idegen baráti körnek a tagjai. A két társaság eltérő forrásokból szerzi be információit, így például ha valaki munkát keres, nagy valószínűséggel sikeresebben tud érvényesülni, ha a gyenge kapcsolataira hagyatkozik. (Tudniillik, egy baráti körön belül nagy többséggel azonos érdeklődésű emberek tartózkodnak.) Granovetter elméletén tovább haladva *Duncan Watts* és *Steven Strogatz* egy új fogalmat vezettek be a hálózatkutatásba, a *csoportterösségi együttthatót*, mely megmutatja, milyen szorosan kapcsolódik össze a csoport.

A tudomány hálója világméretű ismertségi hálózatot alkot, hasonlóan a társadalomhoz, azzal a különbséggel, hogy a benne létrejövő kapcsolatokat folyamatosan publikálják. Ha a kapcsolatok véletlenszerűen köttetnének, akkor az együttthatójuk nagyon kicsi lenne, de nem így van. Számítások azt igazolják, hogy csoportokban gazdag hálózatot alkotnak. *Newman* bebizonyította, hogy a tudomány mindennapjai sűrűn összekapcsolt csoportokban zajlanak, mely közösségekben – akár a társadalomban, akár a weben – jelen van a csoportképződés. Watts és Strogatz a csoportképződés leírására a véletlen hálózattól eltérő modellt javasolja. Elméletükben összeegyeztetik a véletlen hálózatok modelljét és a csoportképződést. E szerint ismerjük a „szomszédainkat”, valamint a rokonainkat, akik véletlenszerűen a világ bármely részén elhelyezkedhetnek. Így számolhatunk mind a csoportképződés jelenségével, mind a véletlenszerűséggel. Valami azonban még mindig hiányzik. Ha csak a saját

ismertségi hálózatunkat vizsgáljuk meg, rádöbbenünk, hogy vannak benne olyan személyek, akik kiugróan sok kapcsolattal rendelkeznek.

Malcolm Gladwell megvizsgálta, hogy mennyire vagyunk szociálisak. Megállapította, hogy az élet minden területén van egy maréknyi olyan ember, aki könnyedén létesít kapcsolatokat. Ők az *összekötők*. Rendhagyóan sok kapcsolattal rendelkeznek, így az előző két modellünk alkalmazhatósága kérdésessé vált. Az internet esetében is ki tudjuk mutatni, hogy vannak olyan oldalak, melyekre kiugróan sok link mutat, ezek a *középpontok* uralják a netet. Ugyanezt a jelenséget akár a hollywoodi színészek esetében is ki tudjuk mutatni. Itt több kis világ létezik (például akció-, erotikus, mesefilmek). Azok az összekötők, akik több helyen is feltűnnek, több műfajban is szerepelnek.

A középpontok, összekötők uralják az összes hálózat szerkezetét. Amelyben jelen vannak, elérik, hogy azok kis világoknak látszódjanak. A középpontokat sem az Erdős–Rényi, sem a Watts–Strogatz-modell nem magyarázza, sőt nem tekintik őket létezőknek.

Hawoong Jeong által készített program segítségével kimutatható, hogy az internet a kapcsolatok szempontjából az úgynevezett *hatványfüggvény* nevű matematikai kifejezéssel egyeztethető, mely a csúcsok összeköttetéseinek az eloszlására érvényes. A függvény sajátossága, hogy a sok kis esemény mellett néhány nagyon nagy esemény is található. A csúcsok kapcsolatainak a számát nevezik *fokszámnak*. A hatványfüggvény-eloszlással leírható hálózatokat *skálafüggetlen hálózatoknak* nevezzük. (A véletlen hálózatokban a pontok fokszámának van egy jellemző nagysága, egy skálája, amelyet a fokszámeloszlási grafikon csúcsa határoz meg. A skálafüggetlen hálózatoknak nincs skálájuk, nincs olyan pont, amely eléggé hasonlítana a többihez.) Ez a hálózat elismeri a középpontok létezését, melyek befolyásolják a szerkezeti stabilitást, a dinamikus viselkedést, a valódi hálózatok hibákkal és támadásokkal szembeni tűrőképességét.

Az Erdős–Rényi-modell két alapállítása – miszerint a pontok száma ismert, nem változó, valamint a pontok egyenrangúak – megdőlt. A valódi hálózatok közös vonása a *növekedés*. Az eddig említett két modell ezzel szemben statikus, és nem számolnak a *népszerűséggel* mint tényezővel. A pontok nem véletlenszerűen kapcsolódnak a hálózatba, hanem a több kapcsolattal rendelkező pontokhoz csatlakoznak. („A gazdag egyre gazdagabb lesz!”) A skálafüggetlen modell alapesetként szolgál, azonban ebből is hiányzik a belső kapcsolatok kialakulására, valamint a kapcsolatok eltűnésére vonatkozó magyarázat. Emellett az a feltevés, miszerint az újaknak nincs esélyük, sem állja meg a helyét. Számos példát tudunk mondani akár gazdasági, akár más területen arra, hogy az „új fiú” magához ragadta a események irányítását. Gondoljunk csak a Google-ra.

A pontok egyéni tulajdonságával a skálafüggetlen modell nem számol, holott minden pont különböző. Ezen tulajdonság figyelembevételére egy újabb fogalmat,

az *alkalmasságot* vezették be a hálózatok topológiájába. Az *alkalmasság* mértéke befolyásolja, hogy mit tekintünk vonzónak. Nagyobb *alkalmasság* több kapcsolatot jelent. Az *alkalmassági modell* a korábbi leírásokat kiegészítve, magában foglalja a hálózat növekedési, népszerűségi, *alkalmassági* tulajdonságait. *Ginestra Bianconi* számításaiban összekapcsolta az *alkalmassági* modellt a *Bose–Einstein-kondenzáci*óval. Ennek értelmében a legalkalmasabb pont elvileg magához ragadhatja az összes linket. („A győztes mindent visz.”)

A pontok és a kapcsolatok természetétől függetlenül a hálózat viselkedését és topológiáját *alkalmassági* eloszlásának alakja határozza meg. Lehet haranggörbe vagy hatványfüggvény. Ahol a skálafüggetlen eloszlás alakul ki, ott a „gazdagabb egyre gazdagabb lesz” típusú hálózatról beszélhetünk, ahol a haranggörbe érvényesül, ott egy csillag alakul ki, mely szétrombolja a hierarchiát. Itt nincs vetélytárs, hanem középpont és sok kis pont van. Ilyen például a Windows operációs rendszer elterjedése – „a győztes mindent visz”.

Ne feledkezzünk meg az egyik legfontosabb – gyakorlati – kérdésről, melynek megválaszolása nagyban hozzájárulhat sejt kutatástól az internetig minden tudományág fejlődéséhez: mennyire ellenállóak a hálózatok a hibákkal és a támadásokkal szemben?

A hálózat pontjainak eltávolítása könnyen részekre bonthatja a hálózatot. Létezik egy *kritikus küszöb*, mely alatt a hálózat alig szenved kárt. Ha viszont átlépjük ezt a küszöböt, a hálózat részekre hullik. Skálafüggetlen hálózatok esetében a pontok 80%-át tudjuk véletlenszerűen eltávolítani anélkül, hogy a rendszer széthullana. A meghibásodás a kis- és középpontokra ugyanúgy hat. Mivel a kispontok nagyobb számban vannak jelen, nagyobb valószínűséggel romlanak el. *Shlomo Havlin* és kutatócsoportja állapította meg, hogy a skálafüggetlen hálózatokban a küszöbérték eltűnik, ha a fokszámmérő kisebb háromnál vagy egyenlő azzal. Ezek a hálózatok soha nem esnek szét. Kritikus pont akkor létezik, ha tudatosan a középpontokat távolítjuk el. Elmondhatjuk, hogy ezek a hálózatok a meghibásodásokkal szemben ellenállóak, azonban ennek az ellenállásának az az ára, hogy a támadásokkal szemben gyengék. A középpontok 5–15%-át kell egyidejűleg eltávolítanunk ahhoz, hogy sebet ejtsünk a hálózaton.

Számolnunk kell egy a mindennapokból ismert hatással is. Egy-egy meghibásodás lavinaszerű láncreakciót indíthat el. A lavina hatása és nagysága az első kieső pont helyzetétől függ. Watts kimutatta, hogy a lavina nem azonnal jön létre, sok észrevétlen hiba akad mielőtt beköszöntene az összeomlás.

Mi a helyzet a vírusokkal? A vírusok vagy újítások elterjedésére és eltűnésére is kidolgoztak egy elméletet, ez a *küszöbértékmodell*. E szerint mindannyian különböző mértékig vagyunk fogékonyak az újításokra. Elegendő pozitív bizonyossággal azonban bárki meggyőzhető. A különbségeket tudomásul véve minden egyénhez egy küszöbértéket rendel, mellyel mennyiségileg kifejezi, hogy elfogadja-e az adott

egyen az újítást. Minden újításnak jól definiálható terjedési értéke van. Ha a hálózat tulajdonságainak együtteséből kiszámított küszöbérték nagyobb, mint a terjedési érték, akkor az a termék hamarosan el fog tűnni.

A küszöbértékmodell nagy általánosságban elterjedt, de néhány vírusra és újításra nem alkalmazható. A *Trieszt-tanulmány* szerint a skálafüggetlen hálózatok esetén a küszöbérték eltűnt. A vírus akkor is elterjedt, ha nem volt nagyon fertőző. Az ilyen típusú hálózatoknál nem vesznek figyelembe semmilyen küszöbértéket. Kimutatták, hogy a fizikai kapcsolatokkal összekötött routerek összessége skálafüggetlen hálózatot alkot. Ezen tény bizonyításával meg is magyarázták, hogy miként lehetséges az, hogy egyes számítógépes vírusok évek után is fennmaradnak, a vírusölők elterjedése ellenében is.

Az internet modellezéséhez figyelembe kell venni a sajátosságait: növekedésének összjátékát, népszerűségi kapcsolatok létrejöttét, távolságtól való függőséget – internetre való csatlakozás tekintetében –, valamint a mögöttes fraktálszerkezetet. A tulajdonságok kiegyensúlyozzák egymást, fenntartva a skálafüggetlen internetet.

Az internet részletesebb megismerése céljából további kutatásokat végeztek. Barabási és kutatócsoportja bebizonyította, hogy képesek vagyunk több mérföldre lévő számítógépet arra kényszeríteni, hogy a mi érdekünkben végezzen el számításokat. *Steve Lawrence* és *Lee Giles* egy metakereső segítségével meg tudta becsülni a világháló méretét, mely 1997-ben mintegy 300 millió dokumentumot számlált. A metakereső képes arra, hogy a különböző keresőktől megérdeklődjön: egy adott kifejezés hol található. Mivel egy kereső sem fedi le az internetet, és egyenként más-más területet vizsgálnak kisebb átfedéssel, így lehetőségessé vált a méret megbecslése.

A web egy irányított hálózat. A linkek mindig mutatnak valamerre: A pontból egy lépéssel eljuthatunk B-be, de visszafelé már nagy valószínűséggel hosszabb utat kell bejárnunk. Tovább haladva az irányított hálózat gondolatán, az internet négy szigetre tagolható: központi mag, be kontinens, ki kontinens, indák és szigetek. A be kontinensről a központi mag felé, onnan pedig a ki kontinens felé vezetnek a linkek. A keresők számára a be kontinens, az indák és a szigetek el vannak szigetelve, a rajtuk lévő tartalmat nem találják. Ha a weblapunk egy ilyen szigetre került – a keresők által biztosított szolgáltatásnak köszönhetően –, elküldhetjük az URL címünket a keresőknek, így azok látni fogják az oldalunkat.

A könyv főbb gondolatait végighaladva, részletesen megismerkedtünk a hálózatok tudományának fejlődésével, annak több szempontból elvégzett elemzésével. Sokakban felmerülhet a kérdés: milyen haszna van a mindennapjainkban ennek a tudománynak? A kérdés bennem is felmerült, és megdöbbsen, amikor a könyv felfedte a hálózatok kiemelten fontos szerepét életünkben, a sejtek alkotta hálózat elemzésétől a hollywoodi sztárokon át egészen az internetig.

Barabási Albert-László könyve részletes elméleti levezetések mellett szemléletesen mutatja be az egyes hálózatok működésére jellemző általános szabályokat.

A hálózatok bemutatását gazdag példatárral, érdekesebbnél érdekesebb esetekkel illusztrálja, részletes elemzést kapunk az egyes elméletekről, azok fejlesztéséről. Munkájában hangsúlyosan szerepel kutatócsoportja által elért eredmények bemutatása is. A hálózatok ismertségének fontosságát hangsúlyozva, a könyv két fejezete szemlélteti a hálózatok kialakulásával, tulajdonságaival kapcsolatos tudás gyakorlati szerepét. Ezek a fejezetek a sejtrendszer, valamint a gazdaságot elemzik. Fölismeri, hogy a hálózatok tulajdonságainak ismeretében sok olyan – az emberiség egészét érintő – problémát tudnánk megoldani, melyeket ma még elképzelhetetlennek tartunk.

Tartalom

Előszó	3
Sajtónyelv – médianyelv II.	5
Sajtónyelv – médianyelv	7
Bencze Lóránt: A botsáskától a blairizmusig	9
Aczél Petra: A hatás formája – a forma hatása	19
Balázs Géza: Médiaszöveg – médiapedagógia	29
H. Varga Gyula: Műfaj és/vagy szövegfajta a médiában	40
Viszlay Anita: Új műfaj a nyomtatott sajtóban: A PR-cikk	48
Andok Mónika: A rádiós hír mint szövegtípus	54
Ferenczy Judit: A köz hírek szövegszerkezete	80
Dede Éva: <i>Halló, van valaki a vonalban?</i> A hallgató és a műsorvezető közötti beszélőváltás a telefonos élő műsorokban	87
Domonkosi Ágnes: Megszólítások és beszédpartnerre utaló elemek a rádiózás nyelvhasználatában	97
Wacha Imre: Kiejtési babonák az elektronikus tömegtájékoztatás beszédében	111
Zimányi Árpád: Műsorelemzések a Magyar Rádió Nyelvi Bizottságában	124
Balázs Géza: A Magyar Rádió Nyelvi Bizottsága (1976–2006)	133
Hulyák-Tomesz Tímea: A televíziós sporttudósítások jellemzői	138
Nemesi Attila László: Nyelvi minták és viselkedésbeli háttérük a kereskedelmi televíziók magyar gyártású szappanoperáiban	144
Szakmai vitaanyagok	151
Műhelyviták a kommunikációról	153
H. Varga Gyula: A szöveg megközelítései	156
Bencze Lóránt: A hatalom kommunikációja	159
Andok Mónika: Hozzáfűzések a hatalom kommunikációjához	161
Aczél Petra: A hatalom kommunikációja	163
Ardamica Zorán: A hatalom kommunikációja kutatásához	170
H. Varga Gyula: Kód és információ	172
Andok Mónika: Kódok a konvencionalitás és a kulturalitás erőterében	177
Aczél Petra: Kódok	183
Komenczi Bertalan: Kódok az információtudomány és a társadalomtudomány erőterében	185
Szentesi Zsolt: Kódfogalmak az irodalomtudományban	191
Balázs László: Kommunikáció szakos hallgatók a képzésükről	200
Egyéb munkák	211
Hulyák-Tomesz Tímea: A Magyar Hírmondó tudósításainak nyelvtörténeti jellemzői	213
Viszlay Anita: Új paradigma a szervezetben – issue, stakeholder vagy spirituális?	224
Balázs László: Behálózva	230